

D. 11-D-105/A

Bul

am

DĚJINY
NÁRODA BULHARSKÉHO

I.

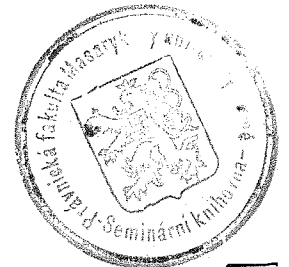
DĚJINY NÁRODA BULHARSKÉHO

DÍL I.

NAPSAL

Dr. FRANTIŠEK HÝBL

*

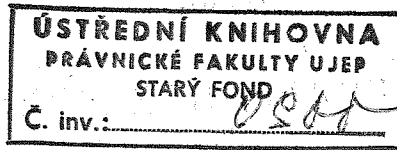
3728-I

V PRAZE 1930

NÁKLADEM HISTORICKÉHO KLUBU

89/35.

~~*89/35.*~~

TISKEM „POLITIKY“ V PRAZE

Předmluva vydavatelova.

Nikoli náhlý odchod ze života, ale přílišná skromnost Františka Hýbla zavinila, že jeho Dějiny národa bulharského vycházejí jako dílo posmrtné. Byly úplně hotovy před čtyřmi lety a měly vyjít v Laichtrově sbírce „Dějiny národů“. Stačilo však postesknutí, že první svazek tohoto podniku — překlad Stanojevičových Dějin národa srbského — zůstal skoro celý nakladateli, aby Hýbl skryl v zásuvce dílo, na němž pracoval oo leta za podmínek nepříznivých, ale s láskou velikou. Když prof. Hýbl 31. července 1929 skonal, Historický Klub vzal na sebe vydání jeho spisu. Splácí tím nejen dluh svému zasloužilému členu, nýbrž vydává též, jak jsem přesvědčen, knihu dobrou a opravdu potřebnou. Od Jirečkových Dějin národa bulharského uplynulo víc než padesát let. Za tu dobu obraz bulharské minulosti změnil se podstatně. Prohloubil jej rozkvět bulharského historického badání i pokrok byzantologie, jež v době, kdy triadvacetiletý Jireček překvapil svou knihou svět, byla ještě v plenkách. Stačí připomenouti epochální objevy v Abobě Plisce, četné nálezy epigrafické, jež daly jiný základ nejstarším dějinám bulharského národa. Krom toho i padesátiletí, jež uplynulo od vydání díla Jirečkova, je významným, pro přítomnost nejdůležitějším obdobím bulharského vývoje. Hýbl líčí tuto dobu podrobně. Zde je pokračovatelem Jirečkovým v plném slova smyslu. Jestliže jeho práce rozsahem příliš nepřevyšuje dílo Jirečkovo, je to tím, že Hýbl musil pomínouti mnohé z toho, co kdysi v knize jeho předchůdce bylo vítáno. V době, kdy o bulharském národě málo se vědělo a málo bylo napsáno, Jireček mohl do svého díla přijmouti rozsáhlé výklady národopisné, folkloristické, filologické atd. Dnes se tyto stránky národního života ponechávají příslušným vědám odbor-

ným. Za to Hýbl mohl více místa věnovati poměrům hospodářským a sociálním. Průkopnického významu, jaký měla kniha Jirečkova, práce Hýblova ovšem nemá a mítí nemůže. Jestliže Jireček razil cestu bulharské historiografii, mají dnes Bulhaři hojně vlastních pracovníků na poli historickém. Kniha Hýblova tedy mohla býti jen syntesí výsledků badání za posledních padesát let. Není to však prostá kompilace na základě příslušné literatury. Hýbl velmi podrobně byl obeznámen s původními prameny. To mu umožnilo leckde zaujmouti hledisko zcela nové. Zjistiti a oceniti tu věc, přísluší kritice. Zde ještě jen několik slov o rukopisu práce. K tisku dokonale připraven nepotřeboval žádných doplňků a oprav, jak to obyčejně bývá u prací vydávaných z pozůstalosti. Jen příliš brachylogická forma bibliografických údajů žádala některou úpravu. V textu na obsahu zásadně jsem nic nezměnil a nepřidal. Při korektuře pomohli dobří přátelé zesnulého: prof. Quido Hodura, prof. Vojtěch Sokol, částečně univ. prof. Bohuslav Horák, jenž pořídil též mapky.

Jan Slavík.

ÚVOD.

Sídla národa bulharského a povaha jeho dějin.

Ráz bulharských dějin. — Poměry horopisné, vodopisné a podnebné na Balkáně. — Sídla národa bulharského. — Prameny k dějinám bulharským. — Jejich chudoba. — Základní literatura.

V rodině národů slovanských jsou Bulhaři podle novodobého politického a duševního vývoje členem nejmladším, byla však kdysi doba, že kráčeli přede všemi ostatními na dráze k vyšší vzdělanosti a byli prostředníky mezi kulturním světem řeckořímským a svými soukmenovci, kteří se teprve po nich probouzeli k počátkům pokročilejšího života. Ale „divný a hořký“ osud, který jim byl údělem, nedopřál jim, aby se vyvíjeli rovnoměrně; cizí nepřátelé přerвали přirozený chod jejich života a spoutavše je dlouholetou porobou přinutili je, aby začali v době novější stavěti od základů a doháněti pracně, co bez vlastní viny zameškali.

Když se na počátku středního věku slovanští kmenové přihlásili k dějinnému životu a počali se ze své zákarpatské pravlasti šířiti na všechny strany, pošinuli předkové potomního národa bulharského svá sídla nejdále na jih, až téměř k moři Egejskému a Středozevnímu. Usadili se na staré půdě kulturní, ač zpusťšené četnými převraty za stěhování národů, a v přímé blízkosti tehdejšího ústředí evropské vzdělanosti, ale nedovedli si v dalekých těch sídlech udržeti souvislost se Slovany severnějšími. Cizí národové, Maďaři, Němci a zbytky romanisovaného staršího obyvatelstva těch končin (Rumuni) se vložili širokým pásem mezi ně a soukmenovce. Oblast obývaná Slovany se roztrhla na velkou jejich škodu ve dvě nespojitě části, z nichž menší, osazená jižními Slovany, se stala takofka ostrovem uprostřed národů cizích. Mladý národ bulharský pozbyl volnosti rozvíjeti se na větší rozloze, neměl už možnosti, aby mohutněl přibíráním severnějších sourodých kmenů k svému národnému celku, a země na sever od Dunaje mu byly zavřeny. Tak se stalo, že mu vlastní domovinou zůstal omezený prostor

poloostrova balkánského, a jeho další běh životní byl zevně určen položením a zeměpisným rázem tohoto koutu Evropy.

Poloostrov balkánský není od přírody tak příznivě vypraven jako oba druhé středomořské poloostrovy evropské. Nehledíme-li k jižnímu cípu, obydlenému od nepaměti Řeky, který je takorčka zvláštním světem pro sebe, je to útvar vyplněný nepravidelně rozloženými a neschůdnými horstvy, bez jednotlicích mocných proudů říčních, celkem nepřilíš úrodný a vydaný podnebí poměrně drsnému. Není ani samostatně v sebe uzavřen, přechází do trupu evropského v šíři asi 1200 km nemaje tam nijakého určitějšího ohraničení, jakým jsou Itálii Alpy nebo Španělsku Pyreneje. Obyčejně se klade za jeho hranice Sáva a dolní Dunaj, ale to je vymezení umělé.

Horopisně a tektonicky se dělí drík poloostrova ve tři části povahou velmi nesterjné. Západ vyplňují divoká horstva soustavy dinarské připojující se k jihovýchodním výběžkům alpským a pokračující na druhé straně až do jižního Řecka. Jsou to zvrásněná pohoří směřující nejprve k jihovýchodu, potom ponejvíce souběžně s pobřežím k jihu, složená většinou z druhohorních vápenců, mezi nimiž leží uprostřed pásma palaeozoických břidlic. Vrcholy přesahují 2000 m, nejvýše ční Durmitor (2600 m) na Černé Hoře. Ostré vápencové hřebeny a náhorní krasové plošiny jsou z velké části úplně holé; mezi nimi se táhnou těsná údolí s příkrými stěnami, jenom místy se otvírají širší kotlinky a podélná polje. Všude je plno divokých srázů a těžce přístupných roklin. Jiného rázu jsou pohoří v pásmě břidlic. Tam nalezneme táhlé lesnaté hřbety s volnými svahy a široká údolí podélná. Řeky Neretva, Drina, Škumbi, Semeni, Vojusa a j. si prodraly jen s námahou cestu na přič k Adrii. Jejich příčná údolí se zařezávají hluboko do horských hřbetů a nad nimi čnejí místy do nebetyčné výše příkré stěny skalní.

Za čarou podélných údolí, jimiž proti sobě proudí oba prameny Drimu — Černý Drim, vytékající z jezera Ochridského od jihu a Bílý Drim od severu — a moravská pobočka Ibar, přecházejí povrchové útvary dinarské v druhou vysočinu poloostrovni, masiv thracko-makedonský, jenž vyplňuje střed poloostrova a zasahuje svými výběžky na severu až k Sáve a k Dunaji. Jest to stará krystalická vysočina s četnými zlomy, prorvaná na některých místech vyvěřelinami, jinde pokrytá vrstvami útvarů mladších. Na povrchu je rozčleněna v množství nepravidelně seskupených pohoří a hornatin s rozložitými hřbety, mezi nimiž se směrem toků říčních šíří prostranná údolí a větší či menší kotlinky, ale jejich spojení přes hory je námnoze nesnadné. Do největší výše se zvedají uprostřed

poloostrova. Nad údolím Drinu ční Šar-planina, jejíž ráz a složení ukazuje ještě na soustavu dinarskou, Ljubotenem do výše asi 2700 m, v samém pak středu poloostrova strmí velehorský peň Ryla (Mus alla 2924 m), pokrytý nádhernými pralesy. K Ryle se připojuje na jihovýchodě nejrozsáhlejší horstvy poloostrovni mohutný divoce rozeklaný a těžko přístupný masiv Rhodope, a souběžně s ním dále na západ druhá jeho část Perim-planina (Jeltepe 2681 m), odděleny od vlastní Rhodopy těsným údolím řeky Mesty. Obě ta pohoří vysílají své rozsochy až na samo pobřeží moře Egejského.

Vody z této druhé části poloostrova odtékají jednak do Dunaje, kam jich nejvíce odvádí Morava, jednak na jih k moři Egejskému, do něhož spěchají z mocnějších toků Vardar, Struma, Mesta a konečně největší řeka poloostrovni Marice. Horstvo rhodopské, pak prahorní Sakar-planina (v úhlu Marica a její levé pobočky Tundže) a východnější, k moři Černému se svažující pohoří Strandža (1035 m) dělí uprostřed kotlinu Marice v severnější příjemnou a úrodnou pánev plovdivskou, a jižnější stepnatou nížinu drinopolskou. Na jihozápadě se rozlévá v kotlinách vysočiny makedonské i několik větších jezer; mezi nimi proslula svou krásnou polohou jezera Ochridské a Prespanské, jež náležejí vlastně ještě soustavě dinarské; jejich okolí mělo významné místo v starších dějinách bulharských.

Pánev plovdivská, pokrytá námnoze aluviálními náplavy, značí již přechod k třetí části poloostrova, jež je původu mladšího, třetihorního. Její páteří je nejdelší, ač ne nejvyšší pohoří poloostrovni Balkán, starověký Haemus, jež Bulhaři nazývají Stara planina.¹⁾ Balkán se připojuje u dunajské pobočky Timoku k pohořím východosrbským a běží odtud směrem nejprve jihovýchodním, potom za pruvou řeky Iskru východním až k moři Černému. Je to pohoří zvrásněné, jehož délka je asi 600 km, šířka 21—45 km. Západní část se skládá většinou z pískovců, místy divoce rozbrázděných, z míst těch působí dojmem nad jiné uchvatným proslulé skály u Belgradčiku, malebná skupina roztodivně vymodelovaných pilířů a skalísk. Na východ od řeky Iskru se počíná nejvyšší část Balkánu, jež vrcholí Junrukčalem (2375 m). Střední pás se tu skládá z krystalických a paleozoických břidlic, jež vynikají na povrch z útvarů mladších; na východě, kde pohoří je nižší, nejsou starší útvary na povrchu zastoupeny. Balkán se svažuje na sever povlovně, jsa tam provázen nižšími předhorami, jež zvolna přecházejí v plochu mírně zvlněnou, nakloněnou k Du-

¹⁾ Balkán je slovo turecké a znamená prostě pohoří.

naji; ale na jih spadá příkrě, zvláště v své střední části, kde se podél jeho úpatí táhne rozkošná rovina kazanlycká, protékána řekou Tundžou. Na druhé straně té brázdy se zvedají nižší hrboly, jež vznikly odtržením od Balkánu, Srnena gora (Bratan 1227 m), na západ od ní Sredna gora (Bogdan 1573 m) a hory Ichtimanské; od jejich úpatí na jih se pak šíří uvedená už nížina horní Marice. Ještě dál na západ se vypíná mezi Balkánem a Rylou mohutný, 2290 m vysoký peň horský Vitoša, s něhož se otvírá překrásný výhled do úrodné kotliny sofijské a k protějšímu Balkánu.

Na sever od Balkánu se prostírá křídová plošina, mírně zvlněná, sklánějíc se od úpatí Balkánu s výše asi 450 m k Dunaji, kde se zvedá průměrně asi 150 m nad mořem. Má celkem ráz stepní, ale sprašová pokrývka ji činí velmi úrodnou. Právě pobočky dunajské Lom, Ogost, Isker, Vid, Osma, Jantra, východní Lom a jiné ji rozbrázdily hlubokými koryty; mimo Isker, který přichází od Ryly a prorval Balkán napříč dlouhou soutěskou se strmými stěnami, pramení se vesměs na severním svahu Balkánu. Na východ, přímo do Černého moře se obrací jediná Kamčija, jež vzniká stokem Kamčije Veliké a Malé. Na sever od Dunaje, který se tu lině plouží v šířce 800—1400 m, se rozkládá širá nížina valašská, zvedajíc se pozvolna na sever k Alpám Transsylvanským; na východ od nich přechází bez přerušení do nížiny jihorské. Kdežto nížina bulharská spadá ponejvíce k Dunaji příkrě, jest severní břeh dunajský nízký; řeka se tam proto rozlévá daleko od břehů a tvoří četné močály. Na východ odtud se připojuje mezi dolním Dunajem a mořem k nížině severobulharské travnatá step Dobrudža, spadající srážně k moři Černému; za středního věku náležela vždy k Bulharsku.

Nepravidelné rozložení horských skupin na poloostrově a nedostatek splavných řek je příčinou velké krajinné roztržitosti. Z četných rovin a kotlin nemá žádná toho rozsahu ani té polohy, aby byla přirozeným ústředím ostatních. Nejvyšší pohoří se zvedají právě v části jdoucí napříč poloostrovem a dělí jej na dvě proti sobě dosti uzavřené polovice, severní, nakloněnou k Dunaji a Sávě, a jižní, otevřenou k moři Egejskému. Vhodných spojovacích cest mezi nimi je málo; největší důležitost měly odedávna dvě dráhy vedoucí z údolí Moravy na jih a na jihovýchod; západnější z nich jde od Niše sedlem prešovským u Vranje (430 m) mezi Kara-dagem a planinou Osogovskou do údolí Vardaru k Soluni, druhá od Niše průsmykem dragomanským do kotliny sofijské a odtud Trojanovými vraty (v horách Ichtimanských) do údolí řeky Marice a dále k Cařihradu. Oběma vedou nyní hlavní dvě železniční

trati poloostrovní. Ostatní cesty jsou vesměs na horských přechodech hodně neschůdné, vinouce se tam nezřídka oklikami v těsných údolích říčních a překračující hory ve značné výši. Na západě prostředkují spojení přes příkré hřbety většinou toliko nesjízdné horské stezky. Na východě jsou zvláště důležité přechody přes Balkán. Ačkoli je to pohoří poměrně nevysoké, jsou přechody dosti neschůdné, stoupající příkrě uprostřed horských úžlabin. Prorva řeky Iskru je těsná a pro cestování nepříhodná; z průsmyků spojujících Podunají s povodím řeky Marice jsou Šipka (1333 m), vedoucí z Gabrova do Kazanlyka, Vratnik (Demir-Kapu, 1097 m) severně od Slivna a ostatní, jež přerývají hřbet středního Balkánu, těžko dostupné; proto měly ve středním věku za válek řeckobulharských větší důležitost cesty východní, zejména sedlo vrbické (ze Šumna do Karnobadu), zvané, jak se zdá v památkách středověkých Sidera—Železná Vrata, pak průsmyk Čalykavacký, který je snad totožný s průsmykem veregavským (κλεισῶρα Βεργεῶβον), připomínaným v 8.—9. století, a cesta z Provadije do Aitosu.

Řeky poloostrovní nemají pro komunikaci valně významu; mají prudký tok a prodírají se místy těžce přístupnými roklinami. Jedinou, na větší délku splavnou řekou je Dunaj, ale i jeho význam trpěl po té stránce do nedávna tím, že spojení mezi nížinou valašskou a uherskou přerušovaly rozčeřené slapy a mohutná skaliska Železných Vrat u Staré Ršavy; místo ono bylo pro pravidelnou plavbu upraveno teprve r. 1896. Pobřeží mořské nemá na žádné straně dost příhodných přístavů. Při Adrii se zvedá břeh příkrými svahy, jež jsou místy od moře odděleny pruhem píscin a bahnísek, a kde jsou lepší přístaviště, nemají zas pohodlného spojení přes hory do nitrozemí; moře Egejské nemá na severu pobřeží tak členitého jako v Řecku a v Malé Asii; břehy moře Černého jsou většinou dosti strmé a nemají mimo záliv Burgaský hlubších zářezů, aby poskytovaly řádné přístavy větších rozměrů. Proto netíhli také Bulhaři nikdy větší měrou k plavbě námořní.

Podnebí poloostrovní je mnohem drsnější, než bychom čekali podle jeho zeměpisné šířky. Jenom vlastní Řecko, jižní Thracie a Makedonie a pak nešíroky pobřežní pruh při moři Adriatickém mají podnebí středomořské, jež se vyznačuje mírnou deštivou zimou a suchým teplým letem a připouští v nížinách vzrůst některých stále zelených stromů a keřů listnatých (olivy, myrty, vavřínu a j.). Všude jinde připomínají podnebné poměry sousední kraje střední nebo i východní Evropy. Zimy bývají drsné, se sněhovými vánicemi, léta horká; dešťů připadá, čím dál jsem k severu, tím více na dobu letní. Sofia (550 m nad mořem) má průměrnou lednovou teplotu

— 2·5° C, červencovou 20·4°, roční 9·8°; Plovdiv (160 m n. m.) v lednu — 0·1°, v červenci 23·8°, roční průměr 12·3°.¹⁾ Nížina mezi Dunajem a Balkánem ukazuje již v svých značných rozdílech mezi teplotou zimní a letní přechod k nitrozemskému podnebí východní Evropy; Pleven (70 m nad m.) má průměrně v lednu — 2·2°, v červenci 23·1° (v roce 11·1°). Také srážek ubývá od západu k východu. V některých krajích položených blízko Černého moře (na př. v Dobrudži a nížině drinopolské) naprší méně než 50 cm. Ostatek je podnebí poloostrovní zdravé; jenom bažinaté, nízko položené okresy pobřežní jsou hnízda malarie.

Rostlinstvo má, vyjímajíc oblast podnebí středomořského, ráz podobný jako ve střední Evropě, na východě se blíží více k rázu Evropy východní. Lesy se vyskytují všude až do výšek 1500—2000 m; jenom v severovýchodním Bulharsku, v Dobrudži a na rovině drinopolské přestávají. V nižších polohách jsou to namnoze lesy listnaté (duby, buky, javory a j.), na horách větší měrou jehličnaté. Za starodávna bylo lesní bohatství mnohem hojnější, ale utrpělo mnoho nerozumným puštěním, zvláště v 18. a ještě v 19. století. Bezuzdné kácení na stavbu příbytků i na topení, veliké požáry zaviněné neopatrností neb i svévolí potulných rot lupičských a pastýřských a pak přečetná stáda koz, jež hubily všechno mlázi i dorost, způsobily lesům nezměrné škody. Nejvíce tu utrpěla krasová území na západě, kde se les už nemohl pro nedostatek trvalé vláhy vzpamatovati. — Ve zvířené se udržely ještě některé druhy, které v největší části Evropy už vyhynuly, zejména šelmy medvěd, rys a vlk. Na počátku doby historické ještě se zjevoval na poloostrově lev, divoký tur, zubr, kozorožec, bobr. — Užitečných nerostů je na poloostrově dosti; zlato, stříbro, měď, olovo a železo se tam těžily odedávna ve značném množství, ale na bohatství tom mají největší podíl země srbské.

Sídlštěm národa bulharského se stala zhruba vzato východní polovice poloostrova: Podunají, kotlina sofijská a větší část staré Thrakie a Makedonie. Země ty mu poskytovaly celkem výhodnější podmínky životní nežli část západní; nížina podunajská, povodí Marice a Tundže jakož i střední a jižní Makedonie jsou krajiny velmi úrodné, s nimiž se po té stránce nemůže měřiti žádné větší území na západě, vyjímajíc leda severní díl Srbska a Bosny, který však nebyl za starodávna tak otevřen kulturnímu životu jako dnes. Domovina Bulharů tedy přinášela obyvatelstvu předem dosti možnosti, aby pro-

¹⁾ Praha-Petřín má průměr lednový — 1·9°, červencový 17·8°, roční 8·1° C.

spívalo hospodářsky, ale vývoji národa jako celku byla málo příznivá. Horská hradba balkánská odlučovala Bulhary severní od jižnějších soukmenovců, a ještě více překáželo Rhodope a jiná horstva jejich spojení s větví makedonskou, již povaha země bez toho vedla ke sklonu na jih. Národ bulharský sváděl od prvních dob svého politického vývoje nesčetné boje, aby sloučil všechny své jižní kraje s územím severním, kde bylo ústředí národního života, v pevnější jednotu politickou, ale všechny ty zápasy mívaly účinky jen dočasné. Nebylo právě vhodného středíště, které by poutalo rozhozené ty větve národní přirozenými páskami k sobě. Kotlina sofijská, jež má polohu pro vůdčí úkol na poloostrově velmi příhodnou, jest příliš nepatrný kousek světa, aby byla mohla za nevyspělých hospodářských a komunikačních poměrů středověkých na se trvale strhnouti vedení věcí poloostrovních. Mnohem lepší podmínky pro středíště rozsáhlejší državy měla nížina mezi Transylvanskými Alpami a Balkánem, položená arci na samém okraji poloostrova. Jsouc s dostatek chráněna horami a majíc přirozenou tepnu v toku dunajském, je celkem v sebe uzavřeným podobně asi jako Uhry a zdála by se tedy vhodnou základnou říše ovládající i kraje sousední. Ale nehledíme-li ani k její příliš okrajové poloze a jiným ještě nevýhodám, nelze ji dobře srovnávat s Uhrami i z jiné příčiny. Země uherská měla velikou výhodu, že se obrací k volnému moři Adriatickému a k oblasti staré kultury, kdežto nížina obapol Dunaje se otvírá k uzavřenému moři Černému a do stepí jihoruských, jež byly až dlouho do nového věku rejdištěm divokých kočovníků. Tím se stalo, že tam ani Slované ani tvůrcové jejich prvního státu Bulhaři nemohli pevně zakotviti a byli tlačeni směrem na jih, kam je beztoho vábilo bohatství a vyspělejší kultura říše byzantské. Pruh země mezi Dunajem a Balkánem byl příliš malou základnou pro říši, která chtěla odtud v sebe pojmouti i příbuzný lid v staré Thrakii a Makedonii. Ani makedonské větvi Bulharů se nepodařilo pro její odlehlost a blízké sousedství říše byzantské sloučiti pod svým vedením ostatní Slované poloostrovní, když se o to v 10. stol. pokusila, jako se to později nepodařilo ani Srbům, když rozpíali v 14. stol. své síly k mocnějšímu vzletu politickému. Zeměpisná roztržičnost poloostrova byla příčinou, že žádný z tamních národů nedovedl vytvořiti na trvalo velikou říši ovládající všechen celek; sjezdnotiti poloostrov pod svým panstvím mohli toliko národové, jejichž síla se zakládala na mocné državě zahraniční, jako byli za starého věku Římané a v 15. století Turci.

Nezpůsobnost poloostrova, aby se mohl státi samostatnou a uzavřenou jednotkou politickou, byla pro obyvatelstvo tam

usedlé tím vážněji, že je jeho položení uprostřed světa okolního vydávalo stálému nebezpečí odjinud. Jeť poloostrov pro těsnou blízkost břehů maloasijských přirozenou cestou z Asie do Evropy a býval odedávna cílem dobovačských pokusů z obou stran. Národové severnější si tudy hledali cestu k moři Středomoří, národům asijským byl mostem v postupu na západ. Na území tak ohroženém si mohl národ nečetný a nemající nadto volného spojení s mořem jenom velmi nesnadno uhájiti plnou a trvalou samostatnost a celý běh dějin bulharských není skutečně nežli *nepřetržitý zápas o život na cizí moci nezávislý*.

A tak poskytují dějiny bulharské úhrnný obraz velmi neutešený. Jejich národní vývoj neukazuje linii pravidelně stoupající nebo klesající, nýbrž čaru lomenou, na níž se střídá rychlý vzestup, usnadněný příznivými okolnostmi, s náhlým hlubokým poklesem. Již počátky politického života souvisí u nich s nadvládou kmene cizího, který sloučil nesvorné prvky slovanské v pevnější jednotu a splynul pak arci s nimi v jeden národ. Mladý stát se potom povznesl rychle k znamenité úrovni politické i kulturní a postavil se na počátku 10. stol. směle po bok císařství východního, ale zakrátko přervala nadějný ten rozvoj říše byzantská, jež rozbořila stát a pedrobila národ na více než půldruhého století svému panství. A když Bulhaři obnovili po mnohé námaze svou státní samostatnost, vyvstal jim na druhé straně krutý nepřítel v jihoruských Tatarech, a v zápětí ještě strašnější v osmanských Turcích. Mocnému návalu Turků neodolali Bulhaři stejně jako ostatní národové balkánští a upadli koncem 14. stol. na dlouhé věky v porobu, z níž se vyprostili s pomocí ruskou teprve za doby nedávné k novému životu. Není ani dnes prost trpkostí a pohrom, jak ukazují dějiny naší doby...

Neblahý osud, který stíhal národ bulharský, nedopřál ani, aby se uchoval jasnější obraz o jeho minulosti. Dějiny žádného národa slovanského nejsou tak temné, jako právě Bulharů. Není to bez viny Bulharů samých; neměliť ani za dob svého nejlepšího rozvoje tolik smyslu pro vlastní, na cizím písemnictví nezávislé podání dějinné, jako na př. Rusové nebo Srbové, kteří s nimi vyrostli ve společném prostředí vzdělanostním. Napsal-li kdysi Palacký o starých Čechách větu až příliš přísnou: „Předkové naši nevalně starali se o duchovní potřeby potomků svých, zapisující málo a zachovávající ještě méně“ — mohlo by se těch slov mnohem větším právem užití o starých Bulharech. Ale ještě větší vinu nese národní pohroma způsobená Turky, jež zastavila na dlouho všecken rozvoj života duševního a zavinila zkázu velké většiny památek starší

minulosti. O středověkých dějinách bulharských nemáme — mimo nečetné pozdní záznamy v slovanských redakcích kronik světových a jednu neobsáhlou kroniku z 15. stol., která však jest už psána s hlediska říše turecké — vůbec domácích prací letopisných ani jinakého líčení příběhů historických; významnější životopisné dílo je vlastně jen Camblakův život posledního patriarchy Enthymija (v 14. stol.); listin, jež tak pěkně osvětlují vnitřní život v sousedním Srbsku, zachovalo se z Bulharska jen několik; nedostatek ten nahrazuje ovšem poněkud pro 9.—10. stol. značný počet řecky psaných nápisů, ale zachovaných namnoze v stavu velmi porušeném. Přičteme-li k tomu některé legendy a památky církevně bohoslužebné, několik latinských dopisů psaných papeži, pak nečetné krátké nápisy a nahodilé záznamy i zmínky v jiných plodech literárních, máme zhruba vše, čím středověcí Bulhaři mluví sami o své minulosti. Jsme v té věci většinou odkázáni jen na zprávy jejich sousedů, hlavně Řeků, pak také Srbů, Rusů, Turků a historiků západních. — Velmi málo je též dosud známo o dlouhé době panství tureckého, ale tu je aspoň naděje, že důkladné prozkoumání památek tureckých, z velké části ještě neznámých, přinese hodně světla; počátky byly již učiněny. Hojněji počínají prameny plynouti teprve od národního probuzení v 19. stol. a mnozí se tou měrou, jak se blížíme přítomnosti, ale všecken ten materiál je posud málo zpracován, ba není vždy ani dosti přístupný. Prací, jež by poskytovaly důkladného a všestranného poučení o rozličných stránkách novějších dějin, je dosud poskrovnu.

Obtíže, jež působí dějepisci chudost a zlomkovitost pramenů, jsou ještě zvýšeny tím, že jsou namnoze vydány nedokonale a rozptýleny po různých knihách, sbornících a časopisech. Zvláštních sbírek pramenů k domácím dějinám, jako jsou u nás Prameny dějin českých, Codex diplomaticus, Archiv český a j. Bulhaři dosud nemají. Pro dějiny středověké je hlavní základnou Corpus historiae byzantinae, rozsáhlý svod dějepisců a kronikářů byzantských;¹⁾ jest vydán celkem čtyřikrát, nejprve v Paříži (1645—1711), potom v Benátkách (1722 až 1733), v Bonnu (1828—75) a konečně v Migneově sbírce Patrologiae graecae cursus completus (Paříž 1850—65). Žádné z těch vydání dnes už nevyhovuje úplně, protože pozdější jsou většinou jen přetisky vydání pařížského; latinský překlad připojený pro snazší užívání je nepřesný a podává nezřídka něco jiného nežli text řecký. Dobře kriticky jsou dosud

¹⁾ Obsáhlý literárně-historický výklad o nich podává Krumbacher Geschichte der byzant. Litteratur 2. vyd., str. 219—408.

vydání jen někteří historikové jako Theofanes, Nikeforos, Georgios Monachos (vesměs od Boora) nebo Akropolites (od Heisenberga). — Vybrati z látkové spousty dějepisců byzantských jen to, co se týká národů a států sousedních, pokusil se už v 18. stol. Stritter v šestisvazkovém díle — dějin bulharských se týká díl II. — *Memoriae populorum olim ad Danubium, Pontum Euxinum etc. incolentium e scriptoribus historiae Byz. erutae* (Petrohrad 1771), ale dílo to kdysi hojně užívané dnes už nestačí.

Z domácích pramenů jsou uveřejněny nápisy z 9. stol. — ač ne všechny — v X. svazku *Izvěstí ruského archeologického ústavu v Cařihradě* (Sofia 1905); nečetné listiny cárů bulharských z 13. a 14. stol. vydal nejnověji Iljinskij (*Gramoty bolg. carej, v Moskvě 1911*; před tím už také Šafařík v *Památkách dřevního písemnictví Jihoslovanů*, 2. vyd. Praha 1873); církevní památník (pomenik) cárů, patriarchů a jiných vynikajících osob z dějin druhé říše bulharské, připojený asi na počátku 15. stol. k synodiku cáře Borila z r. 1211, vydal posledně Popruženko v *Izvěstích rus. arch. inst. II.* (1897), bulharskou kroniku z počátku doby turecké objevil a uveřejnil Bogdan v *Archivu f. slav. Phil. XIII.* (1891). Latinské listiny a listy papežů a králů uherských, jež se týkají dějin bulharských, jsou poměrně nejuplněji sebrány v *Hurmuzakiho Documente privitoare la istoria Românilor* (Bukurešť 1887 atd.). Ostatní materiál, pokud plyne z domácích i cizích legend a jiných plodů literárních, z napsů, mincí a starožitností, pak z kronik ruských, srbských a západoevropských jakož i z listin a jiných úředních památek států sousedních, zejména byzantských, třeba shledávat v edicích těch památek nebo porůznu po časopisech.

V 15.—18. stol. splývají vnější osudy lidu bulharského s dějinami říše turecké. Pro poznání jeho vlastního života mají největší důležitost památky, které osvětlují vnitřní poměry krajin jím obývaných, tedy listiny a jiné písemnosti z oboru života právního, hospodářského, církevního, akta úřední, zprávy cizích cestovatelů a diplomatů, místní zápisy a paměti, lidové zkratky a pověsti atd. Vydáno je dosud málo. Z listin a právních památek uveřejnil mnoho Ichčiev,¹⁾ ale jeho práce jsou roztroušeny po různých sbornících a časopisech. K dějinám poměrů církevních přispívají *Acta ecclesiastica Bulgariae ab a. 1565 usque ad 1799* vydaná Fermendžinem (*Monumenta hist. Slavorum meridionalium*, 18), jež se týkají misí katolic-

¹⁾ Srv. nekrolog (Jirečkův) v *Arch. f. slav. Phil.* 36. Jednotlivé práce budou uvedeny na svých místech.

kých. Ostatek, pokud jde o věci tiskem uveřejněné, je opět nutno shledávat po rozličných dílech obecnějších a časopisech. Velmi dobrým vodítkem jsou, aspoň pro obvod dnešního státu, *Jirečkovy Cesty po Bulharsku* (Praha 1888, bulh. překlad od Argirova 1899) s bohatými výhledy do minulosti a odkazy na paměti, záznamy a zprávy důležité pro dějiny místní. — Počínajíc 19. stoletím pramenů sice přibývá, ale pro potřebu historickou bylo vydáno velmi málo. Zvláštních sbírek, aby obsáhly dějinné doklady pro některá období nebo některý obor veřejného života, není. Vše, co je vydáno, nalézá se porůznu v pracích dějepisných, pamětech a časopisech. — Z časopisů bulharských přinesly nejvíc historických památek *Periodičesko Spisanie*, založené r. 1869 v Braile a obnovené r. 1882 v Sofii, a *Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knižnina*, vydávaný nejprv (od r. 1889) ministerstvem osvěty, pak Knížovným družstvem a konečně (od r. 1910) bulharskou akademií. Pro poznání hmotných památek minulosti vykonaly nejvíce *Izvěstija ruského archeologického institutu* (vydávané od r. 1896) a nověji domácí *Izvěstija na b'lgarskoto archeologičesko družestvo* (od r. 1910).

Novější vědecké práce o dějinách bulharských se počínají dílem Christ. Engla *Geschichte der Bulgarei* (Halle 1797), dnes už zastaralým. Další badání historické se zprvu obracelo nejvíce k dějinám nejstarším, hlavně pro význam, který Bulhaři měli v prvním rozvoji literatury i vzdělanosti staroslovanské. Počátek učinil Pavel Jos. Šafařík v II. díle svých *Starožitností* (1837; 2. vyd. 1863), potom si získali zásluhy o pokrok Rusov a Hilferding, Grigorovič, Golubinskij, Makušev, Bulhaři Palauzov a Drinov, Chorvat Rački a j. Po všech těch pracích vypsál veškeré dějiny bulharské až do své doby Šafaříkův vnuk Konstantin Jireček. Jeho *Dějiny národa bulharského* (v Praze 1876, zároveň také německy) měly, ač nebyly prosty některých vad, význam epochální. Netoliko že byly prvním celkovým zpracováním dějin bulharských, jež mohlo činiti nároky na dílo opravdu vědecké, nýbrž také proto, že vyšly právě ve chvíli, kdy politické události na Balkáně obracely zraky vsí Evropy k národu před tím skoro neznámému, a že se jich Bulharům dostalo do vinku při vstupu do nového samostatného života. K nim se přidružil hned r. 1878 názorný obraz duševní tvorby národa bulharského v Pypinově a Spasovičově *Historii literatur slovanských* (čes. překlad Kotíkův v Praze 1880—82). O významu, jehož nabyly *Dějiny Jirečkovy*, svědčí nejlépe, že byly ihned přeloženy do ruštiny (po prvě od Jakovleva r. 1876, po druhé za přímé účasti autorovy od Bruna a Palauzova (v Oděse 1878), potom do bulharštiny (v Trnově

1886), do maďarštiny (1889) a do franštiny (od A. Denise). Jsou dodnes základnou našich vědomostí o minulosti bulharské.

Jméno Jirečkovo je potom nerozlučně spjato se vším dalším pokrokem na poli dějin bulharských a vůbec balkánských. Jeho práce objímají všechny obory minulého i přítomného života na poloostrově a přispěly měrou nad jiné vynikající k lepšímu poznání tamního starého i nového zeměpisu, národopisu, poměrů hospodářských i sociálních, dějin politických i kulturních.¹⁾ Zároveň s ním pracovali o dějinách bulharských pilně i jiní badatelé, kteří se jim věnovali buď cele nebo příležitostně, vedle domácích hlavně ruští a srbští; v čele domácích pracovníků stojí profesor na universitě v Sofii Vas. N. Zlatarski. Kromě toho prospěly ovšem dějinám bulharským i pokroky, jež učinilo historické badání o dějinách byzantských, srbských, rumunských a tureckých. Při těsné souvislosti dějin bulharských a byzantských působil tu zvláště vydatně rozvoj studia byzantologického, jež uvedli nově do proudu německý literární historik Karel Krumbacher († 1909) a na Rusi profesor petrohradské university Vas. G. Vasilevskij († 1899)²⁾. Časopisy jimi založené, *Byzantinische Zeitschrift* (od r. 1892 v Mnichově) a *Vizantijskij Vremennik* (od r. 1894 v Petrohradě) si získaly zásluhy o pokrok v badání o dějinách všeho pravoslavného světa netoliko vědeckými články a úvahami, nýbrž také pečlivým a podrobným zaznamenáním odborné literatury, jehož je při veliké rozptýlenosti pracovníků a prací v tomto oboru nad jiné potřeba.

Přes to nelze říci, že by naše znalost dějin bulharských dosud dostihovala stupně, na jakém jsou výsledky dějepisné práce u jiných národů. Pokrok jest jenom poměrný, srovnáme-li jej totiž s chatrnými vědomostmi dřívějšími. Dějiny bulharské jsou předmět mladý a nedostaly se dosud z prvního stadia badání historického, kdy třeba stavěti základy a zjišťovati fakta i jejich příčinnou souvislost a kdy prohloubené studium některého zjevu nebo úseku časového může zvrátiti od základů vše, co bylo dotud uznáváno za pravdu. To je také příčinou, že Dějiny Jirečkovy rychle zastaraly a ukazují nejednou v podrobnostech obraz jiný, nežli vyplývá z badání novějšího. Ale díla, které by je mohlo úplně nahraditi, posud není.

Nové, široce založené dílo o dějinách bulharských, ale jen středověkých, vydává Zlatarski, *Istorija na b'lgarskata d'ržava* přez srédníe věkove; dosud vyšel r. 1918 v Sofii první svazek

¹⁾ Srv. posmrtný životopis Jirečkův v *Čas. Matice Moravské* 43.—44. (od Bidla) a v *Českém Čas. Histor.* XXIV., 1918 (od Kadlice).

²⁾ Viz J. Bidlo, *Studia byzantologická a Karla Krumbachera „Gesch. der byzant. Litteratur“* (Čes. Čas. Hist. VIII., 1902).

(485 stran) jdoucí do r. 852¹⁾. Z kratších celkových vypsání zasluhují zmínky: G. Bousquet, *Histoire du peuple Bulgare depuis les origines jusqu' à nos jours* (Paříž 1909; těžiště leží v dějinách novějších); Pogodin, *Istorija Bolgarii* (Petrohrad 1910); V. N. Jastrebov, *Istorija Bolgarii* (otisk z ruského encyklop. slovníku, Petr. 1912); Zlatarski-Stanef, *Gesch. der Bulgaren* (Bulg. Bibliothek 5. a 6., Lipsko 1917—18), vystihnouti kulturní vývoj národa si vytkl za cíl D. Mišev, *B'lgarija v minaloto* (Sofia 1916); dějiny církevní líčí Cuchlev, *Istorija na b'lgarskata c'rkva I.* (Sofia 1910). — Z literatury v dějinách národů a říší sousedních, jež se rozvíjely v těsné souvislosti s bulharskými, buďtež uvedena díla základní: E. Gibbon, *History of the decline and fall of the Roman Empire* (Londýn 1776—1788; něm. překlad od Sporschila, Lipsko 1840, 12. sv.; nejnovější vydání originálu pořídil a poznámkami opatřil J. B. Bury 1896—1900); Finlay, *A history of Greece from its conquest by the Romans to the present time* (2. vyd. 1877, 7. sv.); G. Hertzberg, *Gesch. der Byzantiner u. des osmanischen Reiches* (do 16. stol.; ve sbírce Onckenově 1883); Krumbacher, *Gesch. der byzant. Litteratur* (2. vyd. Mnichov 1897; tam na str. 911—1067 přehledný, ale důkladný *Abriss der Byzant. Kaiser-geschichte* od H. Gelzera); Hopf, *Gesch. Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit* (v 85. a 86. sv. *Ersch-Gruberovy Encyklopaedie*). — Stanojević, *Istorija srpskoga naroda* (2. vyd. Bělehrad 1910; český překlad od Mil. Paulové s poznámkami Jar. Bidla v Praze 1920); Jireček, *Gesch. der Serben* (Gotha I. sv. 1910, II. sv. 1918 nedokončen, jde do r. 1537); N. Jorga, *Gesch. des rumänischen Volkes* (Gotha 1905, 2 sv.). O dějinách uherských je nejprístupnější A. Huber, *Gesch. Oesterreichs* (Gotha 1885—96, 5 sv.) — Díla o dějinách tureckých, v nichž národ bulharský byl přímým účastníkem, budou uvedena na svém místě.

¹⁾ Je to první část prvního dílu. Druhá část prvního dílu, sahající časově do zániku první říše bulharské (1018) vyšla r. 1927 (pozn. J. S.)

1. Před slovanské dějiny poloostrova.

Národopisný obraz balkánského poloostrova na úsvitě dějin. — Kultura thrako-illyrská. — Vlivy řecké. — Panství římské. — Boje s Goty. — Šíření křesťanství. — Vpády Hunů. — První vystoupení Bulharů.

Na prvním úsvitě dějin obývalo severní, neřeckou část poloostrova balkánského množství drobných kmenů, náležejících jazykově ke dvěma národním skupinám. Byli to na západě Illyrové, kteří vyslali některé odnože také na protější poloostrov Apeninský (Venety v pozdějším Benátsku a Messapie v Apulii), na východě Thrakové, jejichž některé části se přesídlily do Malé Asie (Frygové a Mysové v 13. století, Bithynové v 7. století př. K.). Na severu se prostírala sídla obou skupin za dob historických až do Podunají a východních Karpat, na poloostrově byly mezi nimi přibližnou hranicí řeky Morava a Vardar. Illyrové i Thrakové patřili k čeledi indoevropské, ale mezi sebou se různili značně jazykem, zvyky životními i představami náboženskými. O řeči Illyrů si můžeme učiniti pojem podle jazyka jejich zbylých potomků — Albánců; z řeči Thraků, která zanikla úplně, pozůstala toliko jména osobní, místní a kmenová a některá nahodile zachovaná slova významu obecného. Ani Illyrové ani Thrakové nebyli praobyvateli poloostrova. Zaujali tam sídla postupnými výboji ze severu počínajíc asi koncem III. tisíciletí př. Kr.; ale vyšetřiti povahu a národnost staršího obyvatelstva, které zůstavilo po sobě sledy jen v památkách archeologických, dosud se nepodařilo.

Zatím co si Řekové v své jižnější domovině osvojovali rychle všechnu vzdělanost východní a budovali na jejím základě novou vynikající kulturu, setrvalo obyvatelstvo severnější části poloostrova, rozšířené řídké v nehostině zemi, při nevyvinutém způsobu života a rádech společenských. Množství dravé zvěře a vlastní nesnášlivost i divokost je nutily, aby si zakládali sídliště v polohách vyšších, nepřístupnějších, na místech chráněných vodami a bahnisky neb i v jeskyních. Četné byly také kolové stavby na řekách a jezerech. Herodot (V., 16) popisuje takové osady v jižní Makedonii. Ostatek bydlili

v chýších zbudovaných ze dřeva nebo z koloví opleteného proutím a omazaného hlinou a opevňovali své osady buď palisádami nebo zemitými a kamennými násypy. Hlavním zaměstnáním byl u většiny kmenů chov dobytka a lovectví, v úrodnějších krajích dospěla časem i orba k většímu významu i dokonalosti. Pěstovali proso, pšenici, ječmen a žito, v jižnějších krajích také révu, ovoce a zeleninu. Kromě vína si připravovali i rozličná piva z obilnin. Z domácích zvířat jim byl nejmilejší kůň, mimoto chovali nejvíce ovce, kozy a dobytek vepřový. Lov býval velmi oblíbenou zábavou a cvikem tělesné obratnosti. Brzy se naučili zpracovávat kovy, jichž dobývali jednak ryžováním, jednak dolováním v podzemních chodbách; thracké železné meče se připomínají už u Homéra. Odívali se jednak kožemi, jednak šaty porizenými z látek, jež tkali z konopí a z vlny. Thrakové měli velikou zálibu v tetování, jež se u Illyrů připomíná jen výjimečně. Všecky hrubší práce ukládali poddaným a otrokům; svobodní se oddávali nejraději jen lovu, válce a zábavám. Starověcí spisovatelé vytykají jim, zejména Thrakům, přílišný sklon k opilství.

Ve společenském životě je pozorovati mezi Thraky a Illyry značný rozdíl hledíc k postavení ženy. U Thraků bylo zvykem mnohoženství a koupě manželek; ženy u nich měly vůbec místo podřízenější než u Illyrů, kde se někdy vyskytují v čele kmenů i kněžny. Základní politickou jednotkou byl kmen. Vnitřní složení, rozsah a vzájemný poměr rozličných kmenů se neustále měnil. Mocnější kmeny si podmaňovaly své slabší sousedy, a tak vznikaly větší skupiny kmenové ovládané společným náčelníkem, ale celkem málo trvalé. Také v rozšíření kmenů je pozorovati, zvláště za časů starších, vždy po delší době značné přesuny, jež souvisí s dobytčím postupem některých čeledí. Někde se tvořily čas od času bojovné družiny a vydávaly se na daleké výpravy, aby si urvaly půdu pro novou domovinu. Divocí kmenové horští napadali vždy rádi své soukmenovce žijící v otevřených krajích a hleděli zabírat jejich sídla nebo je aspoň olupovali o výtěžky práce zemědělské a řemeslné. Vůbec byli jak Illyrové tak i Thrakové lid velmi bojovný a ukrutný.

První náboženství thrako-illyrské byla pověrečná úcta nadpřirozených bytostí, které se na venek jeví úkazy přírodními nebo ve stromech a zvířatech. U Illyrů je dosvědčena víra v mocné působení draků a hadů. Rané styky s pokročilou vzdělaností maloasijskou nezůstaly bez vlivu na prosté představy původní. Z přírodních duchů a démonů se vyhranily časem některé osobitější postavy božské a spolu s nimi vznikly i zvláštní slavnosti bohoslužebné, provázené někdy divokými

orgiemi. Tak tomu bylo zejména u Thraků, kteří ty vlivy přejímali z první ruky. V popředí jejich bohů byl pán nebes a hromu Zbelthiurdos, u Daků na severu se připomíná jako hlavní bůh Zalmoxis. U Illyrů jsou dosvědčena některá jména bohů teprve z doby římské. Zvláštní stav kněžský vznikl u Thraků, ne však u Illyrů. Mrtvolou bylo zvykem buďto spalovati nebo pohřbívati do země. U Thraků se někdy dávala nejmilejší z žen usmrcovati nad mrtvolou manželovou. Nad hroby navrhovali mohyly, Illyrové nejraději na horách, Thrakové na nižších místech. V některých krajích se spatřuje podnes hojně takových mohyl.

V 5. století, kdy se počíná rozlévati jasnější světlo na poměry v nitru poloostrova, byli nejmocnějším kmenem thrackým Odrysové, kteří obývali v povodí řeky Marice. Z ostatních kmenů byli významnější dívcí Bessové v horách rhodopských, Sapaiové při dolní Mestě, Maidové nad horní Strumou a Bregalnici, Serdové v krajině, kde později vzniklo město Serdica (dnešní Sofia); v porčí Moravy a dále na východ až za Isker sídlili Triballové, s nimi sousedili Moesové (Mysové), na sever od východního Balkánu žili Krobyzové. Moesové byli jen zbytek větší čeledi, která se v 13. stol. př. Kr. vystěhovala až do Malé Asie (str. 18), ale když později (okolo r. 300 př. Kr.) moc Triballů byla zlomena keltskými Skordisky, zaujali první místo mezi obyvatelstvem dnešního severního Bulharska. Dále na severu v horách Karpatských uvádí Herodot mocný národ Agathyrů, ale jméno to potom mizí z dějin, a skupina kmenů bydlících v těch končinách se pak zjevuje pod názvem Dakové; v těsném příbuzenství s Daky byli Getové při dolním Dunaji. — Z illyrských kmenů zasluhují zmínky Dardanové bydlící v horním porčí Ibru, Moravy a Vardaru a jejich jižnější sousedé Paionové, pak Dassaretové v okolí jezera Ochridského a v horách západnějších, Autariaté na Kosově poli a nad prameny Driny, Breukové nad dolní Sávou a četní kmenové v horách pobřežních, s kterými bylo později Římanům sváděti těžké boje.

Rozvoj vzdělanosti řecké nezůstal bez účinku ani na kmeny poloostrovní, třebaže její vliv nebyl tak účinný, jak bychom podle její blízkosti čekali. Řekové si počali již v 7. stol. zakládati na pobřeží všech moří poloostrovních obchodní osady; zároveň se šířil nejsevernější kmen řecký, Makedonové, ze svých starších sídel v nížině při Haliakmonu (Bystrice) do povodí dolního Vardaru a Strumy. Nejvíce osad řeckých vzniklo arci na severním pobřeží moře Egejského a při Propontidě; celý ten pruh byl od 5. stol. državou řeckou. Menšího významu byly osady při moři Černém — Mesembria, Odessos (Varna), Kallatis, Tomoi a j. — a při Adrii. Osadníci řečtí vešli v čilé obchodní styky

s vnitrozemím a přiváželi tamním kmenům výrobky umělejšího průmyslu, zbraně, hliněné nádoby, sklo, ozdoby, drahé látky a j. Neschůdnost a nejistota cest ztěžovala arci ten obchod měrou nemalou.

Obchodní a politické styky s obcemi řeckými umožnily knížatům Odrysů, aby pozvedli svou moc nad úroveň prostých náčelníků kmenových. Kníže Teres si podrobil okolo r. 450 některé kmeny okolní a založil větší říši, již potom jeho druhý nástupce Seuthes, vrstevník války peloponeské, rozšířil až k Dunaji a Strumě. Ale říše ta, jediný to větší stát vytvořený od Thraků na poloostrově, neměla dlouhého trvání; moc pozdějších knížat se vztahovala v podstatě zase jen na území Odrysů. Ani potomní rozvoj Makedonie nevedl k trvalému sjednocení poloostrova. Král Filip II. (359—336) opanovav řecké osady na pobřeží egejském podmanil si v l. 341—339 kmeny thracké až po Dunaj a zabezpečil to panství vojenskými osadami, z nichž nejdůležitější bylo město Filipopolis (Plovdiv). Mnoho Thraků sloužilo pak ve vojsku makedonském a účastnilo se vítězného tažení Alexandra Velikého proti říši perské. Ale právě tyto daleké výboje odvrátily pozornost Makedonie od málo lákavých krajin na severu. Za rozbrojů mezi diadochy se dostalo panství nad Thracií vojevůdci Lysimachovi, ten však obraceje všechno úsilí k rozšíření své moci v Malé Asii a ve vlastní Makedonii udržoval jen chabě kmeny thracké v poslušnosti.

Po smrti Lysimachově (r. 281) dovršili rozklad panství makedonského v končinách thrackých Keltové. Východní větve bojovného toho národa se tlačily již od počátku 4. stol. z východních Alp a od středního Dunaje na poloostrov. Keltský kmen Skordisků vyhubil ok. r. 300 v tuhých bojích velikou část Autariatů a Triballů a usadil se ve východní Bosně a v severním Srbsku. Jiné zástupy Keltů se prodraly za hrozného pustošení na jih, zaplavily Thracii a poplenily v l. 279—278 Makedonii a Recko. Část jich přešla potom do Malé Asie, kde se usadila na ústřední vysočině a žila tam pak pode jménem Galatů. Jiná část si založila panství pod Balkánem, jehož střediskem bylo Tyle na dnešním Tulovském poli okolo Kazanlyku. Sousední kmenové thractí zůstávali po dva věky lidské v jejich područí, až se jim asi r. 213 podařilo svrhnouti jeho cizích dobytých.

Po všech těch převratech se octly země thrako-illyrské ve stavu dřívější rozdrobenosti a neladu. Žádná moc na poloostrově nebyla s to, aby uvedla nesvorné kmeny v pevnější jednotu. Jejich domovina se stala opět na dlouho jevištěm ustavičných krvavých třenic a pustošivých válek, jež nedovolovaly, aby se obyvatelstvo povzneslo na vyšší úroveň

kulturní. Co se nepodařilo mocností domácím, provedli teprve Římané, ač po dlouhých válkách a namáhavém postupu v dalekých mezerách časových. První podnět k zasažení na poloostrov dali Římanům loupeživí kmenové illyřtí. V okolí jezera skadarského vznikl větší stát, jehož obyvatelé obtěžovali Reky i obce italské námořními loupežemi. Římané přinutili po marném vyjednávání v l. 229—228 královnu Teutu, že obmezila plavbu svých poddaných a poddala se jejich vrchní moci. Pobřežní řecké osady od Korkyry na sever až k Faru (Hvar), jakož i někteří kmenové illyřtí vstoupili do spolku římského. To byl počátek římského panství na poloostrově. Římané tím narazili na zájmy říše makedonské, a od té doby se stavěly obě mocnosti k sobě nepřátelsky. Války, jež spolu vedly od r. 200, skončily na konec tím, že se Makedonie i s Řeckem dostala r. 146 pod přímé panství římské. Zároveň si podrobili Římané také Illyrii (v podstatě dnešní Albanii) a zřídili na území od moře Jaderského až k Mestě provincii Makedonii. Nově vystavěná důkladná silnice z Dyrrhachia (Drač) do Thesaloniky (Solunu), zvaná via Egnatia, sblížila ty kraje s Itálií.

Severnější země poloostrovní nelákaly Římany tolik, aby usilovali o jejich připojení k své državě, proto měly všechny války, které tam až do konce 1. století sváděly, ráz toliko obranný. Pohraniční třenic a loupeživé vpády cizích kmenů nutily Římany, aby byli stále pohotově se zbraní v rukou na ochranu pobřeží dalmatského, severních hranic Makedonie a svých držav na pobřeží Egejském a Marmarském. Drobné ty boje bývaly nezdůvodněné velmi obtížné, časem vyrůstaly do značných rozměrů a uváděly Římany do nesmírných nesnází. Na západě byli Římané koncem 2. stol. nuceni podrobiti divoké kmeny na dosti širokém pobřežním pruhu od Istriie až k hranicím provincie makedonské svému přímému panství. Za doby, kdy byli nejvíce zaměstnáni domácími rozbroji a válkou s Mithridatem, nabyly loupeživé vpády Skordisků, Dardanů, Maidů, Bessů a j. takového rozsahu, že bylo potřeba několika výprav do jejich území (v l. 78—71), nežli byli přivedeni k pokoji. Tenkrát uvedli Římané pod svou moc i řecké osady na pobřeží Černého moře. Trvalý pokoj však nenastal. Právě tou dobou vzniklo na sever od Dunaje větší panství spojením kmenů dackých a getských; král Burebista je rozšířil i na jih od Dunaje a vzomohl se tak, že diktátor Caesar pomyslel r. 44 na velkou výpravu proti němu. Spiknutí, jež učinilo konec jeho životu, zmařilo sice ten úmysl, ale říše Burebistova se přes to po jeho smrti rozpadla.

Smělost, se kterou kmenové poloostrovní vystupovali v 1. stol. proti državě římské, měla svou příčinu v neladných

vnitřních poměrech republiky římské té doby. Obrat nastal skutečně ihned, jakmile po vítězství Oktavianově nad Antoniem (r. 31 př. Kr.) nastaly v říši poměry klidnější. Oktavianus dostav veškerou říši římskou od své moci upustil od dosavadní soustavy obranné a rozhodl se zabezpečiti její severní pomezí rázným útočným postupem proti národům a kmenům, kteří ji až do té chvíle tak vážně znepokojovali. Již r. 29 př. Kr. přinutil Krassus k poslušnosti Moesy, potom musili uznati vrchní moc Říma Odrysové, a v l. 16—11 byli po tuhých bojích i ostatní kmenové na poloostrově přinuceni, aby se podrobili. Zároveň pokorili Augustovi nevlastní synové Tiberius a Drusus v l. 16—14 kmeny ve východních Alpách, a konečně dovršil Tiberius tyto výboje r. 9 př. Kr. podrobením Pannonů v západních Uhrách. Kmenové dalmatsko-pannonští se sice r. 6 po Kr. pozdvihli k veliké vzpouře, avšak Tiberius udusil po tříletých bojích jejich odpor. Severní hranicí říše se stal po celé své délce Dunaj.

V opanovaných zemích byly pak zřízeny nové provincie. Na poloostrově to byla Dalmatia, jež sahala od pobřeží adrijského až za Drinu do dnešního Srbska obsahující na jihu severní Albanii, a na východ od ní Moesia. Východní část poloostrova mimo města pobřežní obdržel kníže Odrysů Kotys jako polosamostatné království thracké; jeho panství vybíhalo v nitru poloostrova až za dnešní město Pírot. Za nástupců Kotyových zmítaly Thrakii neustálé nepokoje, jež měly původ jednak v rozdílech mezi členy rodiny knížecí, jednak ve vzpouřích některých kmenů. Proto učinil císař Klaudius i posledního zbytku samostatnosti thracké konec a přivtělil ji r. 46 po Kr. přímo k říši. Hlavním městem nové provincie se stalo město Philippopolis. Později bylo Podunají od ní odděleno a připojeno k Moesii, jež tak rozšířena až k moři Černému; avšak severní úpatí Balkánu se počítalo ještě dlouho k Thrakii.

Thračtí a illyřtí kmenové na poloostrově se poddali teprve po tuhém odporu panství římskému, ale potom je snášeli celkem pokojně. Za to byli Římané nuceni chrániti svou novou državu proti nebezpečí ze Zadunají. Tam sjednotil král Decebalus za císaře Domitiana (81—96) znovu kmeny dacké ve velikou říši a znepokojoval provincie římské na jih od Dunaje. Byl to vážný nepřítel, neboť si zřídil vojsko po vzoru římském a hleděl podepřiti svou moc kulturním zvelebováním své země. Domitianus proti němu nemohl nic poříditi; teprve císař Trajanus vyvrátil r. 106 s napětím veškerých sil vojenských jeho panství a připojil země mezi Tisou a Prutem k říši jako provincii Dakii.

Po dobytí Dakie přestal býti poloostrov územím pohraničním a těšil se pak dlouho poměrnému klidu. Hluk zbraní,

který naplňoval do té doby všechny jeho kouty, utichl, země podrobené zbraněmi podléhaly nehlučnému výboji kulturnímu. Římané otevřeli vzdělanosti přístup do zapadlých těch končin hustou sítí silnic vojenských, jež zakládali na oporu svého panství všude, kde nebylo cest starších. Silnice ty byly stavěny velmi důkladně, nezřídka dlážděny velikými plochými kameny a spojeny přes řeky pevnými zděnými mosty. Kamenné milníky (milliaria) vyznačovaly podle přesného výměru vzdálenosti. O trvalosti těchto staveb svědčí, že se jich mohlo po všech převratech, které poloostrov potom stihly, užívat i ve středověku a částečně i za časů tureckých. Hlavní trati silniční byly mimo jmenovanou už cestu Egnatiovu dráha z Aquileje na Aemonu (Lublaň), pak podél pravého břehu Sávy do Singiduna (srbského Bělehradu) a odtud dále podél Dunaje k moři Černému; směrem jižním pak silnice od ústí Moravy k Naissu (Niši) a odtud jednak na Thessaloniku jednak na Serdiku a Philippopolis do Byzantia. Od těchto hlavních tratí se rozvětvovaly četné odbočky. Rychlé spojení usnadňovalo důmyslné zřízení poštovní, které však sloužilo jen potřebám státním. Za tím účelem byly při silnicích všude stanice, kde se mohlo nocovati (mansiones), a na menší vzdálenosti zastávky, kde byli koně na výměnu a příprež (mutationes).

Římské silnice měly pro země, kterými šly, význam neméně nežli dnes trati železniční. Severní část poloostrova, před tím nehostiná, málo zalidněná i málo přístupná, se otevřela ostatnímu světu. Přicházelo a procházelo po nich netoliko vojsko a úřednictvo, nýbrž i obchodníci, živnostníci a osadníci, kteří obeznamovali domácí obyvatelstvo s vymoženostmi vyšší kultury. Neobydlené kusy země se počaly zalidňovati podnikavými přistěhovanci z jiných krajin, vznikala města, zvelebilo se zemědělství, nastal čilý obchodní styk s cizinou. V pokroku vzdělanosti mělo nemalou účast i vojsko, jehož se za doby císařské užívalo netoliko k válčení a ochraně míru, nýbrž i k pracím melioračním, stavbě cest a mostů, vysušování bažin, mýcení lesů a pod. Zřízení vojenské napomáhalo také vyrovnávání právní i společenské rozdíly mezi občany římskými a obyvatelstvem provincií, neboť ve vojsku si bylo možno vysloužit občanství římské. Za první doby císařské se přijímali provinciálové jen do sborů pomocných (cohortes auxiliae) a dostávali po 25 leté službě občanství římské výsluhou; ale již v 1. stol. byli stále větší měrou připouštěni i do legií, kde nabývali práva občanského hned při vstupu do služby, až konečně císař Hadrianus (117—138) učinil pravidlem, že každá legie měla doplňovací okres ve svém nejbližším okolí. Ilyrové i Thrakové byli jako dobří vojáci bráni hned od po-

čátku valným počtem do vojska, šířilo se tedy občanství římské na poloostrově dosti rychle. Všem právním rozdílům mezi obyvatelstvem Itálie a provincií učinil konec císař Karakalla, prohlásiv r. 212 všechno svobodné obyvatelstvo v říši za plnoprávné občany římské.

Klidné poměry, jež na poloostrově nastaly pod vládou římskou, vábily četné osadníky, aby si zakupovali půdu na venkově a usazovali se v nově zakládaných obcích městských. V thrako-illyrské části poloostrova nebylo původně měst v právním slova smyslu. Římané ponechali domácímu lidu zřízení kmenové podle nového rozdělení na kraje; větší osady v území kmenovém nebyly zvláštními obcemi, nýbrž splyvaly s ostatním příslušenstvím kmenovým v jedinou jednotku politickou, jejíž správu vedli úředníci římsí nebo domácí zmocněnci ustanovovaní od správců provincií. Prave obce městské počaly vznikat z tržních osad nebo z obchodních čtvrtí při stálých táborech vojenských, jimž se po nějakém čase dostávalo municipálního zřízení římského a jež měly zprvu obyvatelstvo většinou buď řecké nebo italské. Od doby císaře Vespasiana (69—79) zřizovali Římané zvláštní obce městské i z osad domácích, zpravidla tam, kde se usadili větším počtem římsí osadníci a vysloužilci vojenští. V Thracii jich založil mnoho císař Trajan (M. Ulpus Traianus), jak potom zřejmo i z jejich nových názvů: Trajanopolis (zříceniny u Dedeagače), Ulpia Pantalía (Kystendil), Ulpia Serdica (Sofia), Augusta Trajana čili Beroea (Stara Zagora), Marcianopolis (Devna západně od Varny) a j. Císař Hadrian rozšířil Uskudamu, hlavní té doby středisko kmene Bessů, na město, jež podnes nese jeho jméno (Adrianopolis, Drinopol). Obec původu vojenského vzniklo nejvíce v Podunají, kde byly i po opanování Dakie udržovány četné posádky.

Přítokem cizích osadníků a vlivem osadnictva i vojska se měnil národopisný ráz poloostrova, pokud se jevil v jazyku obyvatelstva. Ze západu se šířila latina, z jihu a od východu řečtina. Služba vojenská a život městský zanášely znalost latiny do všech koutů. V městech a v okolí vojenských táborů odvykal lid znenáhla jazyku domácímu a přijímal obecně jazyk říšský; přerod ten postupoval arci nejrychleji podél hlavních tratí silničních, v území pomezím, kde leželo nejvíce vojska, a vůbec v krajích otevřených, kde také vznikaly nejrychleji obce městské, kdežto obyvatelé zapadlých koutů horských setrvali houževnatěji při jazyku a mravech domácích. Na jihu poloostrova, kde působil odedávna vliv řeckých osad a Makedonie, šířila se podobným způsobem řečtina. Hranici převážného vlivu obou těch jazyků na poloostrově lze stano-

viti podle nápisů. Šla od Lješe při Adrii směrem východním na jih od Skopje, pak na sever k Nišavě, načež se západně od Pirotu obracela k Balkánu a šla podél jeho severního svahu po hranici provincií Thrakie a Moesie k moři Černému, na jehož pobřeží udržovaly staré osady řecké vliv živlu řeckého na sever až k ústí dunajskému.

V poměrech hospodářských nastala za panství římského doba rychlého rozvoje. Kraje dřív pusté se oživily osadníky, domácí lid se od nich učil lepšímu hospodaření, potulní pastýři přecházeli k životu usedlému, pěstění vína a ovoce se ujímalo i tam, kde ho dříve nebylo. Rozvoj zemědělství nepokračoval arci tou měrou jako v některých jiných provinciích římských, které vynikaly větší úrodností, ale ta věc měla i své výhody. Nelákala aspoň boháče římské i domácí, aby skupovali půdu a zakládali si ohromné latifundie, které by hubily svou souěžní drobné rolnictvo, jak tomu bylo na př. v Itálii a v Gallii. Na poloostrově balkánském zůstávala většina půdy v rukou drobných statkářů; rozsáhlejší velkostatky tam byly jen výjimkou. Domény státní, jež byly za první doby císařské vzdělávány otroky, byly později dávány po menších kusech v nájem nebo osazovány zajatci jako závislými kolony. V městech se rozmáhala řemesla i drobný obchod, ale na veliký průmysl pracující pro daleký vývoz se severní část poloostrova nikdy nevzmohla. Zboží přepychové, drahé látky, vzácné práce kovové, sklo, vohavky a j. přiváželi jim obchodníci z východu, nejvíce Syrové. Za to se vyváželo z jižní Thrakie a Makedonie obilí, víno, růžový olej, dříví a kovy. Vůbec se nepovznesla thrako-illyrská část poloostrova přes všechny pokroky hospodářsky na stupeň většiny ostatních provincií rozsáhlé říše římské; a totéž lze říci o úrovni kulturní. Umění ani písemnictví tam nevydalo nikdy plodů zvláště vynikajících.

Z povinností, jež obyvatelstvo mělo k státu římskému, byly nejdůležitější daně a dodávky vojenské. Všechna půda byla přesně vyměřena a podle toho se pak ukládala daň pozemková, již platili jednak v penězích, jednak v přírodninách, pastýři hlavně v dobytku. Kromě daně pozemkové se vybírala i daň z hlavy, řemeslníci a obchodníci platili daň z výdělku. Všechny ty dávky se ukládaly úhrnnými částkami kmenům, obcím nebo družstvům živnostenským jako celku; stát vymáhal placení od osob, které jim stály v čele a ponechával jim samým starost o to, jak se budou hojiti na ostatním poplatnictvu. Více než všechny daně tížily obyvatelstvo nucené dodávky a práce při zvláštních příležitostech, zejména za průchodu vojsk nebo družin vyšších úředníků, jež se obyčejně vymáhaly s krutou nešetností. V celkovém hospodářství říš-

ském nevydaly příjmy od nebohého obyvatelstva poloostrovního mnoho; větší cenu pro ně měla těžba z tamních dolů, jež byla výhradním právem státu. Nejbohatší doly byly v severozápadní části poloostrova, na území dnes obydleném Srby, ale i jiné kraje poskytovaly dosti kovů a rud; v horách Pangajských se těžilo zlato, v okolí Kystendilu zlato, stříbro i olovo, poblíž Viminacia (středověké Braničevo při ústí Mlavy do Dunaje nedaleko Požarevce) a u zálivu Burgaského měď, v horách rhodopských, zvláště u Samokova, železo. Zlaté doly pangajské a dalmatské se při tehdejším nedokonalém způsobu práce brzy vyčerpaly, náhradu za ně poskytla bohatá ložiska dacká v Krušných horách sedmihradských.

Mírný blahobyt, jemuž se poloostrov těšil za první doby císařské a jehož stopy je podnes pozorovati ve zbytcích staveb městských, počal bráti velikou újmu obecným úpadkem, jemuž říše římská propadala od 3. století po Kr., a otrěsy, které byly jeho důsledkem. Ubývání drahého kovu porušovalo rovnováhu říšských financí, což mělo nepříznivé následky pro brannou sílu státu. Od časů Septimia Severa (193—211) se dávala vojákům pro nedostatek peněz část platu v přírodninách, nejvíce v obilí, nebo jim byly přikazovány na výživu pozemky, a z té příčiny jim bylo zároveň také dovoleno, aby se ženili, kdežto dříve jim byl řádný sňatek zakázán, a ženy neměly do jejich táborů přístupu. Následek toho byl, že si vojáci počali zakládati v okolí tábořišť selská hospodářství, a posádky rozložené podél hranic se měnily v milici svolávanou jenom za nejnnutnější potřeby k větším podnikům vojenským. Kázeň, pohotovost i výkonnost vojska tím trpěly nesmírně a to právě v době, kdy počali odevšad na říši dotíratí bojovní národové sousední. Na severu měla říše nejhoršího nepřítele v kmenech germánských, kteří se ze své nehostině domoviny tlačili na její půdu, napadající přes Rýn i přes Dunaj kvetoucí provincie římské. Podunajské země ohrožovali nejvíce Gotové se svými soukmenovci Gepidy, Vandaly a j., kteří se na počátku třetího století přistěhovali ze severu k dolnímu Dunaji a podnikali odtud se zbytky kmenů sarmatských neustálé nájezdy na poloostrov.

První velikou ránu utrpěla říše, když císař Decius podlehl v boji proti loupeživým zástupům gotským u Abrittu ve východním Podunají (r. 251). Osmělení nepřítel se jali útočiti na říši zvýšenou silou, neukázněné vojsko nestačilo na obranu a rozmnožovalo zmatek ustavičnými vzpourami provolávající co chvíli své velitele za proticísaře. Poněvadž ve vojsku tehdejších byli silně zastoupeni Illyrové a obyvatelé končin podunajských, dostalo se tak na římský trůn mnoho císařů pů-

vodu illyrského. Neustálé boje proti nepřátelům vnějším nebo proti odbojníkům domácím zaměstnávaly císaře na jiných stranách tolik, že Dakie upadla téměř úplně do rukou kmenů germánských, a odtud nastalo přímé nebezpečí i vnitřním částem poloostrova balkánského. Gotové a jiní národové usedli na pobřeží Černého moře se vydávali jednak po moři na plen do krajů pobřežních, jednak napadali přes Dunaj přilehlé provincie. R. 269 se dostala veliká síla Gotů po lodích do moře Egejského a poplenivši tamní pobřeží vracela se poloostrovem na sever. Císař Claudius II., rodem Illyr z Dardanie, zničil loupežné jejich roty u Naissu (Niše). Avšak k zpětnému dobývání Dakie už nedošlo. Císař Aurelianus (270—275), rovněž Illyr, máje plno práce s obranou říše a obnovou pořádku na jiných stranách, přenechal jí r. 275 smírnou dohodou Gotům a převedl tamní římské osadníky na pravý břeh Dunaje, kde zřídil mezi horní a dolní Moesií provincii Darii pobřežní (po obou stranách západního Balkánu). Dunaj se stal opět hranicí říšskou, země poloostrovní se octly v přímém sousedství divokých kmenů germánských i sarmatských a trpěly mnoho ustavičnými jejich útoky.

Na konci 3. stol. byla většina provincií římských, mezi nimi i poloostrov balkánský, pohubena vpády nepřátelskými, válkami domácími a morem, obyvatelstvo prořídlo, blahobyt podlomen, pořádek rozvrácen. Stav ten pohnul císaře Diokleciana (284—305), že se podjal důrazných oprav všeho vnitřního ústrojí státního, jež potom po něm dovršil císař Konstantin (306—337). Vojsko bylo nově zřízeno tak, že se dělilo na elitní pluky gardové, vojsko polní (comitatenses) a na pomezni hraničáry, žijící z dědičně přikázaných pozemků. Správa civilní byla oddělena od vojenské a rozčleněna ve tři stupně instancní. Všechna říše se dělila na čtyři prefektury, spravované od praefektů; praefektům byli podřízeni vikariové stojící v čele menších okrsků zvaných diecese, jichž bylo 13, diecese se dělily na provincie, jichž bylo asi 116. Hlavní daní zůstala daň pozemková, která se vyměřovala vždy po 15 letech podle obnovených odhadů katastrálních; s vyhlášením (indikcí) daně po 15letých obdobích souvisí zvyk počítati léta v cyklech indikčních, jež potom přijali i jižní Slované. Také ostatní daně, dávky a závazky ke státu byly nově upraveny. Aby státní příjmy nebraly újmy ubýváním poplatnictva, hleděl stát přidržovati poplatné a pracovní třídy mocí trvale a dědičně při jejich stavu a zaměstnání. Tak se staly místní úřady v obcích, řemesla a z velké části i vojsko stavby dědičnými, kolonové usazení na státních pozemcích a nájemcové velko-
statků byli připoutáni k hroudě.

Poloostrov balkánský byl rozdělen mezi tři prefektury. Na severozápadě připadla stará Dalmacie k prefektuře italské, ač bez části jižní (kolem jezera Skadarského), která byla jako provincie Praevalitana přičleněna k Illyriku. Prefektura Illyricum byla nejmenší ze všech, neboť diecese thracká obsahující východní část poloostrova — počínajíc od čáry jdoucí asi od ústí Iskru na jih — náležela už k východní praefektuře zvané Oriens. Illyrikum, jehož hlavním městem byla Thessalonike, dělilo se ve dvě diecese a 12 provincií, diecese thracká na 6 provincií. Po ztrátě Dakie se stala severní část poloostrova opět územím pomezním, i bylo jí třeba chrániti silnými posádkami a osadami hraničářů. Vojenskou kolonizací jakož i převedením římského lidu z Dacie na poloostrov se rozmnožilo obyvatelstvo v pásmě poddunajském. Tamní vojenské osady vzrostly na lidnatá města, jako bylo Sirmium (Srém, dnešní Mitrovica), Singidunum (Bělehrad), Viminacium (Braničevo), Ratiaria (Arčar), Oescus (při ústí Iskru), Novae (Svištvov), Durostorum (u Slovanů Drster, nyní Silistria) a j., a všecken sever poloostrova podlehl úplné romanisaci. Nejvýznamnější účinky na běh dějin poloostrovních mělo, že tam císař Konstantin založil na místě staré řecké osady Byzantia druhé hlavní město říšské, Nový Řím čili Konstantinopolis, jež Slované přezvali Cařihrad. Tím se také zvýšila důležitost cesty od Bosporu do Podunají, a měst při ní ležících, jako byla Adrianopolis, Serdica, Naissus, přibýlo významu i obyvatelstva.

V životě duchovním způsobil Konstantin mocný převrat svým ediktem milánským z r. 313, jímž udělil křesťanům rovnoprávnost se starými kulty náboženskými. Křesťanství se ujímalo na poloostrově hned od časů apoštolských. Už apoštol Pavel působil v Thessalonice a ve Filippech; v městech na jižním i západním pobřeží vzniklo brzy plno obcí křesťanských. Ale do vnitrozemí, kde poměry kulturní byly nevyspělé a obyvatelstvo se přizpůsobovalo jen pomalu vzdělanosti řecko-římské, šířilo se nové náboženství velmi zvolna, většinou toliko po městech, kde se soustřeďoval ruch politický, obchodní i duševní. Možno říci, že tam křesťanství pokračovalo s rozvojem měst. Za pronásledování Dioklecianova dotvrzují četní mučedníci v Sirmiu, Singidunum a j. hojně rozšíření jeho stoupenců v Podunají. Po ediktu Konstantinově přemohlo křesťanství jako v jiných zemích říšských velmi rychle odumírající staré nauky a vniklo i do zapadlých končin horských. Nejdéle setrvali v pohanství divoci, civilisací potud málo dotčení Bessové, jimž kázal koncem 4. stol. evangelium Niketas, biskup remesiánský (Bela Palanka na vých. od Niše). Zřízení církevní se přimykalo k politickému. Okrsky biskupů (eparchie), které měly za

té doby význam dnešních farností, byly podřízeny metropolitům, jejichž sídla byla pravidlem v hlavních městech provincií. Moc nově vzniklého patriarchátu cařihradského se vztahovala jen na východní část poloostrova; prefektura Illyrikum byla již podřízena Římu a zůstala při něm až do doby Lva III. (717—741). Prudké spory mezi ariány a katolíky v 4. stol. nalezly živý ohlas také na poloostrově; svědčí o tom synody strany římské v Serdice (343) a arianské v Sirmiu (r. 358) i v Singidunu (366) a některé bohovědné spisy tamních duchovních.

Zesílení říše, jež bylo zásluhou Diokleciánovou a Konstantinovou, zabezpečilo na nějaký čas pomezí krajínám pokojnější život, ale r. 375 se objevily na severním obzoru nové mraky a v zápětí za nimi bouře nad jiné zhoubnější. Ze Zavolží se vyrojily hordy Hunů, národa to patřícího k turecké větvi plemene mongolského. Připravili pohromu východní části Gotů (Ostrogotů), zaplavili nížiny jihoruské a podnikali odtud daleké loupežné výpravy do krajín okolních. Západní Gotové (Visigotové) hledali většinou útočiště v říši římské; přitrhli k Dunaji a vymohli si r. 376 od císaře Valenta (364—378), že jim poskytl, kdvětí složili zbraně, sídla jižně od Dunaje. Ale hamiznost úřednictva římského, jež Gotům zadržovalo slíbené dodávky, popudila je r. 377 ke vzpouře. Srotili se u Marcianopole a jali se plenit kraje na sever i na jih od Balkánu. K nim se přidružily zástupy jiných kmenů ze Zadunají. Císař Valens se vydal rychle z východu na poloostrov, ale utrpěl od barbarů, kteří zatím přešli s veškerou mocí do Thrákie, hroznou porážku u Adrianopole (9. srp. 378), již sám zaplatil životem. Pohroma Valentova vydala všecken poloostrov pustošivému řádění Gotů. Bohaté kraje thracké a makedonské zakusily zlých časů. Jenom stěží se podařilo Valentovu nástupci Theodosiovi přivésti barbary k pokoji. Přijal je jako spojence (foederati) do vojenských služeb římských a vykázal jim sídla v Moesii i podunajské Dacii, tedy hlavně v dnešním severním Bulharsku.

Noví osadníci byli pramálo příjemnými sousedy obyvatelstvu domácím. Jejich loupeživost a divokost udržovala všechno okolí v stálém nepokoji; vzájemnou nechuť a nedůvěru zvyšovaly také protivy náboženské, neboť Gotové přejali křesťanství v podobě arianské, kdežto staré obyvatelstvo přilnulo k nauce římské. Mimo to byli Gotové vždy náchylni ke vzpouře a porušili skutečně hned po smrti rázného Theodosia (r. 395) poloostrov hrozným způsobem z klidu sotva obnoveného. Theodosius sjednotiv krátce před smrtí všechnu říši římskou v svých rukách, zůstavil jí dvěma nedospělým synům, z nichž Arkadius

(395—408) obdržel prefektury Oriens a Illyrikum, mladší Honorius ostatek, ze zemí poloostrovních připadla tedy Dalmácie k části západní. Gotové použili ihned změny ve vládě, pozdvihli se pod vedením udatného Alaricha, zpusťovali Thrákie, Makedonii a Řecko. Nevraživost obou císařských dvorů byla příčinou, že se říše nevzmohla k rázné obraně. Konečně přijal Stilicho, který vládl jménem nezletilého Honorio, Alaricha do služeb říše západní a ponechal mu zatím sídla v Epiru (397). Pletichy dvora východního způsobily brzo potom, že se Alarich obrátil proti říši západní.

Odchodem Visigotů poloostrov se zbavil nepohodlných „spojenců“, kteří za sebou nechávali zpusťované kraje a zničené osady, ale pokojné časy se vrátily jenom na krátko. Přišel nepřítel ještě horší. V první čtvrti 5. stol. se přesídlila valná část Hunů do nížiny uherské a převedla tam některé podmaněné kmeny germánské a snad i slovanské, jichž užívala k službám vojenským. Severní kraje poloostrovní byly vydány neustálému nebezpečí jejich zhoubných nájezdů, dvůr cařihradský si musil od nich vykupovati pokoj ročními dary, obyvatelstvo měst a vesnic žilo v ustavičném strachu. Hunský král Ruas založil spojením všech kmenů hunských v Uhrách i v jižním Rusku a podrobením četných kmenů germánských i slovanských velikou říši, jež dostoupila vrcholu své moci i rozsahu za jeho synovce Attily (433—453). Attila sídlil v rozsáhlé osadě položené kdesi mezi Dunajem a Tisou a pouštěl odtud hrůzu na vše strany. Jeho poměr k východní říši římské byl od počátku napiatý. R. 441 si vzal z nahodilých pohraničních srážek zámluku k veliké válce, jež způsobila poloostrovu strašné rány. Ohromné voje Hunů a jejich spojenců se rozlily jako zhoubná vlna po východní jeho polovici, rozbořily na 70 měst, mezi nimi Margus (při ústí Moravy), Viminacium, Singidunum, Ratiarii, Naissus, Serdicu i Philippopol, zpusťovaly všecken venkov a odvedly spousty lidu do otroctví. Římská vojska proti nim nemohla nic pořídit, slabý císař Theodosius II. (408—450) byl r. 443 přinucen k míru, jímž se zavázal k ročnímu poplatku 700 hriven zlata. R. 447 došlo k novému nepřátelství, které bylo sice brzy uklizeno smírem, ale císaři bylo zvýšiti poplatek (r. 448). Rhetor Priskos, který byl tajemníkem poselstva vypraveného tenkrát k Attilovi, zůstavil nám názorné vyličení života a poměrů při jeho dvoře.

Attila obrátil potom své zbraně proti říši západní a uvedl ji do těžkých nesnází, ale jeho náhlá smrt (r. 453) povsťvobodila svět římský z nebezpečí. Podrobení národové se postavili proti nesvorným synům Attilovým na odpor, veliká říše se rozpadla, většina Hunů odtáhla nazpět do stepí jihoruských a v staré

Pannonii i Dakii se rozsídili volně kmenové germánští: Ostrogotové, Gepidové, severněji Herulové, Langobardi a j. Nejnebezpečnější z nich byli tehdy Ostrogotové, kteří r. 471 obsadili Singidunum a zajížděli odtud na plen až do Recka. Konečně s nimi učinil císař Zenon (474—491) smlouvu, podle níž jmenoval jejich krále Theodoricha patriciem a konsulem a vykázal jeho lidu sídla v pobřežní Dakii a Moesii, aby hájili poloostrov proti útokům divokých kmenů ze Zádunají, mezi nimiž se r. 482 po prvé vyskytá jméno Bulhaři.

Zatím vzala jednota západní římské říše za své. Germánští kmenové přijatí do jejich služeb rozchvátili všechny provincie, a konečně svrhl r. 476 germánský náčelník Odoaker i císaře Romula a ujal se vlády nad Itálií sám. Císař Zenon chtěje se zbavití uchvatitele a zároveň nepohodlného spojence na severu podnikl r. 488 Theodoricha k výpravě proti němu. Ostrogotové tedy opustili poloostrov a vydali se, posílení jinými kmeny, na tažení do Itálie, kterou skutečně opanovali. Ukázalo se brzy, že říše zaměnila toliko jedno nebezpečí druhým. Za nástupce Zenonova Anastasia I. (491—518) se opakovaly znovu zhoubné vpády barbarů ze Zádunají a stepí jihoruských, kteří zajížděli až do Thrákie, Makedonie, ano i do Thesálie. Říše rozervaná spory náboženskými a vzpourami vojenskými nebyla s to, aby jim kladla úspěšný odpor. Vojsko složené většinou z najatých Germánů, Hunů, Illyrů, Isaurů a jiných polodivokých kmenů nemělo kázně, výcviku ani pohotovosti, hradby měst se rozpadaly, pořídí obyvatelstvo nebylo schopno odporu a opouštělo raději zděděnou půdu stěhujíc se do hor nebo do krajin bezpečnějších. Jak vážně byl poloostrov ohrožen ze severu, ukazuje nejlépe, že Anastasius uznal za nutné opevniti r. 512 Cařihrad dlouhou zdí uzavírající jihovýchodní výběžek Thrákie mezi mořem Černým a Marmarským. Město vzdálené přes 400 km od hranice říšské bylo třeba opevňovati proti nebezpečí hrozcímu od cizích útočníků.

Takový byl stav věcí na poloostrově, když se tam počali hromadně hrnouti Slované.

O antických dějinách thrako-illyrské části poloostrova bylo mnoho psáno, jsouc podstatnou součástí dějin národa řeckého a říše římské: Důkladný přehled celkový podává Jireček, *Geschichte der Serben I.* Ostatek uvádím pouze práce významnější nebo podrobnější, pokud se týkají dnešního území bulharského. Tomaschek, *Die alten Thraker* (ot. ze *Sitzungsber. videňské akademie 1893 a 1894*); G. Kacarov, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker. Zur Kunde der Balkanhalbinsel II. Quellen u. Forschungen 5.* Sarajevo 1916; týž, *K'm religijata na stara Thrakija* (Spisanie bulh. akademie VIII. 1914); Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien* (Vid. 1906); Niederle Slov. starožitnosti II. (Praha 1906); Mommsen, *Römische Geschichte V.*; týž, *Reges Thraciae inde a Gaesare dictatore* (Ephem. epigr. 2.); Kalopathakis,

De Thracia provincia Romana (1893); Premerstein, *Die Anfänge der Provinz Mösien* (Jahreshefte des öst. arch. Inst. I.); Jung, *Römer u. Romanen in den Balkanländern* (Inšpruk 1887); Jireček, *Die Heerstrasse vom Belgrad nach Konstantinopel* (Praha 1887); Jullien, *De la réforme provinciale attribuée à Diocletian* (Revue historique 19); Neumann, *Der römische Staat u. die allgem. Kirche bis auf Diocletian* (Lipsko I. 1890); Cuchlev, *Istorija na b'lg. crkva I.*; Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt* (Berlín 3. vyd. 1901—1913); L. Hartmann, *Der Untergang der antiken Welt* (Videň 1910); Güldenpenning, *Geschichte des oström. Reiches unter dem K. Arcadius u. Theodosius II.* (Halle 1885); Bury, *History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene* (Londýn 1889); Diehl, *Justinian et la civilisation byzantine au VI. s.* (Paříž 1901).

2. Osídlení poloostrova Slovany.

První vystoupení Slovanů na poloostrově. — Jejich kulturní stav při vstupu do dějin. — Celkový ráz stěhování Slovanů na Balkán. — Slované pod panstvím avarským. — Boje s říší byzantskou. — Obraz rozšíření slovanských kmenů na poloostrově. — Slované v Řecku. — Konečný osud obyvatelstva před slovanského. — Vznik národa rumunského. — Hmotná a duchovní vzdělanost Slovanů v raném středověku.

Přese všechny převraty, které stihaly poloostrov od příchodu Hunů do Evropy, změnil se jeho národopisný obraz za té doby celkem nemnoho. Staré obyvatelstvo původu thrako-illyrského valně prořídlo, ale zůstávalo přece jen spolu s potomky přistěhovalců původu římského hlavním a nejpočetnějším držitelem půdy poloostrovní, jenž odložilo většinou zděděný jazyk, náboženství a zvyky a přijalo řeč i vzdělanost řeckou nebo římskou. Jazyk thracký vymizel již v 6. století nadobro, illyrský se udržel toliko v horách albánských, ač silně prosycen slovy latinskými. Jižní část poloostrova byla tou dobou podle jazyka řecká, severní latinská; oblast jazyka latinského sahala na západě hluboko na jih, na východě však zaujímal dosti úzký pruh při Dunaji. Byl to výsledek dlouhého pozvolného vývoje přenárodnovacího, nikoli změna v osídlení. Vpády divokých národů ze severu zůstavily ve složení obyvatelstva změny celkem nepatrné. Pokud to nebyly jen loupežné výpravy za kořistí a směřovaly skutečně k trvalejšímu usazení, měly účinky málo pronikavé a většinou jen přechodné. Visigoti i Ostrogoti opustili po krátkém pobytu poloostrov, aby si hledali domovinu jinde, úlomky jiných národů, které se tam usazovaly nebo byly osazovány, nebyly tak početné, aby si udržely uprostřed vyspělejšího lidu domácího svůj ráz národní. Zkrátka, všechny útoky cizích národů na poloostrov ve 4. a 5. stol. měly za následek jen jeho zpustošení a vylidnění, ale změnily pramálo na jeho rázu národopisném. Zcela jinak zasáhlo do osudů poloostrova stěhování slovanské.

Na počátku 6. stol. se zjevují mezi útočníky, kteří dotírali přes Dunaj na území východořímské, ponejprv kmenové slo-

vanští. Napřed přicházeli jen ojedinele ve spojení s jinými kmeny, ale potom jich neustále přibývalo, až se v 2. pol. 6. stol. stali vedle Avarů hlavní trýzní poloostrova. Na počátku 7. stol. nebyla už říše s to, aby obhájila Podunají; Slované se potom hrnuli valem na poloostrov, osazovali jeho zpustošené kraje a naplnili jej novým lidem v takovém počtu, že starší obyvatelstvo utonulo větším dílem v jejich záplavě, a severní část poloostrova se stala trvale državou slovanskou. Takové jsou základní rysy slovanského postupu na jih, ale v podrobnostech je při chudosti a zlomkovitosti zpráv plno otázek sporných. Nicméně lze říci, že novější badání dospělo v té věci k výsledkům, jež možno aspoň v podstatě pokládati za bezpečné.

Jádro Slovanů žilo původně daleko od poloostrova balkánského. Všechny stopy, na něž ukazují zprávy historické jakož i výsledky badání jazykozpytného, lidopisného a archeologického, vedou nás při hledání kolébky slovanské do rovinnatého a bažinatého území v Zakarpatí od Visly až k Dněpru, od Karpat k hornímu Němenu. Domnění, že by byli od pradávna sídlili také v Podunají, při zevrubnějším ohledání neobstojí. Malá rozloha jejich nejstarších sídel ukazuje, že to byl národ zprvu nečetný, odlehlost pak byla příčinou, že zůstávali dlouho starému světu neznámi. Teprve v 1. a 2. stol. po Kr. se zjevují u Plinia, Tacita a Ptolemaia pode jménem Venedů; jméno to, jehož původ není jasný, dali jim patrně cizinci, nejspíše Keltové.

Nemajíce v své zapadlé domovině živějších styků se světem řecko-římským žili Slované velmi prostě. Lesnaté území jim poskytovalo hojnost zvěři a lesního medu i vosku, vody dostatek ryb; vedle toho se zaměstnávali chovem dobytka a rolnictvím, arci neumělým. Pěstovali proso, ječmen, pšenici a oves, chovali vepře, kozy, brav a skot, později i drůbež; kůň byl dosti vzácný, proto podnikali Slované i daleké výpravy jako zástupy pěších bojovníků. Uměli tkáti látky ze lnu, konopí a kopřiv, mimoto se odívali také kožemi. Všechny potřeby si porizovali po domácku; z řemesel se rozvinulo nejdříve hrnčářství a pak kovářství, ale ve zpracování kovů zůstávali dlouho za jinými národy, neměliť v své domovině dosti rud. Politické svazky byly velmi volné. Základem byl rod, společenstvo příbuzných rodin, jež odvozovaly svůj původ od jednoho praotce a žily pohromadě v jedné osadě, pokud to poměry dovolovaly. Všechna půda byla společným majetkem rodu a byla vzdělávána společně; těžší práce uvalovali na otroky a ženy. Z rodů se skládaly kmeny, jejichž náčelníci však mívali moc nevelikou, neboť musili ve všech vážnějších

věcech dbáti souhlasu starostů rodových, někdy i projevů obecných shromáždění všeho kmene, zvaných věče; jejich název byl nejspíše vладыka nebo gospodin. Někdy si náčelníci některých kmenů zakládali větší moc tím, že si podmaňovali kmeny jiné; pro tuto vyšší moc přijali Slované název původně cizí, knez (КОНЕЗ z germ. Kuning). Právni zvyky byly velmi prosté; půda neměla ceny, ostatek byl majetek, záležející ze stád dobytka, všem členům rodu společný, nebylo tedy třeba vyvinutějších zásad právních. Spory mezi členy jednoho rodu vyrovnával starosta rodový, ve sporech různých rodů měla hlavní místo svépomoc, ať už šlo o rozepře majetkové nebo o násilí, vraždu a zabití; soudu knížete kmenového se dovolávaly rody asi jen výjimečně. Krevní msta ustoupila arci časem smírnému narovnávání pokutou, jež slula vira a vyměřovala se podle hodnosti poškozeného a velikosti přečinu. Muž nabýval ženy únosem nebo koupí; mnohoženství bylo dovoleno, ale bývalo zvykem jen u knížat a boháčů. Vdovy se dávaly po smrti mužově často pohřbívatí zároveň s ním.

První určitější zprávy, jež nás o Slovanech došly, líčí je jako lid divoký a bojovný; „holubičí povaha“ slovanská náleží dnes už mezi romantické bajky. Jejich vojenské umění nestálo ovšem vysoko. Bojovali pěšky a vrhali se na nepřítel v neukázněných zástupech jsouce vyzbrojeni mlatem, oštěpem, lukem a štítem, zřídka kdy mečem. Za to uměli velmi dobře využívatí výhod, jež poskytovala zeměpisná povaha krajiny. Že vyrůstali v území plném vod, vyznali se i v plavbě. Když se později dostali k moři, odvažovali se hned na malých lodicích, vyrobených z jednoho kusu dřeva (μονόξυλα) i na výpravy námořní. Politická nevyspělost a nezkušenost v umělejším vedení boje byla příčinou, že zůstávali přes veškeru osobní statečnost dlouho obmezeni na své těsné území a že se dostávali často v područí výbojných sousedů, kočovných národů jihoruských a některých kmenů germánských, kteří se od 3. stol. př. Kr. tlačili jejich zeměmi na jih k moři Černému. Teprve v 2.—3. stol. po Kr. se probudila v Slovanech z příčin neznámých takorčka rázem rozpínavá síla a projevila se tak mocně, že národ do té doby nečetný a hrubě neznámý naplnil velmi rychle východní polovici Evropy.

Když Slované počali útočiti na poloostrov balkánský, sídlili už dosti hustě v nížině jihoruské na západ od Dněpru i v staré Dakii a Pannonii, arci ve společnosti jiných národů a kmenů. Kdy a jak se tam rozšířili, není pro nedostatek zpráv jasno. Řečtí a římstí dějepisci jmenují v těch končinách v 5. stol. jen Huny, Germány a zbytky starých kmenů thrackých a sarmatských; ale je zřejmo, že, zjevují-li se potom Slované na poč.

6. stol. při dolním Dunaji v množství nápadně silném, nemohli se tam ze starších sídel nahrnouti najednou, nýbrž postupně, a že tedy mnohé jejich kmeny žily již aspoň počátkem 5. stol. uvnitř oblouku karpatského i na východ od něho a posouvaly se odtud zvolna na jih. Úsudek ten potvrzují některé zmínky v zprávách dějepisných a některá jména místní doložená z té doby. Patrně souvisí šíření Slovanů k Dunaji s mocným převraty, které v těch končinách způsobili po r. 375 Hunové. Pohroma, již utrpěli od Hunů Gotové, staří nepřátelé Slovanů, uvolnila jim cestu na jih, bouřlivá pak doba v nich probudila ducha stěhovavého a dobrodružného. Není sice sporu, že se velká část Slovanů dostala do područí hunského, ale to jim nevadilo, aby rozšiřovali svá sídliště. Hunové zabírali jako národ jezdecký sami pro sebe jen stepnaté roviny a neomezovali, ba spíše podporovali usazování rolnických kmenů v jiných částech svého rozsáhlého panství, zvláště tam, kde vyhubili nebo rozehnali obyvatelstvo starší. Jižnější větve slovanské opouštěly kmen za kmenem svá sídla a hledaly si na půdě zbavené dřívějšího lidu novou domovinu; mnozí Slované sloužili také, podobně jako Germáni, Hunům vojensky, a jejich družiny se dostaly daleko od vlasti. Tak se posunuli Slované brzy k střednímu Dunaji i do severního Rumunska, a jednotlivě i dále na jih. Ani po pádu říše hunské (r. 453) nenarážel jejich další postup tím směrem na vážnější překážky. Germánští kmenové, kteří potom ty kraje ovládli, oslabili brzy své síly stěhováním do jiných zemí nebo podniky vojenskými; rozptýlené pozůstatky staršího obyvatelstva nebyly tak četné, aby vedle nich nemohli najítí místa noví přistěhovatelci ze severu. Koncem století pátého byla již stará Dakie až po Dunaj naplněna Slovaný, mezi nimiž se tam arci udržely i trosky jiných národů; také v Pannonii žily porůznu některé kmeny slovanské.

Tak si asi můžeme představovati postup Slovanů až na pomezí říše východořímské. O jejich dalším šíření na poloostrov máme už zprávy určitější, ale přece ne tolik, abychom je mohli sledovati do všech podrobností. Celkový ráz jejich postupu je jasný. Byly to nejdříve loupežné vpády přes Dunaj, které zpusťošily většinu zemí poloostrovních a pohubily tamní obyvatelstvo, za nimi následovalo hromadné stěhování do vyliďněných krajin. První kořistnické jejich útoky jsou výslovně doloženy z doby císaře Justina I. (518—527), ale je dosti možno, že Slované počali napadati země poloostrovní už dříve. V kronice Marcellinově se dějí zmínky o vpádech „Gotů“ na konci vlády císaře Anastasia I. (491—518); poněvadž tu o starém dávno vymizelém národě skutečných Gotů nemůže býti řeči,

zdá se, že pisatel označil tím jménem přeneseně nepoznaný dotud národ slovanský.

Slované se tedy počali na prahu 6. věku odvažovati loupežných útoků na země poloostrovní. Tenkrát byli světu řeckému zjevem zcela novým, ani jejich jméno nebylo hrubě známo. Ohlas prvních dojmů, jimiž působili na obyvatelstvo poloostrovní, čteme v zprávě dějepisce Prokopia, psané okolo r. 550, Prokopios rozeznává dva národy, Slověny (Σκλαβηνοί) a Anty (Ἄντια). Slované seděli v staré Dakii, Antové asi na východ od Prutu. Obojí byli podle něho lid statečný, těla vysokého a silného, vlasů rusých; žili roztroušeně v chatrčích měnice často svá bydliště; mluvili jazykem drsným a vedli život zanedbaný, jsouce plni špíny a nečistoty; neměli jednotné vlády nad sebou, nýbrž žili v demokracii (Prokopios tu má patrně na mysli jejich kmenovou rozdrobenost); bojovali nejvíce pěšky držíce v ruce malé štíty a oštěpy; pancířů nenosili, někteří chodili do boje oděni jsouce jen nohavicemi; povahou nebyli zlomyslní, nýbrž upřímní; věřili, že jest jeden nejvyšší bůh, tvůrce blesku a pán všeho, a obětovali mu skot a jiná zvířata, kromě toho ctili i řeky, nymfy a některá jiná božstva.

První náběhy Slovanů na poloostrov měly ráz kořistnický. Napadali čím dál tím směleji a větším počtem otevřené kraje a menší města loupíce všude a odvlékajíce obyvatelstvo do otroctví. Když nastoupil císař Justinian I. (527—565), opakovaly se vpády častěji a častěji; Slované tu závodili s Huny, Bulhary, Gepidy a jinými příživníky říše. Obyčejně přecházeli přes Dunaj poblíž jeho ústí, vedle toho také u Silitrie, v okolí Vidinu, na západě blízko ústí řeky Moravy. Obrana proti nim byla nedostatečná. Justinian I. nedbal hrubě, stejně jako i jiní císařové té doby, o země poloostrovní, které se nemohly ani hospodářsky ani kulturně rovnati bohatým provinciím východním, a obracel hlavní snažení na zpětné dobývání západní polovice říše nešetře za tím účelem ani vojska ani nákladu. Obranu poloostrova hleděl zabezpečiti toliko hradbami a tvrzemi. Při Dunaji dal zčásti obnoviti, z části nově zříditi asi 80 pevností, v nitrozemí na 370. Ale pevnosti byly málo platné, protože nebylo dost vojska na jejich hájení, a kde bylo, skládalo se jen z necvičených a špatně vyzbrojených hraničářů.

Útočníci doráželi stále s větší silou i smělostí. Roku 548 vtrhlo veliké vojsko Slovanů do Illyrie a poplenilo zemi až k Drači; římský velitel měl k ruce 15 000 mužů, arci jen místní milice, nicméně se neodvážil utkati se nimi polem. Rok potom pronikl jiný oddíl slovanský přes Balkán do Thrakie a hrozně ji zpusťošil. R. 550 přitrhly slovanské zástupy, větší než kdy

předtím, k Niši chtějíce táhnouti na Solun, uhnuly se však před vojskem císařským na západ do Dalmácie, přezimovaly tam „jako ve vlastní zemi“, načež se r. 551 vydaly na plen po poloostrově, porazily vojsko vedené eunuchem Scholastikem u Adrianopole a zpusťošily Thrakii až po dlouhou zeď cařihradskou. Všude, kudy táhly, zůstávaly za nimi spálené osady a hromady ukrutně pobitých obyvatel. Menší vpády se opakovaly i v letech potomních.

Poměry se ještě zhoršily, když se v Uhrách usadil nový bojovný národ turecký, *Avaři*. Vzárust říše turecké v Turkestaně je vypudil ze Závollí do stepí jihoruských. Tam si podmanili část kmenů hunských a tlačili se stále na západ ke Karpatům. Když se Langobardi, sídlící v Pannonii, dostali r. 567 do války s východnějšími sousedy Gepidy (v jihovýchodních Uhrách), povolal král Alboin Avary na pomoc. Gepidové byli poraženi, a Avaři se nastěhovali do východních Uher. Když potom Langobardi odtáhli do Italie (r. 568), podrobili si Avaři zbytky Gepidiů, zabrali také Pannonii a usadili se pevně v nížinách uherských ohrožující odtud, jako kdysi Hunové, všechny národy a země okolní. Zřizovali si kruhovitě tábory, opevněné náspy a ploty, jimž říkali hrinky; uprostřed ležela vlastní osada, na ostatku bylo rejdiště pro koně. Bojovali jako výborní jezdci jenom na koních a užívali při jízdě třmene, což bylo tenkrát v Evropě něco nového; ostatek byli ozbrojeni meči, oštěpy a luky a chránili svá těla pancíři. Byl to lid mravů velmi hrubých; k jiným národům se chovali ukrutně a věrolomně; na jejich slova a přísahy nebylo na-prosto lze spoléhati.

Slované usazení v Uhrách se dostali v tuhé poddanství avarské a stejný osud stihl brzy potom i některé kmeny sídlící mimo hranice uherské. Jejich poměr k Avarům byl asi podobný jako kdysi poměr podrobených kmenů germánských k Hunům. Musili jim odváděti dávky přírodní a sloužili jim v boji; při tom od nich zakoušeli mnohého týrání a násilnosti. Za bitvy stavěli Avaři pěší oddíly slovanské do první řady, aby oslabili čerstvou sílu nepřítelovu. Ale i ti Slované, kteří se nedostali pod jejich přímé panství, jako na př. kmeny ve Valašsku, zakoušeli mnoho od jejich řádění na občasných loupežných výpravách; hrozné jméno násilníků zůstavilo v jazycích slovanských trvalou památku ve slově *obr* (= Avar).

V dějinách slovanské kolonisace na poloostrově měli Avaři úlohu vynikající, ač nepřímou. Jejich ničivé útoky podnikané za účasti Slovanů dovršily dokonalé vyliďnění poloostrova a urovnaly cestu pokojnějšímu stěhování slovanskému. S počátku nežli utvrdili svou moc na jiných stranách, ohrožovali

ovšem jenom kraje pomezí. Chán Bajan usiloval hned po příchodu do Uher o pevné město Sirmium a pustil se z té příčiny s říší byzantskou do války. Vojevůdci Tiberiovi se sice podařilo Sirmium zachrániti, ale císař Justin II. (565—578) se za to musil Avarům zavázati k poplatku 8000 solidů. Vychytralá politika dvora cařihradského uměla arci obratem využití nepohodlného souseda za spojence proti jiným nepřátelům. Tiberius stav se císařem (578—582) umluvil s Bajanem spolek proti Slovanům valašským, kteří neustávali obtěžovati loupežemi země poloostrovní. Chán přitáhl r. 578 územím říšským k dolnímu Dunaji (v Dobrudži), přešel tam na levý břeh, zpusťil zemi Slovanů a osvobodil množství římských zajatců; ale když vypravil posly ke knížeti *Dobretovi*, aby se mu zavázal k poplatku, dostalo se mu důrazného odmítnutí, a zpupní poslové byli pobiti. Chánovi nezbyvalo než spokojiti se kořistí a vratiti se domů. Slované splatili v zápětí jeho výpravu novými útoky na říši, při čemž jim přišlo velmi vhod, že se Bajan hned potom znepřátelil s císařem a jal se dobývat Sirmia. R. 581 vytrhl „prokletý národ Slovanů“, jak se zhorluje současný dějepisec Jan Efeský, v ohromném počtu do pole a rozlil se po Thracii, Makedonii i Řecku; „dobyli mnoha měst a tvrzí, pustošili, pálili, loupili a poroučeli v zemi zůstávající v ní bez bázně jako doma“. Válka Římanů s Peršany jim poskytla na 4 léta úplnou volnost. Zatím opanoval Bajan r. 582 po tříletém dobývání Sirmium a hrozil dalšími útoky; císaři nezbyvalo než svoliti k zvýšení poplatku.

Za těchto poměrů nastoupil v Cařihradě nový císař Maurikios (582—602). V prvních letech své vlády nemohl věnovati dosti důrazné pozornosti věcem poloostrovním jsa zaměstnán až do r. 591 válkou s Peršany. Avari dobyli Singiduna i Viminacia a vypravili se, nedbajíce ujednaných úmluv, dvakrát (asi 584 a 587) do Moesie, kde poplenili města podunajská, a do Thracie. Zároveň hospodařili Slované, kteří se „naučili vésti válku lépe než sami Římané“, jak praví Jan Efeský, zle na jiných stranách. R. 586 se pokoušely jejich voje dobýti Thessaloniky a v l. 587—589 zpusťili kruté Řecko. Je patrné, že to nebyli už jenom nájezdníci ze Zádunají, nýbrž že od dřívějších vpádů, zvláště od veliké výpravy podniknuté r. 581, zůstalo mnoho Slovanů na poloostrově trvale. Tito „domácí“ Slované přecházeli pak pozvolna k životu usedlému, ačkoli byli jistě ještě dlouho živlem velmi nepokojným a připojovali se rádi k výpravám svých severnějších soukmenovců.

Když Maurikios ukončil r. 591 válku s Peršany trvalým mírem, převedl většinu vojska do Evropy, aby učinil konec řádění Avarů i Slovanů. Stav poloostrova byl smutný. Menší

města ležela větším dílem v ssutinách, venkov zpustl. V Podunají i v nitru poloostrova byly celé rozsáhlé okresy vylidněny, zemědělství hynulo, obchod vázl. Ale ještě se nezdálo po všem veta, ještě držela říše všechna větší města v nitrozemi i hlavní tvrze podunajské, mezi nimi i Singidunum, jež bylo po zkáze avarské obnoveno. Císař se rozhodl zachrániti, co zbylo, rázným útokem na nepřátele v jejich vlastní zemi. Když vojevůdce Priskos odrazil (592) veliký útok Avarů na Thracii, vypravil jej císař r. 593 za Dunaj. Vojsko překročilo řeku u Dorostolu (Sillistrie) a poplenilo země knížat Radogosta a Musoka, jež zajali. Na druhé výpravě přelšel císařův bratr Petr přes Dunaj při ústí řeky Osmy a porazil knížete Pirogosta, který tam padl, ale na dalším pochodu utrpěl těžké ztráty a přinucen k návratu.

Obě výpravy, jimž vadila nemálo nekázeň a zchoulostivělost vojska římského, neměly žádoucího účinku. Slované se vydávali současně na jiných místech přes Dunaj na lup, Avari zpusťili Dalmácii. R. 600 podnikl Bajan nové veliké tažení do Moesie a odtud do Thracie, ale tentokrát ho přinutil zhoubný mor k návratu; v dalších bojích pronikli potom Římané u Singiduna za Dunaj, pobili tam mnoho Gepidů, způsobili Avarům nad Tisou těžké ztráty a vrátili se s ohromnou kořistí. Rok potom vtrhlo vojsko římské opět do země Slovanů (nedaleko ústí Dunaje) majíc za spojence Anty, kteří už předtím častěji pomáhali Římanům proti svým soukmenovcům a připravilo jim mnoho škod. Když však císař nařídil, aby zůstali v nepřátelském území přes zimu, vzbouřilo se všechno vojsko a prohlásilo císařem centuriona Foku, který se pak dal ihned na pochod k Cařihradu, zmocnil se tam vlády a kázal Maurikia popravit.

Převrat ten byl počátkem hrozné doby v dějinách říše východořímské. Ničemný Fokas se hleděl upevniti na trůně krvavým řádním proti straníkům Maurikiovým, ale byl naprosto neschopen, aby obnovil pořádek i kázeň ve vojsku a čelil nepřítelům vnějším. Zatím co se všechna říše plnila vřením proti ohavnému tyranovi, počal perský král Chosru novou válku a postupoval vítězně na západ; poloostrov byl bez obrany vydán útokům Avarů a Slovanů. Korunovaný surovec byl sice r. 610 svržen Herakliem, ale zatím se octla říše už na kraji zkázy; v Asii padala krajina za krajinou do rukou Peršanů, vojsko bylo v rozkladu, pořádek rozvrácen, pokladny vyčerpány. Herakliovi bylo nejprve vytvořiti s krajním napětím finančních sil novou armádu, nežli mohl zahájit úspěšný boj proti Peršanům. A sotva skončil po těžkém zápasu válku s Persií, zjevil se na východě nepřítel ještě horší,

Arabové. Na vydatnější obranu poloostrova nebylo ani pomýšlení.

Co se v této trudné době dalo na severu, je známo jen zlomkovitě, neboť krutý zápas na život a na smrt, jemuž říše byla vydána, dusil život duševní i snahy literární; v řeckém dějepisectví nastává dlouhá mezera, kterou vyplňují jen neuměle psané kroniky. V pásmu podunajském padly všechny pevnosti a města do rukou nepřátel, domácí obyvatelstvo, pokud se tam ještě udrželo, bylo vybito a Slované se hrnuli valným proudem na jeho místo. Na severozápadě se usadili předkové dnešních Srbů a Chorvatů pevně v staré Dalmácii a vyvrátili její hlavní město Salonu (okolo r. 613) i jiná místa, Slované daťi se stěhovali přes Dunaj do staré Moesie a dále na jih. Značné množství Slovanů se usadilo v okolí Thessaloniky a pokoušeli se nejednou dostatí důležité a lidnaté to město do své moci, jenže po každé nadarmo, což obyvatelé přičítali zvláštní ochraně městského patrona sv. Demetria. V prvních letech Herakliových ovládli Slované podle současného svědectví sevillského arcibiskupa Isidora také Recko. Ani Avari nelenili a podnikali zhoubné vpády až k samému Cařihradu, tak zejména r. 611, 618 a 622.

Nebezpečí, jež ohrožovalo říši se všech stran, dostoupilo vrcholu r. 626. Tenkrát přitrhli k Cařihradu s jedné strany Peršané, s druhé Avari a Slované a jali se ho dobývatí. Vojsko avarsko-slovanské si zřídilo podle zkušeností dříve nabytých i obléhací věže a útočilo z nich prudce na hradby; zároveň vepluli Slované na četných monoxylech do Zlatého rohu a pokoušeli se odtud vniknouti do města. Ale všechny útoky byly krvavě odraženy, slovanské loďstvo jedné noci spáleno. Vody Zlatého rohu se zbarvily krví slovanskou. Těžké ztráty přinutily oblehatele k návratu. Nezdar u Cařihradu zasadil též rozhodnou ránu moci avarské. Hrůza, již naplňovali národy okolní, pomínula, Slované češti svrhli pod vedením Samovým jejich nadvládu, příkladu jejich následovali Srbové a Chorvati, na straně východní se vytrhli z jejich područí v l. 635—641 Bulhaři a tak zůstala moc avarská obmezena jen na vlastní jejich zemi.

Zatím pokračovalo nehlučně stěhování Slovanů na poloostrov; nehlučně proto, že nebylo už nikoho, kdo by se jim byl stavěl v cestu. Císařové upustili za těžkých zápasů s Araby ode všech pokusů, aby obnovili své panství až k Dunaji a přestávali na obraně měst a krajů, které zůstaly v jejich moci, většinou toliko při pobřeží a poblíž hlavního města. Asi v polovici 7. stol. byl poloostrov již všude pln osad slovanských, kmenové usedlí dřív v staré Dakii se přestěhovali většinou

na jih od Dunaje a zůstavili v Dakii zbytky tak skrovné, že později zanikly mezi jiným obyvatelstvem. Trval tedy postup Slovanů na poloostrov balkánský zhruba na 150 let. V první polovici té doby nelze arci mluvit o stěhování v pravém slova smyslu, nýbrž jenom o loupežných nájezdech. Podnikaly je bojovné družiny, které se srocovaly pod vedením smělých náčelníků a hleděly odnésti domů co nejvíce kořisti. Zvěsti o bohatých krajinách a městech lákaly nové a nové dobrodruhy, aby se brzy počal uplatňovati také jiný cíl než loupež a kořist, totiž touha zaměnití sídla v drsné a málo vzdělané zemi severní za lepší domov v teplejších a hospodářsky pokročilejších končinách na jih od Dunaje. A tu nepřicházeli již jen bojovníci, aby se násilně usazovali na majetku urvaném starším držitelům, nýbrž také pokojní osadníci po rodech nebo někdy i celých kmenech, kteří nacházeli ve vytlidněných okresích dosti volné půdy pro sebe, ale byli nicméně vždy hotovi bráti si moci, čeho by nemohli dosíci bez boje. Takovým postupem vyhubili Slované spolu s Avary velkou část staršího obyvatelstva, prořídleho arci už vpády dřívějších útočníků a usadili se na jeho místě. Převrat ten byl v polovici 7. století v podstatě ukončen; pozdější posuny obyvatelstva mají význam jen podružný.

Slované neosadili všechen poloostrov, aniž jej osadili všude stejně silně. Na pobřeží mořském se všude udrželo obyvatelstvo domácí, někde v souvislém pruhu, jinde aspoň řada měst s okolím. Velmi málo byla dotčena Thrakie, zvláště na východě, slabě také Recko, ještě méně hornatá Albanie. Nejhustěji se usídlili Slované v krajinách otevřených, tedy v Pomoraví i severním Bulharsku, v nitru provincie Dalmácie a v Makedonii, a šířili se odtud teprve později podél toků říčních také do hor. V osazování nebylo jednoty a nebylo jí ovšem ani potom. Družina za družinou, kmen za kmenem si vyhledávaly sídla, kde se jim právě hodilo, a hleděly si uchovati volnost i v nové domovině. Staré jednotky kmenové, jak trvaly v Zádunají, se udržely asi jen v málo případech pohromadě; místo nich vznikaly nové svazky podle toho, jak se sdružily k zabrání nové državy, nebo jak k tomu vedly místní poměry a potřeba obrany nebo rozšíření sídliště. Později se uplatňovaly také snahy silnějších jednotek o podrobení slabších a vzrůst moci některých knížat kmenových.

Jména kmenů a kmenových skupin jsou známa jen potud, pokud se za rozličných dob uvádějí nahodile v pramenech. V severním Bulharsku, staré to Moesii, připomíná kronikář Theofanes sedm kmenů slovanských, kteří se r. 679 poddali Bulharům, ale neudává jejich jmen. Jeden z nich byli, jak se

zdá, Sěverové či Sěverjané (Σέβεροις), o nichž vypravuje, že je Bulhaři přesídlili od Dunaje (snad někde při jeho ohbu na sever) k úpatí Balkánu na východ od soutěsky veregavské (str. 9), aby střežili tamních přechodů. Dále na západ sídlili Timočané na řece Timoku a Moravané v pohoří bulharské a spojené Moravy. Z rázu obou těchto jmen lze souditi, že to nebyly názvy kmenů nebo skupin kmenových jako jednotek politických, nýbrž pouhé úhrnné označení lidu v pohoří těch řek sídlícího. V jejich sousedství, „v Dácii přilehlé k Dunaji“ bydlili podle franské zprávy z r. 824 „Abodriti, qui vulgo Praedenecenti vocantur“. Safarik vyložil jméno Praedenecenti na Braničevce; jeho výklad je sotva správný, neboť obě slova jsou zvukově značně rozdílná, než lepšího nelze najíti. Název zůstává záhadný a také umístění je velmi nesnadné; sídlili asi, ne-li vůbec, tedy aspoň z větší části už na levé straně Dunaje, tedy v Uhrách a byli, stejně jako Moravané a Timočané, ještě na konci 8. stol. pod vrchní mocí Avarů, jejichž sídla zasahovala na jihu až za okolí Srěmu.

Hojnější zmínky se najdou o kmenech makedonských, ač ani tu nelze nabyti úplně jasného obrazu o tamním osídlení. Slované se tam rozšířili až do samé blízkosti Solunu a břehu mořského. V okolí solunském seděli Drugoviči (Δρουγοβίται) od Solunu až k Beru, na východ od nich Sagudati a dále Rynchyni, zvaní tak po řece Ρύχινος či Ρήχιος (snad dnešní Galik); Rynchyni i Sagudati se potom rozšířili i na poloostrov chalkidický a do výběžku Athosského. V hornatém nitru Makedonie obýval silný kmen, jež prameny řecké nazývají Βερεγγίται; badatelé vykládají to jméno se zřením k novějšímu lidovému názvu Brsjáků (Бърсяци) v území na sever od jezera Prespanského na Brzjáky, ačkoli řecký tvar poukazuje spíše na znění Brezici. Na východ od nich sídlili na střední a dolní Strumě Strumenci, při horní i střední Mestě a na svazích rhodopských Smoljané. — V jižní Albanii a Epiru se připomínají Vojničci (Βαιουνηται), v Thesalii na sever od zálivu volského Velejeziči (Βελεγεζήται), na Peloponesu Jezerci v Lakonii a Milinci na západním svahu Taygetu. — Jména jiných kmenů nejsou doložena, jako je vůbec na poloostrově mnoho krajin, kde není o způsobu a rozsahu slovanského osídlení za prvních století známo nic určitého.

Severozápadní kout poloostrova naplnili kmenové, kteří se stali jádrem dnešního národa srbo-chorvatského. Podle pozdního podání, zachovaného u císaře Konstantina Porfyrogenety (v 10. století), usuzovalo se dříve, že se tyto kmenové přistěhovali trochu později než ostatní a že se vrazili jako klín mezi spojitou jazykově skupinu bulharsko-slo-

vinskou — řečeno podle dnešních názvů národopisných — která se před tím rozšířila od východních údolí alpských přes starou Pannonii a země poloostrovní až k moři Černému; naproti tomu se uznává dnes obecně, že nebylo ani zvláštní nějaké těsnější příbuznosti mezi předky dnešních Slovinců a Bulharů na jedné straně, ani značnějších rozdílů proti kmenům srbochorvatským na straně druhé, a že kmenové srbochorvatští zaujali svá sídla zároveň a stejným postupem s ostatními jižními Slováky.

Jiná je otázka, jak se jevily už za nejstarších dob v nářečích a zvycích kmenů poloostrovních zárodky pozdějšího jazykového rozdělení na národ „srbský“ a „bulharský“, a kde byla hranice obou oblastí. Otázka ta má silnou příchuť politickou, neboť tu jde o národopisnou příslušnost lidu, na nějž si dnes činí nároky oba národové, zvláště o obyvatele Makedonie a některých okresů na pomezí srbsko-bulharském, a příchuť ta je velmi na újmu správnému nazírání na věc. Uvážíme-li, jak nepravdělným postupem se Slované usazovali na poloostrově, z jak různých nezřídka končin se dostávali osadníci na svých vpádech do téže krajiny, jak příbuzné jsou poměrně ještě dnes jazyky srbský a bulharský a jak pozvolna přecházejí v sebe řadou nářečí přechodních, dojdeme snadno k závěru, že na území obydleném jižními Slováky nemohlo za té doby býti nijakých přesně ohraničených skupin jazykových, nýbrž množství příbuzných nářečí, mezi nimiž se vzdálenější rozdílů vyrovnávaly pozvolnými přechody, jak je tomu všude, kde se nějaká národopisná jednotka rozsídila po větším prostanství. Uzavřené národnosti vznikaly teprve vývojem jednotného jazyka spisovného, a tu měl opět veliký vliv vznik rozsáhlejších útvarů politických, který vývoj ten podporoval a vstřípil drobnějším jednotkám místním vědomí vzájemné spolitosti.

Za doby, o níž tu jde, uvědomovali si Slované jasněji zatím jenom ony rozdílů, které odlišovaly všechny jejich soukmenovce, ať už mluvili kterýmkoli nářečím, od národů jiných. Toto vědomí docházelo výrazu ve společném názvu Slované, jehož původ není dosud uspokojivě vyložen. Nebylo to ostatně jediné obecnější jméno Slovanů. Vedle něho se vyskytuje v 6. stol. i název Antové, který snad souvisí se starým názvem Venedi. Prokopios a jiní spisovatelé té doby rozeznávají Slované a Anty jako dvoji národ; jaké byly důvody toho rozlišování, není dnes jasno. Brzo potom mizí jméno Antů vůbec z dějin ustupujíc jménu Slované a jeho tvarům druhotným.

Přistěhováním Slovanů se změnil národopisný ráz poloostrova, ale nenabyl hned pevné ustálenosti. Uprostřed slo-

vanské záplavy zůstalo mnoho lidu domácího, i nastal, jakmile se vetřelci časem sblížili s vrstvou starší, dlouhý proces vyrovnávací; někde zanikli Slované, jinde starší obyvatelstvo, podle toho, jak kde bylo četně zastoupeno. Úplně se odnárodnili Slované v Řecku, což je samo o sobě důkazem, že jich tam nepřišlo mnoho. Pronesl sice kdysi (r. 1827) německý učenec Fallmerayer domněnku, že staré řecké obyvatelstvo bylo za slovanských vpádů vyhubeno a že dnešní Řekové nejsou než počtění Slované, ale ta domněnka je už dávno odbyta. Řekové si tam udrželi po všech vpádech slovanských všechna větší města, a také po venkově zůstaly všechny hornatější kraje v podstatě řecké. Rovněž nevelikým počtem vnikli Slované do Albanie. Domácí obyvatelé, kteří si až do té doby zachovali svůj původní jazyk illyrský, byli jimi sice zprvu zatlačeni do nepřístupných hor na severu země, ale později nabyli opět převahy, až udusili časem slovanský živel úplně.

Zbytky kmenů thrackých, pokud ještě nebyly počtěny nebo pořímšeny, zanikly nadobro a zůstaly stopy jenom v některých názvech místních. Tak se uchovalo nejspíše v názvu dnešního bulharského kmene Rupců nebo Rupalanů v Rhodopsku staré jméno krajiny Μερόπη, v němž první nepřizvučná slabika vypadla, a v názvu Pijanců při pramenech Štrumy jméno starých Paionů; souvisí-li název bulharských Šopů v horách od Kystendilu k Sofii se jménem thrackých Sapaíů, je pochybné. Podobně zanikly beze stopy i zbytky přistěhovalců z dob velkého stěhování národů, jako Gotů na sever od Trnova, Herulů a Gepidů v okolí Bělehradu, Hunů na jižním břehu dunajském v Bulbarsku a j.

Z románského a romanisovaného obyvatelstva se zachovaly jen trosky, jednak v městech, pokud nebyla od Slovanů vyvrácena, jednak v horách, kam je Slované vytlačili. Ale ty trosky byly nicméně tak četné a lpěly mimoto tak houževnatě na svém jazyku a jiných zvláštnostech, že se z nich vyvinul dnešní národ rumunský, nehledíc ani k pozůstatkům západnějších Romanů na pobřeží Adrijském, kteří přijali spisovný jazyk italský. Národ rumunský obývá dnes souvisle ná území, jež se ku podivu kryje s rozsahem staré Dakie; mimo to žije na poloostrově, hlavně v Makedonii, roztroušeně přes 150.000 tak zvaných Makedorumunů čili Aromunů. Toto rozsidlení se zdá ukazovati na to, že severní Rumuni, většina národa, jsou potomky pořimaněných Daků. Ale proti tomuto názoru, jež zastává horlivě většina dějepisců rumunských, vystoupili mnozí vážní badatelé dovozující, že i tito Rumuni jsou původu poloostrovního a že se tam přistěhovali jako

pastýřské kmeny teprve počínajíc asi 12. stoletím. Záleží mnoho na tom, v jakém rozsahu máme přijímat zprávu, že císař Aurelián opouští r. 275 Dakii, převedl římské obyvatelstvo za Dunaj; máme-li tím rozumět toliko osadníky původu skutečně římského (italského), či také pořimaněné Daky; s tím souvisí arci ještě i další otázka, do jaké míry mohli Dakové za krátké poměrně vlády římské (necelých 170 let) býti romanisováni. Širší výklad o tom sporu, který má zase silné pozadí politické, nenáleží do dějin národa bulharského; stačí podotknouti, že nejvíce pravděpodobnosti má do sebe minějí střední, jehož podstatou jest, že se za všech převratů udržely v horách sedmihradských znuzené zbytky pořimaněných Daků, odkázané na život pastýřský, ale že se jim později dostalo posily přílivem sourodého obyvatelstva z poloostrova. Prameny připomínají ovšem Rumuny v Sedmihradsku teprve v 17. stol., ale také na poloostrově mizejí potomci románského obyvatelstva na dlouho z dějin. Zde první zmínka o nich děje se zase teprve k roku 976. Slované označovali zprvu všechno románské obyvatelstvo jménem Vlaši, přejatým od Germánů (Valh), ale později utkvěl ten název jen na pastýřských Vlaších uvnitř poloostrova s vyloučením Románů usedlých v městech dalmatských a měnil potom také jinak svůj význam.

Národopisný převrat na poloostrově došel výrazu i v proměně místního názvosloví. V krajinách, kde se Slované usadili hustě, tedy v celé severní polovici poloostrova a pak v Makedonii vyjmajíc kraje pobřežní, zachovalo se jen málo starověkých názvů místních — jsou to pouze některá jména větších měst — a zeměpisných, všechny ostatní jsou původu slovanského. Ale i tam, kde Slované později zanikli, jako v Řecku nebo v Albanii, zůstavili hojně stopy ve jménech osad. Starověké však názvy, které se udržely v prostředí slovanském, změnil většinou v ústech nového lidu svůj tvar; tak přezvána Bononia v Bodyn (Vidin), Ratiaria v Arčar, Durostorum v Drster, Naissus v Niš, Serdica v Srědec (Sofia), Filipopolis v Plovdiv, Scupi v Skopje, Thessalonike v Solun a j.; z řek Margus v Moravu, Timacus v Timok, Oescus v Isker, Utus ve Vid, Tonzus v Tundžu a pod. Některé ty nové tvary se pak ujaly též u Řeků, na př. Βιδύνη (Bdyn), Τριάδριτσα (Srědec).

Hospodářské prostředí, v němž se Slované octli po příchodu na poloostrov, bylo zcela jiné nežli v starších sídlech; rozdíl se zakládal arci více v jiném souseďství a poměrech zeměpisných i komunikačních než v hospodářském stavu zemí, které zabrali. Slované neopanovali jako Germáni na západě bohatou a kvetoucí provincií, neusadili se jako vlád-

noucí třída mezi kulturně vyspělým lidem domácím, nýbrž osídlili země zpustošené a vylidněné, země, jejichž zkázu před tím větším dílem sami dovršili. Rozvoj z časů římských byl přerván, poloostrov se octl z větší části tam, kde byl v posledním století př. Kr. Slované tam nepřestali vésti stejný život jako na severu a přizpůsobovali se jen zvolna pokročilejšímu stupni obyvatelstva staršího. Zprvu se usazovali jen na venkově, život městský jim byl cizí. Proto také propadla všechna města, která se jim při prvním náběhu dostala do rukou, vyloupení a zkáze; teprve později za uklidněných poměrů se počala zbylá města naplňovati slovanskými přistěhovanci z okolí. Hospodářský význam měst ve vnitrozemí ovšem hodně poklesl. Udržela se v nich jenom nejnütnější řemesla a drobný obchod místní, který vrcholil v občasných trzích. Všechny předměty umělejší výroby přicházely buď z obcí pobřežních a z území, na němž se udrželo bez přerušení starší obyvatelstvo, nebo z dálnější ciziny. Také zemědělství upadlo; doly zpustly a těžba kovů přestávala na neumělém kutání a ryžování.

Slované znali ze své starší domoviny jen nedokonalý způsob vzdělávání půdy, který nevyžadoval nutně trvalého sídlení na jednom místě. Připravovali si polnosti žďárením a mýcením lesů a rozrývali je zhruba rádlom nebo kypřili motykami. Vypleněné pozemky nechávali ladem a upravovali si pak novou půdu na jiném místě. Z obilnin pěstovali jen jaře, nejvíce proso, vedle něho ječmen, pšenici a oves, z rostlin užitkových len a konopí; zrní dávali vyšlapávati dobytčím, roztloukali je na mouku v stoupách nebo rozmílali žernovy. Při tomto způsobu rolničení setrvali v podstatě i na poloostrově; tam poznali ovšem brzy lepší úpravu polí, dokonalejší nástroje i náradí a také nové plodiny, jako luštěniny, zeleninu, různé druhy ovocných stromů a víno. Ale orba měla u nejstarších Slovanů vlastně jen podřízený význam vedle chovu dobytka; stáda ovcí, vepřů, koz a také hovězího dobytka byla ještě dlouho hlavním zdrojem výživy a měřítkem mohovitosti. Mimoto se věnovali se zálibou lovu; lesy jim poskytovaly hojnost zvěře a vody dosti ryb. Kmeny bydlící v horách se živily většinou jen pastýřstvím a lovem.

Nevyvinutý ten způsob života a pak nejistota poměrů, jež měla původ v stálých třenicích mezi kmeny, vedla k tomu, že rody hospodařily nejraději společně. Rod, nerozdělený svazek příbuzných rodin, byl od pradávna základnou hospodářského a společenského života slovanského. Za bouřného rozběhu jižních Slovanů do nových sídel se soudružnost rodů z části uvolnila; na daleké výpravy do ciziny se asi nevydávaly vždy rody jako celky, nýbrž spíše družiny smělých jednotlivců, kteří

si pod vedením obratných náčelníků hledali s ženami a dětmi nová bydliště. Ale jakmile zaujali pevnější sídla, nabyly opět příbuzenské svazky většího významu; dospělí synové a vnučkové setrvali v hospodářské jednotě, pokud jen bylo možno. Rodové zřízení nebylo jistě všude stejné, neboť tu rozhodovaly mnoho poměry místní, vliv staršího obyvatelstva, blízkost větších měst a linií komunikačních, které byly příznivé hospodářské samostatnosti jednotlivců a rodin v užším smyslu, ale nedostatek zpráv nedovoluje, abychom se o tom vyslovili určitěji. V podstatě se asi shodovalo s novější srbskou zádrhou a bulharským „rodem“, jak je znám v některých krajích ještě i z časů přítomných. Takové rody se skládaly v dnešním Bulharsku z 30—40, někdy i více osob; v čele stál volený starosta, zvaný domakin, ženám vládla domakinja. V obou případech to mohly býti i osoby svobodné. Všichni členové pracovali do spolku a stravovali i šatili se ze společného jmění; ženy varily pro celý rod podle určitého pořádku; opustil-li jednotlivec rod nebo vdalo-li se děvče jinam, dostávali svůj podíl, syn však nesměl žádati o podíl, pokud byl otec na živu. Zřízení zádržné nebývalo zvykem, jen u zemědělců, bývalo i u kmenů čistě pastýřských. Za starých dob mívaly rody nepochybně jako společný majetek i otroky, jimž přikazovaly nejtěžší práce.

Za bydliště si zřizovali Slované vesnice, obyčejně nepravidelně roztroušené, a koliby (καλύβαι = samoty). Ráz příbytků nebyl všude stejný. Někde to byly chyše vykopané zpola v zemi, zpola sroubené z kolů opletených proutím a omazaných hlinou, kryté slamou, rákosím nebo drnem, jaké se dosud vyskytují v severozápadním Bulharsku, jinde stavby trochu umělejší, provedené ze dřeva. Uprostřed bývalo ohniště, kouř vycházel dveřmi nebo střechou. Nábytku a náradí téměř nebylo; ložem bývalo místo postlané slamou, rákosím nebo kožíšinami. Také oděv býval prostý, zhotovený z koží a látek tkaných, ale ostatek o něm nevíme nic. Zbraně měli dlouho nedokonalé, ale dokázali přes to osobní statečností i obratnými úskoky často mnoho proti dobře ozbrojeným vojskům říšským. Za časů, kdy útočili na poloostrov, bývaly jim obyčejnou výzbrojí dva krátké oštěpy a luk s šípy napuštěnými někdy jezem; někteří nosili také veliké štíty. Proti Avarům a jiným jezdeckým národům byli Slované v nevýhodě, že jezdili zřídka do pole na koních a nemohli se tedy s nimi měřiti rychlostí pohybů. Naučili se ovšem brzy od Řeků umělejšímu válčení, poznali také lepší zbraně, ano dovedli brzy stavěti i stroje obléhací. Osud velikého počtu měst poloostrovních ukazuje, že nabyté vojenské zkušenosti přinesly ovoce.

A jako ve vojenství, tak si počali Slované i v ostatním životě osvojovati zvyky a vymoženosti pokročilejšího prostředí, do něhož se dostali. Poznali vkusnější úpravu příbytků, lepší způsob práce polní, příhodnější nástroje, pěknější oděv, nové požívatin, koření, ozdoby a šperky. Pokud šlo o výrobky cizí, kupovali je na trzích městských anebo od obchodníků, kteří občas procházeli jejich krajinami. Obchod sice za neklidných poměrů v 6.—7. stol. hodně uvázl, ale rozmohl se zase, jakmile se noví osadníci naučili ceniti jeho výhody. Byla to většinou prostá výměna zboží, při níž peníze byly jednotkou jen počítací. Slované platili nejvíce dobyt看em, pak výrobky zemědělskými, plátnem nebo otroky. Peněz kolovalo málo, ještě nejvíce zlaté solidy; stříbrné a měděné peníze zastupoval dobytek.

Řečtí spisovatelé této doby líčí Slovany jako lidi silné a otužilé, kteří snášejí snadno zimu i horko, hlad i nepohodu; chválí jejich pohostinnost a laskavost k cizincům a šetrnost k otrokům, ale vytýkají jim nespolehlivost v dodržování smluv, nestálost a nesvornost. Jsou to vesměs vlastnosti, jež vyplývají zcela přirozeně z tehdejšího stupně jejich vyspělosti. Ženám se dostává veliké chvály za počestnost a manželskou věrnost; mnohé prý si braly po smrti mužů raději samy život, než by žily jako vdovy. K tomu je ovšem třeba připomenouti, že mravní přísnost, kterou Slované ukládali ženám, náležela jako u jiných primitivních národů skutečně jenom ženám vdaným, kdežto dívky mívaly značnou volnost. Usmrcování žen nad hrobem manžellovým bylo prastarým zvykem známým též u jiných národů a ženy se mu podrobovaly ne tak z lásky k mrtvému muži, jako spíše proto, že osud vdov, zvláště bezdětných, nebýval utěšený. — V manželství zůstával i na poloostrově nejčastěji zvykem výkup nevěsty od rodičů; také únos býval zpravidla usmířován dodatečnou náhradou. Přípustnost mnohoženství trvala až do časů křesťanských, ale je nasnadě, že se mnohoženství vyskytovalo mimo snad rodiny knížat velmi zřídka.

Podle současných svědectví byli Slované velice milovní svobody a netrpěli silné vlády nad sebou. Pojmeme-li věc s jiného hlediska, nelze v tom neviděti velikou neukázněnost, skrovný smysl politický a neschopnost podřizovati osobní a rodové prospěchy vyšším potřebám celkovým — vesměs vlastností, jež dotvrzují další jejich dějiny, ač třeba říci, že nejsou nikterak zvláštností slovanskou a vyznačují spíše určitý kulturní stupeň u všech národů indoevropských. Kmenoví knížata provozovali mimo válku moc nepatrnou; záleželo arci mnoho na jejich osobní zdatnosti, ale zpravidla jim bylo vyhledávati o všem, co kmen jako celek podnikal, souhlasu stařešin ro-

dových. Také soudní moc knížete přestávala celkem na rozhodování případů zvláštních, které mu byly předloženy, když svépomoc rodů nevedla k žádoucímu cíli. Z moci veřejné se stíhala jen provinění, která poškozovala celý kmen, tedy nejčastěji zrada, neposlušnost a zbabělost v boji; trestem bývala tu smrt. V jiných případech záviselo stíhání vinníka na zakročení rodu, ať už rod předložil věc knížeti nebo hledal zadosťučnění svémocně. Na krevní mstu docházelo asi jen výjimečně, obyčejně se strany dohodly o pokutě, kterou musil zaplatiti provinilec nebo jeho rod. Vůbec vystupoval rod v právních věcech vždy jako celek, ať šlo o spory majetkové nebo o případy trestní, v nichž ručil za škody zaviněné svými příslušníky. O způsobu, jak kníže vyřizoval spory, nevíme nic určitého. Zdá se, že si počínal podobně jako u Germánů a jiných národů na témž stupni kulturním; svolával, aspoň ve všech vážnějších případech, starosty rodové na soud a vynášel rozsudek podle toho, jak rozhodli. Soud tedy splýval v jedno se sněmem. O provedení rozsudku se musila vítězná strana starati sama.

Duševní život starých Slovanů se zrcadlí nejlépe v jejich představách náboženských. Nevíme o nich mnoho. Zprávy jsou nehojné a pocházejí většinou z doby poměrně pozdní, pročež je těžko rozhodnouti, co bylo původním majetkem Slovanů, a v čem se jeví vliv nového okolí. Základní představou bylo přesvědčení, že všechna příroda je plna nadpřirozených bytostí, jejichž působením se vysvětlují všechny kromobyčejné zjevy. Slované je nazývali asi obecně divy nebo běsy; dobrých a zlých mezi nimi nerozeznávali, ale pojímali už v pravlasti některé z nich osobitěji a označovali je zvláštními jmény buď jednotlivě nebo po skupinách. Měli tedy Slované bohy v užším slova smyslu, ale ze všeho je viděti, že jejich názory byly ještě celkem nevyvinuté. Jest jen několik málo postav božských, o nichž lze podle rozličných známek usuzovati, že je Slované znali a ctíli za doby, kdy se zjevují v dějinách, a to ještě ne s plnou jistotou. Podle uvedené už zprávy Prokopiovy uznávali Slované jednoho nejvyššího boha, tvůrce blesku a pána všeho světa, ale zpráva ta zní příliš povšechně a proto neurčitě a vystihuje stěží správný stav věci. Mohl by tu býti míněn Svarog, bůh zářícího slunce, ale o ctění Svaroga u jižních Slovanů byly vysloveny silné pochybnosti. Vůbec není právě o jihoslovanských bozích dosti bezpečných zpráv. Jeden z nich byl asi Dabog, nejspíše shodný s ruským slunečním bohem Dažbogem, a pak snad pastýřský bůh Veles; byl-li jim znám ruský hromovládny Perun, je nejisto. Později se dostal do počtu jihoslovanských bohů i Trojan; Slované tu patrně pře-

jali od domácího lidu zbožňovanou postavu mohutného císaře Trajana, jehož výboje zasáhly také sídla Slovanů.

Nižší bohy pojímali Slované velmi často v podobě ženské; říkali jim víly nebo samovíly. Představovali si je jako krásné dívky s dlouhými vlasy a líbezným hlasem, které žijí v oblacích, na horách, v lesích, v řekách a v moři a způsobují bouře, dešť a krupobití; za noci tančí velmi rády na horách a lesních lučinách, lidem někdy pomáhají, ale snadno zaplanou hněvem proti nim. Jiné bytosti ženské byly u jižních Slovanů roždenice (též narěčnice), které určovaly osud člověka při narození, a rusalky, původně nejspíše duše předčasně zemřelých dítek a dívek. Ale rusalky se dostaly k Slovanům teprve od obyvatelstva románského, aspoň zcela jistě jejich jméno; také na víru v roždenice působil asi styk se světem řeckořímským. Vedle bytostí podobu lidské byla i některá zvířata nadána tajemnou nadpřirozenou mocí, jako medvěd, had, kohout, osel, sokol a j. a také v předmětech neživých, jako v slunci, měsíci, hvězdách, ve stromech a skalínách sídlili duchové, kteří mohli mocně zasahovati do osudů lidských. Rody měly ochranné bůžky domácí.

Aby bohové lidem prospívali a neškodili, bylo jim třeba přinášeti oběti a uctívati je slavnostmi. Obyčejně se obětovala domácí zvířata a při tom se konaly rozmanité věštby. Jménem rodu obětoval starosta rodový, jménem kmene vladyka. Oběti se konávaly na posvátných místech v přírodě; chrámů Slované neměli. Rovněž nebylo stavu kněžského; náhradou zaň byli vľbvi (sing. vľbchvъ), kouzelníci, kteří uměli zařikáváním a jinými tajemnými úkony smířovati hněv bohů a odvraceti nebezpečí, neúrodu a jiná zla. Slavnosti se konávaly o významných dobách ročních, zvláště na jaře, na počátku léta a po žních, a bývaly spojeny s oběťmi a bujnými radovánkami. Brzy přijali tu Slované i některé zvyky cizí i s jejich názvy; takového původu je koleda (calendae) a letní slavnost rusalií (rosalia), od níž dostaly jméno rusalky.

O duši lidské dospěli Slované k názoru, že je to něco od těla podstatně rozdílného. Když člověk umírá, duše ulétá z těla; jak žije potom, o tom neměli jasných představ, věřili však, že se může zjevovati lidem v podobě zvířecí (hada, holubice, bílé myši a j.) nebo jako bludička. Také duše některých živých osob může opustiti tělo a pronásledovati lidi jako můra. Jindy se může některý člověk proměnit ve vlka a potulovati se jako vlkodlak. Slovo vlkodlak přešlo od jižních Slovanů i do řečtiny (βουλκόλακα, βουρκόλακας) a do rumunštiny. O vlkodlacích se věřilo, že ohryzují slunce a měsíc a způsobují tím zatmění. O pohřebních zvycích jižních Slovanů víme málo. Od pradávna bylo zvykem mrtvolu spalovati a ukládati popel v nádobách

do země. Jak dlouho se tento způsob udržel na poloostrově, nevíme, ale vedle spalování nastoupilo asi brzy i pohřbívání do země, až mu potom křesťanství znenáhla dopomohlo k obecné platnosti.

Jak se projevovaly duševní schopnosti Slovanů jinými směry, v písních a pověstech, v hudbě a tanci, v umělé výzdobě příbytků a šatstva, o tom není naprosto zpráv. Znamé vypravování o setkání císaře Maurikia s třemi Slovany, kteří měli místo mečů kithary a vykládali císaři o mírumilovnosti svých krajanů, nezasluhuje pro svůj anekdotický ráz vůbec víry a zmínka o kitharách se do něho dostala, jak Niederle ukázal, nejspíše záměnou Slovanů s Gety. Zde jest také na místě připomenouti „črty a řezy“, jichž Slované podle mnicha Chrabra užívali před přijetím křesťanství na způsob písma; bylo to patrně něco podobného jako vruby a zářezy na hůlkách, jichž užívají prostí venkované v některých krajích bulharských k účtování ještě za našich časů.

Takový jest asi úhrnný obraz života slovanského na poloostrově v 7. a 8. století. Třeba výslovně podotknouti, že jsou to jen rysy základní, které nevystihují ani zdaleka rozmanitost skutečných poměrů, a že nejsou ani vždy bezpečně zaručeny. Badání se tu pohybuje pro nedostatek zpráv na půdě velmi vrátké; zpětné úsudky ze stavu pozdějšího, který je ostatně též znám velmi nedokonale, nemají u Bulharů té průkaznosti jako na př. u Srbů, protože se Bulhaři nevyvíjeli tak samostatně jako jejich západnější sousedé; byliť jednak v svých bližších sídlech více vydáni vlivu řeckému, jednak se brzy octlí v politickém útvaru založeném od lidu naprosto cizího. Ale tolik je jisto, že Slované neměli, ač připravili takové množství škod říši východořímské a zabrali za jejího dočasného úpadku tak rozsáhlou část jejího území, ani té politické vyspělosti ani té pokročilosti kulturní, aby se s ní mohli měřiti, až sebere zase své síly k novému rozvoji. Byli vydáni velikému nebezpečí, že od ní budou na konec přece jen podrobeni a utonou v jejím kulturním prostředí, jako se některým z nich skutečně stalo. Ze osud ten nepotkal také ostatní, toho neposlední příčinou bylo, že do poměrů poloostrovních zasáhl mocně národ neslovanský — Bulhaři.

Původní zprávy o příchodu Slovanů na poloostrov v 6. stol. zůstavili dějepisci Prokopios, Agathias, Menandros, Theofylaktos Simokatta. Od konce vlády Maurikiovy nastává doba temná, již osvětlují jen kroniky. Mnoho vypravuje o počátcích Slovanů na poloostrově také císař Konstantin Porfyrogenetos (v 10. stol.), v díle zvaném obyčejně De administrando imperio, ale jeho pozdní zprávy nejsou vždy spolehlivé (Srv. Bury, The treatise De administrando imperio, Byz. Zeitschr. 15.). — Z novější literatury jsou dnes základním dílem Niederlovy Slované starožitnosti (Praha 1902 sld.);

příchod jižních Slovanů na poloostrov se tam líčí v díle II. (1906), způsob života, mravy, náboženství atd. v dílech nadepsaných zvláště Život starých Slovanů (2 díly o 5 svazcích). Tam je také snesena všechna bohatá literatura starší, jiné významnější práce: Janko, O pravěku slovanském (Praha 1912); Stanojević, O južnim Slovenima u 6, 7 i 8 veku (Glas srp. akad. 1909); Smirnov, Očerok kult. istorii južnych Slavjan (Kazaň 1900); Niederle, Nové theorie o pravlasti slovanské (Čes. časop. hist. 1915); Kadlec, Rodinný nedil čili zádruga v právu slovanském (Praha 1898); o bulh. zádruze Iv. Gešov Zadrugata v zapadna B'lgarija (Per. Spis. 1888); Bobčev, B'lgarskata čeljadna zadruža v segašno i minalo vrěma (Sbornik min. 22—23); Murko, Zur Gesch. des völkstümlichen Hauses bei den Südslaven (Mitt. anthropol. Ges., Viedeň 35—36, 1906). O starším obyvatelstvu Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters (Denkschriften viedeňské akad. 98 a 99, 1901—03). K otázce rumunské srv. Kadlec, Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských (Praha 1916).

3. Počátky státu bulharského.

Stav říše byzantské na Balkáně v 7. století. — Ofensiva proti slovanským kmenům. — Stará sídla Bulharů. — Uturgurové a Kutrigurové. — Kuvrat. — Bulhaři pod Asparuchem přecházejí Dunaj. — Aboba Pliska. — Rozsah počáteční državy. — Vzdělanost bulharských výbojců. — Poměry společenské. — Seznam knížat bulharských (imennik). — Rod Dulo. — Boje s císařem Justinianem II. — Bulhaři pronikají trvale na jih balkánského horstva. — Rod Ukil. — Války Konstantina V. — Chán Telerig. — Zápas Byzance se Slovany v Makedonii a Řecku.

Hromadné osazení poloostrova Balkánského Slovany mělo za následek, že tam panství říše východořímské vzalo z největší části za své. Slované zaujali nová sídla proti její vůli, osvojili si je brannou rukou a žili v nich potom nezávisle, nestarajíce se o práva dřívějších držitelů. Ale v Cařihradě pohlíželi na věc jináče. Tam nepokládali poloostrov za území ztracené, odtržené od říše, nýbrž za stále její příslušenství, v němž moc císařská byla jen dočasně ochromena. V očích Řeků nebyli Slované dobyvateli, nýbrž toliko nepřijemnými veřelci, kteří se usadili svémocně na půdě říšské, ale vstoupovali tím zároveň do jejího svazku a brali na se závazky dřívějších poddaných. Prozatím nebylo arci možno přivést tento názor k platnosti; Slované zůstávali samostatni. Skutečné panství říšské se obmezovalo od polovice 7. století na Thrakii a kusy Řecká, ostatek jen na neširoký a nesouvislý pruh při pobřeží. Nejdál do nitrozemí sahalo při staré cestě z Cařihradu do Podunají. Město Serdica zůstávalo v moci říše až do r. 809 a odtud značila severní meze skutečné državy říše řada tvrzí, jdoucí přes Beroju (St. Zagoru) k Mesembrii. Mimoto ovládala říše loďstvem pravý břeh dolního Dunaje; tamní tvrže se udržely v jejich rukách déle nežli většina měst v nitrozemí, ačkoli není známo, jak dlouho.

Veliké ztráty, jež říše utrpěla na poloostrově Balkánském, souvisely s těžkým nebezpečím, které ji ohrožovalo od východu. Krásné a bohaté provincie Syrie, Egypt a později i Afrika upadly v 7. století trvale v moc islamu; říši zbyla v Asii jen Malá Asie, ale ta byla pak dlouho hlavní oporou jejího trvání

a základem její síly. Zatím změnila říše východořímská také svůj vnitřní ráz. Když se uvolnily svazky, které ji poutaly k polovici západní, vnikala řečtina jako jazyk většiny obyvatelstva východního pořád větší měrou do zákonodárství, správy i vojenství, až jí císař Maurikios zjednal výlučnou platnost ve všech odvětvích života státního. V úředním názvosloví zůstala říše i potom „římskou“ a obyvatelstvo se nazývalo Rhomaji (Ῥωμαῖοι), ale opravdu to byl stát národnostně řecký, a to tím spíše, že nedokonale porečtené provincie východní odpadly a romanisované kraje v Podunají se dostaly do rukou Slovanů. Přeměna ta dochází v novějším dějepisceví výrazu tím, že se říše od této doby nazývá „byzantskou“, ale název ten zavedli teprve historikové 17. věku. Mnohem vážnější bylo důrazné přetvoření vnitřního ústrojí říšského. Stará soustava Diocletianova a Konstantinova, oddělující ve správě moc civilní od vojenské, se za těžkých dob válek s Araby, Slovany i Avary neosvědčovala. Císařové proto podřizovali všechnu správu ohrožených krajín náčelníkům vojenským, až císař Lev III. (717—741) provedl nové to zařízení důsledně. Veškerá država říšská se pak dělila na themata spravovaná strategu a všechn život veřejný byl podřízen zájmům vojenským.

Území poloostrovní bylo rozděleno na themata jenom potud, pokud bylo skutečně v moci říšské. Z počátku 8. století jsou tam doložena themata thracké, makedonské a Hellas. Později jich dělením větších okrsků přibývalo. Území položené na východ od Rhodopy se potom dělilo na západnější Makedonii, jež obsahovala i území Adrianopolské a sahala při zálivu burgaském až k moři Černému, a na thema thracké v okolí Cařihradu. Na západ od Rhodopy leželo thema strymonské sahající až za Strumu, kde s ním sousedilo thema solunské. Ve vlastním Řecku byla themata Hellas, Pelopones, Kefallonia a Nikopolis, na západě Dyrrhachion (pobřeží albánské). Toto rozmnožení themat na půdě poloostrovní v 8. a 9. století souvisí patrně s postupným šířením moci říšské proti nejbližším kmenům slovanským, o němž však nemáme zpráv mimo zlomkovité záznamy letopisné.

Po celé 7. století a ještě také v první polovici století 8. se spokojovali císařové proti Slovanům celkem jen obranou. Šlo jim hlavně o udržení pozemního spojení Cařihradu se Solunem, o kteréž veliké a bohaté město se nejbližší kmenové slovanští (Strumenci, Rynchini, Sagudati, Drugoviči a Velejeziči) několikrát pokoušeli prudkými útoky. Vrcholu dostupilo nebezpečí asi r. 630. Tenkrát obklíčilo veliké množství Slovanů město na souši, zatím co jejich druhové doráželi na lodicích od moře. Ale bouře zničila loďstvo, udatná obrana zmařila

útoky pozemní; slovanský vojevůdce Chatzon byl zajat a rozlícenými ženami solunskými ukamenován. Přes to se Slované nevzdali naděje a povolali na pomoc Avary. Chán přitáhl a dobýval města přes měsíc válečnými stroji, ale na konec musil odtáhnout s nepořízenou. K novým pokusům podniklo Slované později zrádné zajetí Prebada (Πρεβοῦδος, v pozdější výslovnosti znělo by asi Prebud), knížete Rynchinů. Uzavírali Solun po dvě léta ode všeho spojení pozemního, načež se je pokusili vzít útokem, jenže opět marně (okolo r. 645).¹⁾ Síly Slovanů nestačily na dobytí pevného města, zato bylo obyvatelstvo na severním pobřeží Egejského moře a blízkých ostrovech vydáno neustálému nebezpečí jejich loupežných útoků. Aby jim učinil přítrž, podnikl císař Konstans II. (641—668) r. 657 velikou výpravu do „Slavinie“ a odvedl odtamtud mnoho zajatců. Ale účinky nebyly trvalé a Slované si počínali zakrátko stejně směle jako dříve.

Vážněji než zbraně řecké ohrožovala Slované pro budoucnost obratná politika dvora cařihradského a vlastní nesjednocenost. Byzantinci uměli vždy velmi chytře využívatí ustavičných třenic mezi kmeny, rozsévají mezi nimi nesvornost, získávali si dary a lesklými tituly jejich náčelníky a oprádali je znenáhla sítí svého vlivu. Nejbližší Slované se tak dostávali bezděky v područí vlivu byzantského, a říše se mohla s klidem oddávat naději, že jí po čase spadnou jako zralé jablko do klína.

Ale zatím se zjevil na severu nový činitel politický, *Bulhaři*. Jméno to se zjevuje po prvé v pramenech za císaře Zenona (474—491) a bylo nepochybně úhrnným názvem východohunských kmenů, kteří kočovali na nížinách jihoruských od ústí Dněstru až k úpatí Kavkazu. Zenon povolal r. 482 část jich na pomoc proti Ostrogotům, ale již r. 499 a 502 podnikali Bulhaři loupežné vpády až do Thrakie. Dělili se na dvě kmenové skupiny, východnější Uturgury a západnější Kutrigury, kteří se navzájem potírali v krutých bojích. Císař Justinian I. se spojil s Uturgury, aby zabezpečil poloostrov před vpády Kutrigurů a rozdmychoval nesvornost mezi nimi. Vzájemné ty třenice oslabily obě skupiny tou měrou, že neodolaly prudkým útokům Avarů, když se na ně počali tlačiti od východu, a mu-

¹⁾ Chronologie slovanských útoků na Solun, o nichž se dochovaly zprávy jen v legendách o zázracích městského patrona sv. Demetria, je velmi nejistá. Niederle, Slov. Star. II. 227 sl. Jiní kladou zejména události po zajetí Prebadově do let pozdějších, Zlatarski (Istorija na b'lg. država I. 1. 394—406) až do let 735—737. Proti důvodům jim uvedeným váží přece jen mnoho, že poměry za Lva III. byly už jiné než v 7. století a že útočná síla kmenů slovanských byla zatím hodně oslabena.

sely se jim okolo r. 550 podrobili. Moc Kutrigurů byla zlomena úplně a většinu jich zavlékli Avari do nížin uherských. Přesídlení Avarů do Uher nezjednalo ani Uturgurům volnost, neboť upadli v područí mocné říše turecké v záp. Turkestanu (okolo r. 570) a nabyli teprve na počátku 7. stol. dřívější nezávislosti. Tenkrát se mezi nimi dostal do popředí kmen Unogundurů, jehož jméno pak přešlo na celou skupinu. Za císaře Heraklia (610—641) se ujal vlády nad nimi Kurt čili Kuvrat, který žil za mládí nějaký čas při dvoře cařihradském a dal se tam dokonce pokřtiti. Kuvrat pěstoval přátelské styky s říší byzantskou a byl jejím spojencem proti Avarům, kteří utvrdili krátce předtím znovu svou moc nad rozptýlenými zbytky Kutrigurů a jinými kmeny na západ od Dněpru. Kuvrat vybavil na konci vlády Herakliovy tyto kmeny z nadvlády avarské a podřídil je své moci. Tak vzniklo s podporou říše byzantské rozsáhlé panství bulharské na nížinách jihoruských, ale neudrželo se na dlouho.

Po smrti Kuvratově nastaly různice mezi kmeny, jimž vévodil, a konec byl, že se jednota Bulharů rozpadla na pět hord, jimž prý vládlo pět synů Kuvratových. A to bylo právě v době, když se jim zjevil na východě sused velmi nebezpečný, zmohutnělý národ Chazarů, kteří posouvali, podobně jako dříve Hunové a Avari, mocnými náběhy svá sídla od Volhy k západu. Nesjednocení Bulhaři nebyli s to, aby zastavili jejich postup. Nejvýchodnější horda, jejímž chánem byl nejstarší bratr Batbajan, byla nucena se jim poddati, ostatní ustupovaly na západ a zanikly později mezi jinými národy. Jenom jedna z nich nabyla zvláštního významu v dějinách, horda, již vládl třetí bratr Asparuch neboli Isperich. Ten se vydal se svým lidem za Dněstr až k Dunaji, sídlil nějaký čas v jižní Bessarabii, ale přešel potom Dunaj a usadil se v severní Dobrudži, kde si zřídil opevněné tábořiště poblíž dnešní vsi Nikolicalnu (nedaleko Tulči). A to byl onen činitel, který dal rozhodný obrat dějinám slovanským na Balkáně.

Zpráva, že se divocí kočovníci usadili na území, jež říše byzantská nepřestávala pokládati za své příslušenství, ačkoli si tam udržela jen některá místa na pobřeží, vzbudila v Cařihradě dojem velmi nepříjemný. Císař Konstantin IV. (661—685), jenž právě ukončil těžkou válku s Araby výhodným mírem (r. 678), vypravil se ihned s loďstvem a vojskem pozemním k ústí dunajskému, aby Bulhary zahnal. Ale výprava se nezdařila. Bulhaři se sice neodvážili boje, leč jejich tábor byl tak výhodně chráněn okopy a přirozenou polohou mezi bažinami dunajskými, že Řekové nemohli proti nim nic poříditi a odtáhli neslavně. Nezdařená výprava měla za následek pravý

opak toho, co císař zamýšlel. Isperich opustil místo, které jeho lidu neposkytovalo dostatečné volnosti v pohybech, a odtáhl dále na jih, kde se usadil trvale západně od města Varny. Císař byl nucen umluviti s ním mír, v němž mlčky přiznal Bulharům nová sídla a zavázal se jim, aby si od nich zajistil pokoj, k ročním dávkám. Kronikář Theofanes klade tyto události k r. 679.

V nížině mezi Dunajem a Balkánem bylo tou dobou usazeno podle Theofana sedm kmenů slovanských a ti se podřídili rádi neradi vrchnímu panství dobře zřízené hordy Isperichovy. Stalo se to však vzájemnou dohodou, podle níž se Slované uvolili, že budou Bulharům pomáhati v bojích jako pěchota a odváděti jim nepochybně také nějaké dávky v přírodninách; ostatek zůstali samostatni pod vládou vlastních knížat. Panství Bulharů nad Slovany mělo tedy ráz volného spolku politického, jak je také opravdu jmenují franské zprávy z 9. století (*Bulgarorum societas*). Bulhaři sami se usadili většinou v rovinatém kraji šumenském; slovanský kmen Sěverců, který tam nepochybně před tím žil, přesídlili k východním průmyskům balkánským. V své nové državě si zřídili ihned opevněný tábor kolem dnešní vesnice Aboby (na severovýchod od Šumna). Ležení to, zvané *Pliska* (u Slovanů *Pliskov*) bylo na rozdíl od avarských hrnků založeno do čtverhranu. Zbytky jeho se zachovaly podnes. Půdorys byl podélný, dosti pravidelný čtyřúhelník o ploše přes 23 km^2 , obehnaný zemním náspem, na němž byla nepochybně ještě ohrada z kolů opletených trnů, a příkopem. Uprostřed ležela osada s dvorcem chánovým, na ostatku bylo volné prostranství pro stáda koní. Původně byla osada vybudována asi jen ze dřeva; zbytky kamenných staveb a opevnění, jež tam byly objeveny, ukazují na původ z doby pozdější, z 9. a 10. stol. Netřeba se ovšem domnívati, že by byl celý kmen bulharský přebýval trvale v tomto tábořišti. Bylo to patrně jen sídlo chána a jeho celé družiny; ostatní lid se rozsídil po okolí nebo byl rozsazen na vzdálenějších místech, jež měla vojenskou důležitost, ale shromažďoval se v Plisce k výpravám válečným anebo tam nacházel útulek za krajního nebezpečí.

Tak vznikl r. 679 na někdejší půdě říšské první státní útvar založený od přistěhovalců. Bylo to sice jen nepevné sdružení kmenů, udržované toliko vojenskou převahou kmene vládnoucího, ale přece jen politický celek mnohem rozsáhlejší a trvalejší, než byla drobná a vrátká panství náčelníků slovanských. Jeho nejstarší rozsah je arci sporný. Podle zprávy Theofanovy je jisto, že se moc Bulharů vztahovala hned od počátku na Slovany uselulé mezi Dunajem a Balkánem, a zbytky

starých opevnění na západ od Iskru ukazují, jak daleko šla na té straně. Je tam pozorovati stopy trojího náspu; všechny jdou od Dunaje na jih, jeden uprostřed mezi Iskrem a Skitem, druhý mezi Ogostem a Cibricí, třetí mezi Cibricí a Lomem. V trojím tom opevnění třeba nejspíše spatřovati postupné posouvání panství bulharského směrem západním proti jihovýchodním výběžkům moci avarské, jejíž středisko bylo tou dobou v okolí Srému. Jiná jest otázka, zdali Isperich uvedl pod svou moc také obyvatelstvo usedlé ve Valašsku, neboť tam panství bulharské není, aspoň pro tuto první dobu, nikde dotvrzeno výslovně. Nicméně netřeba pochybovati, že Bulhaři rozšířili svou moc brzy až k horám Transsylvanským. Vedla je k tomu už sama poloha těch zemí, jež jsou přirozeným pokračováním nížiny severobulharské, řídké pak a politicky nesjednocené obyvatelstvo jim nemohlo klásti vydatného odporu. Veliká vojenská síla, kterou stát bulharský osvědčoval v 8. stol. za válek s Řeky, ukazuje zřejmě, že se opíral o širší základnu, než bylo území na jih od Dunaje. — O řeckých osadách na pobřeží mezi ústím dunajským a Balkánem mizejí za těchto dob všechny zprávy; zakrněly a poklesly na místa zcela nepatrná, která se asi dostala bez velikého odporu pod moc Bulharů, když ne hned, tedy po čase nedlouhém. Větší důležitost podržela toliko Varna, jež se připomíná jako přístav v 8. století.

V tomto dosti rozsáhlém panství byli Bulhaři celkem nepatrnou menšinou všeho obyvatelstva. Vše, co víme o podrobnostech stěhování hordy Isperichovy a jejího usazení v zemi, ukazuje, že její počet lze odhadovati nanejvýše na nějakých 20.000 duší. Na první pohled je dosti podivno, že lid tak nečetný mohl ovládnouti tolik jinorodého obyvatelstva, hájiti s úspěchem své državy proti úsilí mocné říše byzantské a rozšířiti je později do všech koutů poloostrovů. Vysvětlení podává netoliko rozvrat všech politických řádů na poloostrově a kmenová roztržičnost osadníků slovanských, nýbrž i povaha, vojenská zřízení a politický smysl kmene bulharského.

Bulhaři byli, jako všichni Hunové, odnož národů turkotatarských. Jejich národnost je dnes proti domněnkám dříve vyslovovaným zjištěna nezvratně zbytky jazyka dochovanými v nápisech a jiných památkách, nehledíc ani k svědectvím, jež podávají starší jejich dějiny, příbuzenské svazky s jinými národy tureckými, způsob života a řady společenské. Žili, podobně jako Avari, ponejvíce z pastýřství, lovu a lupu; pokud potřebovali práci zemědělských, přikazovali je otrokům a robotníkům, ale většinou si dávali polní plodiny odváděti od kmenů podmaněných. Chovali množství dobytka a živili se nejraději stravou masitou. Milovali hostiny a divoké pitky,

proto se také, když později přijímali křesťanství, zajímali velice o posty. Do boje vyjížděli pod odznaky z koňských ohonů jako později Osmané pod bunčuky. Muži i ženy chodili v dlouhých nohavicích; mužové si podholovali hlavu a nosili na ní jakýsi turban; ženy si halily obličej a mívaly kolem těla pás zdobený okrasami z kovu, skla a kostí. Sňatky se uzavíraly koupí, mnohoženství bylo dovoleno.

Společensky se dělili Bulhaři na rodovou šlechtu a prosté bojovníky. Název šlechtice, dochovaný jen v řeckých tvarech *βουλᾶς, βουλᾶδες*, zněl asi bojl nebo snad bolj, množ. čís. boljári, z čehož si Slované utvořili slovo boljarin; ostatní svobodní Bulhaři sluli vagajnové (*βαγαῖνοί*). Z rodů boljarských se připomínají Jermi, Ukil, Cakar, Kurig, Kubi; nejstarší knížecí rod slul Dulo. V čele všeho lidu stál chán, k jehož titulu příslušel přídavek *υγιγί* (vznešený); v řeckých nápisech se nazývá *Κάνας υβήγη*. Moc jeho byla v zásadě absolutní; ve skutečnosti měly vedle něho vliv rody boljarské, které si činily nárok na vůdčí místa ve správě i vojenství. Držitelé těchto míst tvořili při dvoře chánově v Plisce stálou radu, jejíhož hlasu sice chán dbáti nemusil, ale nemohl přece jen zhola přecházeti. V životě dvorském byla zvykem přísná obřadnost, při hostině sedával chán u stolu sám jediný, ostatní účastníci, i ženy jeho, zasedali podle hodnosti vedle něho na nízkých stolicích neb i na zemi.

Zřízení státní mělo ráz vojenské přísnosti. Všechno území říšské bylo obeháno, kde bylo třeba, plotem a hlídáno stráží. Nikdo nesměl bez dovolení opustiti zemi pod trestem smrti, uprchl-li kdo přes to, propadli smrti strážcové hranic. Kdykoli se chystala výprava vojenská, vykonali dozorcí chánem vyslaní obecnou přehlídku koní i zbraní; kdo je neměl v pořádku, přišel o hrdlo. Stejný osud stihl ty, kdož se dopustili za války neposlušnosti nebo si počínali zbaběle. Také ostatní soudnictví bylo velmi přísné, ba ukrutné. Veřejnému stíhání podléhala netoliko zrada a zbabělost v boji, jako u Slovanů, nýbrž také vražda, zvláště příbuzných, krádež dobytka, zejména koní, cizoložství a krvesmilství, únos a zmrzačení člověka, křivé obvinění před soudem. Tresty bývaly velmi kruté, obyčejně smrt nebo zmrzačení. Vzpourey proti chánovi odnášeli smrti netoliko vinníci sami, nýbrž i jejich rodiny. Ve vyšetřování trestních činů se postupovalo velmi nemilosrdně, nechtěl-li se obviněný přiznati, bil ho soudce kyjem nebo bodal do boku tak dlouho, až se přiznal.

O náboženství starých Bulharů víme velmi málo. Věřili v duchy a přinášeli jim v obět prvotiny plodin a zvířat; připomínají se i oběti lidské. Měli mnoho pověr; některé dni

a hodiny pokládali za nešťastné. Před počatím boje dbali vždy toho, je-li den příznivý, a vyzvídali věštbami, jaký bude asi výsledek. Nemocným kladli na krk zvláštní obvazy, aby zapudily nemoc, a dávali jim mimo to užívatí prášku z jakéhosi zázračného kamene. Nosili také všelijaké amulety. Přísahy skládali dotýkajíce se nahého meče. Při slavnostním utvrzování smluv byly zvykem i jiné podivné obřady; zástupcové stran vylévají z číši vodu na zemi, převraceli koňská sedla, braли do rukou koňské řemení a házeli seno do výše. — Mrtvé pohřbívali Bulhaři pod mohylami, ale také spalování vešlo ve zvyk, patrně podle obyčeje slovanského; s knížaty a velmoži se pohřbívali zároveň jejich ženy a otroci.

Ze všeho je viděti, že jakkoli hrubý a divoký národ byli staří Bulhaři, vynikali nad Slovany aspoň v jedné věci nesporně: svým dobrým zřízením a tuhou kázní. Slovanům nechybělo jistě statečnosti ani ducha bojovného, ale síly ty se tříštily v nesoustavných loupežných útocích na území říše byzantské a neplodných třenicích domácích. Jejich povaha a způsob života byly příznivější pokrokům kulturním, ale Bulhaři měli zase v svém státním i vojenském zřízení pevnou základnu moci politické. S Bulhary přišel na poloostrov živel, který byl schopen provést rychle to, čeho by se byli Slované nepochybně dopracovali teprve po dlouhém vzájemném zápelení a po trpkých zkušenostech spojených s těžkými ztrátami národního celku, soustřediti totiž roztržštěné kmeny v pevnou jednotu a položití účinnou hráz postupující moci byzantské, která nejméně ohrožovala jejich národní samobytnost. Bulhaři byli arci živel Slovanům stejně cizí jako Řekové, ale jejich malý počet a nevysoká úroveň kulturní nebyla národnímu vývoji Slovanů nikterak nebezpečná, naopak zanikli později sami mezi Slovany, když vykonali svůj úkol. Stalo se tedy Bulharům na poloostrově balkánském podobně jako kmenům germánským na západě; byli vlastními tvůrci nového útvaru státního, dali mu své řády i své jméno, ale rozplynuli se v něm jako zvláštní národnost.

První dějiny státu bulharského jsou pro nedostatek zpráv velmi temné. Nahodilé zmínky v kronikách byzantských, které vypravují o Bulharech jen za příležitosti válečných styků s Řeky, docházejí sice jakéhosi doplnění pramenem původu domácího, avšak ani odtud nelze nabýti obrazu jasnějšího. Jest to seznam knížat bulharských (imennik) od nejstarších dob až asi do r. 765, který se zachoval v slovanském překladu letopisů byzantských ze 14. stol. Bulhaři seznali ještě v svých jihoruských sídlech od západoasijských Turků jejich písmo a způsob počítání let, i zaznamenávali nejspíše léta

vlády svých chánů na kamenných nápisech nebo sloupech, a podle těch byl nepochybně potom sestaven onen seznam. Základem letopočtu byl dvanáctiletý cyklus, v němž každý rok měl označení nějakého zvířete: střídají se tu myš, býk, vlk (nebo panther), zajíc, drak, had, kůň, ovce (koza), opice, kohout, pes, kanec. Měsíce se označovaly v každém roce čísly řadovými. V uvedeném zlomku ponechal slovanský pisatel označení let ve znění původním. I zní ten seznam takto:

Avitochol žil 300, rod jemu Dulo a lét jemu dilom tvirem. Irnik žil 100 i 8 lét, rod jemu Dulo a lét jemu dilom tvirem. Gostun, naměstnik syi 2 lét, rod jemu Ermí a lét jemu dochš tvirem. Kurt 60 lét drža, rod jemu Dulo a lét jemu šegor večem. Bezměr 3 lét a rod jemu Dulo a lét jemu šegor večem. Sii 5 knež držaše kneženie ob onu stranu Dunaja lét 500 i 15 ostrizenami glavami. I potom pride na stranu Dunaja Isperich knež toždo i do selě. Esperich knež 60 i odino lét, rod jemu Dulo a lét jemu venenalem. Terval 21 lét, rod jemu Dulo a lét jemu tekučetem tvirem...¹⁾ 20 i 8 lét, jemu Dulo a lét jemu dvanšechtem. Sevar 15 lét, rod jemu Dulo a lét jemu tochaltom. Kormisoš 17 lét, rod jemu Vokil a lét jemu šegor tvirem. Si iže knež izmění rod Dulov rekše vichtun. Vinech 7 lét, rod jemu Ukil, jemu imja šegor alem. Telec 3 lét, rod jemu Ugain a lét jemu somor altem. I sii inogo rod. Umor 40 dnii, rod jemu Ukil a jemu dilom tutom.

Je patrné, že první, z části slovanská jména jsou vzata z nějakých pověstí, jenom Kurt je doložen také prameny řeckými. Na půdě bezpečnější se ocitáme teprve počínajíc Isperichem. Ale výklad tureckých slov činí veliké obtíže; mimo to ukazují neshody mezi různými číselnými údaji seznamu, jakož i nesrovnalosti s kronikami řeckými, že se seznam nedochoval v přesném znění a vyžaduje oprav, při nichž se arci není možno obejít bez domněnek někdy hodně smělých. Výsledky, jichž se badání až dosud dopracovalo, nelze pokládati za naprosto bezpečné, a třeba se zatím spokojiti s čísly jenom přibližnými.²⁾

¹⁾ Jméno následujícího knížete vypadlo.

²⁾ Na pevnější půdu postavil zkoumání po mnohých nezdařených pokusech dřívějších teprve finský učenec Mikkola r. 1913. Zjistil, že tu jde o uvedený 12letý cyklus a že záhadná slova značí roky a měsíce nastoupení knížat. Podle jeho výkladu značí na př. šegor vola (býka), dvanš (vl. davšan) zajíce, dilom hada, toh slepici, it (etem) psa, dochš prase; řadová čísla měsíců jsou alem první, večem třetí, lulom čtvrtý, bechti pátý, altom šestý, šechem (?) osmý, trivem devátý, enalem (eniclem) jedenáctý. A poněvadž je známo odjinud, že rok 737 byl rok vola, a mimo to má v jednom bulharském nápise rok 822 označení šigorelem, je možno uváděti získaná čísla ve spojení s našim letopočtem. Ale výsledky toho pře-

Justinian II. (685—711), umluviv hned po svém nastoupení výhodný mír s Araby, pokoušel se obnoviti vážnost zbraní řeckých na poloostrově rázným postupem proti Bulharům i Slovanům makedonským, kteří sužovali svými loupežemi netoliko místa pobřežní, nýbrž odvažovali se také na moře a plenili ostrovy v moři Egejském i břehy Malé Asie. Nejprve odepřel (687) Bulharům poplatek a zrušil úmluvy učiněné otcem; Bulhaři za to vpadli r. 688 do Thrakie, císař je však zahnal nazpět. Potom se vypravil do Slavnie, přitáhl až k Solunu, přinutil okolní Slovany k podrobení a oslabil je přesídlením velikého množství lidu do Malé Asie někam k Nikomedii. Ale na zpátečním pochodu ho zaskočili Bulhaři kdesi v těsních horských a způsobili mu těžké ztráty, že sotva se zbytkem vojska vyvázl. Trvalých účinků výprava neměla. Slované vzpamatovavše se z pohromy loupežili za krátko jako dříve, a také s Bulhary byl císař nucen obnoviti dřívější úmluvy. Ani přesídlení slovanských zajatců nepřineslo říši prospěchu. Císař z nich vybral vojsko, jež postavil do pole proti Arabům; než vojsko to přešlo r. 692 v bitvě u Sevastopole v Kilikii větším dílem k nepříteli a způsobilo tím Řekům těžkou porážku. Rozkacený císař dal za to rodiny přeběhlíků ukrutně pobiti.

Když císař rušil r. 687 směle úmluvy s Bulhary, nenadál se, že se bude od nich jednou nucen osobně dožadovati pomoci. R. 695 zbavil ho vojevůdce Leontios vlády i moci a poslal ho do vyhnanství na Krym. Po 10 letech se podařilo Justinianovi odtud uprchnouti; i uchýlil se k Bulharům. Isperrichův nástupce Tervel se ujal jeho věci, vypravil se s velkým vojskem Bulharů a Slovanů k Cařihradu a dopomohl mu skutečně opět na trůn. Císař zahrnul svého spojence dary, odstoupil mu pohraniční kraj Zagorje, položený mezi východními výběžky balkánskými a zálivem Burgaským a počtil ho dokonce vysokým titulem caesara, který se uděloval jen příbuzným císařovým, ač ovšem neznačil hodnost panovnickou. Přátelství však netrvalo dlouho, vzrůst moci Tervelovy se stal Justinianovi brzo nepohodlným, i zrušil r. 708 mír; ale porážka, již utrpěl u Anchialu, ho přinutila opět k pokoji. Netrvalo dlouho a Justinian byl nucen se dožadovati po druhé podpory Tervelovy proti vzpouře domácí, jenže tentokráte podlehl a na trůn

počítávání nesouhlasí bez rozličných oprav dobře ani s ostatními čísly seznamu, ani s prameny řeckými. Proti výsledkům, k nimž dospěl potom r. 1915 Mikkoala a proti textovým opravám, jež navrhl, zaujal odchylné stanovisko Zlatarskí (ve svých Dějinách bulh. r. 1918), který mimo to trvá na svém starším mínění, že Bulhaři užívali roků měsíčních. Avšak ani jeho výpočty nepůsobí dojmem plně uspokojivým nehledíc k tomu, že by rok měsíční byl u Bulharů zvláštností, v níž je těžko uvěřiti.

dosedl vůdce vzpoury Filippikos, který ho dal usmrtiti (711). Tervel se postavil proti novému císaři nepřátelsky a dal pleniti Thrakii až k hradbám cařihradským; ustal v útocích teprve, když uchvatitel byl svržen (713). Ale pevný mír mezi Bulhary a říší byzantskou byl umluven teprve za Theodosia III. (716—717).

Mír ujednaný roku 716 byl pro Bulhary velmi výhodný. Řekové jim přenechali území na jih od východního Balkánu až k Mikonám (na severních výběžcích Sakar planiny), slíbili jim odváděti ročně šatstvo a kůže v ceně 30 hřiven zlata, svolili k závaznému vzájemnému vydávání přeběhlých politických provinilců a k povinnému pohraničnímu dozoru na provázení zboží s obou stran. Že říše byzantská projevila r. 716 proti nepohodlnému sousedovi takovou ústupnost, toho příčinou bylo, že potřebovala tenkrát jeho pomocí proti novému, a to nad jiné těžkému nebezpečí z východu. R. 717 se přivalila k Cařihradu ohromná vojska arabská, aby ho dobyla. Bulhaři vypomohli opravdu platně stísněné říši, odrážejíce různé útoky Arabů na Thrakii. Když nebezpečí minulo, pokusil se Tervel ještě jednou zasáhnouti do vnitřních poměrů byzantských na prospěch svrženého císaře Anastasia II. proti Lvůvi III., ale tentokrát se pokus nezdařil; Bulhaři vidouce, že lid cařihradský stojí věrně při Lvůvi III., vydali svého chráněnce císaři a vrátili se obdarováni domů (r. 719).

Potom nastala mezi Bulhary a říší byzantskou dlouhá doba míru podle stavu umluveného r. 716. Císař Lev III. (717—741), jeden z nejlepších vládců říše východní, věnoval se především vnitřní reorganizaci otrěsené říše a zapletl se mimo to vystoupením proti účtě obrazů do prudkých sporů s církví, pročež ponechával Bulhary i Slovany na pokoji. Následek toho jest, že se kroniky řecké za té doby o poměrech na poloostrově vůbec nezmiňují. V Bulharsku zaujal tehdy (asi r. 737) místo staré dynastie Dulo nový rod Ukil, jehož prvním vládcem byl Kormisoš. Jaká byla příčina té změny, nelze říci, ale je dosti možno, že Kormisoš provedl násilný převrat. Také Kormisošův nástupce Vinech (asi 754—760) byl z rodu Ukil. Nová dynastie měla však, jak se zdá, postavení dosti nepevné.

Zatím nastoupil v Cařihradě rázný syn Lvův Konstantin V. (741—775), jemuž pronásledování stoupenců ctění obrazů dali obhroublou přezdívku Kopronymos. Císař ten rozšířiv a utvrdiv hranice říšské na východě proti Arabům upustil od zdržlivé politiky, zachovávané tak dlouho proti Bulharům i Slovanům, a umínil si zlomit nadobro jejich síly. Zdá se, že ho k tomu přiměly opětovné loupeže Slovanů makedonských a řeckých na zemi i na moři a snad také nepokojné chování Bulharů

na pomezí Thrakie. Za tím účelem obnovil zpustlé tvrze v severní Thrakii a uvedl do nich syrské a arménské hraničáry z okolí nově dobytých měst Meliteny a Theodosiopole, načež odepřel (r. 755) Bulharům obvyklé roční dary. Bulhaři odpověděli vpádem do Thrakie, již zpustošili až k dlouhé zdi cařihradské, ale tam byli odraženi. Zatím skončil císař přípravy a podnikl r. 756 první velkou výpravu do Bulhar, založenou na soustavné součinnosti loďstva a vojska pozemního, hlavně jízdy. Co loďstvo připluvší k ústí dunajskému plenilo přilehlé kraje a ohrožovalo Bulhary od zadu, přitřhl císař k Markellám (dnešnímu Karnobadu) a připravil tam nepříteli těžkou porážku. Chán se musil zavázati k pokoji a dáti rukojmí. Se stejným úspěchem se potkala výprava, již císař podnikl r. 758 do makedonské Slavnie; odvedl odtud mnoho Slovanů do zajetí a přinutil jižnější kmeny k podrobení. Když však chtěl rok potom ještě důrazněji zkrusiti Bulhary tažením do samého středu jejich území, byl u soutěsky veregovské poražen a přinucen k návratu.

Hůře než zbraně řecké oslabily tenkrát Bulhary prudké bouře domácí, jejichž příčinou byly asi nějaké rozpory mezi vládnoucí třídou boljarskou a ostatním lidem, jakož i rostoucí vliv náčelníků slovanských. R. 760 se pozdvihli nespokojenci k veliké vzpouře a zavraždili chána Vinecha i jeho šlechtickou družinu. Vlády se zmocnil lstivý podněcovatel vzpoury Telec, mladý muž nezkrotné ctižádostivosti; udání, že byl z rodu Ugain, má se nejspíše vykládati tak, že byl původem vagajn (str. 61), a tím by se potvrzovala domněnka, že tu šlo o vzpuru vagajnú proti převaze boljarské. Že převrat souvisel také s neshodami mezi Bulhary a Slovany, ukazuje zpráva letopisů řeckých, že se tehdy veliké množství Slovanů — prý 208.000 lidí, což je asi přehnáno — vystěhovalo z Bulharska po moři do Malé Asie a usadilo se s dovolením císařovým na řece Artaně v Bithynii.

Telec, upevnil se ve vládě, jal se ihned válečně napadati území byzantské; zvláště zle řádl v krajích thrackých náčelník Severjanů Slavun. Ale štěstí válečné nebylo novému chánovi příznivo. Císař vytrhl proti němu r. 763 s velikým vojskem a porazil ho 30. června po celodenní bitvě u Anchialu na hlavu. Řekové poskvřnili vítězství ukrutným povražděním bezbranných zajatců před branami cařihradskými. Nezdar válečný podvrátil v Bulharsku postavení strany Telecovy; protivníci jeho se pozvedli proti němu, zabili ho i s jeho stoupenci a nastolili člena dřívější dynastie Sabina, zetě Kormisošova.

Sabinem se dostala k veslu strana nakloněná Řekům; nový chán se dal ihned v jednání o mír, že však projevoval císaři

přílišnou poddajnost vzbudil doma nesmírné pobouření, pročež raději uprchl přes Mesembrii do Cařihradu, jmenovav svým nástupcem svého příbuzného Umara. Ale proti Umarovi se zmocnil vlády Pagan, který arci neviděl na konec také jiné záchrany z nebezpečného stavu věci nežli mír s Byzancí a vypravil se za tím účelem r. 764 osobně do Cařihradu. Císař si však přál míti v Bulharsku knížetem muže oddaného Řekům. Svopil sice na oko k míru, ale vypravil zároveň tajně vojsko, které přepadlo a zajalo Slavuna, načež vnikl sám do Bulhar až k řece Tiči (Goljema-Kamčija) pustoše všechno tamní území a přinutil Bulhary, že uznalí knížetem Umara (r. 765). Než Umar vládl toliko 40 dní. Strana Řekům nepřátelská byla příliš silná, aby snesla trvale vládu knížete vnuceného z Cařihradu. Místo zapuzeného Umara zaujal její vůdce Toktu.¹⁾ Na zprávu o tomto obratu se vypravil císař ihned do Bulhar a hrozně zemi zpusťošil; Toktu padl v boji, Pagan zahynul na útěku. Ale přes to nedosáhl císař toho, co zamýšlel, úplného podrobení nepřítel, a vystrojil proto r. 766 novou výpravu pozemní i námořní. Jenže tentokrát se mu nedařilo tak jako roku předešlého. Když přitáhl k soutěsce veregovské, přišla zpráva, že nádherné loďstvo bylo z největší části zničeno bouří mořskou. Císař, nemaje potřebné opory pro další postup, vrátil se s nepořízenou.

Co potom následovalo, není známo. Poněvadž kroniky řecké několik let o Bulharsku mlčí, zdá se, že boje na ten čas ustaly. Válečné napětí oslabilo patrně obě strany tak, že jim nebylo možno na tu chvíli nic většího podniknouti. Bulharům působily mnoho nesnází rozrušené poměry domácí, v říši byzantské se zase pocitovaly následky úsilného a jednostranného soustředění sil v jiných končinách. Slované makedonští podnikali s obnovenou smělostí úspěšné kořistnické výpravy na pobřežích moře Egejského. Počet zajatců odvezených odtud za posledních let vyrostl tou měrou, že je císař byl nucen r. 768 vykoupiti od slovanských náčelníků za 2500 hedvábných obleků. Proti Bulharům přestával císař zatím na opevňování severovýchodních krajů thrackých, z nichž Bulhaři byli za předchozích bojů vytlačeni až k úpatí východního Balkánu.

Teprve na jaře r. 773 vypravil se Konstantin V. znovu do Bulharska a přistal s loďstvem ve Varně. Ale okolnosti se neukazovaly výpravě příznivy, pročež přijal rád žádost Bulharů o mír se zárukou pokojného chování a vrátil se do Cařihradu. Zatím co se ještě vyjednávalo s Bulhary o utvrzení

¹⁾ Takový jest asi sled bouřlivých událostí po útěku Sabinově; zmatené a nejasné zprávy kronik řeckých nedopouštějí učiniti si o těch věcech obraz zcela bezpečný.

mírových smluv, dověděl se císař, že chán Telerig vyslal větší část svého lidu na výpravu do území makedonských Brzjaků, a umínil si ihned využítkovati té příležitosti. Sebral vojsko pod záminkou tažení na Araby, přitřhl náhle k Balkánu a připravil plukům bulharským, jež hlídaly hranice, těžkou porážku nedaleko dnešního Slivna. Věrolomnost ta popudila Bulhary nanejvýš. Císař ovšem nečekal na jejich odvetu, nýbrž uchytil na ně hned r. 774 novou ránu velikou výpravou pozemní i lodní; ale jako r. 766 vzalo i tentokrát tažení v počátcích neslavný konec bouří mořskou. Telerig poznav podle událostí z roku předešlého, že císař má v Bulharsku své důvěrníky, umínil si zrádné spojení rázem přetřhnouti. Vzkázal císaři, že chce uprchnouti do Cařihradu, a žádal ho, aby mu oznámil své straníky v Bulharsku, by se s nimi mohl dorozuměti. Císař neprohlédl lest a vyhověl jeho žádosti, načež Telerig dal ihned zrádce porubati. Rozhněvaný císař se chystal splatiti úskok novou rozsáhlou výpravou, ale zemřel uprostřed příprav (14. září 775).

Smrt Konstantina V. zbavila Bulhary protivníka nad jiné nebezpečného. Zlomkovité a nesouvislé zprávy nedovolují, abychom si učinili jasný obraz o jeho cílech a výsledcích všeho jeho úsilí. Přesvědčil se asi brzy, že na úplnou obnovu panství říšského na té straně není pomyslení, ale chtěl jistě aspoň zlomiti vojenskou sílu Bulharů a uvésti chána v poměr poddanský. Ani to se mu nepodařilo. Stát založený Bulhary ukázal velikou životní sílu, již nemohly podvrátiti ani zbraně řecké ani prudké otřesy vnitřní. Jaké byly příčiny a průběh oněch rozbrojů, to známe opět jen velmi nedokonale. Zmínky o vzpouře Telecově ukazují, že převaha boljarských rodů bývala časem nesena nelibě a že také Slované zasahovali činně do vývoje poměrů vnitřních; zdá se, že náčelníci slovanští nabývali občas při dvoře chánově značného vlivu vedle boljarů, což celek lidu bulharského popouzelo k odporu. Jiná věc, která působila rozkladně, byl poměr k Byzanci. Říše lákala Bulhary svým leskem, jako má každý kulturní stát mocnou přitažlivost na nevzdělané sousedy. Cetná strana, zastoupená asi nejvíce v boljarstvu, přála si sblížení s dvorem cařihradským, jednotlivci podléhali svodným slibům a darům, aby pracovali v jeho prospěch, jako se stalo za doby Telerigovy.

Za vlády mírného Konstantinova syna Lva IV. (775—780) a potom jeho vdovy Ireny měli Bulhaři od říše byzantské pokoj, ale domácí rozbroje nepřestaly. Chán Telerig si podryl přísným vystupováním proti šlechtě půdu a byl r. 777 nucen utéci do Cařihradu, kde se dal pokřtiti a dostal za manželku císařovu příbuznou Irenu i hodnost patricia. Teprve za knížete

Kardama (snad 777—797) se uklidnily vnitřní poměry do té míry, že Bulhaři mohli opět důrazněji vystupovati na venek. Vnikli r. 789 do území Strumenců a počali opět znepokojevati hranice říšské. Mladý císař Konstantin VI. se vypravil na jaře r. 791 proti nim, ale byl u Provatu (nyní Provadije) s velikými ztrátami poražen. Aby věc napravil, podnikl r. 792 nové tažení a přitřhl v létě až k Markellám, ale tam utrpěl pohromu ještě těžší a byl nucen se zavázati nepříteli k ročním dávkám. Jelikož císař v závazku nedostál, obnovil Kardam r. 796 nepřátelství hroze, že poplení všechnu Thrakii až k branám cařihradským, nebude-li poplatek zaplacen. Císař odpověděl urážlivě,¹⁾ načež Kardam přitáhl až k lesnatému hřbetu Avrolevě; císař se postavil proti němu u Versinikie (obě ta místa je hledati na úpatí Sakar planiny nedaleko Drinopole), ale k bitvě nedošlo, neboť Kardam prý si nedůvěřoval a odtáhl domů. Nejspíše byl boj skončen obnovením dřívějších úmluv. Pomýšlel-li Konstantin VI. na nějaké další podniky proti Bulharům, nedostal se k nim už, neboť byl v r. 797 od své vlastní matky svržen a oslepen; také pozornost Bulharů byla v zápětí obrácena na jinou stranu, proti Avarům.

Současné dějiny *Slovanů makedonských a řeckých* jsou známy jen velmi chatrně. Slované v okolí Solunu byli několikrát těžce zkrúšeni výpravami císařů a přinuceni k závazku poslušenství, ale po každé bez trvalých účinků. Ještě větší volnosti se těšili až do konce 8. stol. Slované v starém Řecku. Tam jich bylo ještě v polovici 7. stol. celkem nemnoho, ale jejich počet rostl stálým přílivem drobných skupin ze severu. Zhoubný mor, který r. 746 postihl země východní, oslabil nesmírně tamní domácí obyvatelstvo a uvolnil půdu pro usilovnější stěhování Slovanů, takže prý potom celá země nabyla rázu slovanského a barbarského.²⁾ Slovům těm je arci rozuměti jen tak, že se tam Slované nápadně rozmnožili na újmu obyvatelstva domácího, jehož tam nicméně zůstalo ještě pořád dosti. Úplně poslovaněn byl toliko jihovýchodní Pelopones, pak stará Achaia a Thesalie; jinde sídlili Slované jen promíšeně mezi obyvatelstvem starším.

Nezávislost řeckých Slovanů zůstávala dlouho nedotčena. Vláda cařihradská ponechávala zemi samu sobě; místní velitelé městských posádek se musili sami starati, aby uchránili obyvatelstvo od útoků okolních kmenů. Teprve r. 783 se stal

¹⁾ Poslal chánovi uzlík kobylineců se vzkazem: „Zde ti posílám poplatek, jaký ti sluší. Poněvadž jsi stařec, nechci, aby ses namáhal sem ke mně, nýbrž přitáhnu ti vstříc až k Markellám. Tam nás rozsoudí bůh.“

²⁾ ἑσθλαβόθη πᾶσα ἡ χώρα καὶ γέγονε βάρβαρος, praví císař Konstantin Porfyrogennitos.

opět důraznější pokus o obnovu panství císařského na západě. Vojevůdce Staurakios se vypravil do okolí Solunu a přinutil sousední kmeny k poplatku, načež přitáhl až na Pelopones, ale tam poplenil toliko území Slovanů, aniž je přivedl k trvalejšímu podrobení.

Celkem zůstávaly tedy za 8. století poměry na poloostrově v téměř neladném stavu, do jakého se dostaly za věku předešlého. Říše byzantská byla pořád ještě příliš zaměstnána boji na východě a vnitřním kvasem, aby se mohla se zdarem zasa- diti o ráznou obnovu svého panství na poloostrově. A pokud o to usilovala, rozbíjely se všechny její pokusy o pevnou tvrz nové državy bulharské. Konstantin V., jenž si učinil životním úkolem zlomit její sílu, nedokázal ani tolik, aby ji zapletl do sítí svého vlivu. Na konci 8. stol. stáli Bulhaři opět hrozivě proti říši byzantské a doba nejbližší příští ukázala, že jejich stát je na cestě k novému rozvoji.

Hlavním pramenem pro vnější běh událostí jsou byzantské kroniky, hlavně Nikeforova a Theofanova. O životě starých Bulharů podávají důle- žité zprávy odpovědi papeže Mikuláše I. (Responsa Nicolai papae) na dotazy Bulharů r. 866. — O sporné kdysi otázce, jakého původu byli staří Bulhaři, srv. Niederle, Slov. Star. II. 527 a d. a Šišmanov, Kritičen přegled na v'prosa za proizchoda na pra-b'lgaritě. (Sborník min. 17.—18.) — Nej- starších dějin Prabulharů se týkají: Marquart, Chronologie der alttürk. Inschriften. (Lipsko 1898); týž, Osteuropäische u. ostasiatische Streifzüge (t. 1903); Zlatarski, Istorija na b'lgaritě ot pojavata im v Evropa etc. (Godišník sofijské univ. X. 1914—15.) — Pozůstatky Plisky u vesnice Aboby rozpoznal jako nejstarší sídliště bulharské K. Škorpil a prozkoumal ruský archeolog. institut v Cařihradě; výsledky vyšly prací Uspenského, Škorpila a j. v X. svazku jeho Izvěstiji pod titulem Aboba-Pliska. (Sofia 1905; s atlasem příloh.) O ostatních opevněních K. Škorpil, Starobulharské stany (lagery) i valy na poloostrově balkánském. (Sborník čes. spol. země- vědné. XXV. 1919.) — Seznam starobulh. knížat (imennik) objevil Popov, Obzor chronografov ruskoj redakcii. (Moskva 1866.) Mikkolův výklad tureckých slov vyšel v Izv. otd. rus. jazyka i slov. pri imp. ak. nauk. XVIII. (1913) 243—247; přehled dřívějších pokusů se najde v recenzi Jirečkově v Archiv f. slav. Phil. 35 (1914). Potom ještě Mikkola, Die Chronologie der türk. Donaubulgaren (Journ. de la Societé Finno-Ongrienne, Helsing- fors 1914); Zlatarski, K'm v'prosa za b'lg. lětobroenie (Spisanie bulh. akad. X. 1915) a v jeho Istoriji na b'lg. država. I. (Sofia 1918), str. 353—382. — Z ostatních prací — mimo celková díla, jako Niederlovy Staro- žitnosti. II., Zlatarského Istoriji a j. — uvádím: Gelzer, Die Genesis der byzant. Themenverfassung (Abhand. saské akademie. Lipsko 1899). Jireček, Die Römer u. Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittel- alters. (Denkschriften, vid. akad. 1902); Miletič, Staroto b'lgarsko naselenie v sěveroiztočna B'lgarija. (Sofia 1906); Blagoev, Istorija na staroto b'lg. d'ržavno pravo. (Sofia 1906); Kacarov, Kletvata u jezičeskite B'lgari. (Spis. akad. III. 1912); Balasčev, V'rehu d'ržavnoto i voenno ustrojstvo na staro-b'lg. d'ržava. (Minalo 1909); Bobčev, Istorija na starob'lg. pravo. (Sofia 1910.)

4. Vzrůst a vnitřní rozvoj státu bulharského (800—865).

Severní sousedé Bulharů. — První setkání s Franky. — Krum a jeho výboje. — Pohroma císaře Nikefora I. — Bitva u Versinikie (813). — Krum před Cařihradem. — Pád Drinopole. — Krumova smrt (814). — Vláda Omortagova (814—837). — Boje s říší franskou. — Bulharské vý- pravy do jižního Ruska. — Správné reformy Krumovy a Omortagovy. — Pliska a Prěslavec. — Zřízení politické a společenské. — Synové Omortagovi. — Malomir a Presjan. — Slované na Peloponesu. — Utkání se Srby. — Počátky vlády Borisovy. — Boris přijímá křesťanství.

Až do konce 8. století určoval politický obzor Bulharů přímý vztah toliko k jedné z tehdejších velmocí, k říši by- zantské. Na jiných stranách hraničili s vrátkými državami národů nekulturních, z nichž nejmocnější byli tenkrát Avari v Uhrách a Chazaři v jižním Rusku. Chazaři sídlíce na stepích východně od Dněpru, byli vlastně jen nepřímými jejich sou- sedy a dotýkali se jich jen potud, pokud udržovali v svém poddanství západnější kočovníky mezi Dněprem a horami Karpatskými. S Avary sousedili Bulhaři přímo na západě mezi řekami Iskrem a Lomem a nepřímě na úpatí vysočiny sedmihradské, v níž žily pod vrchní mocí avarskou nečetné zbytky Slovanů a potomků staršího pořimaněného obyvatelstva dackého, živíce se ponejvíce pastýřstvím. O stycích Bulharů se všemi těmito sousedy nemáme nijakých zpráv, ale nelze pochybovati, že mezi nimi docházelo k častým potyčkám po- mezním, jak svědčí zbytky trojího opevnění mezi Lomem a Iskrem, jež ukazují na postupné posouvání hranice bul- harské směrem západním.

Tyto poměry se silně změnily výbojným postupem přední velmoci západní, mocné říše franské. Když Karel Veliký (768—814) připoutal kmeny německé pevněji k své državě, rozšiřoval ji na východ proti Avarům a Slovanům; na jiho- východě se stal podrobením kmenů chorvatských přímým sousedem říše byzantské v Dalmacii. Zápas o starou Dalmacii vedl k nepřátelství a soupeřství to zapustilo ještě hlubší ko-

řeny, když si Karel Veliký postavil (r. 800) na hlavu korunu císařství západního. Na tomto soupeřství měli Bulhaři arci zájem jen nepřímý, více se jich dotýkala pohroma, kterou Frankové způsobili jejich nejbližším sousedům Avarům. Avari nebyli už dávno onou strašnou metlou národů jako kdysi, nicméně ještě pořád činitelem, který značil i ve svém úpadku vážnou moc ve střední Evropě. Těmto posledním zbytkům jejich moci učinili konec Frankové, když roku 796 vyvrátili jejich panství ve středních Uhrách a podrobili si úplně všechnu zemi až po Dunaj.

Bulhaři se nechovali k těmto událostem lhostejně. Právě tehdy (asi r. 797) nastoupil na stolec knížecí mohutný válečník Krum, snad syn Kardamův, a ten nemeškal těžiti z pohromy sousedovy pro sebe. Po ráně zasazené Avarům na severu Franky, následovala druhá, již Krum dovršil jejich zkázu vyvrácením jejich jižní državy kolem Srěmu. Valná část tamních Avarů zahynula v bojích, ostatní se dostali do zajetí bulharského anebo se rozprchli; jenom skrovné zbytky zůstaly ve svém území pod mocí Bulharů. Slovanští kmenové v dolním Pomoraví a při Dunaji se musili poddati Krumovi. Tak se rozšířilo panství Bulharů na západ za Moravu a Srěm a nepochybně se dostali i někteří kmenové na levém břehu uherského toku Dunaje aspoň do okruhu moci bulharské. V okolí Srěmu dotýkala se potom říše bulharská přímo výběžků říše franské.

Rozšíření moci bulharské na západ nezůstalo bez vlivu ani na její postavení k říši byzantské. Utkávaly-li se před tím oba státy vojensky toliko na úzké čáře podél východního Balkánu, měli potom Bulhaři možnost postupu od severozápadu po staré cestě od Dunaje k Cařihradu. Nejbližší doba ukázala, jak dobře Krum uměl nového stavu věci využítí. Pokoj, který trval od konce vlády Kardamovy, ustoupil r. 807 nové veliké válce mezi oběma státy, prudší a hroznější než kdy dříve. Příčin se můžeme jen dohadovati podle požadavků, na nichž potom Krum činil závislým obnovení míru, a jež se v podstatě shodují s vymoženostmi Bulharů ve smlouvě z r. 716. Těžkosti, jež působila zejména otázka vzájemného vydávání přeběhlíků, ukazují, že právě to byla věc, která nejvíce porušovala dobré styky mezi oběma státy. Politika řecká se vyznačovala vždy sklonem k pletichářství a snahou podryvati síly nepohodlných sousedů zaséváním nespokojeností v jejich vlastní řady; již za doby Telerigovy pocítili Bulhaři, jak si dvůr řecký uměl získávati spojence v cizích táborech. A této podryvačné práci, která ohrožovala Bulhary nežádka víc než zbraně řecké, chtěl Krum učiniti přítrž, žádaje, aby žádný

z obou států nebral v ochranu nespokojenců na straně druhé, a odtud vzešla asi také hlavní příčina války.

Zprávy kronik řeckých nemluví o počátcích nepřátelství, nýbrž uvádějí nás hned do prostřed zápasu. Císař Nikefor I. (802—811) se vypravil r. 807 proti Bulharům, avšak vzpoura vojska ho přinutila už u Adrianopole k návratu. Nezdar ten dodal Bulharům smělosti. Koncem r. 808 vpadl Krum do říčí Strumy, pobil vojsko tam stojící a ukořistil 1100 hřiven zlata určených na plat vojákům. Potom se obrátil z jara r. 809 proti Srědci, hlavní to baště panství byzantského vnitrozemí, zmocnil se ho lší a způsobil tam ukrutné krveprolití. Pád Srědce byl těžkou ranou pro říši byzantskou, neboť otevřel Bulharům cestu na Cařihrad od severozápadu. Císař oceňoval dobře nebezpečí a chystal se mu rázně čeliti. Aby se zajistil od Slovanů v Makedonii a Thesalii, posílal tam vojenské oddíly, aby se tam usazovaly trvale i s rodinami a majetkem, a zároveň konal s krajním napětím sil finančních rozsáhlé přípravy na tažení do Bulhar, které mělo zmohutnělému nepříteli zasaditi ránu rozhodnou. V květnu roku 811 vytrhl s ohromným vojskem do pole.

Zprávy o vojenské moci císařově učinily na Bulhary dojem tísnivý. U Markel mu přišlo vstříc poselství Krumovo, a prosilo o mír, ale marně. Císař postupoval zvolna, ale neodolatelně na sever, překročil veregavským průsmykem Balkán a šířil strašnou zhoubu po zemi bulharské. Nadarmo snažil se ho ustupující Krum uchlácholiti novými nabídkami míru. Opuštěná Pliska padla do rukou nepřátel, kteří ji dokonale vyplenili a vypálili. Ale v zápětí nastal obrat. Krum nemoha čeliti nepříteli v otevřeném poli, zaskočil mu cestu zpáteční, nejspíše u průsmyku vrbického a přepadl ho v noci z 25. na 26. července 811 na místě, kde dal před tím zatarasiti průchod zásekami. Tam pobili Bulhaři v strašlivé řeži skoro všechno nádherné vojsko řecké, jenom nemnozí se zachránili, mezi nimi i těžce zraněný syn císařův Staurakios. Z lebký padlého Nikefora si dal potom Krum zhotoviti číši.

Pohroma, jaké Řekové dosud od Bulharů nepoznali, naplnila hrůzou všechn svět řecký, nejlepši síly říše přišly na zmar. Když Krum vpadl z jara r. 812 do Thrakie, utíkalo obyvatelstvo i posádky vojenské zděšeně do opevněných míst neodvažující se odporu. Neschopný Nikeforův zeť Michal Rhangabe (811—813) se vypravil z Cařihradu nepříteli vstříc, ale již u Tzurula (Corlu) ho přinutila vojenská vzpoura k návratu. Zatím dobyl Krum při zálivu burgasském Develtú (zříceniny u vsi Jakyzly), načež mu padly bez boje do rukou Anchial, Boruj (St. Zagora), Filipopol (Plovdiv) a jiná místa,

odkud se obránci rozutekli. Krum odváděl odevšad spousty zajatců, jednak aby Thrakii zbavil možnosti obrany, jednak aby upevnil soustavnou kolonisační severovýchodní hranice své državy na levém břehu dolního Dunaje. Na podzim r. 812 oblehl Krum pevnou Mesembrii, ale zároveň poslal do Cařihradu slovanského knížete Dragomira s podmínkami, za kterých chtěl učiniti mír. Jednání se rozbilo, ježto válečná strana v radě císařově nechtěla svoliti k vydávání přeběhlíků. Krum potom dobyl Mesembrie a rozbořil ji; mimo bohatou kořist padla tam Bulharům do rukou i značná zásoba řeckého ohně. Na jaře r. 813 vpadl Krum opět do Thrakie. Císař, který zatím přivolal na pomoc vyškolená vojska z východu, vytrhl proti němu, ale 22. července byl u Versinikie, nepochybně zradou některých vůdců, úplně poražen.

Po vítězství u Versinikie zůstavil Krum svého bratra k obléhání Adrianopole, sám pak přitáhl s hlavní silou k Cařihradu, kde byl neschopný Michal I. svržen a nastolen nejlepší řecký vojevůdce té doby, rázný Armén Lev V. (813—820). Obyvatelům cařihradským bylo přihlížeti s hradeb, jak Krum obětoval před městskými branami lidi i zvířata, omýval se ve vodě mořské a kropil jí svůj lid. Krum si byl dobře vědom, že nemůže pomýšleti na dobývání města, chtěl však Reky zstrašiti a vnutiti jim své požadavky. Žádal, aby císař přijal oznámené už podmínky míru, podobné podmínkám z r. 716, a vydal mimoto množství zlata, drahocenných šatů a krásných dívek. Císař nechtěje mu povolití pozval ho úskočně k osobní schůzce před městem a pokusil se jej zrádně zajmouti. Krum uniknuv stěží nebezpečí vybil a vypálil v hněvu předměstí cařihradské a zpusťošil strašně všechno okolí města. Potom se obrátil na sever k Drinopoli, spojil se tam s bratrem a přinutil město hladem ke vzdání. Na 10.000 obyvatelů, mezi nimi i arcibiskup Manuel, bylo odvléčeno do „zadunajského Bulharska“ (ἐκεῖθεν τοῦ Ἰστροῦ ποταμοῦ). Mírná zima r. 813—14 dala Bulharům příležitost, že podnikli hned potom ještě jeden loupežný vpád do poříčí Erginie a odvedli mnoho zajatců. Na jaro 814 strojí Krum novou velikou výpravu válečnou svoláváje lid „z Avarska a ze všech Slavinií“ a dáváje připravovati obléhací stroje, povozy a potahy; ale uprostřed příprav zastihla ho 14. dubna 814 smrt zakrvácením.

Zpráva o smrti Krumově způsobila v Cařihradě nesmírnou radost. Říše byzantská byla zbavena nepřítelů nad jiné nebezpečného, který ji po několik let udržoval v ustavičném strachu a proměnil východní Thrakii v jedinou pustinu. Krumův syn a nástupce Omortag (814—837) byl muž zcela jiného rázu nežli otec; uměl sice stejně jako on dodávati své vůli důrazu

zbraní, ale hleděl přece jen raději dosíci toho, co chtěl, obratnou politikou. Měl již porozumění pro důležitost pokroků kulturních. Vypravil sice, smíme-li věřiti některým temným pozdním zprávám, uchystané vojsko do Thrakie, jež tam pod vůdcí Cokem a Dicengem rádlilo stejně krutě jako za let předešlých, ale zároveň vynaložil všechno úsilí, aby urovnal mezi oběma říšemi cestu k dohodě, i dosáhl skutečně toho, že byl ještě téhož roku (814) v Cařihradě ujednán mír na 30 let. Obě strany jej ztvrdily přísahou tak, že císař přísahal obřadem bulharským (str. 62), poslové bulharští po křesťansku kladouce ruce na sv. Písmo.

Hlavní podmínky míru dal Omortag zvečniti na kamenném nápisu, který byl veřejně vystaven v Plisce a nalezl se, bohužel necelý a velmi porušený, v Sulejman-kőj asi 3 hodiny cesty na východ od Plisky. Odtud poznáváme, že Řekové svolili k značným ústupkům územním. Nově stanovená hranice šla nejprve od Develtu po staré čáře (z r. 716) směrem na západ až k říčce Čoban-Asmak, ale odtud se obracela k Sakar planině, pak na jihozápad ke Konstantii (u Harmanli) nad Marici, potom k Makrolivadě (ves Usundžova) a odtud směrem celkem západním k výběžkům rhodopským. Proti stavu umluvenému r. 716 získali Bulhaři celou kotlinu horní Marice s Borují a Plovdivem a ovšem i území kolem Srědce. Všichni Slované, kteří předtím žili na odstoupeném území a uprchli za války pod moc říše byzantské, měli býti posláni nazpět, stejně jako ti, kteří byli už z dřívějšíka poddanými Bulharů. K tomu připojena ustanovení o výměně zajatců vojenských; co bylo umluveno ve příčině odvléčeného obyvatelstva občanského, není známo, ale většina odvléčených zůstala i potom v Bulharsku, rozhodně aspoň ti, které Bulhaři usídlili v Zadunaji. Konečně byly asi učiněny určité úmluvy o vydávání přeběhlíků, jež bylo vlastně z hlavních příčin války, a o úpravě styků obchodních; ale ustanovení o těchto věcech se nezachovala.

Takový byl výsledek několikaletého prudkého zápasu mezi Bulharskem a říší byzantskou. Panství Bulharů, ohrožené 40 let před tím v samých základech, ukázalo tu velikou sílu; zasadilo nepříteli těžké rány a vynutilo si značné rozšíření hranic i výslovné uznání práv mezinárodních. A úspěchy ty mu nebyly přiznány jen na okamžik, nýbrž slavnostní smlouvou na 30 let, což za tehdejší doby stálých třenic značilo mír pevný a trvalý. Bulhaři mohli býti s výsledky boje plným právem spokojeni a byli také spokojeni. Omortag pilně dbal o udržování a utvrzení přátelských styků, které se po míru znenáhla mezi oběma státy ujímaly. Když se proti císaři Michalu II. (820—829) pozdvihl r. 821 strateg Tomáš, rodilý Slovan, aby

se zmocnil trůnu, nabídl Omortag r. 823 stísněnému císaři pomoc a připravil vzbuřencům na západ od Selymbrie rozhodnou porážku. A ještě na konci svého života, r. 837, poslal císaři Theofilovi pomocný sbor do Malé Asie proti Arabům.

Mír s Řeky dával Bulharům možnost, aby vystupovali důrazně proti sousedům na severu. Rozšíření jejich moci na jižní část někdejší državy avarské je uvedlo ve styk s novým sousedem, říší franskou. Styky byly zprvu pokojné, ale nedlouho po smrti Krumově je pozorovati u slovanských kmenů, usedlých v pomezích krajích obou říší, mocné hnutí za samostatnost, které rozrušilo tamní klidné poměry. R. 818 opustil kmen Timočanů, nechť se snášeti panství Bulharů, svá sídla a přešel do dolní Pannonie; tam je získal hned potom (r. 819) Ljutovid, vládce země mezi Drávou a Sávou se sídlem v Sisku, pro odboj proti Frankům. Avšak Ljutovid podlehl (r. 823), a Frankové se upevnili znovu v jihovýchodních výběžcích své državy. Jak se postavili Bulhaři k odpadu Timočanů a vzpouře Ljutovidově, není známo; když se však vliv franský počal šířiti tou měrou, že i Praedenecenti, usedlí na levém břehu Dunaje (v Banátě), vyhledávali u nich ochrany proti Bulharům, neváhal Omortag rázně zakročiti a žádal zároveň r. 824 u dvora franského o přesné vytčení hranic.

Jednání se vinou dvora franského protahovalo, pročez tam Omortag vypravil r. 826 nové poselstvo, aby žádalo o urychlení věci, jinak ať si každá strana chrání bez smlouvy své hranice. Když císař Ludvík žádosti hned nevyhověl, vyslal Omortag výpravu, která se brala proti toku Drávy, pustošila pobřežní kraje a podrobovala okolní Slované; to se pak opakovalo i r. 829. V souvislosti s těmito zápletkami byly nepochybně jakési boje nad řekou Tisou, vedené buď proti Praedenecentům samým nebo jiným kmenům tam usedlým, v nichž zahynul bulharský velmož Onegavon. Jak byly všechny ty věci skončovány, není známo. Z pozdějšího stavu věci je patrné, že Bulhaři podrželi v své moci okolí Bělehradu a Srěm, a je velmi pravděpodobno, že ovládli také jihovýchodní Uhry aspoň až k Maruši. R. 831 byly mezi Bulhary a Franky obnoveny styky přátelské.

Také na straně severovýchodní měli Bulhaři za doby Omortagovy nějaké boje, ale o těch není zpráv mimo nepatrnou zmínku v pohrobním nápise boljara Okorsa, že na výpravě válečné „utnul v řece Dněpru“. Ostatně je i bez dalších zpráv zřejmo, že Bulharům bylo na té straně, kde sousedili s nepokojnými kočovníky, častěji hájiti svého území proti jejich útokům. Že Okors zahynul na Dněpru, neznamená arci, že by se bylo panství bulharské prostíralo až k té řece;

šlo tu spíše o výpravu útočnou, která měla zastrašiti nepřitele vpádem do jeho vlastního okrsku. Přímé panství Bulharů tam obsahovalo asi jen území od východních Karpat k ústí Dněstru. V tomto území, ale blíže k Dunaji, byla osídlena většina zajatců odvedených Krumem z Makedonie, aby byli na stráž proti kočovníkům jihoruským. Zajatci tam žili v položení jistě málo příjemném a to se ještě zhoršilo, když se v letech dvacátých objevil za Dněprem nový divoký národ asijský, který se jal podnikati loupežné vpády do zemí západnějších. Byli to Maďaři; proti nim mířila nejspíš výprava, na níž zahynul Okors.

Mocné rozpětí vnější, kterým říše bulharská ukázala na počátku 9. století svou sílu, nebylo by jistě možné bez nerušeného rozvoje vnitřního. Doba bouřných převratů minula, Bulharsko se jeví státem dobře zřízeným a pevně vedeným. Jak rázně Krum potíral všechny zlořády, o tom se zachovala zajímavá zpráva. Když mu avarští zajatci vypravovali, že příčinou zkázy jejich národa byly vnitřní nepořádky, v nichž právě nejlepší lidé hynuli, pak opilství, úplatnost i stranicví soudců a úpadek poctivosti, vydal přísné zákony, jimiž nařídil trestati nepoctivé svědky a udavače na hrdle, zloděje pak přerážením hnátů, zabavovati přechovavačům majetek, posekati vinice a podporovati chudinu, aby nikdo nemusil napříště žebrati. Zpráva ta, dochovaná v prameni poněkud pozdním,¹⁾ má sice ráz trochu legendární, nicméně je svědectvím, jak pilnou péči věnoval Krum pořádku a důraznému potírání všeho, co by mohlo vésti k poruchám vnitřním. Ale mnohem hlouběji zasáhl do vnitřního života státu bulharského Omortag; nepřestával toliko na utvrzování řádů do té doby platných, nýbrž zaváděl v jeho ústrojí pronikavé změny, v nichž se patrně jeví snaha přiblížiti se kulturní výši mocného souseda řeckého a postavití stát na základy přiměřené jeho zveličenému rozsahu.

Omortag vystihl asi dobře, že všechny úspěchy, jichž Bulhaři dobyli ve velikém zápase proti říši byzantské, nejsou než vítězství hrubé síly, usnadněná příhodným sběhem okolností, ale málo trvalá, nebudou-li se opírat o pevnou základnu pokročilejšího zřízení státního. A stát bulharský byl do té doby přece jen dosti volný svazek kmenů, ovládaných toliko povrchně od národa vůdčího, ale ostatek oddaných svým zájmům vlastním. Převaha Bulharů nad Slované pozbyvala své účinnosti tou měrou, jak stát rostl a počet lidu jim poddaného se množil. Bylo radno spoutati různorodé ty částice pevnějším tmelem. Mimo to se ukázalo za války, že obranná soustava říše není s to, aby zadržela útok tak prudký, jakým byla výprava Nike-

¹⁾ V encyklopedii Suidově z 10. stol.

forova r. 811. Bylo se opět třeba postarati o opevnění důkladnější. Omortag vyvinul v obojím směru horlivou činnost, o níž zůstavil pamět v četných nápisech.

Nejprve vybudoval nově Plisku, zničenou od Řeků r. 811, a to velmi důkladně. Ústřední městiště opevnil mohutnou zdí v půdorysu lichoběžníka, na jehož rozích se zdvihaly okrouhlé věže, mimoto na každé straně po dvou pětibokých věžích a mezi nimi silně opevněné brány; uprostřed byla residence chánova, skupina to budov obehnaných zvláštní zdí, a trůnní palác, jehož podstatnou částí byla prostorná síň rozdělená pilíři na tři lodi. Vše bylo vystavěno z mohutných kvádrů. — Také na jiných místech zakládal Omortag hrazená sídliště a tvrze. Na obranu země se strany východních průsmyků balkánských založil novou opevněnou osadu s hradem nad řekou Tyčí; její bulharské jméno, měla-li jaké, se nezachovalo, zachovalo se jen slovanské. Jest to pozdější hlavní město bulharské Přěslav. Jiný hrad si vystavěl na Dunaji, nepochybně na místě dnešního kadi-köjského hradiště nedaleko Tutrakanu.¹⁾ Uprostřed cesty vedoucí odtud k Plisce si postavil na konci života skvělý náhrobek. — O ostatních stavebních podnicích Omortagových není přímých zpráv, ale nejspíše náleží do této doby i vznik pevné osady na Dunaji blíže místa, kde bylo původní tábořiště Isperichovo; jest to Malá Přěslav neboli Přěslavec. Také silné opevnění nejvíce ohrožené části hranic říšských od Develtu až po Tundžu se hlásí podle rázu stavby a jiných známek do doby Omortagovy; byl to mohutný násep s příkopem, jehož zbytky se zachovaly podnes pode jménem Erkesija; před tím tam bylo ovšem, jak se zdá, nějaké prostší opevnění starší, zřízené po r. 716.

K umělé výzdobě staveb Omortagových náleželo množství nápisů na kamenných sloupech a deskách, jichž bylo arci nejvíce postaveno v Plisce. Omortag jimi chtěl zvěčnit válečné činy Bulharů, své stavby i památku svých hrdin. „Člověk,“ praví v nápise na sloupu, který stál patrně na uvedeném jeho náhrobku, „i když šťastně žije, zemře a jiný se narodí, nechat si tedy i ten, kdo se naposled narodí, připomene nahlédna sem toho, či dílo to jest.“ Nápis jsou psány vesměs řecky, ale řečtinou lidovou a pravopisem přiléhajícím k tehdejší výslovnosti. Skládali je patrně Řekové nevyevičení v klasické řečtině nebo lidé původu domácího, kteří znali řečtinu jen podle sluchu. Jejich ráz se jeví na př. z nápisu vypravujícího o založení Přěslavě:

¹⁾ Je to asi (podle mínění Zlatarského) táž pevnost, která se za Symeona připomíná pode jménem Mundraga.

„Vznešený chán (χάνας ὑβήγη) Omortag je z moci boží vládcem (ἐκ θεοῦ ἀρχων ἐστίν) v zemi, kde se zrodil. Přebýváje v osadě Plisce zbudoval palác (αὐλήν) na Tyči a ukázal svou moc Řekům i Slovanům. A zřídil uměle most na Tyči a postavil v tom hradě čtyři sloupy a mezi nimi dva bronzové lvy.¹⁾ Bůh dopřejž bohem ustanovenému vládci, by pokořil císaře pod nohu svou na tak dlouho, pokud poteče Tyča, dobyl Bulharům množství zajatců, podrobil potom své nepřátele a žil v radosti a štěstí sto let. Byl pak rok založení po bulharsku šigorelem (σιγορέλεμ), po řecku indikce patnáctá.“²⁾

Z pohrobničních nápisů postavených v Plisce na pamět některých hrdinů Omortagových mají pro dějiny vnější význam dva. Jeden z nich zní: „Vznešený chán Omurtag. Kopan Okorsis vstoupil do mých služeb (θραεπτός ἀνδρωπός μου ἐγένετο) a odešel do boje utopil se v řece Dněpru. Byl z rodu Cakarovců.“ (Τζακαράρης, kde -αρης je patrně koncovka plurální.) A druhý: „Vznešený chán Omurtag. Onegavon ... tarkan vstoupil do mých služeb a odešel do boje utonul v řece Tise. Byl z rodu Kubiovců (Κουβιάρης).“ — V ostatních není narážek na události válečné, zato přispívají k osvětlení vnitřního zřízení státu bulharského.

Podle zprávy císaře Konstantina Porfyrogenity stáli v 9. a 10. století chánovi po boku jako nejvyšší úředníci státní tarchan, konartekin (κανάρ τεκενός) a šest „velikých boljarů“. Tarchan byl, jak se zdá, titul vojenský, snad vrchní náčelník branné moci, konartekin byl něco jako vrchní soudce ve věcech hrdelních. Mezi šest velikých boljarů se počítali nepochybně nositelé titulů, jež poznáváme právě z nápisů Omortagových. Vyskytují se v nich mimo tarchana názvy kanchan, což byl podle všeho jakýsi přední ministr nebo kancléř, lze-li toho výrazu užití, pak kolover (κολοβρός), nepochybně vůdce vojenský, kopan (κοπανός), titul významu záhadného, a župan, nejspíše označení vysokého úředníka vůbec (jako řecké κόμης), nejčastěji správce některé krajiny. Vynikajícím válečníkům se dostávalo čestného názvu bogatur bez moci úřední. — Mimo uvedené tituly zasluhuje ještě pozornosti výraz θραεπτός ἀνδρωπός μου ἐγένετο. Je tu řečeno asi tolik, že jmenovaný muž vstoupil k chánovi do poměru služebného, že k němu byl poután netoliko poměrem poddanským, nýbrž zvláštním svazkem osobním. Je najevě, že úředník nebo správce připoutaný k panovníkovi

¹⁾ Tyto bronzové lvy odvekl Krum r. 813 z chrámu sv. Mamanta na předměstí cařihradském.

²⁾ t. j. od 1. září 821 do 31. srp. 822. Následující patnáctá indikce (r. 836—7) náleží sice také ještě do vlády Omortagovy, ale není pravděpodobno, že by mohla býti míněna v nápise.

závazkem osobní věrnosti, byl lepším nástrojem v jeho ruce nežli velmož, který zastával úřad podle starého práva zvykového. A to je, jak se zdá, něco zcela nového, čeho starší Bulhaři neznali. Věc měla zvláštní důležitost v novém způsobu správy krajinské.

Původní zřízení státu bulharského v jeho celkovém rozsahu bylo velmi prosté. Bulhaři ponechali podmaněným Slovanům a jiným kmenům jejich náčelníky ovšem se závazkem politické věrnosti, služby vojenské a nejspíš také nějakých poplatků. Bylo to tedy volné sdružení kmenů pod náčelnictvím jednoho z nich — *Bulgarorum societas*, jak se vyjadřují zprávy franské k r. 818 a 819. Ale brzo potom se počínají vyskytovat ve zprávách názvy: *rectores*, *comites*, *κόμητες*, *comitatus* a j. Je patrné, že tu jde o zcela jiné ustrojení státu nežli dříve, o pravidelnou správu provinciální skrze úředníky jmenované knížetem a na něm zcela závislé. A toto nové, pokročilejší ustrojení státu bulharského, na něž nepochybně působilo jako vzor také byzantské rozdělení říše na themata, bylo podle všech okolností provedeno právě za Omortaga. Za dřívějších dob, pokud rozsah říše nebyl tak veliký, nejevila se ani potřeba správy tak pevně soustředěné, ale stala se nutným požadavkem, jakmile Bulhaři ovládli na počátku 9. stol. krajinu od střediště příliš vzdálené. Na kolik okrsků byla říše rozdělena a jaké byly ostatní podrobnosti správy, není známo. V letopisech franských (*Annaly Bertinianské* k r. 866) se praví, že se vzpoury proti Borisovi r. 865 účastnilo 10 komitátů; počet všech byl tedy mnohem větší. Název správce byl podle všeho župan; řecké prameny jej tlumočí slovem *κόμης*. Knižte je vybíral patrně ze svých *δραπετοι ἀνδρωποι*.

Nové zřízení státní učinilo konec dotavadní kmenové samosprávě Slovanů, ale přes to význam Slovanů pořád rostl. Některé okolnosti nasvědčují, že měli už za Kruma vynikající vliv. Krum hodovával s jejich náčelníky, připíjeje jim zdravici, a r. 812 byl jeho vyslancem do Cařihradu Slovan Dragomir (str. 74). Zdá se vůbec, že se chánové častěji opírali o náčelníky slovanské proti převaze mocných rodů boljarských. Za Omortaga je pozorovati i jiné známky rostoucího vlivu slovanského na Bulhary. Jména předních hodnostů říšských, jež se čtou na jeho nápisech, jsou sice vesměs starobulharská, ale nejstarší jeho syn *Enravotas* měl vedle toho slovanské jméno *Vojin* (*Βόϊνος*), nejmladší slul jediným jménem *Malomir*; také ve jméně prostředního syna *Zvinici* (*Ζβητιζης*) lze postihnouti zvuk slovanský. Slovanská jména v rodině knížecí ukazují, že slovanský živel nabýval velikého vlivu na společnost bulharskou, a celkový stav věcí, číselná převaha Slovanů, jež se ve

zvětšeném rozsahu státním ještě zvýšila, jakož i jejich lepší smysl pro pokroky kulturní nemohl vésti než k tomu, že vliv ten stále rostl a podmaňoval si nepozorovaně nečetnou třídu vládnoucí.

Vedle Slovanů byli ve státě bulharském vážným postranním činitelem i Řekové, aspoň ve směru kulturním. Na pobřeží černomořském a pak v nově dobytých krajích na jih od Balkánu žilo mnoho Řeků, Krum zavlkl mimo to do Bulhar mnoho řeckých zajatců. A nebyti ani toho, pokročilé poměry v říši byzantské působily samy sebou přitažlivě. Nitropolitické změny, jež Omortag provedl, i jeho stavby nesou pečeť mocného vlivu řeckého, nápisy jsou psány vesměs řecky. Řecký vliv se uplatňoval v životě Bulharů jistě i tam, kde o tom nemáme svědectví přímých.

Jenom jedné stránce vzdělanosti řecké se postavil Omortag prudce na odpor, a to bylo křesťanství. Řecké legendy vypravují o četných mučednících, kteří zaplatili v Bulharsku svou stálost u víře smrtí; mezi nimi byl i zajatý arcibiskup drinopolský Manuel a tři jiní biskupové. Ale ze všeho je patrné, že tu nešlo o zásadní pronásledování víry křesťanské; mělo křesťanství na území státu bulharského od samých jeho počátků dosti vyznavačů mezi zbytky staršího obyvatelstva v městech pobřežních i v krajinách později dobytých, a Bulhaři nejevili nikdy sklonu k nesnášlivosti náboženské, aspoň pokud nešlo o jejich vlastní lidi.¹⁾ Příčiny pronásledování byly asi rázu politického, snad nějaké styky, jež zajatci udržovali s domovinou. Ze tomu tak bylo, ukazuje zřejmě případ zajatce Kinamona. Mladý ten muž, vynikající krásou tělesnou a obratností v chování, došel zprvu veliké přízně při dvoře Omortagově, stal se v mnohých věcech i jeho důvěrníkem, ale později, když prý se nechtěl zříci své víry, byl uvržen do vězení. Náhlý ten obrat nelze vysvětliti jinak než příčinami, jež ležely mimo vlastní pole náboženské.

Silná vláda Omortagova a hlavně změny ve správě státní byly od mnohých neneseny nelibě. R. 826 se rozšířila v říši franské zvěst, že Omortag podlehl vzpouře jednoho ze svých velmožů. Zpráva se sice ukázala bezpodstatnou, ale je přece nepřímým dokladem, že jeho novoty nebyly přijímány bez odporu. Také příznivý poměr k říši byzantské měl asi své nepřátele, kteří vzpomínali s touhou bohaté kořisti hromaděné za výprav Krumových. Protivné proudy se uplatnily hned po smrti Omortagově (asi 837). Z tří synů zemřelého chána se nestal nástupcem nejstarší *Enravota*, nakloněný Řekům, nýbrž

¹⁾ V 7. stol. se dal dokonce chán Kuvrat v Cařihradě pokřtiti.

nejmladší Malomir. Ze směru vlády Malomirovy je patrné, že tu zvítězila strana nepřátelská říši byzantské a dychtivá nového rozšíření moci. Hlavou její byl, jak se zdá, boljar Izvul, který měl potom jako kanchan velmi mocné postavení při dvoře Malomirově.

Změna na stolci knížecím vzbudila velké naděje u řeckých zajatců usazených v Zádunají. Ti nepřestávali toužiti po návratu do vlasti, návrat však nebyl dobře možný bez přispění říše byzantské. Na takovou pomoc nebylo ovšem za přátelského poměru mezi Omortagem a Cařihradem naděje, ale když se po smrti Omortagově ohlašoval nový směr politický, vypravil se ihned jejich náčelník Kordyles k císaři Theofilovi (829—852) s prosbou, aby jim poskytl potřebné loďstvo. Císař byl sice právě zaměstnán válkou s Araby, nicméně svolil. Taková podpora zajatců byla nepřímým projevem nepřátelství proti Bulharsku, ale císař se rozhodl k tomu kroku tím spíše, že Malomir chystal výpravu proti Slovanům makedonským, které Řekové pokládali za své poddané, ačkoli panství nad nimi bylo spíše přáním než skutečností. Tak došlo hned r. 838 na porušení míru z r. 814 zatím jen nepřímé. Když se Malomir vypravil do okolí Solunu, řečtí zajatci ukončili již své přípravy a hotovili se k odplutí. Bulharský župan (κόμης) té krajiny se jim postavil s vojskem na odpor, ale byl poražen; ani Maďarům, jež Bulhaři současně přivolali na pomoc, se nepodařilo překazití zajatcům vstup na lodi. Mezi zajatci, kteří se pak dostali šťastně domů, byl i malý chlapec, kterému osud určil velikou budoucnost, potomní císař Basilio I.

Porušením úmluv z r. 814 nastal mezi Bulhary a Byzanci stav, který nebyl hned v pravém smyslu válečný, jevil se na venek občasnými pohraničními srážkami a pleny, ale nevedl k bojům většího rozsahu. Bulharům nešlo patrně o nic jiného než o kořist a v Cařihradě, kde se po smrti Theofilově ujala vlády jeho vdova Theodora jménem svého tříletého syna Michala III. (842—867), nevzmohli se k většímu napětí sil přenechávající obranu ohrožených krajin velitelům místním. Tento stav věci dovoľoval Malomirovi chovati výbojné záměry proti západnějším Slovanům a pokračovati zároveň v kulturní práci otcově. Z napsů, jež po sobě zůstavil, vypravuje jeden o vodovodu, který dal kanchan Izvul zříditi pro Plisku. Strana nakloněná Řekům měla hlavní oporu v odstrčeném Malomirově bratru Enravotovi, který vyprosil Kinamona z vězení a přijal dokonce z jeho rukou křest. Avšak Malomir nechtěl trpěti přátelské sklony k Řekům v své rodině a dal asi r. 842 bratra popravit. Legendární zpráva řecká líčí ovšem Enravotu jako mučedníka za víru křesťanskou.

O nejdůležitější stránce vlády Malomirovy, o jeho výbojných podnicích proti Slovanům na západě, se zachovaly v pramenech jen nepatrné náznaky a přece nutno podle rozličných známek a podle stavu pozdějšího předpokládati, že Bulhaři tenkrát zahájili soustavný postup směřující k opanování Makedonie, v němž po Malomirovi pokračoval i jeho nástupce Presjan (asi 845—852), syn Zvinicův. V těchto končinách bylo tou dobou asi také hlavní zápasiště mezi Bulhary a říší byzantskou, na němž se vybijely rozpínavé snahy obou říší způsobem poněkud podobným, jako se srážejí moderní státy v šíření svých zájmových sfér koloniálních. Říše byzantská byvši tak dlouho nucena obracet své zření především na obranu své državy východní, počala v 9. stol., když síla říše arabské ochabla, věnovati pilnější pozornost obnově svého panství na poloostrově. S touto snahou souvisí nejspíše také rozmnožení themat na půdě poloostrovní, jak se jeví v pramenech 9. a 10. století. Bohužel jsme zpraveni o věci velmi nedostatečně. Nejvíce je z této doby poměrně známo o bojích ve vlastním Řecku.

Slované peloponesští, kteří si udrželi přes výpravu Staurakiovu r. 783 (str. 70) plnou samostatnost, použili r. 807 příhodné chvíle, kdy říše byla velice stísněna pokroky Arabů v Malé Asii a nájezdem jejich loďstva do vod Egejských, a oblehli hlavní přístav peloponeský Patras. Ale jejich útoky byly odraženy, a pohroma, již utrpěli, je oslabila tou měrou, že si Řekové mohli podmaniti kmeny usedlé v Achaji. To byl počátek obnovy panství byzantského na Morei. V l. 847—849 podrobil potom strateg Theoktistos všecken poloostrov mimo Milince a Jezerce, kteří se sice zavázali k poplatku, ale přestali jej brzy platiti a žili pak nezávisle až do r. 940, kdy byli podrobeni úplně. Ve středním Řecku, kde Slovanů nežilo tolik, nebylo třeba ani zvláštních bojů, aby byli přivedeni k poddanství. O podrobení Slovanů severnějších, jako byli thesalští Velejeziči a epirští Vojničtí, není zpráv; řečtí strategové podlamovali nejspíše jejich odpor pozvolna, jednak zbraní, jednak obratnou politikou místní, až je zbavili i posledních zbytků volnosti. — Zatím se upevnilo panství byzantské také na pobřeží makedonském. Jakkmile tamní Slované pozbyli své divokosti a uvykli pokojnému spoluzítí s obyvatelstvem starých osad na pobřeží i v nitrozemí, nebylo řeckým strategům tak těžko uvěsti je v plné poddanství, kterému se tak dlouho vzpírali.

Všichni podrobení kmenové slovanští se musili zavázati k ročním dávkám ve zlatě a k službě vojenské; za to jim bylo zpravidla ponecháno vlastní zřízení kmenové, ale s ná-

čelníky jmenovanými od strategů. Snahou vlády řecké bylo, rozšířit tento poměr postupně na kmeny vzdálenější, kteří žili buďto jenom v povrchním poslušenství nebo v plné nezávislosti; dosahovala toho jednak zbrání, jednak využíváním vzájemných třenic mezi kmeny a úskoky diplomatickými. Tak se šířilo panství řecké znenáhla od pobřeží do vnitrozemí.

Takový byl stav věcí v jihozápadní části poloostrova, když tam za doby Malomirovy začali šířit svou moc Bulhaři. Vypravil sice už Telerig vojsko do území Brzjaků (str. 68), ale výprava ta měla za účel jen kořist a zajatce, kteří měli vyplnit mezery v počtu domácího obyvatelstva, způsobené pohromami válečnými. Na skutečný výboj v těch končinách mohli Bulhaři pomýšlet teprve od té doby, co měli v rukou Srědec, tedy od r. 809. Jak daleko pronikli za Malomira, není známo. Z doby Presjanovy máme toliko jednu nejasnou zmínku (ve velmi porušeném nápise) o podrobení Smoljanů, a pak zprávu o bojích se Srby. Jméno Srbů značilo zprvu jen jeden z kmenů, které se později sloučily v národ srbský. Kmen ten sídlil nad prameny Driny, Ibrem a horní Moravou (srbskou). Presjan si jej chtěl podmanit, ale kníže Vlastimír si uhájil v tříletém boji (ok. r. 850) plnou nezávislost. Výbojný postup proti Srbům ukazuje, že Bulhaři pošinuli zatím své panství už hodně daleko na západ. V Makedonii dosáhli výsledků najisto lepších než proti Srbům, neboť za prvních let Presjanova syna Borisa měli v své moci již také okolí jezera Ochridského.

Šíření moci bulharské v Makedonii nesměřovalo toliko proti Slovanům samým, nýbrž také proti říši byzantské, která si na ty krajiny činila nároky. Strategové makedonští hleděli nepochybně zastavit postup Bulharů podporou a podněcováním kmenů slovanských v nitru Makedonie; císař Theofil osadil na posílení moci řecké v Makedonii okolo r. 840 mezi Vodenem a Solunem vojenskou kolonii Turků od Sinopy a Amastridy, jimž se později říkalo Vardarioté. Zároveň se vyvíjelo soupeřství mezi Řeky a Bulhary občasnými boji na území thrackém. Větších rozměrů nabyly ty boje asi okolo r. 848, ale zůstaly i tenkrát bez pronikavějších účinků. Zato pěstovali Bulhaři tou dobou přátelské styky s říší franskou, jak viděti z občasných poselstev ke dvoru franskému.

Za těchto poměrů nastoupil r. 852 mladičkový syn Presjanův Boris¹⁾ (852—888), panovník, jemuž náleží jedno z předních míst v dějinách národa bulharského. O počátcích jeho vlády víme velmi málo. V bojích s říší byzantskou nastala na ně-

¹⁾ Jméno to znělo snad původně Bohoris, jak možno souditi podle tvaru Βόγωρις, který se vyskytá v některých pramenech.

jaký čas přestávka, zato se zkalil r. 853 přátelský poměr k Frankům, ale jenom na okamžik. Příčinou byly nepochybně nějaké pomezí spory v dolní Pannonii. Boris počal válku, jsa podněcován i od domácích nespokojenců v říši franské, ale jeho útok byl odražen, načež byl obnoven mír a brzy také styky přátelské. Východofranský král Ludvík Němec (843—876) vyhledával přátelství Bulharů jako oporu proti moravskému knížeti Rostislavovi a odbojným choutkám vlastního syna Karlmana, správce krajiště bavorského; r. 863 získal Bulhary za spojence na výpravu proti Karlmanovi. — V Cařihradě pozorovali přátelení Borisovo s Franky okem nepřiznivým. Říše byzantská a franská se utkávaly nepřátelsky v Itálii a na jiných styčných bodech svých držav, a k tomu se přidružilo napětí na poli církevním, způsobené odporem papeže Mikuláše I. proti nastolení patriarchy Fotia. Dvoru cařihradskému se zdálo na pováženou, dívati se nečinně na to, jak soused, s nímž říše žila v poměru trvale napiatém, je stále více zatahován do okruhu politiky mocí západních, i rozhodl se r. 863 učiniti jeho nepřátelské politice rázný konec válkou.

Okamžik, kdy císař poslal proti Bulharům veliké vojsko i moc námořní, byl volen velmi příhodně. V Bulharsku zuřil hlad, z východu přicházely zprávy o vítězných pokrocích vojsk byzantských proti Saracenům; za takových okolností nechtěl Boris zkoušet štěstí válečné a nabídl říši mír. V Cařihradě přijali nabídku. Jako za doby Omortagovy mír trvalý byl ujednan na celý jeden věk lidský (30 let). Císař uznal državu bulharskou v těch mezích, jak do té doby vyrostla, ba odstoupil ještě Borisovi zpusťšenou krajinku Zagorje, čímž se má nejspíše rozuměti území od Demir-Kapu ve Strandži až k Develtú. Hranice obou říší šla potom — podle výkladu Zlatarského — přibližně asi od Makrolivady podél severních výběžků východní Rhodopy na západ k planině Kekez-tepe, potom po hřebenech Bozdaghu a Bělasice k Demir-Kapu při Vardaru a pak na jihozápad po hřebenech horských k jezeru Ostrovskému; odtud se obracela obloukem jižně od Kosturu a pohoří grammského k střednímu toku Vojusy, potom na sever k pohoří Tobaltu, načež pokračovala západně od Elbassanu k pohoří Golo Brdo a k střednímu Drimu. Vymezení to sluší arci pokládati jen za přibližné, ale v podstatě se asi neuchyluje mnoho od skutečnosti. Vláda cařihradská příznávala tedy Bulharům v míru r. 863 mnoho, ale také mnoho získávala, neboť Boris se zároveň uvolil přijmouti křesťanství a poddával se tím duchovnímu vedení říše byzantské.

Rozhodnutí Borisovo o přestupu ke křesťanství přišlo sice dosti neočekávaně, ale vskutku pomýšlel na věc nepochybně

již dříve vedeni jsou netoliko sklony osobními, nýbrž i celkovým náboženským stavem své říše a na poloostrově vůbec. Křesťanství se šířilo zvolna, ale stále od pobřežních držav řeckých do vnitrozemí, od pozůstatků starého domorodého obyvatelstva do okolí. Církev východní sice nevynikala horlivostí misionářskou, ale křesťanství působilo i bez ní přitažlivě svou vlastní silou. V jižní Makedonii a v Thesalii vznikla brzy po podrobení těch krajín od Řeků biskupství v okolí čistě slovanském, tak stolice v Jezeru a Radoviždi, podřízené metropolitovi v Larisse, biskupství servijské a drugovičské v metropolii solunské, velické (Velikaja) a smolenské v metropolii filipské. V říši bulharské byly ty končiny, které jí na počátku 9. stol. odstoupili Řekové, jako Srédecko, Plovdivsko a j., jistě aspoň většinou křesťanské. Také ve středu a na severu poloostrova se udrželo křesťanství přese všechny převraty porůznu mezi zbytky obyvatelstva domácího. Jména poslů, které Boris r. 866 vypravil do Říma, Petr a Martin, neobvyklá tou dobou u Řeků, ukazují, že na křesťanství v Bulharsku působil i živel románský, patrně z pozůstatků městských obcí na severu.

Veliký počet křesťanů na území říše bulharské byl pro stát věci vážnou, neboť křesťané obraceli vždy zraky k své nejvyšší hlavě, již byl v největší části poloostrova patriarcha carihradský; a to značilo při těsném spojení státu a církve v říši byzantské zároveň silné pouto politické. Duchovní svazek křesťanů s říší byzantskou nemohlo přerušiti žádné pronásledování, nebezpečí odtud vycházející mohlo býti trvale uklizeno jen tenkrát, když by se stal křesťanským stát jako celek a postaral se o samostatné zřízení církevní. U Borise rozhodly mimo to i sklony osobní, byl povaha nábožensky založená, kterou mocně jímalo bohatství duševních představ a nádhera bohoslužby křesťanské. Nebylo třeba ani jeho sestry, která prý, jak kroniky řecké vypravují, poznala v zajetí řeckém víru křesťanskou a přemlouvala k ní bratra, ani mnicha Methodia, který prý uspíšil rozhodnutí obrazem posledního soudu — aby Boris při naznačeném stavu věci přilnul k náboženství, které vyznával už jeho strýc Enravotes, a aby k němu přestoupil otevřeně, když k tomu radily i důvody politické.

Hned po dojednání podmínek mírových počal Boris uváděti své rozhodnutí ve skutek. Poslové, kteří r. 864 ztvrdili v Carihradě mír, přijali křest na místě; patriarcha Fotios vypravil do Bulhar biskupa s duchovními, aby pokřtili knížete a obraceli všecken národ na víru křesťanskou. Císař Michal III. byl (v nepřítomnosti) Borisovi kmotrem, a Boris přijal po něm jméno Michal. Ale jako jinde, tak neprošel ani v Bulharsku naprostý převrat v duchovním vývoji národa k místu bez od-

poru. Většina boljarů žila příliš pevně v starých tradicích, aby se prostě přizpůsobila názorům odvěkého protivníka. Vřeni vybuchlo r. 865 v otevřenou vzpouru, jež uvedla Borise v Plisce na okamžik do postavení velmi nebezpečného. Ale vzbouřenci podlehl a odpykali zle svůj odboj. Na 52 boljarů bylo i s rodinami popraveno, jiné stihly tresty mírnější. Hrozný ten trest se srovnával arci pramálo s duchem nauky právě přijímané, ale působil. Od té doby se podrobovali Bulhaři, nemluvic ani o Slovanech, bez odporu novému směru a Bulharsko vstoupilo r. 865 mezi státy křesťanské.

Vedle kronik byzantských (Georgios Monachos, Theofanes, Leo Grammatikos, Symeon Magister), o nichž jsou základním dílem Hirschovy Byzantische Studien (Lipsko 1876), pak spisů Konstantina Porfyrogeneta a j. jsou nejdůležitějším pramenem pro tuto dobu domácí nápisy vydané v Izv. rus. archeol. institutu X. (Aboba-Pliska). Zprávy franské jsou sneseny v Račkého Documenta hist. croaticae periodum antiquam illustrantia (Záhřeb 1877). — Z prací novějších hledí sem hlavně: Zlatarski, Izvēstijata za b'lgarite v chronikate na Simeona Metafrasta i logoteta (otisk ze Sborniku min. 24, Sofia 1908); týž, Istorija na b'lg. d'ržava I, kde uvedeny i jeho četné práce podrobnější. Balasčev, Starob'lgarskite kamenni nadpisi od vrēmeto na vel. kan Omortag (Minalo 1909); Kacarov, Die Gesetzgebung des bulg. Fürsten Krum (Byz. Ztschr. 1907); Blagoev, Krumovite zakoni (Spisanie na juridič. družestvo IV. 1904); Bobčev, Krumovoto zakonodatelstvo (Izv. hist. společnosti v Sofii 1907); Hybl, Příspěvky k dějinám bulh. středního věku (Čes. časop. histor. 1919; týž se hlavně chronologie); Vasiljev, Vizantija i Araby (Petr. 1900—1902); týž, Slavjane v Grecii (Vizant. Vrem. V. 1898), Grot, Moravija i Madjary (Petr. 1881); J. B. Bury, A history of the Eastern Roman Empire 802—867 (Lond. 1912). O výkladě starobulharských jmen a úřednických titulů srov. Tomasček v Pauly-Wissově Realenzyklopädie pod heslem Bulgaroi.

5. Bulharsko na vrcholu svého vývoje (865—927).

Borisovo koltsání mezi Římem a Cařihradem. — Vyjednávání s papežskou stolicí. — Vítězství církve východní. — Konstantin a Metod. — Borisovy boje se Srby. — Metodějovi žáci v Bulharsku. — Car Symeon. — První boje s Byzancí. — Vpád Maďarů do Bulharska. — Symeonovy výboje v Makedonii. — Prěslav hlavním městem. — Rozkvět bulharské literatury. — Umění. — Pokrok hospodářský. — Nová válka s říší byzantskou. — Bitva u Anchialu r. 917. — Symeon samodržcem Bulharů a Řeků. — Obložení Cařihradu. — Symeonova smrt. — Ocenění jeho vlády.

Když se Boris se svou družinou přiznal ke křesťanství a překonal odpor strany pohanské, pokračoval přerod Bulharska v stát křesťanský, aspoň na zevnějšek, poměrně rychle, neboť půda byla dávno připravena. Bez obtíží to arci nebylo. Bulhaři se nemohli naráz vpraviti do jinakého ovzduší duševního, a řečtí kněží, kteří jim vykládali novou víru, nestáli na výši svého úkolu; kladli upřílišněný důraz na projevy vnějškové, zakazovali lidu zvyky zcela nezávadné a uváděli jej zbytečně ve zmatek. Různí sektáři se pokoušeli získávati přívržence pro své nauky. Vyskytli se i dobrodruzi, kteří těžili z nejasného stavu věci; tak byl dopaden při práci misionářské nepravý kněz, kterého pak ztrestali ztrátou uší a vypověděli zmrskaného ze země. Křtil dokonce i jakýsi žid, o němž se nezjistilo, je-li sám pokřtěn. Patriarcha Fotios poslal r. 865 Borisovi pastýřský list, v němž obšírně vykládal věroučné i mravoučné zásady křesťanské, než list oplývající bohovědnou učedností a plný výkladů čistě theoretických nemohl míti žádoucího účinku na prostou mysl Bulharů.

Ale to nebylo vše. Mnohem větší nesnáze působila otázka církevní správy. Boris si byl dobře vědom, že přijetí křesťanství neznačí jen změnu názorů životních, nýbrž zároveň určitý poměr k vrchnosti církevní. A tu mu nebylo neznámo, že obě nejvyšší hlavy křesťanstva, papež i patriarcha cařihradský, nemají postavení plně samostatného, nýbrž závisí velmi často na vůli panovníků; zvláště císařové východní zastávali odedávna zásadu, že císař je netoliko politickou, nýbrž i du-

chovní hlavou všeho křesťanstva, a dovedli ji vždy zjednávatí praktickou platnost. Aby se vyhnul této nepřímé závislosti na císaři, žádal Boris v Cařihradě zřízení zvláštního patriarchátu pro svou říši, ale císař i patriarcha chtěli Bulharsko prostě přičleniti k církevní správě cařihradské. Na štěstí měl Boris velikou výhodu v tehdejších obecných poměrech církevních. Prudké spory, které se právě rozvlnily mezi Římem a Cařihradem, dávaly mu možnost, aby vyzískal vyjednáváním s oběma stranami co nejvíce pro sebe. Již r. 864 žádal od východofranského krále Ludvíka, s nímž zrovna umluvil přátelský svazek v Tullnu, aby mu poslal duchovní ze své říše, a když potom Řekové ukazovali nepovolnost k jeho přáním, obrátil se r. 866 přímo na papeže.

Bulharští poslové Petr, Jan a Martin přišedše do Říma přiznali se k poslušnosti papežovu a zároveň mu předložili přes 100 otázek, v nichž Bulhaři žádali poučení o rozličných věcech, týkajících se víry a mravů, zejména postů, práva manželského a trestního, závaznosti některých obřadů nebo zase přípustnosti všelijakých domácích zvyklostí ze života občanského a vojenského, dávající dosti nepokrytě na jevo, že je názory Řeků o věci neuspokojují — a hlavně tlumočili přání, aby se jim dostalo zvláštního patriarchy. Papež Mikuláš I. odpověděl na dané otázky s rozumnou umírněností, jaké u duchovních řeckých namnoze nebylo, ale ve příčině patriarchy odkazoval na dobu pozdější, až biskupové jím vyslaní vyšetří poměry země a zařídí, čeho je k náležité správě církevní třeba. S odpovědí papežovou přišli do Bulhar Formosus, biskup portský, a Pavel, biskup populonský. Boris je přijal s velikými počtami a vyhovoval ve všem jejich přání; řeckým duchovním bylo opustiti zemi, jejich místo zaujali kněží latinští (r. 867). Zdálo se, že Bulharsko přejde bez obtíží pod duchovní moc papežovu, ale mimo nadání rozbila se věc o otázku čistě vnější, o osobnost nového arcibiskupa. Boris vyslovil přání, aby papež ustanovil bulharským arcibiskupem Formosa, avšak Mikulášův nástupce Hadrian II. to odepřel, namítaje, že Formosus nemůže opustiti své vlastní biskupství. Boris se podrobil, ač nerad jeho vůli; vybral si z duchovenstva do Bulhar vyslaného jáhna Marina a žádal, aby ho papež vysvětil na arcibiskupa. Ale Hadrian II. určil Marina pro jiné posláni a navrhl r. 869 králi jáhna Silvestra, ponechávaje mu však na vůli, aby si vyvolil po případě někoho jiného, jenom ne Formosa nebo Marina. Nepovolnost papežova popudila Borisa nadmíru; jsa rozmrzen stálými průtahy ve věci, kterou si přál míti co nejdříve vyřízenou, a pozbyv důvěry v upřímnost politiky římské naklonil se opět dohodě s Řeky.

V Cařihradě způsobilo Borisovo jednání s papežem nemalé znepokojení. Nový císař Basilio I. (867—886), jenž se dostal na trůn přes mrtvolu Michala II., vladař rázný a politik obratný, neustával působiti na Borisa, aby se vrátil k poslušenství církve řecké, a dosáhl na konec toho, že se Boris, nenalézaje dosti ochoty v Římě, uvolil přenechatí rozhodnutí o věci obecnému církevnímu sněmu, který se r. 869 sešel v Cařihradě, aby uklidil spory mezi církví západní a východní. Tím si Řekové pojistili už předem vítězství, neboť na sněmě rozhodovaly hlasy hierarchů východních, kteří byli v otázkách týkajících se pravomoci papežovy zajedno s patriarchou cařihradským. Když r. 870 přišlo ke koncilu poselstvo bulharské, dostalo se mu přes protesty legátů papežských vyřízení, že Bulharsko patří k církevnímu obvodu cařihradskému. Řekové si vzali ostatně poučení z nebezpečí, které jim v otázce bulharské hrozilo, a vyšli Borisovým přáním vstříci. Bulharům se dostalo ne sice patriarchy, ale arcibiskupa nadaného rozsáhlou pravomocí. Stal se jím Josef, duchovní jinak neznámý. Latinské duchovenstvo musilo ze země odejítí.

Zmar nadějí na získání Bulharska byl Římu tím nepřijemnější, že zatím vliv řecký zasáhl i do oblasti církve západní. Jako chtěl Boris spojením s Římem a říší franskou položití meze církevním nárokům řeckým, tak vyhledával moravský kníže Rostislav proti jednostrannému vlivu franskému oporu v Cařihradě. Vstoupil asi tou dobou, co se Bulhaři rozhodli přijmouti křesťanství, v jednání s dvorem byzantským a vyžádal si od něho učitele, kteří by zasedli v jeho mladém národě símě pokročilé vzdělanosti řecké. Tehdejší patriarcha Fotios pochopil dobře důležitost věci a vyslal na Moravu dva muže opravdu vynikající, bratry Konstantina a Metoděje. Byli to synové vysokého vojenského důstojníka ze Solunu, kteří znali dobře jazyk slovanský. Konstantin, mladý vzdělaný muž, se zúčastnil předtím diplomatických posláních k Saracénům a Chararům a nadchl se na těch cestách horlivostí misionářskou. Zamýšlel působiti mezi Slovany, proto se jal překládati Písmo do známého mu jazyka Slovanů makedonských; sestavil proň za tím účelem vhodnou abecedu, zvanou dnes písmem hlaholským podle řecké kursivy přimysliv k ní znaky pro hlásky, jichž v řečtině nebylo. Když ho císař a patriarcha vybidli, aby se ujal posláním moravského, přibral si na pomoc bratra Metoděje, který se původně dal na dráhu politickou, ale potom vstoupil do kláštera. Oba se vypravili počátkem roku 864 na Moravu.

Překážky, jež oběma bratrům na Moravě činili kněží franští, pohnuly je koncem r. 867 k cestě do Říma, aby si tam zajistili

souhlas dvora papežského. Jejich cesta měla zároveň za účel vymoci zřízení samostatné církevní provincie pro Moravu, jak si přál Rostislav. Papež Hadrian II. je sice přijal vliďně, schválil jejich učení i překlady Písem do jazyka slovanského, ale k žádosti, aby byli vysvěceni na biskupy se choval upiatiě: měl k nim asi přece jen nedůvěru jako k Řekům. Teprve nepříznivý obrat v otázce bulharské ho učinil povolnějším, ale zatím už Konstantin zemřel (14. února 869). Když bylo čím dál zřejměji patrné, že Bulharsko spěje do náručí Řekům, uznal papež za dobré pojistiti si zavčas, co se ještě pojistiti dalo, i přistoupil na myšlenku, vyšlou nepochybně z hlavy Metodějovy a vysvětil ho na arcibiskupa srémského. Srém byl až do své konečné zkázy r. 582 hlavou staré diecese illyrsko-panonské, podřízené tenkrát papeži, obnovené arcibiskupství mělo tedy na základě starých práv připoutati pevně k Římu území dotud církevně neuspořádané, severozápad poloostrova balkánského, Panonii, Moravu a snad i země východnější, a pojistiti je jak proti rozpínavým choutkám hierarchů franských, tak zejména proti možným nárokům církve řecké.

Avšak nový církevní útvar neměl budoucnosti, poměry politické se ukázaly silnější než vůle papežova a snahy Metodějovy. Panonský, Frankům podřízený kníže Kocel nemohl zabrániti, aby v jeho zemi nepodrželo vrch duchovenstvo franské, Metoděj byl od nich zajat a uvězněn. Srém sám pak byl v moci Bulharů, kteří tam patrně zařídili církevní správu v rámci svého arcibiskupství. Jaký výsledek měla papežova výzva ke knížeti „Slovanů“ Mutimirovi — byl to možná kníže srbský — aby se podřídil diecesi panonské (roku 873), nevíme. Ale jest jisto, že se Metoděj, když byl na rozkaz papežův propuštěn z vězení franského (r. 873), mohl ujmouti svých práv toliko v mezích panství Rostislavova nástupce Svatopluka. Dvůr papežský litoval pozdě své neústupnosti vůči Borisovi a vysílal k němu v l. 870—882 opětovná poselství, aby ho získal pro sebe, ale nadarmo. Boris trval pevně při dohodě s Řeky učiněné r. 870, Bulharsko zůstalo nadobro v oblasti církve východní.

Přátelský poměr, v nějž Boris vstoupil r. 870 k říši byzantské, nebyl za jeho vlády už porušen. Jedním z prvních projevů přátelství bylo, že Boris poslal svého sedmiletého syna Symeona na vychování do Cařihradu dávaje ho tím arcibiskupům řeckým jako rukojmí. Také ve věcech politických postupovaly oba státy, vymezivše si mírem z r. 863 přesně hranice svých držav, svorně vedle sebe. Jejich spolek se obracel čelem proti kmenům srbským a chorvatským, říši byzantské šlo při tom o obnovu i utvrzení panství na pobřeží dalmatském a o zamezení námořního loupežnictva tamních kmenů, Bulharům o za-

okrouhlení hranic spojením državy srémské přes území Srbů s državou makedonskou, oč se marně pokoušel již Presjan (str. 84). Basilius I. utvrdil po vítězných bojích s jihoitalskými Araby (asi 878—9) svou moc na pobřeží chorvatsko-dalmatském, přinutil divoké Neretvany, aby přijali křest, a uvedl i přimořské Chorvatsko pod svůj vliv. Boris se vypravil proti Srbům, jimž tehdy vládli tři Vlastimirovi synové Mutimir, Strojimir a Gojnik. Ale pokus Borisův dopadl stejně nešťastně jako kdysi Presjanův. Knížata srbští mu připravili těžkou porážku, zajali i jeho nejstaršího syna Vladimira s 12 předními boljary, a přinutili ho k míru. Jenom rozbroje v rodině knížecí oslabily účinek jejich úspěšné obrany. Mutimir se spojil proti oběma bratrům s Bulhary, svrhl je a vydal Borisovi. — Tou dobou měli Bulhaři nějaké boje i s Chorvaty, leč o těch není známo nic místnějšího. S říší franskou pěstoval Boris staré styky přátelské, ale s knížetem moravským Svatoplukem žil, jak se zdá, v poměru dosti napiatém, neboť r. 882 podnikli Bulhaři na podnět některých velmožů korutanských vpád do Svatoplukova území v Pannonii.

Zatím se přetvořovalo Bulharsko rychle v stát křesťanský. Boris věnoval osobně té věci pilnou pozornost a staral se horlivě o křesťanskou výchovu lidu a o vybudování řádné správy církevní. Ale právě o těchto věcech nemáme pro nedostatek zpráv určitějších vědomostí. Není zejména jasno, jak širokou pravomoc měl nový arcibiskup bulharský, který se usídlil v Přeslavi, a jaký byl jeho poměr k starším arcibiskupským stolicím, které byly už dříve v obvodu říše bulharské, na př. ve Filipopolu a v Srědci.¹⁾ Ani o počtu a rozloze biskupství nově založených se nelze pro nedostatek zpráv vysloviti. Jenom v životopise biskupa Klimenta se čte, že Boris založil sedm katedrálních kostelů. Které to byly a zdali se tím mají rozuměti všechny nově vzniklé stolice v Bulharsku, není jasno. Zdá se vůbec, že zůstalo v církevní úpravě Bulharska z doby prvních počátků dosti mnoho nehotového, čemuž učinilo konec teprve zřízení patriarchy za doby Symeonovy.

¹⁾ V seznamu eparchií byzantských z počátku 10. stol. se uvádějí arcibiskupství v Plovdivě a v Mesembrii jako přímo podřízená patriarchovi cařihradskému. O přimořské Mesembrii jest se možno domnívati, že zůstala v míru r. 863 Řekům, třebaže ležela za hranicí vytčenou tenkrát mezi oběma říšemi, ale Plovdiv náležel však už od r. 814 nesporně Bulharům. Ale je nápadné, že všechna biskupství jemu podřízená, jež se tam vypočítávají, leží vesměs na jih od Plovdiva, na území, jež náležela Řekům. Věc lze vysvětliti jen tak, že ta část arcidiecese plovdivské, jež zůstala Řekům, byla nadále spravována od zvláštního arcibiskupa, který se nazýval „filipopolským“, ačkoli snad sídlil někde jinde, hierarcha, který sídlil opravdu v Plovdivě, byl asi podřízen arcibiskupovi bulharskému.

Křesťanství posílilo nemálo vliv vzdělanosti řecké v zemích bulharských, ale přispělo zároveň k vítězství žilvu slovanského nad bulharským. Pohroma, jež stihla rody boljarské po nezdařené vzpouře r. 865, oslabila vážně vládnoucí kmen bulharský. Boris byl mimoděk nucen přemáhati vzdor vlastního lidu za přispění Slovanů; opustil také, jak se zdá, hned po r. 865 Plisku, hlavní to středisko kmene bulharského, a usídlil se v nedaleké Přeslavi, která měla asi od počátku obyvatelstvo smíšené. Výslovně je doložena Přeslav jako sídlo panovníkovo arci teprve z doby Symeonovy. Když potom křesťanství zapustilo pevné kořeny, pozbývaly právní i společenské rozdíly mezi Bulhary a Slovany všeho významu v jednolitéch rádech křesťanských, zůstala jen různost řeči. A jakmile se Slované Bulharům vyrovnali právně, pak se dostávali svou číselnou převahou a mocnějšími pokroky kulturními rychle do popředí. Je dosti možno, že se už Boris cítil více Slovanem než Bulharem, dal aspoň svému nejstaršímu synovi slovanské jméno Vladimír (jména ostatních dětí jsou křesťanská). Ať tomu jakkoli, dvůr byl tehdy jistě už dvojjazyčný. Dokonalý obrat ve prospěch Slovanů nastal účinkem kulturního působení bratří solunských.

Arcibiskup Metoděj neupustil, jak ze všech zpráv o jeho životě je patrné, na Moravě od původní myšlenky rozsáhlé provincie na rozhraní církve západní a východní, osnované r. 870 při obnově arcibiskupství srémského, a pokoušel se ji uvésti ve skutek netoliko s pomocí papežovou, nýbrž i dorozuměním s Bulhary a církví řeckou. To byla asi hlavní příčina, proč se vydal okolo r. 882 do Cařihradu. Cestou se zastavil nepochybně, ač to není nikde výslovně doloženo, také u Borise, a vešel s ním ve styky přátelské. V Cařihradě byl podle slov svého životopisce přijat velmi vlídně a dosáhl všeho, co chtěl, ač se nikde nevypráví, oč vlastně běželo. Ale jeho jednání s církví řeckou způsobilo nevoli na Moravě, kde duchovní franští brojili beztoho od počátku proti slovanskému obřadu, jež zavedl, a vinili ho z fotiovských bludů. Kníže Svatopluk, jenž byl právě s Borisem zneprátelen (str. 90), nechtěl nic slyšeti o plánech, které křížily jeho vlastní politiku, a postavil se postupu Metodějovu prudce na odpor. Když pak starý arcibiskup zakrátko zemřel (6. dubna r. 885), učinil kníže spolu s kněžstvem německým a v dohodě s legáty papežskými rázný konec všem sporům tím, že dal všechny významnější učedníky Metodějovy vyhostiti ze země. Někteří byli přímo prodáni do Benátek za otroky, jiní se spasili útekem (r. 886).

Násilný konec školy Metodějovy na Moravě přinesl prospěch Bulharsku. Z vypuzených učedníků Metodějových se uteklo mnoho do Bělehradu, kde je tamní župan přijal velmi

vládne a dopravil ke dvoru bulharskému; ty, kteří byli prodáni do Benátek, vykoupil vyslanec císaře Basilia I. a poslal do Cařihradu, odkud se většina odebrala rovněž do Bulharska. Tak se octla valná část družiny Metodějovy na půdě bulharské. V Bulharsku byl pořád ještě nedostatek dobrých kněží, Boris se proto ujal rád vyhnanců a umístil je v církevní správě svých zemí. Přední z nich byli Kliment a Naum, které církev pravoslavná uctívá spolu s Gorazdem, Angelarem, Sávou a oběma mistry jako „svaté sedmipočetničky“. Boris je poslal až do nejzazšího kouta své državy na západ od jezera Ochridského, kde oni potom velmi zdárně působili ve prospěch víry křesťanské. Ale činnost těchto a jiných učedníků Metodějových neměla význam toliko na vlastním poli náboženském, nýbrž položila zároven v Bulharsku základ k národní kultuře slovanské. Až do té doby konala se tam bohoslužba jazykem řeckým; žáci Metodějovi zanesli však do Bulharska slovanské knihy i slovanskou bohoslužbu a počali tam pěstovati písemnictví slovanské v duchu svých mistrů Konstantina a Metoděje. Jejich působení přineslo brzy ovoce a přispělo podstatně k rychlejší přeměně Bulharska v stát slovanský.

Ale nežli k tomu došlo, přerušila klidný kulturní přerod Bulharska ještě jedna bouřlivá přeháňka. Boris se vžil v přijatou víru tak hluboce, že se rozhodl po 36 letech složit vládu a skončiti život v tichosti klášterní. Možná, že na jeho rozhodnutí měl vliv právě styk s některými učedníky Metodějovými. Koncem roku 888 odevzdal, ač nebyl ještě příliš starý, vládu svému prvorozenci *Vladimirovi* a uchýlil se do kláštera, jež založil „na ústí Týče“¹⁾ nedaleko Přeslavě. Ukázalo se brzy, že se stanoviska říše neučinil dobře; Vladimír se neosvědčil. Co se dovídáme o jeho vládě, zní příliš povšechně, abychom si mohli učiniti jasný obraz, v čem záleželo všechno zlo, které prý naplodil; ale byl to podle všeho panovník jednak neschopný, jednak zhýralý a nejhorší bylo, že podporoval snahy reakční, které se naposled pokoušely zvrátiti nové poměry a dopomoci opět k vítězství starým řádům pohanským. Než jeho vláda netrvala dlouho. S Borisem žil v klášteře jeho třetí syn Symeon, rázný muž smělých cílů a širokého rozhledu, a ten neminil ponechávati volné pole žívlům, s nimiž se sprátelil jeho bratr. Na jeho popud opustil starý Boris ještě jednou klášter, postavil se v čelo svých starých stoupců, svrhl nezdárného syna a dal ho oslepit. Stolec knížecí zaujal s obecným souhlasem všeho lidu Symeon (asi na jaře 893).

¹⁾ „Ústí“ znamená tu podle vysvětlení Jirečkova horskou těsninu té řeky či spíše vstup do ní.

Nastolení Symeonovo se stalo počátkem velké doby v dějinách bulharských. Nový panovník prožil mládí v Cařihradě právě za doby, kdy se tam písemnictví a vědy probudily zásluhou patriarchů Jana Grammatika a Fotia k novému rozkvětu, a nabyl na tamní vysoké škole znamenitého vzdělání, jímž se vypjal vysoko nad duševní obzor svých krajanů. Jakkoli se však jeho duch napojil vzdělaností řeckou, srdce ho táhlo k vlastnímu lidu. Jeho vůdčí myšlenkou se stala snaha, aby ho povznesl na ten stupeň, který poznal u Řeků. Nežli se však mohl oddati práci kulturní, byl nucen začíti válku, aby chránil hospodářské zájmy své země. V Cařihradě vládl tehdy Lev VI. (886—911), marnivý, ač učený slaboch, který byl hrůškou uprostřed dvorských pletich a stran. Dva solunští kupci si vymohli pomocí vlivných osob u dvora nájem cel, plynoucích z obchodu s Bulharskem, načež soustředili všechnu dopravu v Solunu a vybírali tam od kupců neoprávněné poplatky. Obě říše měly tenkrát velmi čilé styky obchodní; Bulhaři dodávali Řekům suroviny, dobytek, obilí, kůže, med, vosk, otroky a j. a přijímali za ně tovary, zboží kovové, nástroje, zbraně, vzácné tkaniny, hedvábí; mimoto šel Bulharskem i rozsáhlý obchod průvozný mezi říší byzantskou a zeměmi severnějšími. Nemírné zvýšení cel poškozovalo tedy Bulharsko nemálo hospodářsky. Symeon se zasadil v Cařihradě rázně o nápravu, a když jeho kroky vyzněly nadarmo, sáhl ke zbraní (r. 894).

Rekové nebyli na válku připraveni; nejlepší pluky stály v Asii proti Arabům, vojsko pohraniční se neosvědčilo. Symeon těžil mimoto, jako kdysi Filip makedonský, i ze zkušeností získaných za pobytu v Cařihradě. První boje dopadly Řekům nešťastně; vojevůdce Krinitas podlehl nepříteli kdesi v Thracii a zůstal sám s mnohými důstojníky mrtev na bojišti. Zajatce chazarské, kteří bojovali ve vojsku řeckém, poslal Symeon s uřezanými nosy do Cařihradu. V této nesnazi se chopili Rekové osvědčeného prostředku; spojili se proti Bulharům s divokými Maďary, kteří tehdy kočovali se svými stády v Bessarabii a na západ odtud až ke Karpatům sedmihradským. Zatím co Nikefor Fokas, přivolaný rychle s vojskem asijským, táhl z jara r. 895 k hranicím bulharským, připulo loďstvo řecké k ústí dunajskému, přesekalo řetězy, jimiž Symeon dal řeku uzavřítí, a přepravilo Maďary na druhý břeh. Divoši se rozlili po Dobrudži a hrozně tam řádili.

Na to, že všechna obranná opatření na severu selžou, nebyl Symeon připraven. Nezbyvalo mu než zanechatí útočného tažení proti Řekům a obrátiti se na obranu vlastní země. Ale Maďaři rozehnali ve třech srážkách jeho voje a přinutili ho, aby se uzavřel do pevné Mundragy (str. 78 pozn.), načež

zpusťovali východní Bulharsko a odvedli mnoho lidu do zajetí; zajatce ty prodali potom Řekům. Symeon poznáv, že na dvě strany válku zatím nemůže, užil zbraní diplomatických. Vstoupil s Řeky v jednání o mír, ale zároveň uchystal Maďarům odvetu pomocí jiných kočovníků. Na východ od Maďarů se tehdy rozsídli divoký turecký národ Pečeněhů, který se tam nastěhoval ze západního Turkestanu oslabiv moc Chazarů. Symeon je získal za spojence a přepadl s nimi r. 896 sídla Maďarů právě ve chvíli, když většina lidu byla na loupežné výpravě do krajin západních. Strašlivá spousta, která tehdy stihla území maďarské, pohnula je, že opustili nebezpečně sousedství Pečeněhů a přesídlili se do roviny mezi Dunajem a Tisou. Zemi jejich zabrali pro sebe Pečeněhové.

Když se tak Symeon zbavil nepřítelů na severu, obrátil své zbraně opět proti Řekům. Jednání o mír bylo vlastně r. 895 již dovedeno ke konci, avšak Symeon obnovil nepřátelství bera si za důvod, že mu nebyli vydáni všichni zajatci, odvězení ze země od Maďarů, jak bylo ve výminkách stanoveno. V novém boji utrpěli Řekové těžkou porážku u Bulgarofygu (Baba-Eski), a císař byl nucen přijmouti mír za podmínek mnohem nepříznivějších. Zavázal se mimo jiné odčinit škody způsobené obchodu bulharskému a slíbil platiti roční dary. Tak vyšel Symeon ze své první války jako vítěz, ale jeho úspěchy byly vykoupeny trochu draze. Uherská država Bulharů dostala nového nepokojného souseda v loupeživých Maďarech, na severovýchodě zaujali starší sídla Maďarů Pečeněhové, barbaři ještě horší a nebezpečnější. Bylo vůbec chybou politiky Symeonovy, že obracel zření příliš jednostranně na jih nedbaje mnoho o pomezí severní.

Poměr k říši byzantské nebyl ani po míru r. 896 přátelský. Na hlavním bojišti — v Thrakii — byl sice klid, ale ve vzdálenějším území provinciálním přicházelo, jak se zdá, k občasným srážkám pohraničním. Císařský diplomat Lev Choirosfaktes se zmiňuje v jednom svém listě, že Bulhaři odňali Řekům v thematě dračském 30 tvrzí, které jim pak opět vydali. Nejde-li tu o boje za války 894—896, bylo by souditi na nějaké útoky Bulharů na řecké území v Albanii. Když pak r. 904 arabští korsáři vyplnili Solun a odvedli na 20.000 lidí do zajetí, chtěl Symeon obsaditi zpustošené město pro sebe, nechal se však odvrátiti od toho úmyslu za cenu rozšíření hranic v Makedonii. Území bulharské se pak prostíralo až do samé blízkosti města, jak svědčí pohraniční kámen s nápisem, nalezený asi 22 km na sever od Solunu.

Ale nehlédíc k těmto nahodilým potyčkám trval až do smrti císaře Lva VI. (r. 911) pokoj. Symeon ho využil, aby

se věnoval usilovně práci vnitřní. Známe podrobněji jen jednu stránku její, péči o rozvoj domácí literatury, a ta poskytuje skvělý obraz bohaté, třeba nesamostatné tvorby duševní. Symeon se rozešel nadobro s minulostí, opustil staré tradice vlastních Bulharů a postavil se cele na stanovisko slovanské. A je to pochopitelné. Chtěl-li vybudovati svůj stát na podkladě vlastní, domácí kultury, nemohl míti zření na u nepatrnou menšinu obyvatelstva, která se mimoto jen velmi neochotně podrobovala novým směrům v životě kulturním, nýbrž jednotou většinu slovanskou, která byla vyšší vzdělaností přístupnější a měla krom toho zásluhou svých prvních učitelů již své písmo, svůj jazyk spisovný a počátky vlastní literatury. Lze-li ještě o Borisovi pochybovati, která z obou národností mu byla bližší, zda bulharská či slovanská, není u Symeona sporu, že se cítil Slovanem; podporoval netoliko horlivě písemnictví slovanské, nýbrž účastnil se sám práce literární v jazyku tom. Vůdčí postavení bulharských podmanitelů vzalo nadobro a trvale za své.

Vnějším známkou změněných poměrů bylo, že se hlavním a jediným střediskem říše stala Přeslav. Přenesl tam sice, jak se zdá, už Boris po r. 865 své sídlo, avšak o Vladimirovi se můžeme podle celkového směru jeho vlády domnívati, že bytoval opět v ústředí starých rodů bulharských v Plisce. Symeon učinil prvenství Plisky rozhodný konec; dávné sídliště chánů musilo ustoupiti Přeslavi. Symeon chtěl se i zevním leskem vyrovnati dvoru carhradskému vybudoval Přeslav s velikou nádherou. Současný spisovatel Jan Exarch připomíná v popise residence Symeonovy „budovy okrášlené kamením a dřívím malebně vykládané“, pak „vysoké paláce a kostely ozdobené hojně kamením, dřívím i malbou, uvnitř pak mramorem a mědí, stříbrem i zlatem“, líčí knížete, jak zasedá „v rouchu protkaném perlami, máje zlatý meč po boku a kolem něho boljari v zlatých řetězech, pásech i náramcích“. Symeon žil sice osobně velmi prostě, jeho život prý se lišil málo od života mnišského, ale dvůr si zřídil skvěle. Jeho vojenská družina byla oděna v nádhernou zbroj, měla lesklé štíty a pozlacená kopí. Hrubá dvorská obřadnost starobulharská ustoupila jemnějším mravům řeckým.

Vše to byl arci jen zevní lesk, ale pod ním se skrývala zároveň i plodná práce. Symeon učinil svůj dvůr střediskem horlivého úsilí o duchovní povznesení národa. Odleskem jeho snah je bohatá tvorba literární v jazyku slovanském, jež pokračuje souběžně s prací učedníků Metodějových. Symeon vyšel sice v své osvětové práci od základů položených školou Metodějovou, ale ubíral se cestou na ní nezávislou. Těžké

písmo hlaholské se mu nejevilo vhodným pro staré území bulharské na východě, neboť tam zdomácnělo už, jak zachované nápisy ukazují, řecké písmo majuskulní; bylo je třeba jen doplniti několika značkami, aby se ho mohlo užívat i pro jazyk slovanský. Byl to nejspíše Symeon sám, jenž dal podnět k této úpravě. Nového písma, zvaného později kyriilským, užívali potom výlučně spisovatelé jeho literární družiny a dopomohli mu k obecné platnosti. Zákům Metodějovým, kteří se nadále drželi hlaholštiny, ponechal Symeon za působiště západní kraje své říše, kam vzdělanost řecká ještě tou měrou nepronikla. Tak vznikla na půdě bulharské dvojí škola literární, makedonská, jež psala hlaholsky, a dvorská škola přěslavská, jež zavedla písmo kyriilské.

V kyriilských památkách doby Symeonovy je zřejmě viděti snahu osvětleného panovníka, aby svému národu přiblížil co nejrychleji všechnu vzdělanost řeckou. Vedle nového překladu Písma a knih bohoslužebných bylo přeloženo z řečtiny nebo zpracováno podle vzorů řeckých množství spisů obsahu boho vědného, exegetického, filosofického, mravoučného, církevně právního, hagiografického i historického. Symeon sám převedl, nejspíše ještě za svého pobytu v klášteře, do slovanštiny výbor z řeči patriarchy Jana Zlatoústého (Zlatostruj). Jan Exarch (nepochybně náměstek arcibiskupa přěslavského) přeložil „Pramen poznání“ Jana z Damašku a vylíčil v „Šestodnevu“ podle Basilia Velikého stvoření světa v šesti dnech; mnich Grigorij přeložil na rozkaz cařův oktateuch, biskup Konstantin vydal mimo jiné práce sbírku kázání na slova evangelií, jimž předeslal veršovanou vstupní modlitbu, první to pokus umělé poesie u Slovanů; — vedle nich pak pracovali mnozí jiní, jichž jména se nezachovala. Nejobsáhlejší prací této družiny je veliké encyklopedické dílo bohovědné, zvané obyčejně *Sborník Svato-slavův* (neboť se zachoval jen v ruském prepise pořizovaném r. 1073 pro tohoto knížete); je to zpracování nějaké řecké předlohy, obsahující věcné i mravoučné výklady ke knihám biblickým a rozličným článkům věroučným, vybrané z církevních spisovatelů řeckých. Nápadná je malá péče doby Symeonovy o dějepis. Podobá se sice, že Symeon dával znamenávati důležité události v jakýchsi dvorských letopisech, ale z těch se nezachovalo nic. Jediná historická práce, již do této doby můžeme určitě klásti, je překlad krátkého výtahu z kroniky Nikeforovy. — Také činnost školy makedonské má v základě ráz jen bohoslovný; jsou to překlady knih bohoslužebných, denních čtení a modliteb, životy svatých, pochvaly na svaté, kázání a j. Hlavou její byl Kliment († 916), jež Symeon jmenoval biskupem velickým (nejspíše podle řeky

Veliký sev. od jezera ochridského). Z jeho četných prací zasluhuje zmínky životopis Metodějův a sbírka kázání na dni sváteční, pozoruhodná svou myšlenkovou samostatností, jako byla vůbec škola makedonská mnohem nezávislejší na písemnictví řeckém než přěslavská. Z ní vyšel i známý spisek mnicha „Chrabra“ o písmenech slovanských, v němž hájí oprávněnosti toho písma proti útokům bohoslovců řeckých.

Nelze neuznati horlivost a množství usilovné práce duševní, jež vyzírá ze všech těchto památek, ale vnitřní cena není úměrná bohatství plodů. Nemusili bychom se ani pozastavovati nad její myšlenkovou nesamostatností; jsou to sice většinou jen překlady nebo málo odchylná přepracování předloh řeckých, ale bylo stěží možno vytvořiti na tom poli a v tom rozsahu hned něco původního. Vážnější jest obsahová jedностrannost a nepřiměřený pro potřeby mladého národa výběr látky. Byla to ovšem vada, kterou trpěla už tehdejší původní tvorba řecká. Přílišný zájem o věci církevní a náboženské spojený s nechutnými spory dogmatickými, úzkostlivé lpění na starých vzorech provázené nedostatkem nových myšlenek tvůrčích, netečnost k duchovním potřebám prostého lidu a stále mizející souvislost s prouděním skutečného života — to byly vady, jež odcizovaly už v říši byzantské písemnictví širokým vrstvám lidovým a dávaly mu ráz jakéhosi přepychového zboží určeného jen třídám vyšším, uvádějice je zároveň v myšlenkovou i formální ztrnulost. A tento neživotný útvar byl jedním rázem přenesen k Slovanům, jimž bylo třeba, aby požívali nezvyklou stravu sousto za soustem. Jak jinak se nám jeví přejímání kultury řecké za dnů Omortagových! Jeho nápisy jsou sice psány řecky, ale mluví z nich prostá mysl lidu vtělujícího neuměle své vlastní myšlenky a vlastní duši v roucho slovesné; literatura doby Symeonovy je psána jazykem národním, ale mluví z ní duch cizí, národu nepochopitelný. Pozorujice tento rozdíl skoro litujeme, že si Symeon vytkl cíl tak vysoký, že se nespokojil plody literárně snad méně významnými, ale hovějícími lépe smyslu nejširších vrstev národa. To, co vytvořil, byl namnoze jen parádní úbor pořizovaný podle vzoru cizího pro nečetnou společnost lidí, kteří měli příležitost dojíti vyššího vzdělání. Opravdu lidového je v tom bohatství málo, nejvíce ještě v některých plodech školy makedonské.

Ale třeba spravedlivě uznati, že práce Symeonova a jeho druhů měla i tak, jak byla, veliký význam. a to nejen pro Bulhary, nýbrž vůbec pro všechny Slovanů východní. Povznášela je mezi národy kulturní, dávala jim společné národní vědomí. Slované se nemusili, když chtěli dospěti vyššího stupně vzdělanosti, odcizovati svému jazyku, nacházeli vyjádření i nej-

těžších záhad duševních v své mluvě vlastní. S této stránky, jako závoru proti hrozícímu počtení zevnímu, sluší ceniti význam literatury staroslovanské velmi vysoko, a třeba jen litovati, že nebyla té povahy, aby vedla národ k myšlenkové samostatnosti a k uplatnění vlastních sil duševních, že jej svou odtážitostí odvracela od skutečného života.

Bylo by zajímavě zvědět, jak se k slovanským snahám stavělo duchovenstvo řecké. Mimo uvedenou obranu Chrabrovu se nedovídáme nic o tom, že by se bylo stavělo na odpor překládání posvátných knih do jazyka domácího a jeho zavádění do bohoslužby, ačkoli podle všeho byla právě za Symeona starší bohoslužba řecká nahrazena slovanskou. Silná vůle panovníkova přemohla patrně všechn odpor, kde se jaký ozval, hned v samých zárodcích. Ale také není pozorovati zvláštní účasti vůdcích kruhů církevních v písemnictví. Spisovatelé té doby náleželi sic, jako jinde, vesměs stavu duchovnímu, ale hlavy církve stály, aspoň pokud ze zachovaných památek můžeme souditi, stranou. Žádný arcibiskup 9.—10. století neproslavil své jméno literárně, žádný nezůstavil ani jako podněcovatel patrnějších stop v ruchu kulturním. Známe sotva jejich jména. Po prvním arcibiskupu Josefovi se připomíná r. 878 Jiří, potom patriarchové Leontij, Dimitrij, Sergij, Grigorij, Damian (za Petra) — vesměs osobnosti bezvýznamné.

Vedle písemnictví se počalo v Bulharsku zásluhou Symeonovou rozvíjeti křesťanské umění. Z doby pohanské se zachovaly jen skrovné pozůstatky umělecké tvořivosti starých Bulharů, a ty ukazují vlivy orientální. Je to zejména skalní relief u vsi Madary nedaleko Aboby, představující bulharského knížete na lovu, pak dvě reliefové tabulky z červeného pískovce zobrazující jedna lva, druhá orla s dvojí hlavou, jež byly nalezeny u St. Zagory a pocházejí ze 7.—8. století. Nové umění doby Symeonovy se přiklonilo zcela přirozeně ke vzorům byzantským. Zachovaných památek je ovšem málo; všechna nádhera, kterou popisuje Jan Exarch, propadla později zkáze. Soudíc podle dnešních zbytků, vznikly na počátku 10. století krásné chrámy v Prěslavi a Plisce a klášterní chrám na lesnatém vrchu u vsi Patleiny (7 km na jihozápad od Prěslavě). Byly to basilikové stavby značného rozsahu, jež sice stavitelsky přiléhají ke vzorům byzantským, ale měly stěny zdobené barevnými tabulkami z pálené polévané hlíny, jejichž ornamenty, provedené s pravým vkusem uměleckým, jsou překvapující zvláštností a dokladem svérázné tvořivosti domácí.

O jiných stránkách vnitřního života v Bulharsku té doby se dovídáme pro obsahovou nesamostatnost památek literárních velmi málo, jakož jsme také v dějinách vnějších odkázáni

většinou na zprávy kronik řeckých. Z letopisů domácích se nezachovalo nic, stejně jako z akt vládních a památek povahy právní. Vše, co máme, je právě jen odlesk duševní dílny řecké. Můžeme se sice domýšleti, že Symeon zdokonalil podle nabytých zkušeností všelijak správu státní i vojenství a zasáhl prospěšně do vývoje poměrů právních i hospodářských. Veliká síla říše, jež snesla neobyčejné napětí vojenské za jeho posledních let, svědčí sama sebou o zdárném stavu uvnitř; ale podrobnosti nám unikají. V právních řádech ustoupilo staré zvykové právo slovanské a bulharské zásadám řeckého nomokanonu, snůšky to zákonů církevních, porízené v 6. století od patriarchy Jana Scholastika a doplněné výtahem z trestních zákonů Justinianových. První překlad toho svodu (Zakon sudnyj ljudem) se přičítá už Metoději; v Bulharsku byl ještě doplněn výňatky z příručních sbírek zákonů Lva III., Konstantina V. a Basilia I.; rozšířil se potom i na Rus, kde se mu dostalo názvu Kormčaja kniga.

O péči, kterou doba Symeonova věnovala zemědělství, svědčí zpráva v životopise biskupa Klimenta, že prý učil lid lepšímu hospodaření a dával přivážeti do Ochridska štěpné stromy a vysazovati je tam; dalo se tak jistě, když ne z přímého podnětu Symeonova, tedy aspoň v duchu jeho snah. Symeon se nemohl nestarati o povznesení těžby zemědělské, neboť na té se zakládala hospodářská síla jeho říše. Také obchod měl veliký význam, jak svědčí války vedené za Kruma a pak r. 894 z příčin právě obchodních, ale hlavním zdrojem výživy bylo rolnictví a chov dobytka; také většina důchodů státních záležela v přírodninách. Zužitkovati důchody toho druhu ve prospěch celkového hospodářství státního nebylo při nedokonalém oběhu peněz věcí snadnou; správa státní byla ovšem zařízena tak, že správcové krajin nedostávali platu, nýbrž měli v svých obvodech přikázány jisté statky a důchody, jak tomu bylo ostatně i v evropských thematech říše byzantské, ale vydržování dvora, knížecí družiny a vojska se nemohlo obejít bez peněz, protože kníže necestoval, jak tomu bylo v souvěkém Německu nebo později v Srbsku, se svou družinou po říši, aby stravoval své důchody na místě samém, nýbrž sídlil trvale v Prěslavi. To bylo právě příčinou, proč si vládcové bulharští od počátku vymíňovali ve smlouvách s říší byzantskou roční dary ve zlatě; byl to nezbytný prostředek k udržení rovnováhy mezi jejich naturálními příjmy a peněžními výdaji.

Ačkoli tedy máme o vnitřní činnosti Symeonově, nehledíc k péči o literaturu, jen skrovné zmínky a nesouvislé narážky, přece nemůžeme pochybovati, že Bulharsko bylo za jeho vlády státem silným a kvetoucím. Překonalo poměrně snadno otřesy,

jež způsobil mocný duchovní převrat, přetvořující říši založenou původně na hrubé síle bojovných výbojců v civilisovaný stát křesťanský, a dostalo se na dráhu klidného rozvoje vnitřního. Není divu, že se v druhé polovici vlády Symeonovy ukázala jeho síla mocně také na venek.

Za posledních let císaře Lva VI. trval mezi Bulhary a říší byzantskou nerušený mír; po jeho smrti (11. května 912) nastal rázem obrat. Jménem nedospělého císařova syna Konstantina VII. (912—959) vzal vládu do rukou jeho zhyralý strýc Alexander, a ten dal lehkomyšlně podnět k nové válce. Když přišli do Cařihradu bulharští poslové a žádali od nové vlády potvrzení starých úmluv, nechtěl se k nim Alexander znáti a posly potupil. Rozhněvaný Symeon se chopil ihned zbraní a přitáhl r. 913 s velikým vojskem k Cařihradu. Tam zatím Alexander zemřel (6. června 913), a nová vláda poručnická, mající v čele patriarchu Nikolaa Mystika, si nevěděla jiné rady než prositi o mír. Na osobní schůzce Symeonově s patriarchou byly obnoveny dřívější úmluvy a zároveň ujednáno, že se císařský chlapec zasnoubí s dcerou Symeonovou. Místo války mělo nastati těsné přátelství, při němž by byl arci nejvíce získal Symeon, neboť mohl jako tehán mladého císaře nabýti neobmezeného vlivu v Cařihradě.

Ale také veřejnost cařihradská vytušila nebezpečí, jež ze zamýšleného sňatku hrozilo. R. 914 strhla na se poručnickou vládu císařova matka Zoe, a jedním z prvních činů její vlády bylo, že úmluvy o sňatku zrušila. Symeon odpověděl znovu válkou; tentokrát nepodnikl pouhé vyhrůžné výpravy k Cařihradu jako r. 913, nýbrž dobýval soustavně a nastalo pohraničních krajů v Thracii, Makedonii a Albanii. Vláda cařihradská nemohouc zastaviti jeho výboje konala pilné přípravy k rázné ofensivě jednajíc zároveň o spolek s Pečeněhy, Maďary i Srby. Aby bylo možno použití vojsk z východu, povoleno Arabům výhodné příměří. Po všech těchto přípravách vytrhl vojevůdce Leo Fokas r. 917 s velikým vojskem na sever, ale utrpěl 20. srpna severně od Anchialu hroznou porážku; Pečeněhové, kteří měli podle úmluvy napadnouti území Bulharské od severu, odtáhli s nepořízenou, protože loďstvo řecké, které je mělo podporovati, nepřišlo včas. Po bitvě u Anchialu, jejíž stopy bylo ještě koncem 10. stol. viděti na hromadách kostí pobitých Řeků, pronásledoval Symeon nepřitele až k Cařihradu a připravil mu tam novou porážku u Katasyrt. Řecký pokus o boj útočný vzal žalostně za své. Následky toho pocítil v zápětí srbský kníže Petr, syn Gojnikův, který se spojil s Řeky. Symeon, jenž zatím získal za spojence knížete Zachlumanů (v Hercegovině) Michala Vyševiče, poslal proti němu vojsko,

jehož vůdcové Sigrich a Marmaj odvedli Petra do zajetí a dosadili na jeho místo Mutimirova vnuka Pavla.

Po těchto pohromách zavládla v Cařihradě nálada velmi stísněná. Patriarcha Nikolaos se pokoušel marně usmířiti úpěnlivými listy hněv Symeonův. Vládce Bulharů trval pevně na dodržení úmluv, jež mu měly pojistiti vliv na politiku říše byzantské. Ale jeho naděje, že si na konec přece jen vynutí jejich splnění, selhaly. R. 919 strhl na se vládu v Cařihradě admirál Roman Lakapen, oženil mladého císaře se svou dcerou a dal se od něho r. 920 prohlásiti za spolucísaře. Symeon vida, že místo, o které usiloval, zaujal jiný, promluvil důrazněji. Přijal titul císaře i samodržce Bulharů a Řeků — podle řeckého βασιλεύς καὶ αυτοκράτωρ — a jal se vésti válku s nelítostnou krutostí. Není ovšem jasno, co bylo vlastně konečným jeho cílem. Ze by byl chtěl jako císař ovládnouti všechnu říši byzantskou, je pochybno. Mohl ho sice sváděti k takové myšlence příklad králů franských, kteří uchvátili hodnost císařů západních, ale nepochybně slovanský ráz, jež se snažil své říši vtisknouti, srovnával by se těžko s takovými záměry, na něž ostatně jeho síly ani zdaleka nestačily. Slo mu patrně jen o to, aby sjednotil pod svou mocí slovanské kraje v Evropě, titul pak císařský měl asi býti výrazem naprosté rovnoprávnosti jeho državy s říší byzantskou proti představám tehdy velmi rozšířeným, že císař je politickou hlavou všeho křesťanstva a tedy jaksi, třeba jen v zásadě, vůdčím vládcem mezi knížaty ostatních států křesťanských. Z té příčiny povýšil také arcibiskupa přěslavského Leontia na patriarchu. Podle toho by byl Symeon zamýšlel provésti jakési rozdělení nejvyšší moci světské i duchovní na východě mezi dvě územní oblasti, jednu řeckou, druhou slovanskou. Jaké měl úmysly v příčině města Cařihradu, chtěl-li se opravdu pokusiti o jeho dobytí, aby je učinil střediskem své rozšířené říše, zůstává pochybno.

Říše byzantská, tísněná zle také od korsárů arabských, ocitla se v postavení velmi těžkém. Vojska bulharská ohrožovala neustále okolí Cařihradu, jiné oddíly zabíhaly až do Thesalie, Boiotie i Attiky bouřice tamní Slované. Marně nabízel císař Roman sňatek svého syna s dcerou Symeonovou nebo sňatek své dcery se Symeonem samým, tehdy po druhé vdovcem. Symeon jej neuznával vůbec za císaře a odpovídal na jeho návrhy s urážlivou pýchou nebo mu vůbec neodpovídal, obraceje se s požadavky svými přímo na státní radu. Žádal výslovně, aby Roman byl odklizen od vlády a aby Řekové uznali jeho titul císařský i odstoupili mu všechny země západní. Dvůr cařihradský hledal v té tísní pomoc, kde mohl; vyjednával s Pečeněhy i Rusy a obrátil se dokonce i na papeže,

s nímž se nedlouho před tím rozvadil, s prosbou, aby zakročil u Symeona ve prospěch míru.

Ale vše bylo nadarmo. Symeon přinutil r. 923 Drinopol hladem se vzdáti a zároveň vypravil posly ke kalifovi Kairvanskému, aby napadl spolu s ním Cařihrad loďstvem. Spojení mezi nimi bylo překaženo jen tím, že Řekové polapili posly kalifovy na moři. Nicméně vypravil Symeon r. 924 do pole ohromné vojsko, dal hrozně zpustošiti jižní Thrakii a oblehl Cařihrad se strany pozemní. Císař Roman ho chtěl na osobní schůzce u Kosmidia (na horním výběžku Zlatého rohu) pohnouti k míru, ale opět marně. Symeon trval pevně na svých požadavcích. Nežli však se mohl pokusiti o dobytí města, došly nepřiznivě zprávy ze severu. Řekům se podařilo r. 923 získati pro sebe srbského knížete Pavla. Symeon ho zahnal a dosadil na jeho místo bratrance Zachariáše. Ale hned potom přešel i Zachariáš na stranu Řeků, porazil Sigriče i Marmaje a poslal jejich hlavy do Cařihradu (924). Symeon nechtěje býti stále vyrušován odbojem na této straně, rozhodl se nadobro zdrtiti nepohodlného souseda. Vypravil proti Srbům četné vojsko, jež zpustošilo hrozně jejich zemi a přivtělilo ji přímo k Bulharsku. Zachariáš uprchl k Chorvatům.

O dalším vývoji věcí nejsme zpraveni určitě. Válka se patrně omezovala zase jen na boje pomezí; Symeon hleděl asi nejprve utvrditi své panství v krajinách nově nabytých, aby mohl s lepší jistotou vésti rozhodnou ránu proti Cařihradu. R. 926 je výslovně dosvědčen útok na Solun. Ale stav věci na severozápadě byl pořád neuspokojivý. Řekové získali na místě Srbů za spojence Chorvaty, jejichž kníže Tomislav spojil právě pod svou mocí území dalmatské i panonské a přijal titul královský. Symeon vypravil proti němu (asi 926) vojsko, ale jeho vůdce Aljogatur pochopil zle; Chorvaté ho zničili se vším lidem. Pohroma ta zasáhla těžce záměry Symeonovy, cáři však nezbylo času, aby ji napravil, neboť ho na jaře (27. května) 927 zastihla smrt.

Zpráva o smrti mohutného panovníka podnítila rázem všechny sousedy, které on dosud udržoval v pokoji, k vystupování smělejšímu. Zároveň stihly Bulharsko i nehody živelní. Kobylky zkazily polní úrodu, v zemi nastal hlad. Na další vedení boje proti Byzanci nebylo pomýšlení. Nástupcem Symeonovým se stal mladý jeho syn Petr, jemuž otec ustanovil rádcem bratra jeho matky boljara Jiřího Sursubula. Ten nabídl císaři Romanovi mír, a poněvadž i říše byzantská byla válkou znavena, došlo v Mesembrii rychle k dohodě. Z podmínek mírových je viděti, že ačkoli Bulharsko nebylo zrovna v postavení záviděníhodném, říše byzantská byla vyčerpana ještě

více. Dvůr cařihradský uznal císařský titul vládce bulharského, arci jen pro Bulharsko, přiznal také církevní hlavě Bulharska hodnost patriarchy, zavázal se platiti obvyklé roční dary a svolil k velikým ústupkům územním. Okolí Drinopole zůstalo sice Řekům, ale v Makedonii získali Bulhaři kus pobřeží na východ od Solunu, na západě poříčí Haliakmonu a Vojusy a skoro celou Albanii mimo pobřežní pruh po obou stranách Drače. Za to slíbili Bulhaři, že budou napříště žíti s říší byzantskou v pokoji a přátelství. Všechny ty úmluvy byly utvrzeny sňatkem Petra s Marií, vnučkou císaře Romana. Bylo to po prvé, co se vladařský rod bulharský sblížil s dvorem cařihradským svazkem příbuzenským.

Tak skončil čtrnáctiletý obrovský zápas velikým úspěchem Bulharů. Ať už měl Symeon cíle jakékoli, byl by za daných okolností sotva dosáhl více, kdyby byl zůstal na živu. Výsledek, jehož Bulhaři dosáhli, značil sjednocení skoro všech Slovanů balkánských v jeden politický útvar, v němž byli pány Slované, a útvar ten byl uznáním titulu císařského a patriaršního prohlášen za úplně rovnorodý s říší byzantskou. Zbývala jen otázka, bude-li míti v tom rozsahu trvání také pro budoucnost. Zel, slavné dílo Symeonovo mělo opravdu vážné trhliny. Nelze arci počítati všechny navrub Symeonovi samému, jako na př. nevhodně položené středisko říše, z něhož nebylo dobře možno ovládati vzdálené země západní; ale rozhodnou chybou jeho politiky bylo, že se málo staral o utvrzení a zabezpečení hranic severních. Jeho snažení se obracelo cele proti říši byzantské, význam hranic severních podceňoval, dopřáváje Maďarům a Pečeněhům, aby se vzmohli nad míru; udržel sice v své moci nezkráceně dnešní Valašsko a snad i panství na levém břehu dunajském v Uhrách, ale po jeho smrti nebylo možno těch končin ubrániti. Ani záslužná jeho činnost kulturní není prosta stínů. Nelze sice dosti vysoko ceniti, že postavil svůj stát na základ vzdělanosti národní, že sjednotil Slovany balkánské netoliko politicky, nýbrž i kulturně, ale také v tomto případě si vytkl cíl příliš vysoký chtěje jedním rázem přenést do slovanštiny vše, co shledával u Řeků nejlepšího. Přepial síly svého národa směrem jak politickým tak i kulturním, i není divu, že se hned po jeho smrti objevila únava a ochablost sil.

Z pramenů vlastně historických jsou vedle kronik byzantských důležité listy papežské (uverejněny v Račkého Documenta historiae chroaticae jakož i korespondence patriarchy Nikolaa Mystika i magistra Lva se Symeonem (uverejněné u Migne, Patrologia lat. sv. 111 a v Δελτίον της ιστορικης και εθνομολογικης εταιρίας Ελλάδος v Athénách I, 1883); o válkách Symeonových přináší podrobnosti také životopis Marie, ženy turmarcha Nike-

fora z Bizye (vyd. Balasčev v Izv. arch. inst. v Cařihradě IV, 1899). Naučný list Fotiův vydal posledně Zlatarski, B'lgarski starini V (Sofia 1917). — Z novější literatury zasluhují zmínky: O pokřesťení Bulharů M. Sokolov, Iz drevněj istorii Bolgar (Petr. 1879); Hergenröther, Photius (Rejno 1867—69, 3 sv.); o církevních dějinách vůbec Cuchlev, Istorija na b'lgarskata c'rkva (Sofia 1911) a Golubinskij, Kratkij očerk istorii pravoslavnych cerkvej (Moskva 1871). Z bohaté literatury o solunských apoštolech a jejich žáčích uvádím aspoň: Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslav. Sprache (2. vyd. Berlín 1913); Pastrnek, Dějiny slov. apoštolů Cyrilla a Methoda, s rozbořem a otiskem hlavních pramenů (Praha 1902); Tunickij, Sv. Kliment, episkop slovenskij (Sergiev Posad 1913); Balasčev, Kliment, episkop slovenski (Sofia 1898). A. Teodorov-Balan, Sv. Kliment Ochridski v kniževni pomeni v naučnoto direne (Sofia 1919). K dějinám politickým hledí: Voigt, Basile I (Paříž 1908); Popov, Lev VI. Mudryj (Moskva 1892); Drinov, Južnyje Slavjane i Vizantija v X. věkě (Čtenija v mosk. istor. občestvě 1875); Šišić, Geschichte der Croaten I (Zagreb 1917). O počátcích literatury a věcech kulturních: Murko, Gesch. der älteren südslavischen Literaturen (Lipsko 1908); Škorpil, Bělěžki za starata b'lgarska stolica Prěslav (Izv. na arch. družestvo, Sofia IV, 1914); Weingart, Bulhaři a Cařihrad před tisíciletím (otisk z výř. zprávy gymnasia v Praze-III, 1915); týž, Byzantské kroniky v literatuře církevně slovanské, Spisy fil. fakulty university v Bratislavě, 1922—1923. Pavlov, Pervonačalnyj russkij nomokanon (1869); Filov, Die altbulgarische Kunst (Bern 1919, s 58 obrázkovými přílohami).

6. Úpadek a zánik prvního státu bulharského.

Car Petr a jeho rod. — Vpády Maďarů. — Církev a duchovenstvo. — Sv. Jan Rylskij. — Sekta paulikianská. — Bogomil. — Bogomilské učení. — Sídla Bogomilů. — Ofensiva císaře Nikefora a Jana Cimische. — První vpád ruského knížete Svjatoslava do Bulharska. — Odboj synů Nikolových. — Druhá výprava Svjatoslavova. — Boje Rusů s Janem Cimischem. — Konec říše východobulharské. — Vznik říše Nikolovců. — Car Samuel. — Samuelovy úspěchy proti Byzanci. — Rozsah jeho říše. — Vnitřní vláda Samuelova. — Boje s císařem Basilem II. — Porážka u Bělasice. — Samuelova smrt. — Radomir (Gabriel). — Jan Vladislav. — Zánik říše bulharské. — Triumf císaře Basilia-Bulharobijce.

Po smrti Symeonově nastal v dějinách bulharských obrat namnoze tak náhlý a závažný, že je těžko vystihnouti všechny jeho příčiny. Mír, kterým nový vládce Petr (927—969) zakončil vítěznou dráhu otcovu, potvrzoval říši rozsah, jakého nikdy předtím neměla; potvrzoval jí plnou a naprostou politickou i církevní rovnoprávnost s říší byzantskou, a přece byl počátkem jejího rychlého úpadku. Je sice přirozeno, že se po velikém napětí dostavilo zemdlení, ale pokles tak nápadný, jaký je potom pozorovati, nelze vysvětliti pouhým dočasným ochabnutím sil. Působily tu jistě příčiny hlubší. Prvotní stát bulharský byl založen na hrubé moci, na vojenské převaze tureckých Bulharů nad Slovany a jeho rozvoj byl umožněn příznivými poměry vnějšími, zejména těžkou tehdejší stísněností říše byzantské; když se okolnosti změnily a Bulharsko se přetvořilo od základů v stát křesťanský a slovanský, mohlo prospívati vedle mohutnějšího souseda jen tak, že si osvojilo rychle všechny pokroky kulturní, a to způsobem odpovídajícím národnímu životu většiny obyvatelstva, tedy Slovanů. Stát bulharský byl v svém těsném sousedství s první velmocí křesťanskou postaven před úkol neobyčejně nesnadný: vyrovnati se jí, pokud bylo možno, co nejdříve kulturně, ale zachovati při tom svému lidu jeho svérázný typ, nedopustiti, aby cizí vzdělanost rozrušila jeho přirozený vývoj. Zároveň vyžadoval rychlý vzrůst státu, aby se mu vhodně přizpůsobovala také ústrojí vnitřní, neboť jenom zřízením značně po-

kročilé mohlo spoutati rozlehlé a politicky málo vyspělé kraje poloostrovní v celek schopný zdárného života. Všechno, co provedl a čeho dosáhl Symeon, bylo jen počátkem, na němž bylo třeba budovati bedlivě a prozíravě dále, a k tomu potřeboval národ i stát pevného a obratného vedení. Ale vedení takového se mu, bohužel, nedostalo.

Cář Petr byl mladý muž skrovných schopností, nevalného vzdělání, nerozhodný a nesamostatný. Nedostatky jeho osobnosti by snad nebyly vážily tolik, kdyby se byl řídil radami zkušených státníků a vojevůdců ze svého lidu. Petr však se nechával ovládat svou manželkou a skrze ni vlivem dvora cařihradského. Sňatek Petrův s princeznou byzantskou byl velikým úspěchem politiky řecké. To, co zamýšlel dosáhnouti Symeon zasnoubením své dcery s Konstantinem VII., vešlo ve skutek ve směru obráceném. Marie byla stále v živém styku se svými příbuznými a působila na slabého manžela podle jejich pokynů. Sursubul nežil, jak se zdá, dlouho, i podařilo se jí zakrátko úplně ovládnouti pole. Bulharsko se octlo nadobro ve vleku politiky řecké. Nešlo to bez odporu. Velká část šlechty se vzpírala novému směru vlády a nacházela oporu v samém rodu panovníkém.¹⁾ Symeon měl vedle Petra ještě tři syny; nejstarší Michal byl z první manželky. Jan a Bojan (Benjamin) byli mladší než Petr. Proč vlastně Symeon vyloučil Michala z nástupnictví a určil ho k stavu mnišskému, není jasno. Působilo naň nejspíše mocné příbuzenstvo druhé ženy. Ale první se nepostavil proti bratrovi Michal, nýbrž mladičkový Jan. Vzbouřil se brzy po smrti otcově, byl však přemožen. Petr ho pak poslal do zajetí do Cařihradu, kde mu císař Roman dal za manželku vznešenou Arménku a daroval nějaké statky. Ukrutné ztrestání přívrženců Janových

¹⁾ Panovnícký rod starobulharský:

Krum (797—814)				
Omortag (814—837)				
Enravota (Vojin) popraven 842		Zvinica † před r. 845	Malomir (837—845)	
Presjan (845—852)				
Dcera N.	Boris	Michal I., manž. Maria (852—888; † 907)	Gabriel	Doks
Vladimír 888—893;	Gabriel	Symeon * 863—† 927	Jakub	Praxi Anna
		1. manž. N.		
		2. manž. sestra Sursubulova		
(1) Michal † ok. r. 930	(1) dcera N.	(2) Petr, m. Marie 927—969	Jan,	Bojan
Boris II. 969—971, † asi 976		Roman † po r. 1002		

nezastrašilo odpůrce Petrovy. Asi roku 930 vystoupil Michal z kláštera a podnítil na západě novou vzpouru. Kdož ví, jaký konec by věci byly vzaly, avšak Michal v rozhodném okamžiku zemřel; velká část jeho straníků se podrobila, ostatní se utekli na území řecké a dali se tam na loupežení, zabíhající až do Attiky, až jim vláda řecká na konec dovolila, aby se usadili v Epiru.

Tyto nepokoje podlamovaly sílu Bulharska zrovna v době, kdy jí bylo třeba býti pevně na stráži k ochraně hranic severních. Na té straně měla říše dva zlé sousedy, jejichž nebezpečnost Symeon nedocenil: Pečeněhy a Maďary. O bojích s Pečeněhy se nedovídáme z pramenů nic určitěho, ale soudíc podle stavu, jak jej líčí zprávy řecké v polovici 10. století, rozšířili Pečeněhové za vlády Petrovy svá sídla podél levého břehu dunajského až naproti Drsteru a uvedli nepochybně pod svou vrchní moc také řídké obyvatelstvo v ostatku nížiny valašské. Byla to zlá rána pro Bulharsko; pozbylo území, které bylo od počátku podstatnou částí jeho državy a bylo vytlačeno z hranice, na niž jedině se mohlo úspěšně stavěti proti hordám divochů. Také Maďari si otevřeli opanováním jihovýchodních končin uherských cestu na poloostrov; r. 934 podnikli velikou loupežnou výpravu Bulharskem až do byzantské Thrakie a opakovali své zhoubné vpády i r. 943, 948, 959, a 962. Bulhari i Řekové jim musili platiti roční dary. Ochablosti Bulharska použili též Srbové. Roku 931 uprchl Časlav, vnuk Strojimirův, z Přeslavě, shromáždil pod svým vedením srbské vyhnance z okolních zemí a obnovil samostatnost své vlasti. Také jinde na západě bylo pozorovati snahy odstředivé. Hlavní město Přeslav leželo příliš stranou, aby mohlo poutati tamní kraje pevně k sobě, zvláště po ztrátě území valašského, která připravila východní Bulharsko o někdejší politickou převahu nad západním. Jednota říše se uvolňovala.

Váznější než úpadek moci státní byly poruchy, které se začaly jeviti v životě duševním. Křesťanství v té podobě, jak je pojímala církev východní, bylo svým duchem těžko přístupné chápavosti mladého národa. Kladlo za cíl života nikoli zdokonalení mravní, nýbrž nadpřirozené splynutí s bohem, nikoli zušlechtění a blaho společnosti lidské, ale blaženost posmrtnou: vytyčilo jako vrchol dokonalosti neplodnou askesi a naplňovalo myslí věřících těžkými záhadami věroučnými, které jim pravý smysl nauky jen zatemňovaly. Prostý lid nechápal ani zdaleka skutečného obsahu těch pojmů a ulpíval na zevnějšíku; navykl si hledati pravou podstatu náboženství v nádherných obřadech a pověrečné účtě svatých i jejich obrazů, očekávaje odtud nadpřirozenou pomoc ve všech ne-

snázích životních. V takovém stavu bylo křesťanství přeneseno k nevyspělému národu bulharskému; hlásalo mu těžko pochopitelné pojmy a nezvykle vysoké cíle mravní, ale nedovedlo mu řádně ukázat, jak má v souhlasu s nimi zaříditi skutečný život.

Rozpor ten uváděl všechny, kdož chtěli novou víru pojímati opravdověji, ve zmatek. Zřízení národní církve nepřineslo v té věci nijaké nápravy; její odluka od církve řecké byla čistě zevní, duch zůstal týž. Biskupové i kněží se starali, mimo skrovné výjimky, pramálo o duchovní potřeby lidu hledíce jen těžiti z výhod, které jim jejich mocné postavení poskytovalo. Kněz Kozma, který žil na rozhraní 10. a 11. století, vytýká jim v svých řečech, že se honí jen za bohatstvím a prospěchy hmotnými, zneužívají své duchovní moci, lichotíce bohatým a zatvrzující se proti chudým, že vedou život nezřízený, blýskají se bohatým oděvem a jsou plni pýchy a touhy po slávě světské. Osvícený a rázný panovník, jako byl Symeon, byl by mohl mnoho napravit a vésti duchovenstvo k pilné práci osvětové, ale jeho syn s to nebyl. Byl sice vladař osobně velmi zbožný a přičten po smrti mezi svaté, ale chyběla mu rázná ruka a potřebný rozhled. Ostatně nevíme naprosto, jaký byl vlastně tenkrát poměr církve bulharské k moci státní; nápadné je toliko, že sídlem patriarchy nezůstala Prěslav. Za Petra sídlil patriarcha v Drsteru, ale příčiny té změny nejsou známy.

Nedostatek opravdové péče o duchovní poučování lidu měl za následek, že zbytky pohanství ustupovaly jen velmi zvolna nové víře udržující se houževnatě v názorech a zvycích lidových. Mnozí dychtili po lepším poznání, ale kněžstvo ani přeucená a nezáživná literatura bohoslovná jim nedovedly vyhověti. Neukojené touhy si hledaly náhradu v četbě přístupnější, a tak se počala v 10. stol. šířiti do Bulhar z Řecka i z východu literatura apokryfická, církví zakazovaná. Mezi nejstarší slovanské překlady těchto „lživých knih“ náleží na př. evangelium Nikodemovo, Jakubovo, Tomášovo, vypravování o Šalamounovi a Kitovrasu, vidění Jesajovo, cesta Marie do pekel (chozdenie Bogorodice pod mukam) a j. Lid četl se zálibou, čeho se tam dovídal o původu a konci světa, o podrobnostech a zajímavých příhodách ze života Kristova, Marie, proroků a apoštolů, o radostech nebeských a mukách pekelných; rozprávěl ty věci svou obrazivostí dále a budoval si odtud nový svět myšlenkový, plný báčorek a zjevů nadpřirozených.

A jako nesměla církev vyhověti potřebám lidu ve směru naukovém, tak jej nedovedla uspokojiti ani po stránce mravní.

Národ přijímající novou víru snaží se ji vždy chápati s vážnou opravdovostí a nese těžce, když v ní nachází rozpory mezi zásadou a skutky. Již první křesťanský panovník bulharský se uchýlil do kláštera, aby došel plného uspokojení vnitřního. Avšak řecký život klášterní byl stejně vzdálen od svých původních cílů jako všechna církve ostatní. Mužové chtějící dospěti vrcholu křesťanské dokonalosti se utíkali raději do pusté osamělosti, aby tam sloužili nerušení světem jediné bohu. Jejich příklad našel brzy následovníky i v Bulharsku. Nejvýznamnější zjev je tu Jan Rylský (nar. r. 876), zprvu chudý pastýř ze vsi Skrina (v Srèdecku), jenž vstoupil nejprve do kláštera, ale nenalézaje tam uspokojení myslí uchýlil se do hor rylských a žil tam jako poustevník až do své smrti († 946), posledně na vysoké skále, pod níž dnes stojí klášter rylský. Sláva svatého muže se rozšířila po všem Bulharsku, sám cár Petr ho navštívil v jeho samotě. Po smrti byl prohlášen za svatého a stal se patronem země bulharské.

Souvěká církev bulharská neměla tedy naprosto pochopení pro duševní stav národa, pro hloubku jeho mravního citu a touhu po vědění přiměřeném jeho stupni vývoje. A tu se nelze diviti, že lid počal nacházeti větší zálibu v naukách, které mu lépe vyhovovaly, ač je církevní úřady zavrhovaly a pronásledovaly jako bludné.

Arménští a syrští osadníci, jež Konstantin V. uvedl jako hraničáry do pomezích tvrzí proti Bulharsku, náleželi většinou k sektě paulikianů, jež vznikla v 3. století působením Pavla ze Samosaty a osvojila si později rozličné nauky gnostické a manichejské. Zůstali i na poloostrově věrni své víře trvající v živém spojení se souvěrci ve východní Malé Asii. Obrácení Bulharů na víru křesťanskou vzbudilo u evropských i asijských paulikianů velikou pozornost. Z Tefriky, kde bylo hlavní jejich středisko, vypravilo se asi r. 868 několik kazatelů, aby zasévali do čerstvě zkyplené půdy símě své nauky. Úspěch se nedostavil hned; z doby Borisovy a Symeonovy není aspoň výslovných zmínek o nějakých heresích v Bulharsku. Ale za Petra se už rozšířily závadné nauky tou měrou, že cár uznal za dobré požádati cařihradského patriarchu Theofylakta (933—956), syna císaře Romana I. jako svého příbuzného o poučení a radu, jak si proti nim má počínati. Z odpovědi Theofylaktovy není ještě patrné, že by v Bulharsku žila nějaká zvláštní sekta náboženská, neboť se tam vypočítávají a vyvracejí jen obecně hlavní bludy, jež církev východní tou dobou potírala; teprve z kázání kněze Kozmy (str. 110) je viděti, že v Bulharsku vyrostla z paulikianství samostatná strana náboženská. A tato nová sekta, zvaná bogo-

milové, zůstavila potom hluboké stopy v osudech národa bulharského a rozšířila se i do Evropy západní.

O počátcích, vývoji a významu bogomilstva bylo v novější době mnoho psáno, ale přes to jest si ještě i dnes těžko učiniti o něm obraz jasný a určitý. Je jisto, že to nebyla nauka národní, vzešlá výlučně z ducha bulharského, ale nebyl to zase čistý paulikianismus: vidíme tu rostlinu přesazenou z půdy cizí, jež se přizpůsobila prostředí domácímu a rozvila se v něm samostatně. Základy k nové sektě položil kněz Bogomil, osobnost ostatně záhadná, který žil za cíře Petra. Šířil mezi Bulhary učení paulikianské, ale přijal leccos také od Massalianů, maloasijských blouznivců rázu gnostického; v jeho díle pokračovali mnozí jiní, jejichž jména jsou neznámá. Východištěm jejich působení byl odpor proti panující církvi; prohlašovali ji za zkaženou, nepravou, za dílo ďáblovo, a chtěli obnoviti učení Kristovo v prvotní čistotě. Jejich stoupeni se pokládali za jediné pravé následovníky Kristovy a zvali se prostě křesťany; bogomily je jmenovali podle zakladatele pravověrní Bulhaři a Řekové.

Základní větou nauky bogomilské jest, že jsou dva prazdroje (načala) všeho bytí: bůh, bytost dobrá a dokonalá, a ďábel, původce zla. Je to tedy prastarý dualismus dobra a zla, světla a tmy, který má své kořeny až na Iráně v nauce Zoroastrově. Kdežto však paulikiani učili, že bůh a satan jsou bytosti stejné moci a podstaty, obě od věčnosti, drželi se bogomilové většinou názoru, že ďábel není vlastně bůh, nýbrž padlý anděl. Jako jsou dvě mocnosti světové, tak je i dvojitý svět, jeden neviditelný, duchovní, božský, druhý hmotný, tělesný. Viditelný svět stvořil ďábel; jeho dílem je nebe, země, hvězdy, tělo lidské a zvířecí, krátce vše hmotné. Duše lidská je od boha, ale odloučivši se od něho, upadla v moc ďáblu, který ji spoutal tělesností; „bůh“, který vládl v Starém zákoně, je vlastně ďábel, jak tvrdili už v 2. století gnostikové. Chtěje vybaviti lidstvo z moci ďáblu, bůh poslal na svět svého syna. Ježíš Kristus se však vtělil jen zdánlivě, neboť bůh nemůže vstupovati ve spojení s nečistou a hříšnou hmotou, zdánlivě zemřel na kříži a zdánlivě vstal z mrtvých. Nespasil svět svou smrtí, nýbrž naukou, kterou lidem přinesl a která jim dává možnost návratu k bohu. Takové byly základní rysy věrouky bogomilské, ale nikdy nebylo v ní pevné ustálenosti, měnila se časem i místem; zvláště o původu ďábla a způsobu, jak ovládl pokolení lidské, vznikaly různé výklady, jichž tu netřeba sledovati.

Přijímajíce za pravdu, že Kristus vykoupil lidi toliko svou naukou, zavrhovali bogomilové všechno, co v ní nebylo přímo

doloženo, jako vynálezy ďábelské, určené na klamání lidí, tedy mši, obřady, svátosti, očištec, znamení kříže, obrazy i veškeré zřízení církevní. Nauku Kristovu pojímali, právě jako Čeští Bratři, v plné přísnosti; zavrhovali válku, trest smrti i přísahu. Odpor ke hmotě, která je dílem ďáblovým, byl příčinou, že přikazovali svým věřícím přísné posty, kdežto paulikiani posty zamítali; dokonali bogomilové se živili jen potravou rostlinnou zdržující se masa i vína, vajec, másla i sýra. Za dílo ďáblu prohlašovali vše, co směřuje k udržení pokolení lidského na zemi: všechna zařízení světská, stát, úřady, soudy, rozdíly společenské, bohatství, moc a slávu, ba i manželství. Skutečné poměry nedovolovaly ani, aby tyto zásady uplatňovali důsledně v životě; zvláště manželství bylo z nouze připouštěno, ale nepokládalo se za svazek nerozlučný. Do své společnosti přijímali bogomilové jen lidi dospělé; dalo se tak vzkládáním evangelia Janova. Tam, kde jich žilo více pospolu, sdružovali se v náboženské obce, které si volily správce (strojníky); později se vyvinula i vyšší organizace s náčelníky krajinskými, kteří sluli dědové, na západě seniory nebo episcopi; stopy toho zřízení jsou však v Bulharsku dosvědčeny teprve v 12. století.

Podle nejpřísnějšího pojmání všech mravních zásad žili z příčin pochopitelných jen nemnozí bogomilové; ti pak používali jako „dokonalí“ veliké úcty a měli vliv podobný jako jinde kněžstvo. Skutečných kněží nebylo, ježto nebylo bohoslužby. Ostatním věřícím bylo uloženo zachovávatí příkazy nauky, pokud bylo lze. Měli pilně pracovati, ale vydělávati jen tolik, co bylo nezbytně třeba na živobytí, a nehoniti se za bohatstvím; měli se hodně postiti, šatiti se co nejprostěji, mluvití pravdu, vyhýbatí se všem sporům a hádkám a vystříhatí se netolika činů zavržitelných, nýbrž i nádhery, veselí a radováněk a obracetí mysl jediné k bohu. Z modliteb připouštěli bogomilové jen Otče náš, ale ten bylo opakovati co nejčastěji jako modlitbu nařízenou přímo Kristem. Společné pobožnosti se konaly buď na osamělých místech nebo v bytech soukromých, později ve zvláštních, zcela prostě zařízených modlitebnách; záležely v modlitbách, zbožných rozhovorech, kázání, k němuž měl právo každý dokonalý bogomil, ať muž či žena, a v občasném pokání za hříchy. Před smrtí se dával každý bogomil zvláštním obřadem přijímatí mezi dokonalé.

Bogomilové šířili svou nauku většinou jen ústně. Zvláštní literatury bohoslovné ani výchovné nepěstovali, ježto nekladli tak důraz na nauku jako spíše na praxi životní. Z Písma uznávali a pilně čítali jen Nový zákon, Starý zákon zavrhovali; v té věci se lišili naprosto od ostatní společnosti bul-

harské, již se zamlíbil právě Starý zákon pro svůj rušný obsah, jak viděti z obliby ve jménech starozákonních (Symeon, Jakub, Mojžíš, Samuel, David a p.). Zato došla u bogomilů značné pozornosti literatura apokryfická, ovšem jenom ty spisy, které přiléhaly k duchu jejich nauky; ty pak se u nich hojně čtly a opisovaly. Ale domněnka, že by bogomilové byli bývali hlavními šířiteli spisů apokryfických, pozbyla největším zkoumáním oprávněnosti.

Je patrné, že bogomilství je projevem vážné snahy upravit život lidský v plné shodě se zákonem božským, proti němuž jsou všechna zařízení lidská bez ceny. Základní jeho myšlenky jsou sice nepůvodní, převzaté z východu; ale úsilí o jejich uplatnění v životě a obrození společnosti lidské na jejich základě vyšlo z nejvlastnějších duchovních potřeb národa bulharského v době, kdy se probouzel ke kulturnímu životu. Je to dokladem, jak vážně národ bulharský chápal víru, kterou přijímal. V tomto smyslu lze pohlížeti na bogomilství jako na výron ducha bulharského, na odlesk jeho mravní opravdovosti. Ale jinak je zřejmo, že bogomilství jako všechny nauky, které si vytýkly za cíl uskutečnění nejvyšších ideálů křesťanských, nemohlo míti budoucnosti; bylo mu předem souzeno, že buď pozbude v kompromisech se skutečným životem své prvotní podstaty, jako původní křesťanství, nebo že zůstane obmezeno na nečetný okruh vyznavačů, jako třeba později u nás bratrství. A tak se také stalo. Prameny nám sice neposkytují dostatečné možnosti, abychom vyšetřili, jakou měrou se bogomilství rozšířilo v Bulharsku, ale tolik je jisto, že tak zůstávalo vždy jen v nevalné menšině. Nejvíce přívrženců mívalo v okolí Plovdiva, kde byla původní jeho vlast a kde snad bogomilové časem splynuli s prvotními paulikiany, potom v jihozápadní Makedonii, hlavně v území Drugovičů; všude jinde žili bogomilové jen roztroušeně, ač někde snad dosti hustě, mezi ostatním lidem, jsouce u něho v nenávisti a opovržení. Z té příčiny byli bogomilové pořád cizím tělesem ve státě. Nauka, která hlásala naprosté odvrácení od světa a zavrhovala všechny rády, jež si společnost lidská vybudovala, nemohla míti přes svou vysokou mravní cenu síly tvořivé a zůstávala, podobně jako křesťanství v staré říši římské, živlem rozkladným, i když nevystupovala útočně. „Učí neposlouchati vrchností, zatracují bohaté, nenávidí otců, rouhají se stařešinám, tupí boljary, prohlašují za mrzkost sloužiti cári a velí robům nepracovati pro pány“ — vyčítá jim Kozma. Krátce řečeno, zájmy státu a značná část národa se rozešly nadobro.

Bylo osudné pro národ bulharský, že neměl v této době duševního kvasu ani na světském ani na duchovním stolci

řádného vůdce a že byl těsným spojením cáře Petra s dvorem cařihradským cele vydán v moc vlivu cizího. Bulhaři se sice poddávali kulturnímu vlivu řeckému dávno před tím, a při jejich blízkém sousedství s říší byzantskou nebylo ani jinak možno; ale do té doby byli příjemci činnými, vybírali si, co se jim hodilo; za Petra upadli v závislost trpnou. A Petr panoval dlouho, déle než kterýkoli jiný vládce před ním. Národ bulharský zmrtvěl pod jeho vládou politicky i kulturně, a to zrovna v době, když říši byzantské nastávala doba nového mohutného vývoje.

Po smrti neschopného císaře Romana II. (959—963), syna Konstantina VII., byli v Cařihradě prohlášeni za císaře jeho dva synové Basilioi II. (963—1025) a Konstantin VIII. († 1028), ale skutečnou vládu strhl na sebe nejlepší byzantský generál té doby Nikefor Fokas, který pojal vdovu Romanovu za manželku a dal se korunovati za spolucísaře. Po něm uchvátil stejné postavení rázný Armén Jan Cimishes (969—976), od smrti Jana II. vládl sám Basilioi II. Jména Nikefor, Jan I. a Basilioi značí dobu největšího rozpětí moci byzantské; všichni tři byli po přednosti vojáky a soustředili všechny obrozené síly říše za jediným cílem, aby jí vrátili někdejší mocné postavení zdrcením všech nepohodlných sousedů. Doba byla k tomu velmi příhodná; nejhorší nepřítel, islam, byl zachvácen úpadkem, a státy arabské hynuly vzájemnými boji i vnitřním rozkladem. Nikefor dobyl již jako generál r. 961 po tuhém boji ostrova Kréty, potom padl r. 965 Řekům do rukou i Kypr, takže byli opět pány východního středomoří; zároveň zahájil Nikefor vítězný postup i v Kilikii a Syrii. Jako v Asii, tak měla i na poloostrově politika obranná ustoupiti ráznému postupu útočnému.

Bulharsko ukolébané v bezpečnost nemělo dlouho tušení, jaké nebezpečí mu hrozí, až bylo nepřijemně vyburcováno ze své ospalosti. Nikefor, chtěje obnoviti někdejší moc říše byzantské na poloostrově, vzal si za podnět k nepřátelství proti cári Petrovi, že neplní spojeneckých smluv, nechává Maďary projížděti svou zemí do Thrakie. Když se r. 966 dostavili poslové bulharští do Cařihradu pro obvyklé roční dary, osopil se na ně císař velmi prudce a kázal je ztýrané vyhnati. Tak po dlouholetém přátelství nastala dlouhá válka. Císař vytrhl ihned do pole a obsadil některé pomezí tvrze bulharské; poněvadž mu však nové boje s Araby nedovolovaly, aby vedl válku se vším potřebným důrazem, hleděl uvaliti Bulharsku na šíji ještě jiného nepřítel. Chersonský Řek Kalokyros, jenž choval ctižádostivé cíle osobní, nabídl se mu, že získá za spojence ruského knížete Svjatoslava (945—972). Řekové znali dobře vojenskou

sílu ruských varjáhů z loupežných výprav, jež podnikali po moři proti Cařihradu; císař schválil proto jeho úmysl a Kalo-kyrovi nebylo potom za těžko pohnouti dobrodružného knížete k výpravě. V létě r. 968 připul Svjatoslav s četným vojskem k ústí dunajskému. Bulhaři napadení ze dvou stran a ochabli patrně za dlouhé doby míru v své vojenské pohotovosti, nemohli se náležitě brániti; Svjatoslav opanovav rychle Přeslavec, Drster a jiné hrady na Dunaji, dostal velkou část země s bohatou kořistí do své moci.

Stárnoucí cář Petr byl ohromen a nevěděl si jiné rady než prositi v Cařihradě o mír. Nikefora překvapil překotný postup Rusů neméně než Bulhary; Svjatoslav, usadiv se v Přeslavci, dával nepokrytě najevo úmysl opanovati Podunají trvale. To nemohlo býti vhod ani Řekům. Císař svolil proto k míru a slíbil cáři Petrovi pomoc na vyhnání Rusů. Výminky míru nejsou známy, ale byly asi hodně pokořující pro Bulharsko. Cář poslal své dva syny Borisa a Romana za rukojmí do Cařihradu; mimoto byli dva princové řečtí zasnoubeni s kněžnami bulharskými.

Takové konce vlády Petrovy vzbudily rozhořčení po všem Bulharsku. Západní, válkou nedotčené kraje se pozdvihly k odporu, v jehož čelo se postavili čtyři bratři „Komitopulové“, jak je nazývají letopisy řecké, totiž synové zemřelého župana Nikoly: David, Mojžíš, Aron a Samuel. Pohroma válečná a odboj domácí uspišily smrt Petrovu; zemřel 30. ledna 969 doživ se úplného rozvratu říše, kterou převzal na vrcholu jejího rozvoje. Těžké rány, které potom Bulharsko stíhaly, byly příčinou, že se na jeho vládu, dobu celkem pokojnou, později vzpomínalo jako na zašlé dny blaha; cář obestřený krom toho září svatosti, stal se v mnišském podání patronem a zástupcem svého státu na nebi a památka jeho zastínila dokonce jméno jeho velikého otce. Ve skutečnosti měla jeho chabá vláda hlavní podíl na úpadku Bulharska.

Na zprávu o smrti otcově a odboji Nikolovců se vypravili Boris a Roman s pomocí řeckou rychle z Cařihradu domů, aby se ujali svého dědictví. Bylo to dědictví smutné. Od severu ohrožovali zemi Rusové, uvnitř se rozpoutala vzpoura. Nebezpečí ruské se ovšem na okamžik oddálilo tím, že Svjatoslav byl nucen počátkem r. 969 opustiti Bulharsko a obrátiti se proti Pečeněhům, kteří vpadli do území kijevského, ale překonati vzpouru domácí se Borisovi nepodařilo. Uvedl v svou moc toliko východní polovici říše, západní ovládl David se svými bratry. Tak se roztrhlo Bulharsko ve chvíli nad jiné vážné na dvě oddělené državy, z nichž jedna měla středisko v Podunají, druhá na západě.

Pokoj od Rusů netrval dlouho. Svjatoslav se vypravil již na podzim r. 969 znovu do Bulhar, maje pevný úmysl založiti si panství v samé blízkosti vábného Cařihradu. Cář Boris byl muž slabý a neměl mimoto dosti vojska na obranu. Rusové vzali po tuhém boji znovu Přeslavec, opanovali rychle větší část území mezi Dunajem a Balkánem a dobyli konečně také Přeslavě; Boris a Roman upadli i s rodinami do zajetí. Pokroky Rusů byly tak mocné, že vzbudily postrach i v Cařihradě. Nikeforos činil pilné přípravy k obraně hlavního města, a také jeho nástupce Jan Cimisches (od prosince 969) pojmál nečekaně nebezpečí velmi vážně. Svjatoslav překročil skutečně z jara r. 970 Balkán, dobyl Plovdiva a rádlil krutě mezi bezbranným obyvatelstvem. Nadarmo se ho pokoušel císař pohnouti nabídkou velikého výkupného k návratu. Svjatoslav se posílil najatými oddíly Pečeněhů, Maďarů i lidu domácího a vydal se na pochod k Drinopoli. Tam zastavilo konečně vojsko řecké ve vražedné bitvě u Arkadiopole (Lüle-Burgas) jeho postup. Cařihrad byl zachráněn.

Císař napíal potom všechny síly, aby se nadobro zbavil hrozného nepřítele. Z jara r. 971 poslal k Dunaji loďstvo vyzbrojené řeckým ohněm, aby bránilo příchodu posil z Ruska, sám se pak vypravil s četným vojskem do Thrakie. Cestou ho došla zpráva, že Rusové, kteří stáhli na zimu své vojsko k Dunaji, nechali průsmyky balkánské neobsazeny. Císař se proto rozhodl přes úzkostlivé námitky svých vůdců k okamžitému tažení přes Balkán, dávaje všude hlásati, že jde osvobodit Bulharsko. Skutečně se podařilo Řekům překročiti Balkán dříve, než tam Svjatoslav mohl poslati vojsko, načež zamířili na Přeslav. Tamní ruský velitel Svěnalď se jim postavil před hradbami na odpor, ale byl poražen a přinucen ustoupiti do města, kdež se hájil hrdinsky, leč marně. Na veliký pátek (14. dubna r. 971) ztekli Řekové hradby a porubali posádku; Svěnalď se zachránil jen s nemnohými k Svjatoslavovi. Boris i Roman byli osvobozeni.

Pád Přeslavě a sliby císařovy se nemínuly s účinkem na obyvatelstvo bulharské; vše se poddávalo Řekům, Svjatoslav se je marně pokoušel zastrašiti hromadnými popravami a byl nucen stáhnouti všechny své síly k pevnému Drsteru. Císař mu nedopřál času k novým přípravám a přitřhl rychle k městu. Svjatoslav s ním tam svedl bitvu neobyčejně zuřivou, ale musil na konec ustoupiti za hradby; císař ho pak obklíčil s pomocí loďstva se všech stran. Rusové vzdorovali hrdinsky, podnikající časté, ač marné pokusy o protržení svírajícího řetězu, až po třech měsících zlomil jejich sílu hlad. Když se ani poslední zoufalý výpad nezdařil (24. července 971), nabídl Svjatoslav

císaři mír. Na osobní schůzi ujednali oba panovníci, že Rusové vyklidí Bulharsko a vydají zajatce, začal jim Řekové povolili volný odchod a slíbili zásoby na cestu. Svjatoslav odplul potom se vším lidem a chtěl se vrátit po Dněpru, avšak u prahů dněprovských mu zavřeli cestu Pečeněhové. Svjatoslav přezimovav při ústí Dněpru, pokusil se probít jejich řadami a přišel v tom boji o život (972).

Naděje, které Bulhaři kladli do pomoci řecké, dožily se trpkého zklamání. Vítězný Cimisches nezamýšlel ani na okamžik hrát úlohu nezištného osvoboditele. Přitáhl hned po odchodu Rusů do Prěslavě, dal tam Borisa i s bratrem zajmouti a přivtělil jeho državu k říši byzantské. Po slavnostním vjezdu do Cařihradu uložil cířskou korunu v chrámě Boží Moudrosti a přinutil Borisa, že svlékl veřejně před shromážděným lidem purpurový háv na znamení, že se vzdává hodnosti panovnické; potom mu udělil titul magistra. Ještě hůře pochodil Borisův bratr Roman; císař ho dal vyklestiti. Zároveň byl i patriarcha Damian zbaven své hodnosti a Bulharsko podřízeno opět patriarchovi cařihradskému.

Není pochyby, že císař pojímal vynucený odstup Borisův jako právní nárok na veškeru říši bulharskou z doby Petrovy, ale vskutku se octlo pod jeho mocí jen Bulharsko východní. Na západě si zatím zřídili bratři David, Mojžíš, Aron a Samuel državu úplně nezávislou jako pokračování staré říše bulharské. Jejich odboj měl původně (roku 969) za cíl opanovati místo Borisa II. všechnu říši, avšak zakročení Řeků na prospěch dědiců Petrových bylo příčinou, že mohli uvést pod svou moc toliko polovici západní. Roztržení říše mělo aspoň ten dobrý následek, že se pohroma, jež stihla Bulharsko vpádem ruského, obmezila jen na země východní. Věrolomné jednání Cimischovo způsobilo potom, že se boj zahájený původně proti dynastii domácí obrátil v zápas o národní samostatnost proti nástrahám řeckým. Západní vládcové neuznali připojení Bulharska k Byzancii a neuznali ani zrušení svéprávnosti církevní. Přijali, ačli tak neučinili už r. 969, hodnost cířskou a prohlásili v Srědci nového patriarchu. Zmínky v pramenech ukazují na to, že všichni čtyři vystupovali a vládli společně; zdali také všichni užívali titulu cířského, či jen nejstarší David, nelze rozhodnouti.

Ale štěstí válečné nebylo bratřím zprvu příznivo. Netoliko že se jim nepodařilo vypuditi Řeky ze zemí východních, nýbrž bylo jim naopak ustupovati dále na západ. Nevíme sice o těch bojích nic určitěho, že však Řekové šířili svou moc i do končin západních, je viděti z toho, že patriarcha a s ním patrně i vládcové byli nuceni přeložiti své sídlo ze Srědce nejprve do Vodanu, potom

do Moglenu a konečně do Ochridu. Bulhaři hledali v tom zápase pomoci v Německu; r. 973 se dovidáme o jejich poselství u císaře Oty I. v Kvedlinburce. Jaký mělo poselství to výsledkem není známo; vůbec mizejí na konci vlády Cimischovy všechny zprávy o Bulharech. Zdá se, že carští bratři byli zatlačeni až do západní Makedonie a Albanie, a jenom nové prudké boje s Araby byly příčinou, že se císaři nepodařilo dovésti zkázu Bulharska ke konci.

Náhlá smrt císaře Jana I. (10. ledna 976) způsobila v tomto stavu věci rázem obrat. Vládu vzal do rukou mladý Basilio II., který se sice ukázal mužem železné ráznosti a houževnaté vytrvalosti, ale za prvních let musil mnoho zápasiti s odbojnými choutkami velmožů, dvorskými pletichami i nepoddajností duchovenstva. Proto nemohl dlouho rozvinouti náležitě síly říše na venek. Zpráva o smrti hrozného nepřitele národního oživila rázem zašlé naděje Bulharů. David a jeho bratři se pozdvihli hned k novému boji, v krajinách obsazených Řeky se bouřilo obyvatelstvo a přidávalo se s radostí k osvoboditelům. Mladý císař nemohl proti tomu nic podniknouti, neboť se proti němu vzbouřil na východě vojevůdce Bardas Skleros. Mělo tedy pozdvížení rychlý úspěch; Bulhaři vypudili Řeky ze všech končin západních i z Podunají; vojevůdcové řečtí zachránili toliko území v severní Thrakii. Zajetí vládcové Boris a Roman použili příhodné chvíle a uprchli ke krajanům. Jenže Borisa stihla nehoda; sotva překročili hranice panství řeckého, zabíj ho omylem hluchý venkovan pokládaje ho podle oděvu za Řeka. Roman se dostal šťastně až do Vidina a byl potom jmenován velitelem ve Skopji.

Zatím zahynuli z vládců bulharských rychle za sebou tři starší bratři. David padl hned na počátku obnoveného boje (z jara r. 976) ve srážce s četou potulných pastýřů vlašských u místa zvaného Krásné duby (*Kalai dōub*) mezi Kosturem a Prespou; Mojžíše stihla smrt při obléhání Sěru; Aron chtěl potom strhnouti vládu na sebe sám, avšak Samuel předešel; obvinil ho ze zrádných piklů s Řeky — právem-li či neprávem, nelze dnes zjistiti — a dal ho v Dupnici (mezi Sofií a Samokovem) usmrtiti (14. června 976). Tak se stal Samuel v létě r. 976 samovládcem.

Nesnáze, s nimiž zápasil po několik let císař Basilio II., umožnily Samuelovi, aby utvrdil svou vládu ve všem opanovaném starém území bulharském, ano mohl brzy vystoupiti útočně. Ježto vlastní základnou jeho moci byly země západní, obracel své úsilí hlavně směrem k pobřeží Egejskému a Jaderskému. Jeho vojska napadala Thesalii, okolí Solunu a zabíhala daleko do vlastního Řecka. R. 983 dobyl hlavního města

thesalského Larisy a přesídlil odtud i z okolí množství lidu do nitra Makedonie. Basilio II. mohl proti němu teprve r. 986 vystoupiti s větším důrazem. Vypravil se z Plovdiva k Srédeci, chtěje patrně dobytím toho města rozraziti spojitost Podunají s ostatní državou Samuelovou, ale obléhání zůstalo bez výsledku a císař byl nucen ustoupiti před blížícím se vojskem bulharským k Trojanovým Vratům. Tam ho Samuel v horách náhle přepadl a způsobil mu takovou porážku, že se císař sám sotva spasil útekem.

Když odrazil tento útok, obrátil Samuel všechno úsilí proti zbytkům řecké državy na západě. Brzy se mu podařilo dostatí do své moci celé pobřeží albánské a konečně (asi r. 989) i město Drač, odkud pocházela i jeho manželka Agatha, dcera městského náčelníka Chryselia. Pád Drače, který se ani za doby velikých výbojů Symeonových nedostal v moc Bulharů, byl těžkou ranou pro říši byzantskou. Potom nemohli odolatí Bulharům ani knížata kmenů srbských na pobřeží adrijském, kteří byli přátelsky nakloněni Řekům. Samuel vpadl nejdříve do území zetského knížete Vladimira, muže mírumilovného, který byl po smrti ctěn za svatého; zajal ho, načež zpusťošil Dalmácii až k Zadru, pronikl i do Bosny a do území vlastních Srbů až k Rašce a přinutil tamní kmeny k poddanství. Roku potomního se obrátil útočně na jih a dobyl k velmi nemilému překvapení Řeků pevného Beru, který ovládal cesty na Solun (asi 990).

Tenkrát se octl Samuel na vrcholu své moci. Jeho panství nabylo největšího objemu obsahujíc Podunají až za Balkán a většinu západní části poloostrova; proti byzantské Thrakii byla hranicí asi čára jdoucí východně od Trojanových Vrat směrem jižním k západní části hřbetu rhodopského, z Makedonie zbyly Řekům jen dolní toky Mesty, Strumy a Vardaru; na jihozápadě šly hranice jižně od řeky Peneia až asi k ústí epirské řeky Kalamy, odtud na sever hranice se táhla podél moře; na severozápadě mu byli poddání kmenové srbští, možná až k Cetini a k Vrbasu, na severu je ohraničovaly řeky Sáva a Dunaj, ač tak, že i Srěmsko patřilo Bulharům. Samuelovi se tedy podařilo obnoviti v podstatě říši Symeonovu; na jih od předhor balkánských sice nevládl, zato měla jeho říše větší rozsah na severozápadě a jihozápadě. Podstatný rozdíl byl arci v tom, že střediskem a vlastní základnou její byly země západní, východ, který vévodil na počátku, pozbyl někdejší důležitosti; hlavní příčinou byla jistě ztráta území valašského, které jej před tím zaokrouhlovalo v celek pevně uzavřený a schopný obrany proti vpádům z nížin jihoruských. Politika Samuelova směřovala také vždy napřed k utvrzení

a ucelení državy západní. Sídlem cářovým byla zprvu Prespa, položená na skalnatém ostrově na hořejším jezeře prespanském, potom Ochrid, kam přenesl své sídlo i patriarcha.

Vnitřní ráz říše Samuelovy se nelišil nijak od řádů, které se ustálily za dob dřívějších. Vládnoucí třídou byly mocné rody boljarské, z nichž cář vybíral své vojevůdce a správce krajín; jména jejich, pokud se zachovala, jsou z části turecko-bulharská, ostatek slovanská nebo křesťanská; z titulů se připomíná jediný kanchan. Kmenům srbským ponechal Samuel knížata domácí. I zajatý kníže zetský Vladimír dostal nazpět své území; Samuel ho připoutal k své rodině,¹⁾ dav mu za manželku dceru Theodoru. O církevních poměrech říše je známo velmi málo. Možno se domnívati, že Samuel hledal v svém těžkém zápase s Řeky oporu v církvi římské, ale zpráv o tom není; papežství bylo ostatně tenkrát v úpadku, aby mohlo provozovati politiku velikého slohu jako kdysi Mikuláš I. a jeho nástupcové. Zdá se také, že Samuel nekladl valných překážek bogomilstvu; tenkrát se asi rozmohla nauka ta v jižní Makedonii a počala se šířiti na severozápad poloostrova, kde zakotvila pevně na území dnešní Bosny. O kulturních poměrech nejsme dosti zpraveni. Písemnictví hlaholské se uchýlilo za třesku zbraní do tišin klášterních; ve veřejném životě zvítězilo i v Makedonii písmo kyrilské. Náhrobní nápis, který dal Samuel r. 993 poříditi svým rodičům Nikolovi a Ripsimě i bratru Davidovi na východním břehu jezera Prespy, je psán kyrilsky. Z literárních památek náleží do této doby zejména překlad letopisů Jana Malaly a Georgia Monacha. Umění výtvarnému nebyla bouřná doba přízniva; vedla spíš k budování pevných hradů. Ale v obou sídlech Samuelových vznikly přece nádherné chrámy rázu basilikového: chrám sv. Achilla larisského v Prespě a chrám sv. Sofie v Ochridě.

Zatím zdolal císař Basilio II. na východě nebezpečnou vzpouru generála Bardy Foky a uvolnil si ruce k lepšímu

¹⁾ Rod Nikoloveů: Nikola velmož bulharský m. Ripsima

David † 976	Mojžiš † 976	Aron † 976	Samuel † 6. října 1014 m. Agatha Chryseliova		
		Jan Vladislav 1015–1018 m. Marie	Gabriel Radomiř 1014–1015 1. m. dcera krále uher. 2. Irena z Larisy	Theodora m. Vladimír	Miroslava m. Ašot
Presjan, Alusian	Aron, Trajan, Radomír	Kateřina m. Isák Komnen	(*) Deljan (?)	(*) Syn N oslepen od Jana Vladislava	dcera m. Štěpán Vojslav (zetský) Michal král srbský Konstantin Bodin cář 1073

vedení války v Evropě. R. 991 zahájil nové útoky. Samuel se mu nestavěl, pokud ze stručných a nejasných zpráv letopisných lze souditi, nikde v otevřeném poli, nýbrž obsadil silně pomezí města a tvrze, jež dal za předchozí doby náležitě opevniti, a operoval s vojskem za touto obrannou linií. Císař byl nucen dobývatí krok za krokem pevných míst. Podle zprávy Jahjovy dobyl po čtyřletém boji mnoha tvrzí, z nichž některé obsadil trvale, jiné, kterých nemohl držeti, pobořil; mezi posledními byl i Srědec. Celkem byl výsledek tohoto namáhavého postupu nevalný; když se císař r. 995 musil opět obrátiti s větší mocí na východ, stála říše Samuelova stejně pevně jako předtím. Ale brzy nastal obrat.

Samuel přešel hned po odchodu císařově k útoku; vypravil se k Solunu a připravil Řekům před městem citelnou porážku. Rok potom (996) vytrhl s velkým vojskem do Helady, poplenil Boiotii, Atiku a část Peloponesu, ale na zpátečním tažení ho stihla osudná pohroma. Solunský velitel Nikefor Uranos sebral zatím všechny síly a postavil se mu vstříc nad řekou Spercheiem. Bulhaři stojíce na pravém břehu rozvodněné řeky — bylo to nejspíše na jaře — domnívali se býti dostatečně chráněni jejím tokem, ale Nikeforovi se podařilo převést v noci vojsko přes řeku a přepadnouti náhle jejich ležení. Nastala strašlivá řež, v níž bylo všechno téměř vojsko bulharské pobito. Samuel a jeho těžce zraněný syn Radomir se spasili stěží po horských cestách domů.

Hrozná porážka nad Spercheiem se stala říši bulharské osudnou; vojenská síla její byla zlomena. Na štěstí nevyužítkovali Řekové hned plně svého vítězství, takže Samuel nabyt času k novým přípravám obranným. Vešel také ve spojení s uherským chánem Gejzou a oženil Radomira s jeho dcerou. Teprve r. 999 podnikl Basilios II. nové veliké tažení proti Bulharům; nejdříve vpadl do krajiny srědecké, dobyl všech tamních tvrzí a pobořil je. Obrana Podunají nebyla potom pro porušené spojení a nedostatek vojska už dobře možna. Vojevůdcové Theodorokan a Nikefor Xifias se zmocnili r. 1000 Prěslavě, Plisky, Prěslavce a jiných měst a obsadili většinu země mezi Balkánem a Dunajem. R. 1001 došlo na krajiny jižní; císař se osobně vypravil ze Solunu proti Beru, jehož velitel Dobromir mu město vydal, nepokusiv se ani o řádnou obranu; potom vzal Servii, opanoval Thesalii a dobyl na zpátečním tažení ještě i Vodenu. Servijský velitel Nikolica a vodenský Dragšan se dostali do zajetí. Dragšana oženil císař v Solunu s Řekyní, ale statečný bojovník nepřestal toužiti po vlasti; pokoušel se opětovně, ač měl s manželkou již čtyři dítky, o útek. Po třetím nezdařeném pokuse ho nabodli na kůl.

Po dobytí končin jižních císař se obrátil r. 1002 na sever a dokončil podrobení Podunají. Město Vidin se bránilo statečně po osm měsíců, neboť vůdcové uměli obratně mařiti účinky řeckého ohně. Samuel se pokusil odlákati oblehatele od Vidina nájezdem do Thrakie, kde znenadání přepadl a vyplnil i Drinopol (15. srpna), ale jeho úmysl se nezdařil. Asi počátkem r. 1003 padl důležitý Vidin do rukou řeckých. Jeho pád uvolnil Řekům přístup do Pomoraví; císař si podrobil bez valných nesnází celé to území a podnikl pak od severu útok na Skopje, kde velel vykleštěný carevič Roman. Samuelovo tažení na pomoc obleženému městu skončilo porážkou před hradbami, císař přinutil pak Skopje se vzdáti a otevřel si tak cestu do kotliny vardarské. Ale jeho vojsko utrpělo, ač postupovalo vítězně, přece jen příliš veliké ztráty, aby mohlo vésti rozhodnou ránu do samého srdce říše Samuelovy. Mimoto bylo třeba zajistiti nejdříve povodí horní Strumy, jež ovládal pevný hrad Pernik (na západ od Vitoše). Tam narazili však Řekové na nečekaný odpor. Velitel Krakras se bránil hrdinsky, odoláváje úspěšně zbraním i lákavým nabídkám nepřátel. Císař byl nucen upustiti od dobývání a vrátiti se do Cařihradu.

O následujících letech není dosti zpráv. Císař nemohl pokračovati v svých rázných útocích, neboť zápas si vyžádal příliš velkého napětí sil vojenských i finančních, a mimoto bylo třeba věnovati důraznější pozornost poměrům na jiných stranách. Válka přestávala proto několik let potom na pohraničních vpádech a plenech. Tak byla dopřána Bulharům dosti dlouhá doba oddechu. Z rozsáhlé kdysi říše zbývaly arci jen trosky, Makedonie s Albaníí. R. 1005 utrpěl Samuel vážnou ztrátu, která se ho dotkla těžce nejen jako vladaře, nýbrž i jako otce rodiny. V bitvě před Solunem r. 995 zajali Bulhaři Ašota, syna solunského velitele Jiřího Taronita. Mladý ten Armén si získal v zajetí srdce Samuelovy dcery Miroslavy; cář svolil, ač nerad, k sňatku a ustanovil později svého zetě velitelem v Drači, kde žili také příbuzní jeho manželky. Ale Ašot se odměnil tchánovi hanebným nevděkem. Touže po návratu do Cařihradu, dohodl se s rodinou Chryseliovou o vydání města Řekům. Na jejich vyzvání připlul velitel řeckého loďstva Eustathios Dafnomilos, přijal Ašota i s ženou na loď, načež synové Chryseliovi vpustili Řeky do města (1005). Neopatrnou náhradu za ztrátu Drače poskytl Samuelovi zpětně dobytí Vodenu.

Samuel si byl dobře vědom, že Basilios II. neustává pomýšletí na jeho zničení, a konal pilné přípravy k obraně. Okamžik rozhodný nastal roku 1014. Císař se vypravil s ve-

likým vojskem do Makedonie od východu a vojevůdce Theofylakt Botaneiates ho měl podporovati tažením od Solunu. Samuel se postavil císaři do cesty v soutěsce u vsi Ključ (mezi Strumicí a Petričem), kde se opevnil zásekami; proti Botaneiatovi poslal župana Nestoricu. Císař se pokoušel marně ztéci pevné postavení Bulharů, avšak Nestorica utrpěl před Solunem dokonalejší porážku, načež se Botaneiates spojil s císařem. Samuel odporoval se zdarem i rozmnoženě moci nepřítelově, až Nikefor Xifias obešel s částí vojska pohoří Bělasici a napadl Bulhary také od zadu. Nastala krutá řež (29. června), v níž většina vojska bulharského zahynula; Samuel se zachránil do Prilepu. Úspěch Řeků byl však značně zeslaben tím, že se Botaneiates nechal na dalším pochodu neopatrně vlákati do zálohy a byl s většinou svého oddílu zahuben.

Samuel nepřekonal pohromu bělasickou dlouho, zemřel již 6. října 1014. Znamé vypravování kronikáře Kedrena, jako by příčinou jeho smrti byl býval pohled na vracející se zajatce bulharské, které pryč Baslios poslal v počtu 15.000 oslepené domů, nezbuzuje důvěry, již pro nemožně vysoké číslo zajatých. Vlády v otrěsené říši se ujal Samuelův syn Radomir, křesťanským jménem Gabriel; jeho manželkou byla krásná Řekyně Irena, jež byla v dětském věku odvedena r. 983 do zajetí z Larisy. Radomir zapudil k vůli ní dceru krále uherského, právě těhotnou. Císař dověděl se v Mosynopolí o smrti svého mohutného protivníka, využil ihned chvíle prvního zmatku a uhodil na nepřítele novým útokem. Ještě r. 1014 mu padly do rukou Prilep a Štip a na počátku r. 1015 Voden. Radomir žádal marně o mír, uvoluje se uznati vrchní panství byzantské. Císař podnikl potom útok na Moglen, ale tam se bránil velitel Iljica tak udatně, že se Řekové mohli jenom po těžkých ztrátách zmocniti této tvrze (v září 1015); Iljica byl s mnohými boljary odveden do zajetí do Armenie. Pátý den po dobytí Moglenu stihla císaře zpráva, že Radomir už nežije. Bratranec mladého cáře Jan Vladislav, syn Aronův, ho zavraždil na lovu u Petrska nedaleko Ostrova a zmocnil se vlády.

Uchvatitel si hleděl zajistiti panství krutým řáděním proti všem, kdož se mu zdáli nebezpečni; dal zavraždit i manželku Radomirovu, oslepití jeho nejstaršího syna, ba sprovodil se světa i srbského knížete Vladimira, přilákav ho úskočně do Ochridu. Zároveň nabídl ihned císaři poddanství s výminkou, aby byl ponechán v držení toho, co měl. Císař nabídku přijal. Ale v zápětí se dostavil do jeho ležení v Moglenu Radomirův stoupenec Theodor Kanchan, přesvědčil císaře, že Vladislav chce jen získati čas na přípravy k novému boji, a pohnul ho, aby

pokračoval v útocích. Císař opanoval potom ještě r. 1015 za velikého pustošení Bitoljsko, vzal dokonce i Ochrid a obrátil se odtud k Drači, aby zabezpečil důležité to město proti útokům Bulharů. Ale v tom přepadl a zničil župan Ivac v Bitoljsku vojenský oddíl, který měl udržovati jeho spojení s úzadím, a přinutil ho k návratu.

Jan Vladislav vida, že není naděje na smír, napial všechny síly k poslednímu zoufalému boji. Zbývala mu sice z celé državy jen Albanie a část Makedonie, ale právě toto území se hodilo svým hornatým rázem nejlépe k houževnaté obraně. Nezdařené pokusy Řeků o Pernik (1016) a Kostur (1017) ukázaly císaři, že je třeba větších příprav vojenských. Jan Vladislav získal dokonce za spojence Pečeněhy, kteří vpadli r. 1017 do Podunají, ale byli od stratega drsterského odraženi. Teprve koncem r. 1017 dobyli Řekové značnějšího úspěchu porazivše cáře u Setiny v Bitoljsku; porážku tu zavini, jak vypravuje Skylitzes, poplach, který způsobil výzvědný oddíl pokřikem, že se blíží císař (běžite, césar — βεῤῥεῖτε, ὁ τσαῖσα). Nicméně nepozbýval Vladislav naděje; z jara r. 1018 se vypravil proti Drači, ale při dobývání města padl.

Vladislav byl krutý násilník, ale osvědčil se jako neohrožený a vytrvalý obhájce posledních zbytků samostatnosti bulharské. Po jeho smrti se ukázalo, že všechna obrana spočívala jedině na jeho osobě. Vůdčí osobnosti pozbyly valnou většinou chuti k dalšímu zápasu, jež pokládaly za marný. Nejstarší syn zemřelého cáře Presjan chtěl sice pokračovati v boji, ale jeho matka Marie i patriarcha Jan vypravili poselstvo k císaři nabízejíce podrobení. S nimi byla zajedno i většina boljarstva. Když se císař na zprávu o smrti Vladislavově vypravil z Cařihradu na západ, poddával se mu kdekdo: Krakras, velitel pevného Perniku, Dragomuž, velitel Strumice, vojvoda Bogdan i velitelé jiných hradů. V Ochridě se mu pokorila carevna vdova Marie s rodinou a vydala mu cářskou pokladnu, v níž bylo 100 hřiven zlata, množství vzácných rouch i klenotů. Císař zajistil cářské rodině vysoké hodnosti a statky a potvrdil církvi i velmožům světským všechny jejich výsady. Potom zbývalo podrobiti jen jižní Albanii, kde někteří vůdcové setrvali v neústupném odporu. Vladislavovi synové Presjan, Alusian a Aron se uchýlili na horu Tomor nad Beratem a opevnili se tam, ale vojsko řecké je přinutilo zakrátko se vzdáti. Na hoře Vrchotu (v Děvoljsku) se bránil Ivac až do srpna roku 1018, kdy byl zrádně zavražděn. Konečně se poddali mladý Nikolica pod Skopjem a Elemag v Beratu. — Za všech předchozích bojů se udržel na dálném severu bulharský náместek Sermon ve Srěmu, snad s pomocí Maďarů a Chorvatů. Po

pádu ostatní říše ho zabil zrádně řecký vojevůdce Konstantin Diogenes při vyjednávání na řece Sávě, načež Srémsko opanovali Rekové.

Tak vzala říše Bulharská po více než 300letém trvání za své. Padla v hrđinském boji proti vojenské přesile obrozené říše byzantské. Řecká veřejnost jásala, že odvěký nepřítel, který tolikrát ohrožoval sám Cařihrad a nedopřával Řekům žítí v pokoji a blahobytu, leží spoután u jejich nohou. Císař slavil na počátku r. 1019 nádherný vjezd do Cařihradu veda za sebou v průvodu zajaté velmože a členy rodiny Nikolovců. Pozdější věky spojily trvale s jeho jménem zasloužený název Bulharobijce (*Βουλγαροόκτος*). Konečný výsledek dlouholetého krutého zápasu byl asi pojištěn více dohodou než zbraní. Císař šetřil všech učiněných příprav; členům rodiny carské se dostalo vysokých titulů a místa mezi přední šlechtou byzantskou; Kateřina, dcera posledního cáře, se stala později jako choť Isáka Komnena dokonce císařovnou. Ale všechny tituly a potvrzené výsady vážily málo, když národ jako celek pozbyl po všech slavných nábězích k vyššímu rozvoji na dlouhá léta své samostatnosti.

Hlavním pramenem jsou opět kroniky byzantské, pro 10. stol. pokračování Theofanovo, Lev Grammatik, Symeon a j., pro dějiny říše Samuelovy hlavně Lev Diakon, Jahja antiošský (vyňatky z jeho syrské kroniky vydal Rozen, Imperator Vasilij Bolgarobijca, Petrohrad 1883) a Jan Skylitzes, jehož kronika v původním znění posud není vydána a je známa jen tak, jak ji převzal pozdější Jan Kedrenos; podrobnosti důležité pro dějiny bulharské vydal Prokić, Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes cod. Vind. (Diss. Mnichov 1906). O výpravě Svjatoslavově vypravuje také ruská kronika Nestorova. — Z prací novějších pojednává o věku Petrově Drinov, Južnyje Slavjane (str. 106.); O bogomilech je dosud základním, třeba v mnohém směru už předstiženým dílem Rački, Bogomili i Patarení (Rad jugosl. akad. 7, 8, 10); o Paulikianech Karapet Ter-Mkrttschian, Die Paulikianer im byzant. Reiche (Lipsko 1893). Řeč Kozmovu proti bogomilům vydal Popruženko, Sv. Kozmy prezvitera slovo na eretiki (Pamjatniki drevnej pišmennosti i iskusstva 167, r. 1907); list patriarchy Theofylakta objevil Petrovskij (vyd. v Izv. otd. rus. jaz. i sl. v. imp. akad. nauk XVIII. Petr. 1913). Ostatní literaturu uvádí Weingart v studii Počátky bogomilství, prvního opravného hnutí u Slovanů (Slov. Přehled XVI). K tomu ještě Blagoev, Právní i sociální v'zgleďi na bogomilitě (Sofia 1912); Gheorghieff, Les Bogomiles et presbyter Kosma (Lausanne 1920); nepříznivý posudek Weingartův v Čas. Česk. musea, 1921. — Temné počátky a další dějiny říše západo-bulharské vyšetřuje Prokić v pracích: Početak Samuilove vlade (Glas srp. kralj. akademje 64, 1901); Početak jedne slovenske carevine v Maćedoniji u X. veku (t. 74; 1908); Jovan Skilica kao izvor za istoriju maćed. slovenske države (t. 84, 1910); Prvi ochridski archiepiskop Jovan (1. 1911). K poměrům církevním Gelzer, Ungedruckte u. wenig bekannte Notitiae episcopatum (Abh. bayer. Akad. Mnichov 1901). Sokolov, Sostojanie monašestva v vizant. cerkvi 842—1204 (Kazaň 1894). — Jiné významnější práce: Rambaud, L'empire grec au X. siècle (1870); Schlumberger, Nicéphore Phocas (1890); též L'épopée byzantine (1896—1900, 2 sv.); Uspenskij, Rus i Vizantijska

v X. věkě (Odessa 1888); Hruševskij, Istorija Ukrainy-Rusi, I (o tažení Svjatoslavově); Rački, Borba južnich Slovena za državnu neodvisnost u 11. v. (Rad. jugosl. akad. 24—31); J. Ivanov, Bělasickata bitka (Izv. na istor. druž. v Sofia III, 1911); Lipovskij, Iz istorii grekobolg. borby v X.—XI. v. (Ž. M. N. Pr. 1891); Ivanov, Sv. Ivan Rilski i negorijjat monastir (Sofia 1917). Památky stavitelské z doby Samuelovy popsal Miljukov v Izvěstich archeol. institutu v Cařihradě, 4, 1899.

7. Bulharsko pod panstvím byzantským v 11.—12. věku.

Právní a sociální rozvrstvení obyvatelstva. — Poměry hospodářské. — Obchod. — Konečný zánik bulharských dobyvatelů v žívu slovanském. — První zprávy o Rumunech (Vlaších). — Albánci. — Byzantská administrativa na půdě říše bulharské. — Správa církevní. — Daňový útlak. — Povstání Petra Deljana (1040). — Vpády Pečeněhů a Uzů. — Povstání Bodinovo (1073). — Útoky Normanů na balkánský poloostrov. — Záhuba Pečeněhů. — Stěhování Vlachů do Zádunají. — Válka císaře Manuela I. se Srby a Uhry. — Úpadek církve bulharské. — Počátky klášterů na poloostrově athonském. — Pokles bulharského písemnictví. — Paulikiánské a bogomilské sekty. — Přerušovaný rozvoj národa.

Pád říše Samuelovy měl za následek, že se všichni Slované poloostrovní ocitli pod mocí říše byzantské, jejíž hranice se vrátily do stavu, jaký měly v 6. století. Kmenové srbští, kteří vyhledávali za dřívějších dob rádi ochrany řecké proti mocným Bulharům, byli připoutáni, ač podrželi svá kmenová knížata, tuhým poddanstvím a také králové chorvatští byli nuceni se podřizovati Cařihradu. Všude jinde na poloostrově vládli císařové přímo skrze své správce a úředníky.

Stav, v němž panství byzantské zastihlo země bulharské, byl značně rozdílný od poměrů, jak se jeví ještě v 9. století. Zveličený rozsah říše, slovanská většina obyvatelstva, vlivy byzantské a zvláště křesťanství působily mocně na vývoj jejího vnitřního ústrojí. Kmenové zřízení Slovanů ustoupilo skoro všude zeměpanské správě provinciální. Správcové, zvaní nejspíš župany, pocházeli v 9. století asi většinou z boljarských rodin bulharských, později se mezi nimi množili Slované, buď potomci někdejších rodů knížecích nebo jiní lidé, kteří se povznegli ve službě carské. Sídlivali v městech, pokud se uchovala, častěji však na pevných hradech, jež ovládaly okolní krajinu. Byli povinni odváděti carskému dvoru dávky a důchody ze svých okrsků — daně, pak cla, mýta, pokuty, poplatky a j. — a věsti na povel panovníkův vojenskou výzvu svého kraje do boje; nad obyvatelstvem svých obvodů vy-

konávali všechnu moc panovníci jako jeho plnomocníci a zástupcové. Za prvních dob, kdy toto zřízení vešlo ve skutek, tedy za Omortaga, a později za silné vlády Symeonovy, ustanovoval je asi vládce do odvolání, za doby Samuelovy, jehož říše měla ráz šlechtické oligarchie, drželi svá místa namnoho doživotně. Na udržování svého domu, pak nižších zřízenců a družin branného lidu měli důchody ze svých okrsků, pokud je neodváděli ke dvoru knížecímu, a pak statky, jež jim cář přikázal nebo jež sami zabrali k své ruce; neboť v státě bulharském se ujala zásada platná také v jiných státech středověkých, že všechna půda, jež není v majetku soukromém, náleží panovníkovi, a župané si odtud brali právo nakládati s ní volně jeho jménem.

Obyvatelstvo platilo dávky státu povinné většinou v přírodninách. V jižní Makedonii odváděly za Samuela selské rodiny z každého volského potahu po míře (modion = $8\frac{3}{4}$ l) prosa, míře pšenice a džbánů vína; pastýři dodávali dobytek. Mimoto byli všichni obyvatelé podle potřeby potahováni k robotám zemským, když šlo o stavbu hradů a pomezních opevnění, úpravu cest, zřizování mostů, dopravu čet vojenských a j. v okolí jejich vsí. Duchovní osoby byly od těchto povinností osvobozeny. O zřízení vojenském za této doby víme velmi málo. Stará jezdecká výzva kmene bulharského, kdysi jádro vojska, nemohla mít při velikém rozsahu říše, zejména za bojů v těžce přístupných končinách horských, toho významu jako dříve. Kníže a župané si vydržovali při svém dvoře a na hradech stále družiny vojensky vycvičené a doplňovali je za války oddíly vybíranými z lidu selského a pastýřského, jež povolávali do zbraně podle zásady, že obrana země je obecnou povinností všeho lidu. Vlastní Bulhaři tvořili patrně jako dříve hlavně jízdu.

Z lidí, jež cář ve své službě zaměstnával (*θηροποιὶ ἀνδροποι*), vyvinul se časem, ať už byli původu jakéhokoli, nový druh šlechty řadící se k starým rodům boljarským; odlišovali se od ostatního lidu ne tak rodem jako spíše majetkem. Náměstkové i nižší zřízenci carští a členové jeho družiny nabývali za své služby statků, které jim byl nucen vzdělavati lid tam usedlý nebo usazovaný. Postavení jeho se potom pořád horšilo, až klesli na stupeň řeckých nevolných pariků (*πάροικοι*). Tak se šířilo na poloostrově velkostatkářské těžení z půdy a s ním i poddanství lidu selského; působil tu podle všeho mocně i vliv sousední říše byzantské, kde se císařové té doby marně pokoušeli zastavit rozmáhání velkostatkářstva na újmu drobných zemědělců. Také držitelé moci církevní, biskupové a kláštery, měli na své vydržování vedle dávek placených od

věřících, o nichž však není známo nic podrobnějšího, statky obdělávané lidem poddaným. Každé nově založené biskupství dostávalo určitě přikázaný počet rodin poddaných; z biskupství, jež se uvádějí v privilegii císaře Basilia II. z r. 1019 pro církev ochridskou, měla některá po 40 parcích, jiná po 30, některá jen 15 nebo 12. Menší měrou se šířilo poddanství v krajinách nedostí úrodných, kde se lid zabýval více pastýřstvím.

Tak se ustalovaly na poloostrově i v krajinách osídlených Slovyany právní a sociální rozdíly mezi obyvatelstvem: statkáři duchovní i světští, rody svobodných zemědělců a pastýřů, lid poddaný a konečně otroci, většinou váleční zajatci. Obyvatelstvo nečetných měst bylo svobodné, ale nemělo zvláštního právního postavení; lišilo se od lidu venkovského toliko způsobem života a zaměstnáním podléhajíc ostatně týmž právním řádům jako venkov. Není pochyby, že všechny zde naznačené rozdíly se vyvíjely v různých končinách říše rozličně, jak na ně působily poměry politické, místní i hospodářské.

Bulharsko žilo ponejvíce ze zemědělství, hlavně z chovu dobytka a rolnického vzdělávání půdy, jež bylo pořád ještě neumělé, třebaže snad v mnohých krajích, zejména jižních, pokročilo stykem s Řeky značně nad prvotní stav nedokonalé těžby staroslovanské. O průmyslu, pokud to nebyla domácí výroba věcí v hospodářství potřebných, lze sotva mluvit; v městských osadách se asi udržela z dob minulých některá drobná řemesla, jež dodávala okolnímu lidu prostší látky tkané, práce kovové a hliněné, hrubé ozdoby, zbraně a j., ale všechno jemnější zboží přicházelo z východu. Přivázeli je ponejvíce kupci řečtí a kupovali za to obilí, dříví, dobytek, kůže a kožišiny, sýry, med, vosk a také otroky. Podle obchodních smluv s říší byzantskou, na příklad podle smlouvy z r. 716, směli za doby míru kupci s obou stran přecházeti hranice, jen když dali zboží opatření po vycelení pečeti; jinak jim bylo zabaveno. O obchodu na jiné straně máme zmínku ve zprávě, že král franský Arnulf, maje válku s moravským knížetem Svatoplukem, požádal r. 892 knížete Vladimira, aby zastavil vývoz soli na Moravu. Mimoto šel Bulharskem za této doby čilý obchod průvozný z Cařihradu do severnějších končin evropských. Podle arabského cestopisu Ibrahima ibn Jakuba přicházeli bulharští kupci až do Magdeburka. Pohraniční cla byla jistě značnou položkou v příjmech vládců bulharských. Obchod vnitřní byl pořád ještě většinou jen prostá výměna zboží, při níž byl hlavní převodní hodnotou dobytek. Domácích ražených peněz nebylo; místo nich kolovaly v zemi zlaté byzantské solidy.

Starobylé právní řády bulharské a slovanské zakusily pronikavých změn vlivem právních názorů byzantských a křes-

ťanských, jak byly sneseny ve sbírce *Zakon sudnyj ljudem* (str. 101). Obecným jejich znakem bylo, že moc státní a církevní zasahovala mnohem hlouběji do života jednotlivců, než bylo dříve, zejména u Slovanů. Státní moc si osobila stíhání přečinů proti tělesné a majetkové bezpečnosti, které se u starých Slovanů vyrovnávaly namnoze svépomocí nebo krevní mstou, církev vyhlášovala proti dřívějšímu zvyku za trestné i činy proti mravnosti, mnohoženství, sňatky mezi příbuznými a j. V poměrech majetkových se uplatňovaly vlivem pokročilejšího stavu hospodářského nové zásady právní, většinou podle vzoru byzantsko-římského. Nejvyšším soudcem a ochráncem práva byl panovník, v provinciích ho zastupovali župané. Vedle nich měly místo i soudy církevní, aspoň ve věcech, týkajících se práva rodinného a manželského. Rozhodčí moc tu měli biskupové. Všechny tyto nové řády a zásady se vžívaly ovšem pomalu a zatlačovaly jen zvolna staré zvyklosti národní.

V národopisném stavu poloostrova se neudály od příchodu Slovanů a Bulharů nijaké převraty nápadné, zato dosti drobných změn, způsobených pozvolným stěhováním menších skupin, nucenou kolonizací některých krajín z příčin hlavně vojenských a vzájemným pronikáním různých vrstev národopisných. Hlavní složkou obyvatelstva byli Slované. Celkový rozsah jejich sídel se od 7. století mnoho nezměnil; byli od té doby stále ne sice jedinými, ale přece jen početně nejsilnějšími držiteli severní části poloostrova. Spisovný jazyk zavedený od Konstantina a Metoděje jim dal společné vědomí národní. Jazyk ten se nazýval slovanským (jęзыкъ словѣнскъ), ale lid sám se označoval názvy jednotek politických. Tak se stalo, že jméno „Bulhaři“ pozbylo již v 10. stol. svého původního významu národopisného a zahrnovalo v sobě netoliko vlastní (turecké) Bulhary, nýbrž i Slovyany sídlící v obvodu carství bulharského; a poněvadž Slované měli v obyvatelstvu toho státu nepoměrnou většinu, v níž staří Bulhaři znenáhla mizeli, utkvělo na konec jedině na nich. V listině císaře Romana II. z r. 960 se jmenují *Σκλάβοι-Βούλγαροι*, v řeckém životopise biskupa Klimenta z 11. stol. se praví: τὸ τῶν Σδλοβενῶν γένος εἶτ' οὖν Βουλγαρόων, a podobně i v památkách slovanských. Také Ibrahim ibn Jakub čítá Bulhary mezi národy slovanské. Potomci hordy Isperrichovy mizejí jako zvláštní jednotka národopisná za doby křesťanské ze zmínek pramenných. Společný jazyk zatlačoval mezi Slovyany výstřelky kmenové rozrůzněnosti a naplňoval je vědomím vzájemné pospolitosti. Ani mezi Slovyany „bulharskými“ a „srbskými“ nebylo za pozdějšího středověku podstatnějších rozdílů, leda příslušnost k dvojímu státnímu celku; z té příčiny nelze pro ty doby stanovití nějakou

přesnou hranici mezi Srby a Bulhary mimo hranice držav politických. Nářečí, jichž lid užíval v obecné mluvě, přecházela zvolna v sebe a pronikala se navzájem.

Vedle Slovanů byli nejdůležitější národ na poloostrově Řekové. Početně sice se nerovnali Slovanům, ale vzdělaností je převyšovali. Nejsilněji byli zastoupeni v Thrakii, kde však začínalo asi na sever od čáry plovdivské souvislé osídlení slovanské, a v staré Heladě, kde byli hodně promíšeni se Slovy; v Makedonii sahala sídla Slovanů místy až do samé blízkosti moře. Mimoto obývali Řekové v městech na pobřeží černomořském a Jaderském až za Drač, konečně žilo asi dosti Řeků porůznu mezi Slovy. Tam, kde bylo na pomezí obou národností obyvatelstvo smíšené, představovali Řekové živě více městský, Slované venkovský.

Bulhaři, kdysi vládnoucí kmen v říši, pozbyli svého prvenství, neboť od doby Symeonovy měla říše ráz nepochybně slovanský, zejména za Samuela, kdy byla jejím střediskem Makedonie. V zprávách pramenných není pak už o Bulharech zmínky. To neznačí arci, že by byli v 10. a 11. století zanikli nadobro; tak rychlé odnárodnění nelze předpokládati. Mocné rody šlechtické se sice rozptýlily ve službách knížecích po říši a odcizily se tam svým krajanům, ale jádro lidu se udržovalo patrně ve východních končinách nížiny podunajské nadále jako národopisný ostrov mezi Slovy. Pozdější válečné pohromy, jež stíhaly Podunají, na příklad zhoubné vpády Svjatoslavovy, zasadily jim asi těžké rány, avšak nezničily jich asi úplně. Časem se potom přizpůsobovali Bulhaři okolním Slovanům, když ne hned řečí, tedy aspoň zvyky a způsobem života. Politicky dohráli svou úlohu již koncem 9. století, jak dlouho si uchovávali svůj zvláštní byt národní, nelze pro nedostatek zpráv vyšetřiti.

O Rumunech čili Vlaších, jak jim Slované říkali, děje se první zmínka r. 976 (str. 47). Za dob pozdějších se vyskytují Vlaši hojně v památkách literárních i v listinách jako potulný lid pastýřský, ale třeba mít na paměti, že tu nejde vždy o skutečné Rumuny. Měniloť slovo „Vlach“ v ústech usedlého obyvatelstva poloostrovního svůj význam. Poněvadž se rozptýlené zbytky románského lidu — bylo to namnoze někdejší obyvatelstvo venkovské, města byla za stěhování slovanského většinou vybita — zabývaly nejvíce pastýřstvím, nabyl název „Vlach“ znenáhla významu pastýře na rozdíl usedlých rolníků, a to beze zření k národnosti. Tak tomu bylo zejména na území srbském, najmě na pobřeží Jaderském, kde potom ten název měnil ještě i jinak svůj smysl, kdežto v Bulharsku podržel, jak se zdá, větší měrou svůj význam národopisný.

Rumuni byli živě stěhovavý; z té příčiny jakož i pro nedostatek určitých zpráv není možno vymeziti přesněji místa, kde za této doby žili četněji. Zprvu jich bylo asi nejvíce na severu a ve středu poloostrova, původním to okrsku národností románské, ale proud stěhování slovanského v 7. a 8. stol. jim ukázal cestu na jih a nesl je místy nepochybně s sebou. Zvláště hojně se rozšířili do severních končin staré Helady; četné zmínky, jež se o nich dějí od 12. století v Thesalii a Epiru, jakož i nově potom vzniklé názvy Veliká Vlachie (Thesalie), Malá Vlachie (Aitolie) a j., ukazují, jak hustě byli za pozdějšího středověku zastoupeni v těch končinách. Jiný proud šel směrem severním do Uher a za dolní Dunaj; zbytky starého obyvatelstva dakorumunského se jim posílily tak, že se udržely až do dneška jako početný národ. Přílivem rumunských kočovníků z poloostrova za Dunaj se vysvětluje pravoslavi a některé jiné zvláštnosti nynějších Rumunů, jež poukazují na styk se vzdálenějším obyvatelstvem poloostrovním. Ve vlastním Bulharsku se připomínají Vlaši v 11.—14. stol. četněji v Dobrudži, v okolí Anchialu, na svazích Balkánu a v horách rhodopských, kromě toho v některých okresích thrackých a makedonských. Jako lid potulný a stěhovavý zabývali se Vlaši i pomístním obchodem a nabyli v něm časem veliké obratnosti.

Mimo Vlchy udrželi se na poloostrově ze starého obyvatelstva ještě potomci Illyrů, kteří si uchovávali svůj původní jazyk, ač silně promíšený živly románskými, až do dneška. Stěhování slovanské zatlačilo nejprv jejich hlavní sílu do hor dnešní severní Albanie, kde se r. 1043 (za vzbouření Manjakova) poprvé připomíná národ „Albanů“. Jméno to slušelo za starého věku illyrskému kmeni usedlému kolem Arbana, nedaleko Kroje; za středověku je rozšířili susedé v různých obměnách (Albani nebo Arbani, Albanenses, Ἀρβανίται, slovanský Arbanasi) na všechny kmény jim příbuzné. Slované vnikli do Albanie značným počtem, ba poslední zoufalý zápas zbytků říše bulharské se strhl právě na půdě jižní Albanie; ale později se šířily divoké pastýřské kmény Arbanasů směrem jižním do Epiru a dusily tam živě slovanský.

Z cizích osadníků, jež vláda byzantská uvedla na poloostrov, zasluhují zmínky Arméni a Turci. Císařové Konstantin V. († 775) a jeho syn Lev IV. († 780) usadili v sererní Thrakii množství lidu syrského a arménského jako vojenské hraničáry proti Bulharům. Z Asie přišli osadníci měli veliký vliv na vznik bogomilstva, ale od 12. století přestávají o nich zmínky, aspoň takové, které by ukazovaly na lid zvláštní národnosti. Osady jejich trpěly jistě velmi mnoho v krutých bojích, jejichž jevištěm bývala Thrakie, a zbytky utonuly asi v národnosti řecké nebo

bulharské. — Z podobných příčin přišla na poloostrov také kolonie Turků, jež císař Theofil převedl okolo roku 840 ze severovýchodní Malé Asie do jižní Makedonie k Vardaru. Osadníci ti, zvaní Turky vardarskými čili Vardarioty, přijali brzy křesťanství, ale z pozdějších dob o nich není zpráv. Jsou-li Turci v osadě Zrchně na Bozdaghu jejich přímými potomky, jak myslí Kančov,¹⁾ je pochybno. — Také panovníci bulharští převáděli z příčin vojenských zajatce z území byzantského do pomezí končin své říše, jako to zejména hojnou měrou činil Krum. Ještě Samuel přesídlil podle Skylitze mnoho zajatých Arménů a Řeků do okolí Bitolje, Prespy a Ochridu. Z té doby pocházely možná také vesnice Arménů, jež se později připomínají na řece Pšině.

Takový byl zhruba stav zemí bulharských, když se r. 1018 stali jejich pány Řekové. Vítězný Basilio II. v nich zařídil byzantskou správu tak, že přiléhala co nejvíce k rádným starším. Ponechal dokonce území bulharské z poslední doby, tedy bez krajů východních, jako zvláštní správní celek pod řízením vrchního místodržitele, který sídlil ve Skopji a měl titul katepana bulharského (κατεπάνω Βουλγαρίας). Prvním katepanem se stal David Arianita. Ostatně byl poloostrov rozdělen, jako jiné končiny říšské, na themata spravovaná strategy, jimž příslušela občanská i vojenská moc v jejich obvodech. Oporou jim byly stále posádky vojenské, rozdělené na turmy, které byly pod vedením turmarchů rozloženy po krajích. Strategové neměli platu, nýbrž vydržovali sebe a svůj podřízený lid z dávek obyvatelstva svých themat. Dávky a povinnosti obcí a kmenů ponechal Basilio II., jak byly za panovníků domácích, ovšem měli strategové při úplné decentralisaci správy možnost vydírati lid způsobem neoprávněným, jak se jim hodilo. Na zabezpečení krajů pomezí zaváděla vláda byzantská soustavu neprodejných, dědičně propůjčovaných statků vojenských (στρατιωτικὰ κτήματα); od 11. století se říkalo takovým statkům, jež připomínají západní léna, πρόνοια, kteréž slovo přejala i Slované (pronija).

Podle slibů napřed daných ponechal Basilio II. i církevní zřízení bulharské nedotčeno. Přiznal sice patriarchu Janovi jenom titul arcibiskupa, ale zajistil mu plnou nezávislost na Cařihradu jako hodnostáři autokefálnímu, potvrdil mu všechna práva a výsady, jež dříve měl (na př. osvobození duchovních od robot zemských), a podřídil mu nejenom ta biskupství, jež byla v obvodu državy bulharské na samém konci samostatnosti, nýbrž i všechna ostatní, jež se za Samuela octla pod

¹⁾ Kančov, Makedonija 68.

mocí bulharskou, vyjímajíc jen eparchii ve východním Podunaji. Podle listin, jež o té věci vydal, příslušelo potom pod vrchní moc arcibiskupa ochridského 30 eparchií: Kostur, Bitolj, Skopje, Moglen, Strumica, Morozvzd (nad horní Bregalnicí jižně od Kocan), Velbužd (nyn. Kystendil), Srdec, Niš, Drster, Vidin, Braničevo, Bělehrad, Srém, Ras (u N. Pazaru v Srbsku), Lipljan (na Kosovu poli), Prizren, Orež (nepochybně dnešní Oroš v území albánských Mireditů), Cernik (v okolí Elbasanu), Glavinica (polohy sporné, nejspíše někde v okolí Valony), Chimaira (na pobřeží epirském), Bulrot (naproti Korfu), Drinopol (nad Drinem, jižní pobočkou Vojusy), Vela (jihových. od Drinopole), Janina, Stag (v Thessalii severně od Trikal), Srbica (Serfidže), Petra (mezi Srbicí a zálivem solunským), Ber a Kozil (snad v jižním Epiru). Drster byl později (ještě v 11. stol.) odloučen od Ochridu, neboť se v biskupských seznamech té doby uvádí jako sídlo zvláštní metropole s pěti podřízenými biskupy pod vrchní mocí patriarchy cařihradského.

V potvrzovacích listinách vytýká císař výslovně, že církev ochridská je pokračováním staré samostatné církve bulharské, jak trvala za cařů Petra a Samuela, a uznává ji tedy jaksi za národní državu bulharskou. Ale ve skutečnosti zůstalo její samostatné trvání pro národ bulharský bez valného užitku. Již nástupce Janův Lev, dosazený okolo r. 1037, byl Řek původem i smyšlením, a odtud obsazovala vláda cařihradská stolec arcibiskupský a z velké části i místa biskupská naporád Řeky, kteří usilovali o to, aby šířili v svých diecesích ducha řeckého. Bulharsko-slovanský původ církve ochridské upadl později vůbec v zapomenutí; duchovní řečtí hlásali, že je vlastně pokračováním arcibiskupství, které kdysi založil a nadal velikými výsadami císař Justinian I. v místě zvaném Justiniana Prima (dnešní Skopje), z jehož okolí pocházel, ačkoli vpravdě zaniklo arcibiskupství to již za bouří stěhování slovanského.

A jako ve věcech církevních, tak se chovala vláda cařihradská i ve správě politické po smrti Basilia II. (1025) k Bulharům nešetřně. Za slabých nástupců mohutného Bulharobijce se zahnízdily ve vnitřním ústrojí říšském četné nepořádky, jejichž následky pociťovaly nejhůře kraje poddané. Řečtí správcové vydírali lid nezákonnými dávkami; výběřčí daní si počínali často hůře než loupežníci. Poměrně nejméně útisku zakoušelo obyvatelstvo v Podunaji, protože vláda je byla nucena udržovati při dobré vůli pro stálé nebezpečí, jež tam hrozilo od kočovníků zadunajských. Na ostatní kraje slovanské doléhala poroba velmi těžce. Národ zbavený svých politických hlav, členů někdejší rodiny carské a předních boljarů, jež Basilio II. odvedl a rozsídil po různých cizích končinách říše, ulevoval

si dosti dlouho jen tlumeným vřením; když však za císaře Michala IV. (1034—1041) vláda cařihradská zavedla místo naturálních dávek platy v penězích, jež si venkované při tehdejší láci výrobků zemědělských mohli jen těžko a se ztrátami opatřovati, vybuchla nespokojenost v západních krajinách balkánských v otevřenou vzpouru. Naděje na úspěch odboje posiloval zdatný odpor Srbů proti vládě byzantské.

Štěpán Vojslav, kníže srbských kmenů usedlých v Zetě, Trebinjsku a Záchlumí (v dnešní Černé Hoře a Hercegovině s pobřežím), vzepřel se rázně pokusům Řeků, čelícím k utužení jeho závislosti a připravil r. 1040 vojsku naň vyslanému v neschůdných údolích své země dokonalou porážku. V zápětí nastalo pozdvižení na severu, v okolí Braničeva a Bělehradu. V čelo hnutí se postavil Petr Deljan, prvý syn někdejšího cíře Radomira z jeho zapuzené uherské manželky, který uprchl ze zajetí řeckého. Podle zpráv řeckých se Deljan za syna Radomirova toliko vydával; byl-li jím skutečně, nelze dnes zjistiti. Buď jak buď, jeho první vystoupení bylo provázeno zdarem. Opanoval Niš i Skopje a postupoval vítězně na jih; nespokojený lid se přidával všude k němu. Touž dobou se vzbouřili i Slované v okolí dračském pod vůdcem Tichomírem. Vojska obou náčelníků se spojila a prohlásila Deljana jako syna Radomirova cířem; nespokojený Tichomir byl od lidu ukamenován. Povstání se potom rozšířilo do jižní Makedonie, Albanie i Epiru; voje Deljanovy dobyly Drače a zabíhaly do Thesalie i dále na jih až k Thebám. Bulharský komorník císaře Michala IV. Manuel Ivac — podle jména soudíc mohl to býti syn župana Samuelova (str. 125) — uprchl ke krajanům a přinesl jim s sebou množství peněz z pokladu císařského. Také Alusian, druhý syn cíře Vladislava, který byl do té doby řeckým náměstkem v arménské Theodosiodiopoli, opustil pro neshody s dvorem císařským své místo a dostal se v přestrojení až do tábora Deljanova v Ostrově (záp. od Vodenu).

Až dotud se dařilo vše dobře, ale brzy nastal nepříznivý obrat. Deljan vypravil na podzim r. 1040 Alusiana, jež přijal jako příbuzného s velikými poctami, v čele četného vojska na Solun. Alusian dobýval města po 6 dní, leč všechny útoky se rozbíjely, jako kdysi v 7. století, o pevné hradby solunské; když pak obležení učinili výpad a zničili na polovic vojska bulharského, nezbyvalo Alusianovi než neslavně odtáhnouti. Těžká ta porážka podlomila sílu odboje. Mezi vůdci nastala roztržka, jež skončila tím, že Alusian dal (v létě 1041) Deljana lživě předpovědi a oslepití; a poněvadž se mu přes to nepodařilo strhnouti vedení na sebe, uprchl nazpět k Řekům. Císař, který zatím sebral veliké vojsko, použil zmatku v táboře

bulharském, udeřil na ně a způsobil jim rozhodnou porážku; oslepený Deljan upadl do zajetí. Potom nebylo už Řekům za těžko potříti rozptýlené čtyry vzbouřenců i v jiných končinách. Také Manuel Ivac se dostal po statečné obraně u Prilepu do zajetí; poslední zbytky podlehly koncem r. 1041 po tuhém boji v okolí Srědce.

Vláda byzantská chtěla dovršiti své vítězství také podrobením Štěpána Vojslava. Dračský strateg vpadl na rozkaz císaře Konstantina IX. (1042—1054) na podzim r. 1042 s velikým vojskem do jeho území, avšak Vojslav ho zaskočil někde v horách pozdější Černé Hory a zničil většinu jeho vojska. Hned potom (r. 1043) uvedl dvůr cařihradský do nesnázi odboj vojevůdce Jiřího Maniaka, který se prohlásil v Jižní Italii císařem, přeplavil se v únoru 1043 do Drače a táhl odtud na Solun. Roztrpčené obyvatelstvo krajin, jimiž táhl, ho podporovalo v jeho podniku, ale v bitvě u Ostrova učinila střela konec životu i vítěznému tažení smělého vojevůdce. Císař si oddechl.

Nezdařená vzpoura v západních končinách bulharských měla za následek útisk ještě horší než dříve. Na krajiny východní, které zatím snášely panství byzantské klidněji než na západě, dolehla tou dobou jiná pohroma, sverepí Pečeněhové. Jejich roty podnikaly už dříve čas od času loupežné výpravy přes Dunaj, ale r. 1048 se přivalila zhouba v rozměrech nebývalých. Pečeněhy tísnil tehdy od východu jiný národ turkotatarský; byli to divocí Kumáni, lid mravů velmi surových, kteří se rozšířili ze svých starších sídel za Volhou do nížin jihoruských a tiskli Uzy, starší to sousedy Pečeněhů na východě, Pečeněhy a také směrem západním. Pečeněhové obračeli z té příčiny své zraky k zemím poloostrovním; nastal stav, jaký byl v 4. století po vpádu Hunů do Evropy. R. 1048 se utekl jeden z pečeněžských náčelníků Kegen, dav se před tím pokřtiti, s dvěma hordami pod ochranu říše byzantské; vláda vykážala jeho lidu sídla v několika tvrzích na východ od Drsteru, aby jí sloužili proti vlastním soukmenovcům zá-dunajským. Nad tím se rozlítíl vrchní chán Pečeněhů Tyrach i vrhl na zimu r. 1048 s ostatními 11 hordami — prý 80.000 lidí — přes zamrzlý Dunaj a zpusťošil nelítostně severní Bulharsko. Teprve když se mezi jeho lidem rozmohly nemoci, zaviněné nestřídmostí a opilstvím, mohli řečtí vojevůdcové Konstantin Arianita a Basiliós Monachos pobítí velikou část jeho rot a přinutiti ostatní se vzdáti. Vláda jim potom vykážala sídla v okolí Niše, Srědce a na Ovčím poli mezi Kratovem a Velesem a pokoušela se přivesti je k životu usedlému.

Avšak noví osadníci se zakrátko vzbouřili, Kazen se připojil k nim, načež divoši řádili krutě po obou stranách Bal-

kánu, zabíhající až k Drinopoli, kde porazili r. 1050 vojsko řecké na hlavu. Císař byl proti nim nucen vyslati vybrané oddíly z Malé Asie a námezdné čtyry normandské. Těm se potom podařilo vypuditi lupičské roty po třech vítězných bitvách z Thrakie a z Makedonie. Na severu se však drželi Pečeněhové až do r. 1053; hlavní jejich moc byla soustředěna v okolí Přeslavě. Tam je přinutilo na konec císařské vojsko k míru. Velká část lidu odtáhla za Dunaj, ale mnozí zůstali v odlehlých koutech poloostrova a usadili se tam, týrajíce napořád okolní obyvatelstvo svými loupežemi. — Novou příležitostí k pozdvižení jim dala válka, kterou měla říše r. 1059 s králem uherským. Když Uhři pronikli až k Srědci, srazily se rozptýlené jejich čtyry znovu k hromadnému pustošení země a byly jen s námahou rozprášeny.

Za Pečeněhy přišli Uzové. V září 1064 se vypravilo množství špinavých divochů, oděných kožemi a ozbrojených luky a šípy, přes Dunaj; vojevůdcové císařští nemajíce dosti vojska, pokoušeli se jim marně zastoupiti cestu. Podunají padlo v moc Uzů, kteří se odtud rozjížděli na rychlonohých koních daleko široko plodíce všude hrůzu a spoušť. Jeden oddíl vnikl až do Solunska a do Helady, jiné roty se prodraly, když ve zpustošeném Podunají nastal hlad, přes Balkán do Thrakie a zabíhaly až do okolí Cařihradu. Branná moc říše byla v úpadku a nestačila na obranu, císař Konstantin X. Dukas si nevěděl jiné rady, než že se pokoušel pohnouti náčelníky zlatem k odchodu. Obyvatelstvo bylo většinou odkázáno na svépomoc. Na štěstí se rozmohly mezi nájezdníky nemoci a pohubily jejich voje; ostatek dokonaly obranné sbory domácího lidu a Pečeněhové. Množství Uzů bylo pobito, mnoho zajato, jen málo se vrátilo za Dunaj. Zajaté usídlila potom vláda v Makedonii a zavázala je k službě vojenské.

Chabost v obraně severního pomezí říšského měla příčinu v tehdejších neutěšených poměrech vnitřních. Nástupcové Basilia II. neměli větším dílem dosti pevné ruky ani potřebného rozhledu státnického, aby udržovali na uzdě zvůli venkovských velkostatkářů, kteří byli zvláště hojně zastoupeni v Malé Asii. Ti podlamovali moc vlády ústřední. Vojsko, jehož vojevůdcové pocházeli namnoze z oněch rodů, projevovalo co chvíli ducha odbojného, ve správě se zahostily četné nepořádky. Císař Konstantin X. (1059—1067) chtěje oslabiti převahu živlu vojskošlechtického opřel se o úřednictvo civilní a městské vrstvy občanské, zmenšil počet vojska a snížil vydání na ně. Ale taková opatření nebyla zrovna tenkrát na místě, neboť současně vyvstal říši mocný nepřítel na východě, turečtí Seldžukové, kteří si založili v Asii na troskách drobných států

arabských mocnou říši a ohrožovali vážně hranice byzantské. Úpadek branné moci říšské a stranické rozmíšky, které po smrti Konstantinově nastaly v Cařihradě, byly příčinou, že císař Roman IV. (1067—1071) podlehl na jaře r. 1071 s veškerou vojenskou silou své říše nepříteli u Mantzikerta, načež Seldžukové zaplavili skoro celou Malou Asii.

Hrozná pohroma u Mantzikerta oslabila vážnost říše i na poloostrově. V západních krajinách bulharských nastalo znovu mocné vršení spojené s touhou po obnově samostatnosti. Roku 1073 se pozdvihli boljaři v okolí Skopje pod vedením Jiřího Vojtěcha. Vzbouřenci doufali svrhnouti jeho řecké s pomocí srbskou, obrátili se ke králi Michalovi (1052—1082), synu Štěpána Vojslava a dcery Samuelovy, i nabídli jeho synu Konstantinu Bodinovi hodnost panovníckou. Michal svolil, a Bodin, přitáhnuv s 300 muži do Prizrenu byl tam prohlášen cářem Bulharů, při čemž přijal jméno dobré paměti cáře Petra I. Je zajímavo, jak právě tento cář žil ve vzpomínkách Bulharů i v krajinách západních. Počátek nového zápasu o svobodu byl dobrý. Skopský strateg Damian Dalassenos utrpěl těžkou porážku a padl do zajetí. Potom poslal Bodin svého vojevůdce Petrila na jih a obrátil se sám k Niši. Král Michal podporoval odboj, dotíraje na pobřeží dračské a města dalmatská. Kraje severní se poddávaly bez odporu Bodinovi, Petrilo obsadil Ochrid a Děvol. Ale v jižní Makedonii nenalezl podnik toho ohlasu jako na severu; mnoho boljarů zůstalo na straně Řeků. Tamní řecký náměstek sebral značnou moc vojenskou a opevnil se s ní v Kosturu; když pak ho Petrilo oblehl, vypadl náhle z města a porazil jeho vojsko na hlavu. Nastal rázem obrát; řecké vojsko opanovalo s pomocí vládě věrné šlechty rychle všechnu Makedonii. Na zprávu o tom obrátil se Bodin rychle ke Skopji (v prosinci 1073), byl však u Paonia (hrad Paun na jihu Kosova pole) poražen a zajat. Vzpouza byla u konce. Zajatý Jiří Vojtěch zaplatil odboj ukrutnou smrtí, Bodina drželi Řekové nejprve v Cařihradě, potom ho odvěkli až do Antiochie; odtud mu benátští plavci pomohli k útěku domů.

Jako vzpouza Deljanova, tak vyšel i odboj Vojtěchův ze západních částí staré říše bulharské. Krajiny ty, jež hájily kdysi nejhouževnatěji své samostatnosti, usilovaly v 11. stol. nejmocněji o svržení nenáviděného járna. Nezdar Bodinův zlomil jejich odpor nadobro; od té doby nedošlo už v těch končinách k větším pokusům osvobozovacím. — Jiné byly poměry na východě. Tam zápasila sice vláda byzantská tou dobou s obtížemi ještě většími než na západě, ale vlastní příčinou nepokojů tam nebyly uvědomělé a účelně vedené snahy lidu slovanského o svobodu, nýbrž neustálé pleny

Pečeněhů a potom Kumánů, které udržovaly ty kraje v ustavičném neklidu. Nedostatečné, špatně zásobované a nespokojené posádky vojenské nestačily na obranu, obyvatelstvo bylo nuceno si pomáhati na vlastní pěst a používalo ovšem občas nesnázi, v nichž se vláda byzantská ocitala, proti ní samé dávajíc nepodajností a místními vzpourami průchod své nespokojenosti se špatnou správou řeckou. Za takového stavu věci se svazky s Cařihradem hodně uvolnily; mezi Dunajem a Balkánem byli vlastními pány země náčelníci Pečeněhů tam usazených.

Vláda neschopného Michala VII. (1071—1078) a jeho nástupce Nikefora III. (1078—1081) je vůbec doba nejhoršího rozvratu. Říše připravená o největší část své mimoevropské državy trpěla nesmírnou tísní finanční, obyvatelstvo vřelo nespokojeností pro bídnou správu a těžké daně, špatně placené vojsko nechtělo poslouchati, ctižádostiví vojevůdcové činili pokusy o uchvácení trůnu, všude bylo plno nepořádků a nepokojů. V Podunají způsobilo roku 1074 zkrácení platu vzpouru pomezního vojska. Odbojníci se spojili s náčelníkem Pečeněhů Tatušem, sídlícím v Drsteru; vojevůdce Nestor, rodilý Bulhar, jenž měl bojovati proti nim, přešel na jejich stranu a přitáhl spolu s Pečeněhy přes Balkán do Thrakie plně jí až k samému Cařihradu. Vládě se podařilo učiniti konec odboji jen tím, že si zakoupila Pečeněhy, načež se vzbuřenci rozptýlili. Ale již r. 1078 se rozvlnily země východobulharské novou bouří. K nespokojenosti rázu politického, hospodářského a národního se přidružilo v některých krajích i hnutí náboženské; utiskovaní paulikiani a bogomilové zanechávali trpěného odporu a jali se vystupovati odbojně. Plovdivský paulikian Lekas, rodem Řek, vešel ve spojení s Kumány a Pečeněhy a pobouřil lid v okolí Srědce a Niše; k němu se přidružil bulharský bogomil Dobromir z Mesembrie; vzbuřenci se srotili v silné vojsko a pustošili se svými mongolskými spojenci krajiny ve středu poloostrova, až vojevůdce Alexios Komnenos jejich neuspořádané a lupičské roty rozehnal. Lekas i Dobromir upadli do zajetí, ale došli milosti (r. 1080).

Sotva byla zažehnána bouře na severu, zjevil se Řekům nad jiné nebezpečný nepřítel na západě. Dobrodružní rytíři normanští založivše si panství v jižní Itálii odhali tam říši byzantské do r. 1071 poslední zbytky panství. Statečný jejich vévoda Robert Guiscard znepráteliv se s dvorem cařihradským, podnikl r. 1081 smělou výpravu na protější břeh Adrie, obsadil tam některé přístavy a oblehl důležitý Drač. Na štěstí pro říši se zmocnil právě tenkrát vlády v Cařihradě generál Alexios Komnenos, muž nad jiné vynikající. Utvrdiv se na trůně,

věnoval se s veškerou rázností obnově vyčerpané říše. Aby odvrátil nebezpečí hrozící od Normanů, spojil se s Benátčany a udělil jim r. 1082 rozsáhlé obchodní výsady v svých zemích. Přes to se mu nedařilo zprvu valně. Utrpěl před Dračem těžkou porážku, načež se Normané zmocnili netoliko Drače, nýbrž opanovali též jižní Albanii, Epirus a velkou část Makedonie až k Vardaru. Slovanský lid usedlý v těch končinách podporoval z nenávisti proti Řekům dobyvatele, třeba že na ně ostatek pohlížel s nechutí jako na přívržence církve latinské, mezi nímž a Cařihradem došlo již r. 1054 na úplnou rozluku. Teprve smrt Robertova (1085) a potomní rozbroje mezi jeho syny učinily podnikům normanským konec a umožnily Alexiovi, že jim jejich výboje na poloostrově zase odňal.

Za války s Normany byl na severu ku podivu celkem pokoj. Ale kruté pronásledování paulikianů a bogomilů, jež císař nařídil za to, že r. 1081 paulikianský oddíl vojska před Dračem sběhl, způsobilo novou bouři. Vysoký císařský důstojník Traulos, stoupenec strany paulikianské, utekl roku 1086 k svým souvěrcům do Plovdivska, podnítil je ke vzpouře, opevnil se na tvrzi Beljatově (v záp. Srědné hoře) a vybíhal odtud loupežně do okolí. Příležitosti té se chopila i šlechta bulharská v okolí Drsteru a vzbourila se. Odbojníci povolali na pomoc Pečeněhy a Kumány. Kumáni obsadili Drster a rozjížděli se odtud spolu se vzbuřenci daleko na jih. Vítězství, jehož dobyli proti císařskému vojevůdci Takuvianovi, dodalo jim smělosti. Kumánský chán Celgu se vypravil ještě téhož roku s ohromným množstvím (prý 80.000) Kumánů a Pečeněhů do Thrakie. Tam mu sice připravili Řekové citelnou porážku, v níž sám zahynul; když však císař chtěl r. 1088 své země dokonale vyčistiti od divochů i domácích rušitelů míru, skončilo jeho tažení velikou vojenskou pohromou nedaleko Drsteru. Následek byl, že Pečeněhové přešli na zimu přes Balkán až na pobřeží Egejské a utábořili se nedaleko ústí Marice, pouštějíce odtud hrůzu na okolí Cařihradu a Drinopole. Po dvě léta nemohl císař proti nim nic poříditi. Teprve když r. 1091 přilákal zlatem a sliby jejich dosavadní spojence Kumány do svých služeb, podařilo se mu potříti loupeživé roty Pečeněhů 29. dubna 1091 u Levunia (blíže ústí Marice); zbytek, který unikl zkáze, byl usazen v okolí Moglenu a Niše, aby konal říši služby vojenské. Potom byla obnovena moc císařská i na severu.

Porážka u Levunia Pečeněhy ochromila. Vpadli sice ještě r. 1122 přes Dunaj, ale od té doby mizejí z dějin. V nížině valašské rozprostřeli svou moc Kumáni. Roty Pečeněhů osídlené na poloostrově zanikly znenáhla mezi ostatním obyvatelstvem; stopy jejich se udržely podnes v některých jménech

místních a v tělesném rázu obyvatelstva některých krajin, věrojatně potomků poslovaněných osadníků pečenežských.

Sotva se utišily vlny rozvířené vpádem Kumánů a Pečeněhů, vyrušila poloostrov z klidu první výprava křížová. Nejdříve se zjevily v létě 1096 v okolí Bělehradu nespořádané zástupy lidu vedené Valterem Sansavoir a Petrem Amienským. Byly to neukázněné rotý složené ze všelijakých dobrodruhů, jež si proti domácímu lidu počínaly násilnický loupice a berouce mu obilí, dobytek a jiné potřeby. Obyvatelstvo před nimi někde ubíhalo do hor, jinde se srocovalo a svádělo s nimi krvavé bitky. Průchod spořádaných vojsk rytířských, která vedl na podzim toho roku Bohumír z Bouillonu i jiní knížata cestou z Bělehradu na Cařihrad, a Raimund toulouský Itálií k Drači a odtud k Cařihradu, udál se poměrně klidně, ačkoli se domácí obyvatelstvo nechovalo ani k těmto křížákům nijak přátelsky.

První výprava křížová ulehčila říši byzantské na východě; pomohla jí dobýti nazpět velké části Malé Asie a zaměstnala Seldžuky na jejich vzdálenějším území. Císař Alexios I. (1081—1118), panovník znamenitý, dovedl za těchto poměrů utvrditi obratnou a ráznou politikou ohrožené panství řecké na všech stranách a zavést v nepěkně rozhárané říši opět pořádek. Za vlády jeho a jeho nástupců Jana II. (1118—1143) a Manuela I. (1143—1180) nastala zemím poloostrovním doba poměrně vnitřního klidu. Pro obyvatelstvo slovanské značila arci obnova moci byzantské utužení jeho poddanství. Země bulharské přestaly býti zvláštní jednotkou, označovanou jménem starého státu, také všechny jiné památky a stopy někdejší samostatnosti zanikly, vyjmajíc leda trvání cirkve ochridské. V úředním názvosloví mizejí jména Bulharsko a Bulhaři, ustupující názvům krajinským nebo jménům vzatým z literatury starověké. Pro zemi mezi Dunajem a Balkánem přijali Řekové od jižnějších Slovanů název Zagorje (*Загорје*), obyvatelům pak dávali, aspoň v učené literatuře, jméno starověkých Mysů. Ve 12. století označují dokonce někteří spisovatelé bulharský lid v Podunají a pod Balkánem s jakousi pohrdou jménem potulných pastýřských Vlachů, kteří se tam tou dobou silně rozmnožili.

Také po stránce hmotné se poměry zhoršily. Říšské finance utrpěly zrádou bohatých krajin východních velkou újmu, kterou musily hraditi země evropské. Obyvatelům bylo platiti těžké daně, nelitostný způsob vymáhání zvyšoval finanční útisk. Úřednická a vojenská šlechta řecká i domácí se obohacovala na škodu lidu ostatního; velkostatky rostly, lid selský pozbýval úplně své hospodářské svobody a dostával se namnoze v tuhé poddanství. Větší volnost si uchovalo

obyvatelstvo pastýřské, mezi ním zvláště zbytky romanisovaného obyvatelstva původního (Vlaši), ale i ti ustupovali před rozpínavostí hospodaření velkostatkářského jednak do méně přístupných končin horských, jednak se stěhovali na sever k Dunaji a za Dunaj. Právě uvedené rozmnožení Rumunů v Podunají a na svazích Balkánu, jakož i rychlé zalidnění staré Dakie lidem rumunským, jež je pozorovati v 13. století, je výsledkem toho proudění.

Od kočovníků zádunajských měly země bulharské za silné vlády Komnenů celkem pokoj, zato trpěly hodně válkami, které císařové Jan II. a zvláště Manuel I. vedli k utvrzení svého panství na severu. Šlo tu o země srbské, chorvatské a uherské. Mezi knížaty srbskými vstoupili tou dobou do popředí vládcové území rašského (Rassia), jehož jádrem bylo údolí Rašky. Jejich snahou bylo rozšířiti území směrem k Niši a uvolniti svazky, jež je poutaly k říši byzantské; ve snaze té docházeli účinné podpory z Uher. Stát uherský připoutav k sobě r. 1102 Chorvatsko, stýkal se s územím byzantským přímo jednak na Dunaji a Sávě, kde uvedl v 11. stol. ve svou moc krajinu srémskou, jednak v Dalmácii, kde si říše udržela zbytky své moci v městech pobřežních. Jan II. se zapletl r. 1128 do války s uherským králem Štěpánem pro ochranu, již poskytoval dvěma vypuzeným princům uherským, Almusovi a jeho synu Belovi. Štěpán dobyl Bělehradu a postoupil za velikého pustošení na Niš a Srédec až k Plovdivu. Císař se na to vypravil za Dunaj, porazil tam vojsko uherské a dobyl pevnosti Chramu (u Nové Palanky). Ale roku potomního (1129) překročili Uhři opět Dunaj a vypálili Braničevo; císař nemohl proti nim pro nemoci ve vojsku a nedostatek potravin nic poříditi, a jenom smrt Almusova vedla k obnově styků pokojných.

Mnohem větších rozměrů nabyly války na severu za Manuela I. Rytířský a slávy chtivý ten panovník chtěl obnoviti na všech stranách zašlou moc říše byzantské k bývalému lesku, i pokoušel se netoliko zdržiti nepoddajnost županů rašských, nýbrž chtěl, zcela ve smyslu své světovládné politiky, uvésti v područí i stát uhersko-chorvatský a vkládal se proto skoro neustále do domácích rozbrojů mezi Arpádovci. Opětovně jeho boje se Srby a Uhry doléhaly zvláště neblaze na obyvatelstvo dolního Pomoraví jako nejbližší sousedy nepřátelských zemí; všechny pak země poloostrovní nesly nesmírně těžce finanční útisk, který byl následkem jeho závažných plánů politických. Hospodářský rozvoj zemí bulharských bral odtud škody neménší nežli za dřívějších častých vpádů barbarských.

Ještě horší následky mělo panství řecké pro kulturní život národa bulharského. V svobodném státě by se byli Bulhaři asi brzy vypracovali z přílišné závislosti na duchu řeckém k samostatnějšímu vývoji vnitřnímu, jako později Rusové nebo Srbové; poddanství řecké je udržovalo pevně v poutech duchovního područí řeckého. Zvláště velikou škodou bylo pro národní vývoj Bulharů, že také vedení církevní přešlo do rukou řeckých, a to nejen na východě, nýbrž i v církvi ochridské. První autokefální arcibiskup ochridský Jan z Debry († asi r. 1037) zůstavil ještě pamět svého jména v písemnictví slovanském; na jeho podnět přeložil kněz Jan životopisy Antonia Velikého a Pankráce Taoumenského a snad i jiné práce literární vznikly z jeho popudu. Ale nástupcové Janovi a přemnozí z biskupů jim podřízených byli už Rekové netoliko původem, nýbrž i smýšlením, a přinášeli národním snahám slovanským již předem nepřízeň a pohrdání. Byli mezi nimi arci také mužové osvícení, kteří ukazovali vyšší cíle nežli touhu pojistiti si na účet svěřeného lidu pohodlné živobytí, jako činila většina ostatních, ale ti působili spíše v duchu řeckém. Nejvíce z nich vynikl arcibiskup Theofylakt († 1107), proslulý církevní spisovatel řecký, jehož listy jsou důležitým příspěvkem pro poznání současného vnitřního života na poloostrově.

Lepší pochopení pro národní život ukazovali mniši některých klášterů, zejména v Makedonii, kteří pokračovali v činnosti prvních učitelů slovanských. Středisko těchto snah však nezůstalo dlouho na půdě domácí, nýbrž přeneslo se časem na Athos. Tam se usazovali již v 9. století četní poustevníci; za císaře Nikefora I. tam založil mnich Athanasios Trapezuntský s podporou císařovou klášter (Lavru) a spojil také poustevníky, kteří dosud porůznu žili, pod svým vedením, vypracovav pro ně r. 939 společná pravidla životní. Od té doby klášterů a mnichů rychle přibývalo, „svatá hora“ se stala hlavním útlukem řeckého života mnišského. Císařové je dařili velikými výsadami, a ty byly příčinou, že tam vedle mnichů řeckých a iberských přicházeli i četní mniši slovanští a pěstovali v odlehlém tom zátíši staré tradice literární horlivěji, než se dalo v klášterích položených na půdě domácí. V dějinách vzdělanosti bulharské proslul zejména klášter Zografu, založený podle podání již v 10. století od Nikolových synů Mojžiše, Arona a Samuela.

Celková úroveň života klášterního nebyla však hrubě lepší než u duchovenstva ostatního; starali se především o rozmnožení majetku a důchodů a o pohodlný život. „Pěstují vnohřady a zahrady, rozmnožují stáda domácích zvířat, nechávajíce bez dozoru duchovní stádo Kristovo a činí vše, čím mohou prokázati svou přináležitost k světu či spíše své statkářské

postavení“ — vytýká jim solunský arcibiskup Eustathios (1175—1193). Lid si vůbec odvykl hledati v mniších právě následovníky Kristovy a přinášel tím větší úctu poustevníkům, kteří se uchýlovali po příkladu Jana Rylského do tiché osamělosti a získávali si svatým životem slávu a vliv daleko široko. Nejvíce z nich prosluli makedonští světci Prochor na řece Pšíně v 11. stol., Gabriel Lěsnovský (u Kratova) a Joakim Osozovský (na místě řečeném Sazandapov) na rozhraní 11. a 12. věku.

Úpadek národního života bulharského se zračí v soudobé literatuře. Nelze sice přesně vyšetřiti, které ze slovesných památek náleží do této doby, neboť se zachovaly namnoze jen v pozdních prepisech srbských a ruských, ale přece je viděti, že se písemnictví bulharské nerozvíjelo ani zdaleka tak, jak bylo možno čekati podle bohaté, třeba nesamostatné tvorby časů Symeonových; chyběl mu účinný zájem a podpora tříd vyšších. Památky z oboru církevního a duchovně vzdělávacího nesou pečeť ducha mnišského. Jsou to opět jen překlady, někdy dosti otrocké, životů svatých, spisů asketických, řečí duchovních, modliteb, hymnů (ale ve zpracování prosaickém); jména zpracovatelů jsou skoro všechna neznáma. Lid nenacházel příliš oblíbenosti v této nezázivné četbě a sahal raději po strávě přístupnější; tu mu poskytovaly jednak apokryfy, jež se za této doby překládaly měrou pořád hojnější, a pak překlady zábavného čtení rázu více světského, jako vypravování o válce trojské, o Alexandru Velikém, historie moudrého Akiria, duchovní román Barlaam a Joasaf, sbírka povídek Stefanit a Ichnilat a j. Ve světě řeckém nastala za doby Komnenů literární renaissance, ale v porobeném národě bulharském neměly vyšší snahy literární vhodné půdy.

Neblahé poměry politické i církevní na poloostrově podporovaly nepřímo šíření paulikianů a bogomilů. Četné obce těchto sekt byly v okolí Plovdiva a Drinopole, potom v Makedonii v okolí Moglenu, Melniku, Prilepu a na pohoří Babuně, po němž se jejich nauce dostalo u Slovanů i přezdívky „babunská věra“. V Srdeci se připomíná v 12. století bogomilský biskup pod názvem дѣдъ с. O severním Bulharsku není dosti zpráv o jejich počtu a rozšíření, ale byli tam jistě zastoupeni, ač porůznu, dosti hojným počtem, neboť bogomilstvo se odtud rozšířilo již v 10. stol. také do krajů srbských, potom do severní Italie a dále do Francie, kde se první „Manichaeové“ připomínají už r. 1017. Střediskem jejich nauky zůstávalo vždy Plovdivsko, kde měli mezi obyvatelstvem většinu. Západní přívrženci nauky trvali v živém styku se svými bulharskými souvěrci a také jejich nepřátelé měli určité vědomí, že sekta

má své kořeny v Bulharsku. Mezi četnými přezdívkami, které jim na západě dávali (Patareni, Albigenses, Kathari, Manichaei a j.), byl obecně rozšířen i název Bulgari, Bulgarorum haeresis, jehož pamět žije dosud v nadávce bongre (ničema). Tak se stalo bogomilství důležitým kulturním pojítkem zemí západních a východních za doby, kdy pouto spojující obě vládnoucí církve bylo přetrženo. Ve věroučných názorech bogomilů bylo při rozlišitelnosti jejich sídel mnoho růzností. Na poloostrově se lišili zejména bogomilové makedonští od souvěrců v ostatním Bulharsku v názoru na původ bytosti zlé. Církev drugovičská ji pokládala v duchu paulikianském za bytost od věčnosti rovnou ve všem Bohu, ostatní věřili, že je to padlý anděl. Tento mírnější dualismus převládal také u církví západních.

Vláda byzantská se chovala zprvu k paulikianům i bogomilům dosti nevnímavě, ač zásadně nepřátelsky; teprve císař Alexios I. počal je přímo pronásledovati, když ukázali svou vojenskou nespolehlivost (str. 114). Stíhání se arci týkalo, jak se zdá, hlavně vlastních paulikianů v Plovdivsku. R. 1111 byl jejich biskup Basilios i se svými 12 „apoštoly“ zajat a v Cařihradě uvězněn; když se nechtěli vzdát své víry, zaplatili svou stálost mučednickou smrtí v plamenech v cařihradském hipodromu. Ale pronásledování mělo účinek zrovna opačný. Při nenávisti, jaká byla všude proti vládě cařihradské, klonila se přízeň lidu na stranu těch, jež stíhala. U Bulharů nabývalo tak bogomilství rázu nauky národní a lidové proti církvi vládní, a docházelo dokonce místy oblíbenosti u nižšího duchovenstva, nespokojeného s útlakem představených; jednotlivci hájili některých jeho vět slovem i písmem proti útokům církve pravoslavné. Mezi protivníky bogomilů vynikl zejména Ilarion, biskup moglemský, za dnů císaře Manuela. Celkem byly výsledky všeho úsilí proti kacířským naukám nepatrné. Jenom v Srbsku, kde poměry byly jiné, vyhladil veliký župan Štěpán Nemanja (1171—1196) krutým pronásledováním bogomilstvo nadobro.

Úhrnný obraz, jež poskytuje doba byzantského panství v Bulharsku, je velmi neutěšený. Národ připravený o svou samostatnost upadal hmotně i duševně. Vyděračná správa byzantská jej vyssávala hospodářsky, aniž mu za to poskytovala dostatečné ochrany proti krutým nepřátelům zvenčí; pustošivé vpády divokých kočovníků ze Zádunají a zhoubné války na jiných stranách jej ničily hmotně; příliv mongolských hord, jež se usazovaly nebo byly usazovány na poloostrově, porušoval jeho národní svéráz a jednotu. Národ kulturně vyspělý a uvnitř ucelený, jako byli tehdy Řekové, byl by snesl bez valné škody všechny tyto bědy, ale Bulhaři byli teprve na počátku svého vývoje a ztráta samostatnosti je stihla právě uprostřed kvasu,

jaký bývá účinkem prvních styků nevyvinutého kmene s pokročilou vzdělaností. Duchovní vedení národa přešlo do rukou činitelů cizích, jemu namnoze nepřátelských, jeho kulturní vzestup, k němuž učinil první nadějně kroky, byl zaražen.

Byl svrchovaný čas, aby se národ bulharský vyprostil z těchto poměrů, neměla-li jeho osobitost vzítí nenapravitelnou zkázu.

Hlavní prameny jsou Skylitzes (u Kedrena), Kekaumenos, Mich. Alkabeiates, Nikeferos Bryennios, Anna Komnena, Jan Kinnamos, Niketas Akominales. K nim přistupují dějepisci válek křížáckých, hlavně Vilém Tyrský. Některé drobné památky domácí v Ivanovových, B'lgarski starini iz Makedonija (Sofia 1908) a Sěverna Makedonija (t. 1906). — Díla novější: Skabalanovič, Vizant. gosudarstvo i cerkov v XI věkě (Petr. 1884); Gfrörer, Byzant. Geschichten (Št. Hradec 1872—77); Neumann, Die Weltstellung des byzant. Reiches vor den Kreuzzügen (Lipsko 1894); týž, Griechische Geschichtsschreiber u. Geschichtsquellen im 12. Jh. (Lipsko 1888); Chalandon Les Comnènes; Grot, Iz istorii Ugrii i Slavjanstva v XII věkě (Varšava 1889); Vasiljevský, Vizantija i Pečeněgi (Žurn. min. nar. prosv. 1892), Rački, Borba južnih Slovena; Jireček, Geschichte der Serben I; Petrov, Knjaz Konstantin Bodin (Sbornik na počest Lamanského, Petr. 1883; tam hledí k této době i Uspenského práce o promiji, Florinského o bogomilech); Knapp, Reisen durch die Balkanländer während des Mittelalters (Mitt. geogr. Ges., Wien 1880); Jireček, Die Heerstrasse vom Belgrad nach Konstantinopel; Zachariae v. Lingenthal, Gesch. des griech. röm. Rechtes (3. vyd. Berlin 1892), Gelzer, Das Patriarchat von Ochrida (Lipsko 1902); týž, Vom heil. Berge u. aus Makedonien (l. 1904). Novakovič, Ochridska archiepiskoja u počatku XI. veka (Glas srp. akad. 76. 1908); Ivanov, Eparchiite v Ochridskata archiepiskopija prez načaloto na XI. v. (Spisanie bulh. akad. I., 1911); Čuchlev, Ochridski archiepiskop Teofilakt (Per. Spisy 69); O hoře Athosské dílo P. Uspenského (Kyjev 1877, Moskva 1880—81, Petr. 1892); Sava Chilandarec, Kniha o svatě Hoře Athosské (Praha 1911). Iljinskij, Značenie Afona v istorii slavj. pismennosti (Žurn. min. nar. prosv. 1908). K národopisným poměrům přináší příspěvky Zlatarski, Izvēstieto na Ibrahim ibn Jakuba za B'lgarite ot 965 god (Spisanie bulh. akad., 22).

8. Obnova samostatného státu.

Zmatky v byzantské říši po smrti Manuela I. — Povstání Theodora (Petra) a Asěna. — Jejich původ. — Války s Byzanci. — Třetí křížová výprava. — Smrt Asěna a Petra. — Kalojan. — Panství Chrsovo. — Úspěchy Kalojanovy proti Řekům a Uhrům. — Kalojan vyjednává s Římem. — Čtvrtá křížová výprava. — Bulharsko a císařství latinské. — Vítězství nad Balduinem u Drinopole. — Kalojan Romeobijec. — Smrt Kalojanova (1207). — Vláda Borilova. — Pronásledování bogomilů. — Jan Asěn II. — Válka s Uhry a Řeky. — Bitva u Klokotnice. — Bulharsko prvním státem na Balkáně. — Byzancie uznává samostatnost bulharského státu. — Smrt s Řeky a odklon od Říma. — Vpád Kumánů.

Předčasná smrt císaře Manuela I. r. 1180 byla v říši byzantské počátkem vážných otřesů vnitřních, které podryly samy základy jejího trvání. Ukázalo se, že se pod skvělou vnější vládou tohoto panovníka skrývala vnitřní zchátralost, a že politika velikých cílů, kterou provozoval, přepiala síly státu až do nemožnosti. Nebylať říše už dávno oním mohutným hospodářským tělesem jako za časů starších. Ztráta většiny Malé Asie jí připravila o nejbohatší území, kvetoucí kdysi obchod dostal se privilegiem daným r. 1082 Benátčanům do rukou kupců italských. Úbytek státních příjmů odtud vycházející bylo třeba hraditi zvýšenými daněmi, jež podrývaly blahobyt tříd nižších. Šlechta, biskupové i kláštery těžily nešetrně z bída venkovského lidu, skupovali půdu a uváděli selský lid v porobu. Rostoucí pozemní bohatství světské i duchovní aristokracie zvyšovalo také její váhu politickou; majitelé rozsáhlých statků se stávali pány celých okresů, v nichž mohli při vhodných příležitostech směle mařiti všechna opatření vládní. Život duševní ustrnul; obrodné snahy literární neměly souvislosti se skutečným životem a nepůsobily mimo okruh nečetné třídy lidí školsky vzdělaných. Stát, církev i literatura se odcizily svému úkolu nemajíce porozumění pro potřeby a tužby většiny obyvatelstva. Působily-li všechny tyto nedostatky rozkladně v krajinách řeckých, počítávaly je měrou daleko větší země obydlené Slovany.

Silná vláda Manuelova udržovala stát při vši vnitřní zchátralosti jak tak v pravidelném chodu, ale po jeho smrti zdědil trůn nedospělý chlapec Alexios II. (1180—1183). Vláda poručnická majíc v čele Manuelovu vdovu Marii, dceru antiošského knížete Raimunda, nedovedla naprosto zmocí obtíže, které jí stavěla v cestu rozpoutaná nespokojenost na všech stranách. Nevole širokých vrstev se obracela proti císařovně jako cizince a ochránitelce nenáviděných Latinů, kteří těžili nešetrně ze svých obchodních výsad. V čelo nespokojenců se postavil císařův bratranec Andronikos, muž skvělého nadání, ale mravně zchátralý. V květnu 1182 otrásla Cařihradem prudká bouře, jež vyvrcholila hromadným vražděním italských kupců v jejich městských čtvrtích. Andronikos se zmocnil vlády poručnické a dal císařovnu vdovu zardousiti; potom se dal korunovati za spolucísaře (r. 1183), načež sprovodil i mladého Alexia se světa (1184). Uchvatitel se pokoušel vnésti ráznou rukou do rozháraného tělesa státního opět pořádek a zlomiti zejména přílišnou moc a zvůli velkostatkářstva, ale nezdary zahraniční mu podryly půdu pod nohama. Uherský král Bela III., svat zavražděné císařovny, se spojil s velikým županem srbským Štěpánem Nemanjou a počal válku. V l. 1182—3 opanoval s pomocí Srbů Bělehrad, Braničevo, Ravno (dnešní Čupriji), Niš i Srědec; ze Srědce odvezli tenkrát Uhři na velikou žalost lidu bulharského ostatky národního světce Jana Rylského. Zároveň dobýval Nemanja pobřežních míst v jižní Dalmacii. — Ale horší pohroma se valila od západu. Sicilský král Vilém II. vystoupil jako mstitel povražděných (r. 1182) Italů a poslal r. 1185 veliké vojsko na poloostrov. Normané vzali bez valných obtíží Drač a postupovali neodolatelně na Solun. Svatý Demetrius neuchránil tentokrát města od pádu; v srpnu se stala hrdá obec kořistí dobyvatelů, kteří tam způsobili krvavou řež mezi obyvatelstvem, načež opanovali též Sér a přitrhli až k Mosynopoli (Gjumurdžina).

Zpráva o pádu Solunu způsobila v Cařihradě dojem zdrcující. Veřejné mínění se odvrátilo rázem od Andronika. Izák Angelos, příbuzný rodiny císařské, se prohlásil 12. září 1185 císařem, lid se přidal na jeho stranu, starý císař byl po marném pokusu o útěk na rozkaz vítězův umučen. Změna na trůně neposloužila říši nikterak; Isák II. (1185—1195) byl panovník slabé vůle a bez schopností vladařských. Vítězný postup Normanů vzal sice neslavný konec vinou jich samých, neboť zhýřalý život zavinil mezi nimi nemoci, a Řekům se podařilo po vítězství, jehož nad nimi dobyl Alexios Branas u Demetrice (nad dolní Strumou, 7. listop. 1185), opanovati ztracené kraje nazpět; ale mnohem horší byl rozklad vnitřní, jež bouře

livé ty převraty měly v zápětí. V provinciích se uvolnila kázeň i pořádek, velmožové si zahrávali na pány samostatné, říšské finance byly v neladu, ve vojsku se rozhostil duch vzpoury.

Za takových poměrů se probudilo i v obyvatelstvu slovanském nové hnutí za samostatnost; nositeli jeho byly mocné rody šlechtické, které si jako jinde v říši získaly rozhodčí postavení v obvodu svých statků. Popud vyšel tentokrát ze severního Bulharska, jehož svazky s říší byly pro odlehlou polohu za Balkánem a sousedství s divokými Kumány mnohem méně pevné nežli na jihu. O počátcích nemáme zpráv dosti jasných. První vzpruhou k odboji byla podle všeho zvěst o pádu Solunu. Svatý Demetrios, mocný ochránce Řeků, opustil lid svůj — tak se rozeznělo po všech krajích bulharských. Zpráva o smutném konci císaře Andronika a zmatek, který nastal po nastolení neschopného Izáka, podněcovaly k využití příznivé příležitosti. V čelo odbojného ruchu se postavili na počátku r. 1186 dva boljarští bratři Theodor a Asěň, páni dvou blízkých hradů nad horní Jantrou, Trapezice a Carevce, pod nimiž vzniklo město Trnov, nověji zvané Trnovo. Oba bratři založili v Trnově kostel sv. Demetriovi a přesvědčili snadno okolní lid, že solunský světec opustiv Řeky přenesl své ochranné působení na Bulhary a dopomůže jim k samostatnosti. Pád mohutné dynastie Komnenů se zdál dotvrzovati, že se skutečně blíží konec moci byzantské. Nespokojená šlechta mezi Dunajem a Balkánem se poddávala ochotně vedení obou smělých náčelníků, aby se vyprostila z nenáviděného panství řeckého. Vyděračné vymáhání dávek pro císařský dvůr v okolí Anchialu a pod Balkánem mělo za následek, že se povstání rozšířilo rychle i na jih od Balkánu.

Takový byl asi počátek vzpoury, jejímž konečným výsledkem bylo obnovení cárství bulharského. Nepřesnost zpráv, které o věci podává hlavní svědek té doby, řecký dějepisec Niketas Akominates, je příčinou, že mohl vzniknouti spor o to, jaké národnosti byly oba vůdcové, a kterému národu tedy přísluší zásluha o osvobození Bulharska. Niketas nazývá totiž odbojníky Vlachs (Βλάχοι), i zdálo by se tedy, že vzpoura vyšla od pastýřských Rumunů, kterých žilo tou dobou hodně na svazích balkánských. Ale ze slov Niketových¹⁾ je zřejmo, že zahrnuje pod tím jménem po způsobu tehdy ve veřejnosti řecké velmi rozšířeném všechno obyvatelstvo severního Bulharska. A pokud jde o oba náčelníky, ukazuje turecké jméno Asěň²⁾

¹⁾ Práví doslovně (ed. Bonn. 482): „τοὺς κατὰ τὸν Αἴμον τὸ ὄρος βαρβάρους, οἱ Μυσοὶ τὸ πρότερον, νυνὶ δὲ Βλάχοι καλεῖσονται“.

²⁾ Vyslovovalo se Asjan, jak viděti z řecké obměny Ἀσαν, Ἀσίης. Srv. starobulharské jméno Presjan.

jakož i svědectví listu papeže Inocence III. z r. 1204, opřené o zprávy z Bulharska a přičítající oběma bratrům původ „de priorum regum prosapia“, že byli nejspíše potomky staré, tehdy již poslované šlechty bulharské a odvozovali dokonce, ať právem či neprávem, svůj rod od někdejších cářů přěslavských. Že Trnovo bylo jejich rodinným statkem, vysvítá z toho, že tam založili kostel, jakož i odtud, že se neznámé a bezvýznamné do té doby ono místo stalo ústředím jejich moci a zůstalo jejich sídlištěm i po obnově samostatnosti. Vzpoura vyšla tedy z řad domácí šlechty bulharské a nikoli od vůdců potulných kmenů pastýřských, ačkoli zase netřeba pochybovati, že se rumunští pastýři, popuzení odváděním dobytka pro potřeby dvora císařského, přidali ihned k odboji a byli mu nemalou podporou.

Hrozivé zprávy přicházející ze severu pohnuly císaře Isáka II., že soustředil na jaře 1186 v Thracii vojsko a postavil mu v čelo osvědčeného vítěze nad Normany Alexia Branu. Avšak Branas použil toho vojska ke vzpouře a prohlásil se v Drinopolí císařem. Jeho pokus se sice nezdařil, neboť samozvanec zahynul v boji před branami cařihradskými, ale Bulhaři měli odtud nemalý prospěch. Jejich vůdcové uvedli zatím, jak z dalšího stavu věcí je patrné, rychle v svou moc skoro všechno území mezi Dunajem a Balkánem a neváhali po tak zdárném začátku dáti zřejmý výraz svým konečným cílům výslovnou obnovou někdejšího státu bulharského. Prohlásili se za cáře Bulharů a Řeků, při čemž Theodor přijal oblíbené panovnické jméno Petr, a zároveň obnovili i církevní nezávislost Bulharska, nastolivše v Trnově duchovního Vasila za svéprávného arcibiskupa.¹⁾ Jest to opět důkaz, že odboj byl nesen národním duchem bulharským a nevyšel z podnětu kmene cizího. Podle jména byl vlastním cářem Petr jako starší z obou bratrů, ale skutečným vůdčím duchem celého podniku byl jeho spoluvládce Asěň, který vynikal nad bratra odvahou a nadáním vojenským.

Jakmile se bratři upevnili na severu, přenesli ihned své útoky do Thracie. Císař pozoruje, že jde o více než pouhou místní vzpouru, uznal v létě 1186 za dobré vypraviti se proti nim osobně. Bulharské čety ustoupily do hor balkánských a opevnily se tam, císaři se však podařilo za husté mlhy je obejít a rozehnat. Na štěstí pro Bulhary nevyužítkoval císař svého vítězství náležitě; přešel přes Balkán, poplenil část země a od-

¹⁾ Časově jsou tyto události určeny místem v listu Vasilově, psaném na podzim r. 1203 — ve vydání u Theinera a Hurmuzakiho jest ten list položen mylně k r. 1204 — papeži: „quod (povýšení na patriarchu) mea anima desideravit per octavum decimum annum“.

táhl. Avšak oba vůdcové se utekli ke Kumánům a pohnuli je, aby jim poskytli vojenskou pomoc. Zástupy Bulharů a Kumánů vpadly potom do Thrákie a pustošily zemi až k Drinopoli. Císař byl nucen vytrhnouti na podzim r. 1186 po druhé proti nim. Podařilo se mu sice přepadnouti u Lardey (v okolí Jambolu) voj Kumánů vlekokoucí zajatce i bohatou kořist a odvésti jim část kořisti, ale zatím přecházel Asěn s jinými oddíly rychle s místa na místo a působil Řekům citelné škody. Když Kumáni odtáhli, zamířil císař na Srědec, aby odtud vnikl do severního Bulharska, odložil však pro pokročilou dobu (koncem r. 1186) další tažení až na jaro. Na jaře r. 1187 podnikl skutečně započaté tažení a přitřhl až k Lovči, ale tříměsíční marné obléhání tohoto města bylo příčinou, že povolil vzbouřencům příměří a odtáhl. Asěn a Theodor dali svého mladšího bratra Jana za rukojmí do Cařihradu, jenž Jan uprchl už r. 1188 k svým.

Výminky příměří nejsou známy, ale ponechávaly patrně oběma vládcům bulharským zatímné držení všeho území mezi Dunajem a Balkánem na východ asi od řeky Iskru, vyjímaje pobřeží u Varny, již drželi Řekové. Petr i Asěn si byli dobře vědomi, že jejich panství není ještě ani zdaleka zabezpečeno, a hledali pilně oporu mimo zemi. Velmi vydatnými spojenci jim byli Kumáni; mimoto vešli ve spolek s velikým županem srbským Štěpánem Nemanjou, který tehdy dobyl Niše a hradů při horním Timoku. Území Nemanjovo zůstávalo ovšem pořád ještě odděleno od državy cárů bulharských prutem panství byzantského od Srědce až k Dunaji. Král uherský Bela III., jenž toho území dobyl r. 1183, vrátil je Řekům, když císař Izák pojal (na počátku r. 1186) jeho sestru za manželku. Příbuzenský svazek krále uherského s císařem byl příčinou, že se Uhři stavěli k novému státu nepřátelsky. Proto pojali Asěn a Petr úmysl zabezpečiti svou državu také u mocností západních, čehož chtěli dojíti uznáním od papeže. Uznání to se jim jevilo zvláště nutným pro zajištění samostatnosti církevní, jehož se z Cařihradu nemohli nadíti. Ale osamocená poloha jejich země jim nedovolila, aby uvedli svůj úmysl ve skutek.

Takový byl stav věci pro příměří z r. 1187. Císař, nemoha na tu chvíli proti Bulharům nic většího podniknouti, ponechával Asěnovi i Petrovi, co právě měli v moci, ale neuznával ovšem nikterak státní samostatnosti jejich državy. Za nehotových těchto poměrů vzbudila mocný rozruch zpráva, že se na západě chystá nové veliké tažení křížové. Bulhaři i Srbové si slibovali zvláště mnoho od průchodu císaře Fridricha Barbaroisy, který se za Manuela I. utkával s politikou byzantskou nepřátelsky. Nemanja vypravil již r. 1188 posly do Norimberka a nabízel západnímu císaři přátelství. Řekové měli skutečně z tažení

Němců poloostrovem nemalé obavy. Když německé vojsko přitřhlo v létě r. 1189 do Bělehradu a postupovalo odtud přes Braničevo a Niš, vítali je řečtí velitelé podle předchozích ujednání na oko přátelsky, ale potají jim škodili, kde mohli, dávajíce svým lidem napadati jednotlivé jejich oddíly. Za to přišli v Niši do hlavního stanu císařského Štěpán Nemanja i poslové bulharští, nabízeli císaři pomoc a poddávali se jeho vrchní moci, když je uzná za své spojence a bude je podporovati proti Řekům. Avšak císaři záleželo především na dobytí Jerusalema, i nechtěl se zdržovati zasahováním do poměrů poloostrovních. Přes to se kalil jeho poměr k vládě cařihradské čím dál, tím více. V Srědci nenašli Němci žádných zásob, protože se obyvatelstvo na popud řeckých úřadů rozutíkalo do hor. Průchod Trojanovými vraty jim zahradili Řekové zásekami, které však Němci bez neshody ztekli a spálili. Když císař přitáhl do Drinopole, zdálo se, že dojde mezi ním a Byzantinci k otevřenému boji. Srbové i Bulhaři slibovali v obnoveném vyjednávání, že postaví císaři na pomoc vojsko 60.000 mužů — z toho Bulhaři 40.000 — přistoupí-li na jejich přání. Petr žádal uznání titulu císařského a korunu z rukou císařových. Ale na konec se dohodl Fridrich přece jen s Řeky a vydal se na další tažení.

Jakmile měl císař Izák ruce volné, obrátil se hned na jaře r. 1190 proti Bulharům, kteří chystali vpád do Makedonie. Vypravil se s vojskem od Anchialu přes východní Balkán, posílaje zároveň loďstvo k Dunaji, aby odřízlo Bulhary od spojení s krajinami severními. Ale oba cářové byli tentokrát dobře připraveni. Císař táhna na Trnovo, nacházel na pochodu všude dobře opevněné a statečně hájené tvrze a hrady. Bulhaři obsadili také výšiny horské a doráželi odtud prudce na voje řecké, činíce jim nemalé škody. Když pak mimoto přišla zpráva, že Kumáni přecházejí Dunaj, obrátil se císař rychle na jih, chtěje ustoupiti nejkratší cestou (snad sedlem Hainköjským) za Balkán. Ale Bulhaři ho zaskočili v těsninách horských a připravili mu zlou porážku, že se sám s bídou zachránil do Boruje. Pohroma ta měla v zápětí, že se Bulhaři vrhli na řecká města pobřežní. Přepadli a vyplnili Varnu i Anchial, ale neudrželi jich v svých rukou trvale. Zároveň pokračovali s novou smělostí v útocích na Thrakii.

Nezdar tažení zábalkánského, jakož i vojenské pokroky, které tou dobou činil Štěpán Nemanja, pohnuly císaře Izáka, že ponechal obranu Thrákie proti Bulharům velitelům místním a vypravil se na podzim 1191 proti Srbům, proti nimž mu podpora Bely III. slibovala lepší zdar. Cestou byl v Plovdivě nucen odraziti útok Kumánů, kteří tam vpadli přes Balkán.

Výprava proti Srbům dopadla sice skutečně šťastněji nežli loňský podnik proti Bulharům, neboť Nemanja utrpěl nad Moravou porážku a byl nucen přistoupiti k míru, ale podržel nicméně většinu dobytých krajů, takže panství řecké ohraničovala potom na té straně města Bělehrad, Ravno, Niš, Skopje, Prizren, Kroja a Lješ. Isák přitáhl až do Bělehradu a umluvil tam na osobní schůzi s králem Belou III. spolek proti Srbům i Bulharům.

Šťastný konec výpravy srbské a spolek s Uhry posílil opět naděje Řeků na zdolání Bulharů. Císař jmenoval velitelem v Plovdivě svého bratrance Konstantina, a ten potíral vskutku statečně a s nemalým zdarem vojska bulharská v severní Thrakii, třebaže zápasil s nedostatkem zásob a peněz. Avšak šťastný vojevůdce se nechal brzy zlákatí ctižádostí ke vzpouře a byl za trest na velikou radost Bulharů oslepen. Bulharům se uvolnilo. Zajižďeli v Thrakii až k Drinopoli a připravili tam r. 1194 vojevůdci Basiliu Vatakovi u Arkadiopole zlou porážku. Ale hlavním jejich úspěchem bylo r. 1194 dobytí Srědce, který pak již zůstal trvale v jejich rukou. Asěn dal odtud přenéstí ostatky Jana Rylského, které Bela III. r. 1187 vrátil císaři Izákovi, s velikou slávou do Trnova. Tyto události pohnuly císaře, že chystal na rok 1195 novou velikou výpravu proti Bulharům, sháněje na ni usilovně peníze i vojsko. Bela III. mu poslal pomocný sbor do Vidina. Ale výprava uvázla v samých počátcích, neboť Isák byl 10. dubna 1195 v ležení u Kypsaly (dnešní Ipsala) svržen a oslepen od svého bratra Alexia.

Alexios III. (1195—1203) vynikal sice nad bratra nadáním, ale byl muž neodhodlaný a rozmařilý. Státní správa i finance upadly do neladu ještě horšího než dříve. S chystané výpravy sešlo, neboť nový císař se hleděl především upevniti na trůně a dal se s Bulhary v jednání o mír. Jednání nevedlo k cíli, neboť Asěn prý kladl podmínky nepřijatelné (podrobnosti nejsou známy), ale není pochyby, že žádal uznání plné samostatnosti Bulharska i titulu cářského, s čímž se Řekové pořád ještě nechtěli smířiti. V obnoveném boji zajižďeli Bulhaři až do doliny jižní Strumy a podrobili si nepochybně, majíce ve své moci Srědec, také zbytky byzantské državy na severu s městy Nišem, Bělehradem a Braničevem. Král Bela III., který by jim jistě nebyl nechal tu kořist klidně v rukou, zemřel v dubnu 1196, a jeho nástupce Emerich (1196—1204) byl zabaven spory s mladším bratrem Ondřejem. Než v tom bylo i obnovené Bulharsko zachváčeno prudkým otřesem vniřním.

Petr i Asěn měli mezi bulharskými velmoži, kteří jim byli ještě nedávno rovni, postavení dosti nesnadné. Když

zaváděli pevnou vládu, vznikla nespokojenost, kterou Řekové chytře podněcovali, aby podvrátili moc nepřítele, jehož nemohli zdolati zbraní. Boljar Ivanko, který měl s Asěnem spory osobní, zamluvil si pomoc sevastokratora Izáka, velitele řeckého vojska v Thrakii, zavraždil Asěna a zmocnil se Trnova (asi koncem 1195). Ale Petr, který se zdržoval ve východní části Bulharska, sebral rychle svůj lid a přitáhl z východního Bulharska k městu. Vojsko řecké, jež mělo přijíti Ivankovi na pomoc, vzepřelo se nebezpečnému pochodu přes Balkán, a tak nezbyvalo Ivankovi než utéci do tábora řeckého. Vládu v Bulharsku vzal pak do rukou cář Petr spolu s mladším bratrem Janem, který se obyčejně zval po způsobu řeckém Kalojan. Ale za krátko podlehl i Petr vražednému útoku (ještě r. 1196), načež se Kalojan stal samovládce.

Kalojan (1196—1207) byl drsný a krutý válečník, ale zároveň obratný politik. Jeho postavení bylo zprvu hodně těžké. Odboj Ivankův a násilný konec obou jeho bratří rozvířil poměry vnitřní a měl nepříznivý vliv i na stav vnější. Ivanko uprchnuv z Trnova, došel příznivého přijetí v Cařihradě. Císař v něm viděl mocnou zbraň proti zmohutnělým nepřátelům na severu, na něž se Řekové pořád dívali jako na odbojné poddané. Zaslíbil mu svou příbuznou Theodoru a jmenoval ho velitelem v Plovdivě, aby odtud potíral své krajany. Ivanko, jenž se nazval Alexiem, vzal tam vojenské vedení pevně do rukou, stavěl a opevňoval na pomezí tvrze a hrady a přijímal k sobě ochotně nespokojence bulharské. S počátku odrážel statně Kalojanovy útoky na území byzantské, ale brzy se ukázalo, že skutečným jeho cílem není posílení panství řeckého na severu, nýbrž prospěch vlastní. Zdá se, že si chtěl zříditi v severní Thrakii nezávislé knížectví, spojené jen volným svazkem s Cařihradem, i neváhal se za tím účelem po nedlouhých době tajně smířiti i s Kalojanem a vejíti s ním ve spolek (asi 1198). Cář bulharský, který zatím upevnil svou moc za Balkánem, se chopil podávané ruky, aby v ní měl podporu proti Řekům. Důvěřivý císař se nechal Ivankem dlouho klamati a měl za nutnější učiniti neškodným jiného odbojníka, který se rovněž přátelil s Kalojanem. Byl to divoký Dobromír Chrs (Χούσης), pán pevného hradu Prosěku nad horním Vardarem, jež císař předtím jmenoval velitelem na Strumici. Úpadek moci císařské na všech stranách mu byl, jako i některým jiným mocným velmožům té doby, pobídkou, aby si založil postavení polo nezávislé a opřel se o spolek s bulharskými soukmenovci. Šířil svou moc po Makedonii s takovým zdarem, že se císař viděl r. 1198 nucena vytrhnouti proti němu s vojskem, i oblehl ho v Prosěku. Ale Chrs odrážel v těžce přístupné

té pevnosti obratně všechny útoky, pročež císaři nezbylo než přiznati mu držení všeho, co měl, a připoutati ho sňatkem; dal mu, ačkoli byl již ženat, za manželku mladičkou dceru svého synovce Manuela Kamyca. — Ještě hůře dopadlo zkrácení proti Ivankovi, když se císař konečně přesvědčil o jeho nevěře. Vypravil proti němu (asi 1199) Kamyca, avšak Ivanko ho zaskočil a zajal, načež obsadil thema smolenské při dolní Mestě a plenil pobřeží Egejské až k Cařihradu. Kalojan, jemuž vydal zajatého Kamyca, jej podporoval oddíly kumánskými. A poněvadž se císař zdráhal zaplatiti za Kamyca veliké výkupné uložené Kalojanem, vykoupil svého tchána ze zajetí Chrs, ale oba se za to dali v hněvu na odboj; dobyli Bitolje, Prilepa, vpadli do Thessalie a pobouřili i Peloponnes. Tak měla nezdařená výprava proti Ivankovi za následek ještě další zhoršení poměrů v Thrakii a Makedonii.

Nesnáze, které měl Alexios III. s odbojníky na vlastní půdě, daly Kalojanovi možnost, aby zatím upevnil svou moc na severu a dokončil podrobení dolního Pomoraví. Zároveň vzal pevně do rukou i nitky spojující podniky jižnějších odpuřců císařových k ráznějšímu vedení boje. Císaři se podařilo jen s krajní námahou překonat drobné ty nepřátele. Nejprve se zbavil Ivanka. Přilákal ho k sobě pod záminkou, že mu ponechá jeho knížectví a dá v manželství zaslíbenou princeznu, načež ho dal zajmouti a jeho državu obsadit vojskem (asi r. 1200); další osudy Ivankovy nejsou známy. Potom potlačili řečtí vojevůdcové odboj Kamycův, načež se podrobil císaři i Chrs, ač tak, že podržel své území (asi r. 1201). Pokroky moci císařské na jihu přiměly Kalojana, jenž zatím posílil znamenitě svou moc vojenskou, aby sám vystupoval důrazněji. R. 1201 podnikl útok do Thrakie a vzal Konstantii, důležitý to bod mezi Plovdivem a Drinopolem, potom dobyl o velikonocích t. r. po tuhém boji Varny, posledního místa, které bylo ještě v moci Řeků na sever od Balkánu a umožňovalo jim přístup do Bulharska od moře.

Po těchto ztrátách uznal císař Alexios, který měl plno nesnází na jiných stranách, za dobré učiniti s Kalojanem mír. O výminkách nejsme dosti zpraveni. Císař ponechal Kalojanovi jeho državu podle skutečného stavu jako vládci samostatnému, ale nepřiznal mu podle všeho titul cářský a nezřekl se výslovně pro budoucnost všech nároků na Bulharsko. Kalojan se spokojil asi tím, že mu bylo potvrzeno pravoplatné držení jeho panství, třeba bez výslovného uznání titulu cářského, neboť poměry na západě vyžadovaly tenkrát jeho přední pozornosti. Touž dobou, co Kalojan nastoupil v dědictví svých zavražděných bratrů, nastala změna na trůně i v sousedním Srbsku. Štěpán Nemanja

složil v březnu 1196 vládu a uchýlil se pode jménem Symeon do tichosti klášterní. Velikým županem se stal jeho starší syn Štěpán (1196—1228), mladší Vlkan dostal údělem značné území na jihozápadě. Ale Vlkan toužil sám býti dědicem a spolčil se za tím účelem s uherským králem Emerichem. Spolek byl zároveň namířen i proti Kalojanovi, s nímž Štěpán trval ve svazku přátelském. Emerich si činil zejména nároky na území při dolní Moravě, které prý Bela III. dal věnem své sestře, manželce císaře Isáka (str. 152). Vlkan vypudil r. 1202 skutečně s pomocí uherskou svého bratra a odňal Bulharům Niš, Uhři pak opanovali kraje severnější s Bělehradem a Braničevem. Avšak Kalojan vystrojil hned r. 1203 četné vojsko složené z Bulharů a Kumánů, dobyl znovu ztracených krajů i s Nišem a zpustošil zemi srbskou. Vlkan musil opět ustoupiti Štěpánovi (v létě 1203). Král uherský nemohl proti tomu pro nové spory s bratrem Ondřejem nic podniknouti.

Neprátelské vystupování Uhrů pohnulo Kalojana, aby pracoval usilovněji o uznání svého panství na západě. Pokoušel se hned na počátku své vlády uvésti ve skutek úmysl svých bratrů a vypraviti poselství k papeži s žádostí o korunu, ale poselstvo nemohlo projíti zeměmi, jež ovládali jeho nepřátelé, říše byzantská a Uhři. A tu přišlo Kalojanovi velmi vhod, že se také jeho srbský spojenec Štěpán hleděl sblížiti s církví západní, i podal do Říma zprávu o svém úmyslu. Na stolec papežský dosedl právě tenkrát Inocenc III. (1198—1216), jeden z nejznamenitějších mužů, kteří vládli církví západní. Nový stát bulharský se mohl státi mocnou oporou v křížáckém zápase proti islamu. Papež tedy se chopil velmi rád té příležitosti a poslal do Bulhar r. 1199 Dominika, řeckého kněze z Brindisia, aby zahájil jednání o spojení Bulharska s církví západní. A poněvadž usuzoval ze jména Βλάχοι, dávaného Řeky poddaným Kalojanovým, že jsou to Rumuni, potomci starých Římanů — takovému výkladu se zdály nasvědčovati národopisné poměry v blízké Dalmacii — kladl důraz na tuto okolnost, uváděje cáři na paměť svazky, které ho už podle jeho původu pojí s Římem.

Chytrý Kalojan neodmítal papežovy domněnky o svém římském původu a nazýval se potom v dopisech do Říma posílaných důsledně cářem Bulharů a Vlachů (imperator Bulgarorum et Blachorum), ačkoli jeho bratři přijali titul starých vládců bulharských, totiž císaře Bulharů a Řeků. Poslání Dominikově byla s počátku na západu nedůvěra odůvodněná jeho řeckým původem; když se potom jednání zapředlo, žádal Kalojan, aby mu papež poslal korunu císařskou, jako prý již jeho předchůdcové Symeon, Petr a Samuel obdrželi korunu

z Říma, a aby Váslava trnovského povýšil na patriarchu. Jednání se protahovalo nejistotou cest a nepřítelů Řeků i Uhrů, kteří nechtěli posly propouštět. Tím se stalo, že přišlo ke konci teprve, když se už poměry změnila nečekanou událostí, jež převrátila politický stav na poloostrově balkánském od základu.

V červnu r. 1203 připlulo k Cařihradu silné loďstvo Benátčanů a rytířů shromážděných na „čtvrtou“ výpravu křížovou, aby dopomohlo podle úmluv s princem Alexiem znovu k vládě jeho oslepenému otci Isákovi II. Alexios III. se dal po chabých pokusech obrany na útěk a Isák II. dosedl spolu s Alexiem IV. po druhé na trůn. Ale skutečně rozhodovali potom v Cařihradě Benátčané a vůdcové křížáků, kteří vymáhali podle slibů dříve učiněných za svou pomoc bohatou peněžitou náhradu. Nehodný ten stav věci naplnil cařihradský lid nesmírnou nevolí; Isák i Alexios podlehl v lednu 1204 vzpouře a mezi Řeky a Latiny došlo k otevřené válce. Vojenská převaha západních rytířů si odnesla vítězství. 12. dubna padlo hlavní město říšské po tuhém boji do jejich rukou, načež vítězové zřídili na troskách říše byzantské císařství Latinské. Za císaře zvolen Balduin Flanderský, ostatní vůdcové si rozdělili území říšské jako léna. Bonifác Montferratský dostal Solunsko s titulem královským. Řekové si potom uhájili samostatnost jenom v Epiru, v západní Malé Asii (se střediskem v Nikai) a v Trapezuntě, kde na se všude strhli vládu knížata původu domácího.

Zhroucení říše byzantské přišlo nesmírně vhod Bulharům. Ještě než křížáci přišli, nabídli (koncem jara r. 1203) císaři i patriarcha cařihradský Kalojanovi úplné uznání státní i církevní samostatnosti, aby se dohodou s ním zabezpečili proti očekávanému nebezpečí, avšak Kalojan, jsa v jednání s papežem, rozhodl se vyčkávati. Když pak západní loďstvo připlulo, použil rázně hned prvního zmatku, který odtud nastal po všem území říšském, a opanoval bez většího odporu Makedonii až k hranicím Albanie a Thesalie s městy Prizrenem, Skopjem, Ochridem a Berem (r. 1203). Biskupové řečtí musili všude ustoupiti nově ustanoveným biskupům bulharským.

Také panství Cherso, který tou dobou mizí z dějin, octlo se v jeho moci, aniž můžeme říci jak. Kalojan si hleděl zabezpečiti všechnu tuto kořist dohodou s křížáky a nabízel jim za to pomoc, když se na počátku r. 1204 chystali dobýti města brannou mocí, ale jeho nabídka nebyla přijata. Křížáci pohlíželi zajisté na Kalojana, stejně jako Řekové, jako na odbojného poddaného byzantského a pokládali po svém vítězství jeho državu za příslušenství své nové říše. Když císař

Balduin přišel v létě r. 1204 do Thrakie, aby se uvázal v držení tamních měst, nabízel mu Kalojan přátelství, avšak Balduin dal jeho poslům hrdou odpověď, že jejich vládci nepřisluší, aby mluvil jako král s přáteli, nýbrž jako otrok s pány, neboť prý odňal svou zemi neprávem Řekům. Bylo patrné, že se poměr Bulharů k Cařihradu převratem r. 1204 nijak nezměnil, nastala jen výměna protivníků.

Avšak Kalojan si pojistil proti novým držitelům moci v říši byzantské nesmírnou výhodou, že se závčas dohodl s papežem. Zatím co křížáci ještě dobývali Cařihradu, vydal mu listinu, již se podrobil se svým lidem na věčné časy Římu, načež papež vypravil do Bulhar kardinála Lva s vyřízením všech jeho přání. Věc se zdržela ještě v poslední chvíli nepřátelstvím Uhrů, kteří propustili kardinála přes Dunaj teprve na důrazné zakročení papežské. Zástupce papežův kardinál Lev vysvětil potom 7. listopadu 1204 v Trnově Váslava za primasa bulharského a povýšil biskupy přeslavského a velbuždského na metropolitů; potom korunoval 8. listopadu Kalojana za krále a udělil mu zároveň žezlo, pak korouhev sv. Petra, jakož i právo raziti mince se svým obrazem.

Kalojan nedosáhl tedy plně, čeho žádal. Papež mu přiznal jen titul královský, Vasilovi pak udělil toliko hodnost primasa. Avšak vládce bulharský, jemuž šlo především o zásadní uznání politické samostatnosti, nedbal příliš o jemné rozdíly v titulech a psal se, používaje chytře jazykové nepřesnosti v překladech názvů latinských,¹⁾ nadále cárem, stejně jako Vasil patriarchou. Hlavní věc byla, že se mohl proti křížákům opírat o nesporné uznání papežovo. Odpověď císaře Balduina v létě r. 1204 se rovnala zajisté vypovědění boje. Kalojan nečekal, až by se Latinové v nově dobyté državě upevnili, a chopil se nejbližší příležitosti, aby si pojistil výhody, jež mu chvíle prvního zmatku poskytovala.

Řecké obyvatelstvo měst thrackých se sice poddalo bez odporu vítězným Latinům a přijalo jejich posádky, ale zpupné chování rytířů franských je popudilo v zápětí k odporu. Dávna nenávisť k Latinům oživla tou měrou, že zatlačila do pozadí i kruté nepřátelství proti odpadlým Bulharům. Odevšad přicházeli ke Kalojanovi poslové s žádostmi, aby se jich ujal, že ho za to uznají za svého vladaře. Cár přiložil ihned ruku k dílu a vypravil se na počátku r. 1205 s Bulhary a Kumány do Thrakie. Jeho příchod byl heslem k obecné vzpouře; město za městem pobíjelo posádky latinské a poddávalo se vládci

¹⁾ Řecké slovo βασιλεύς, jímž v říši byzantské označovali císaře, znamenalo opravdu původně totéž co latinské rex (král).

bulharskému. Latinové pozbyli zakrátko téměř vši Thraكية i s Drinopolem, jenom v Plovdivě se držel statečně chrabry Renier de Trit. Na zprávu o tomto rozvratu svého panství povolal císař Balduin narychlo svůj lid z Malé Asie a vypravil se k Drinopoli, ale tam mu připravil Kalojan 15. dubna dokonalou porážku. Množství rytířů zůstalo na bojišti, císař upadl do zajetí.

Pohroma Balduinova u Drinopole působila na vítězné dotud Latiny jako ledová sprcha a oživila svět řecký novými nadějemi. Všechna Thraكية kromě Cařihradu, Rhodosta a Selymbrie se octla v moci cíře bulharského; také Renierovi bylo v červnu r. 1205 opustiti Plovdiv a uchýliti se do pevné tvrže Stanimaky. Kalojan vložil do thrackých měst posádky a obrátil se (v červnu) proti království solunskému, jehož vládce Bonifác byl právě zaměstnán dobýváním Peloponesu. Nejprve se zmocnil Šeru, potom obsadil jeho vojevůdce Šišman, náměstek oblasti prosěcké, podle jména Kumán, město Solun a oblehl Bonifaciovu manželku Marketu v tvrzi nad městem. Za ním přitáhl sám Kalojan a jal se dobývatí tvrže, ale tam vzal jeho vítězný postup konec. Bonifacius se vrátil rychle z jihu a vypudil ho z města.

Přes záchranu Solunu zbývaly z latinské državy v Thraكية a Makedonii jen trosky, i zdálo se, že největší prospěch z pádu říše byzantské budou mítí Bulhaři. Avšak úspěchy Kalojanovy vzešly do té míry jen z náhodného sběhu šťastných okolností, že nemohly mítí pevné trvalosti. Recké obyvatelstvo Thraكية se zajisté vrhlo v náruč cíři bulharskému jenom v okamžiku nejvyšší tísně a počalo brzy litovati svého unáhlení, když na ně dolehla tvrdá ruka Kalojanova a když počalo zakoušeti zvláště jeho vojsk, zvláště divokých Kumánů. Mimoto se jim otvírala naděje na osvobození s jiné strany, totiž z Malé Asie, kde si Theodor Laskaris založil po odchodu křižáků proti Bulharům (na jaře 1205) dosti rozsáhlé panství se sídlem v Nikei a utvrdil je do té míry, že se mohl r. 1206 dáti korunovati na císaře. Nespokojenost s vládou bulharskou vybuchla již r. 1205 vzpourou v Plovdivě, kde se prohlásil císařem Alexios Aspietas. Kruté ztrestání odboje naplnilo hrůzou i odporem obce ostatní a bylo příčinou, že se hleděly raději zase sblížiti s vládou cařihradskou.

V bojích, jež se z jara r. 1206 opět rozzuřily, klonili se thrackí Řekové již zřejmě na stranu Latinů. Kalojan se jim za to mstil s neobyčejnou krutostí. Pustošil města i vesnice, dával pobíjeti obyvatelstvo a odváděl, jako kdysi Krum, spousty zajatců do Bulhar, kde je usazoval v nově zakládaných osadách. Valná část Thraكية se obrátila v pustinu. Kalojan přý

hlásal, že mstí zhouby způsobené Bulharům za Basilia II. a že chce býti Romeobijcem, jako byl Baslios Bulharobijcem. Řekové ho nenazývali jinak než přezdívkou Skyloioannes (= psi Jan).

Ale úhrnný výsledek válčení r. 1206 nebyl Bulharům příznivý. Balduinův bratr Jindřich, který vedl jako „bailo“ zatímni správu říše jménem zajatého císaře, odnal jim Dimotiku a Drinopol a vybavil Reniera po třináctiměsíčním obležení ze Stanimaky (v červenci r. 1206). Renier přinesl první určitou zprávu, že Balduin už nežije. O příčinách a způsobu smrti nešťastného císaře nás došly zprávy nesouhlasné, ohlasy to pověstí, jež kolovaly ve světě mimobulharském, nicméně možno pokládati za jisté, že Kalojan ho choval zprvu v čestném zajetí, ale pak z neznámé příčiny, snad pro nějaké tajné smlouvání s Řeky, ho dal popravit. Zpráva o smutném konci Balduinově rozhořčila nesmírně jeho soukmenovce. Jindřich, jež v Cařihradě zvolili hned potom (v srpnu 1206) za císaře, vešel v těsný spolek s Bonifaciem, aby zlomil rázným útočením převahu Bulharů. Kalojan podnikl sice zatím v červenci s velikým vojskem výpravu k Drinopoli, avšak nový císař ho odrazil na sever, načež dobyl všeho území při Černém moři až za Anchial; zároveň odnal Bonifacius Bulharům Šer.

Za těchto okolností bylo pro Kalojana nemalou výhodou, že pokroky Latinů pohnuly i císaře nikejského, aby s ním vešel ve spojení. Marně napomínal papež Kalojana, aby ustal od válčení proti křižákům, a hrozil mu spolkem Latinů s Uhry. Kalojan se objevil na jaře r. 1207 opět s četným vojskem před Drinopolem, leč jeho síly nestačily na dobytí pevného města. Za to ho naplnila velikými nadějemi smrt krále Bonifacia, která ho stihla koncem července ve srážce s oddilem bulharským u Mosynopole, když se vracel z návštěvy císaře Jindřicha. Ježto jeho dědic Demetrius byl nezletilý, rozhodl se Kalojan rychle využití vhodné příležitosti a vypravil se k Solunu. Bulhaři oblehli město a jali se ho dobývatí velikými stroji, ale obležení vzalo náhlý konec smrtí cárovou, jež tajně zavraždil (v říjnu roku 1207) kumánský náčelník Manastra. Vojsko bulharské odtáhlo ve zmatku domů. Brzy se rozšířila pověst, že Kalojana zahubil sám solunský světec Demetrius.

Podnětem záhadného zločinu Manastrova bylo jakési spiknutí, v něž prý byla zapletena i žena Kalojanova, rodilá Kumánka, ale všechny ostatní okolnosti jsou zahaleny v temno. Lze tušiti, že divoký Kalojan měl mezi svými lidmi mnoho odpůrců, které udržoval jenom železnou rukou v poslušnosti, ale jak souvisí jeho násilný konec s těmito rozpory, nelze

pověděti. Najisto však byla smrt Kalojanova, která ho stihla v plné síle životní, těžkou ranou pro mladý stát bulharský. Ježto neměl podle všeho synů, byl nejbližším dědicem mladý syn Asěna I., Jan Asěň, ale vskutku se zmocnil vlády syn sestry Kalojanovy Boril a pojal také hned jeho vdovu za manželku. Je-li pravda, že tato žena byla spoluúčastna při vraždě svého chotě, pak měl nepochybně i Boril účast ve spiknutí. Buď jak buď, Boril zůstal cářem a Jan Asěň byl nucen uprchnouti s bratrem Alexandrem na Rus. Ale proto přece nedošel uchvatitel plného uznání. Dva příbuzní rodiny cářské se mu postavili na odpor a založili si nezávislá panství v krajích nově dobytých; Slav, bratranec Borilův, ovládl končiny rhodopské maje sídlo na pevném Melniku, Strěz, synovec Kalojanův, se utekl k Štěpánovi srbskému a opanoval s jeho pomocí území kdysi Chrsovo¹⁾ v horní Makedonii. Jednota říše Kalojanovy byla rozlomena.

Nový cář bulharský měl tedy postavení velmi nepevné. Přes to pokračoval v politice Kalojanově a vystoupil ve spolku s Theodorem nikejským r. 1208 útočně proti Latinům. Ale následky vnitřního rozvratu se projevíly i na venek; císař mu připravil 31. července u Plovdiva rozhodnou porážku. Město upadlo opět do moci Latinů. Vítězství nad Borilem posílilo nemálo moc císařství latinského; po něm se musil císaři podrobiti i Slav, ale císař ho ponechal jako odpůrce Borilova v jeho území s titulem despoty a dal mu i svou nemanželskou dceru za ženu. Boril se potkával také na jiných stranách s nezdarem. Pokusy o podrobení Strězovo se rozbíjely o podporu, kterou odbojnému knížeti poskytoval veliký župan srbský, a ještě hůře doléhalo na Bulharsko nepřátelství Uhrů, kteří obsadili území na jih od Dunaje až za Ravno. A ke všemu rozrývaly Bulharsko různice vnitřní, jež podněcovala strana Borilovi nepřátelská. Zdá se, že veliký podíl v odporu proti cáři měli bogomilové. Boril se aspoň r. 1211 rozhodl vystoupiti proti nim nepřátelsky.

Bogomilové vážili tehdy v Bulharsku dosti mnoho svým přece jenom značným počtem a měli, jak se zdá, i nemalou účast v osvobozovacím boji proti vládě řecké, která je za dřívějších dob nejednou krutě pronásledovala (str. 146). Nemůžeme sice o tom pro naprostý nedostatek zpráv říci nic jistého, ale všechny okolnosti nasvědčují, že se první Asěnovci chovali k bogomilům šetrně, ne-li přátelsky. Teprve za Borila nastal obrát, jehož příčiny nejsou dosti jasny. Je nasnadě domněnka,

¹⁾ Strěz a Chrs bývali dříve stotožňováni, ale neprávem. Jsou to dvě různé osobnosti.

že se bogomilové stavěli příkře proti nezákonnému panovníkovi, ale vlastní podnět k pronásledování přišel nejspíše ze západu. Jest to doba, kdy papež Inocenc III. zahájil krutý boj proti západním katarům, i bylo by s podivem, aby nebyl hleděl uplatniti tím směrem svůj vliv i v nedávno získané oblasti bulharské, kde nenáviděná nauka měla své kořeny. Skutečně se dovídáme, že tehdy byl vyslán do Bulharska kterýsi kardinál s rozkazy od papeže, jinak neznámými. A Boril, který asi už tenkrát pomýšlel na politické spojení s Latiny, vyhověl přání papežovu tím ochotněji, že mohl v té věci spoléhati i na souhlas a podporu duchovenstva pravoslavného. Svola v únoru r. 1211 duchovní i světské velmože do Trnova, dal tam přijmouti ostré zákony proti heretikům a stíhal je potom s neúprosnou krutostí.

Ale pronásledování se minulo s účinkem, ba zhoršilo Borilovo postavení v zemi. Ještě téhož roku přitáhli oba vypuzení princové Asěň a Alexander s družinou bojovníků ruských a zmocnili se s pomocí domácích nespokojenců části země s městem Vidinem. Podle zpráv (ze 14. století) byli právě ve Vidinsku silně zastoupeni bogomilové. Tato věc, pak časová shoda, jakož i přízeň, kterou později projevovat Asěň II. bogomilům, ukazuje, že domněnka o přichylnosti bogomilů k rodině Asěna I. není planá. Boril se octl v nemalé tísní. Latinové, Uhři i Srbové se k němu stavěli nepřátelsky, a vzpoura domácí ohrožovala jeho trůn. Spolek s nikejskými Řeky, kteří mysliili především na sebe, mu neposkytoval dostatečné opory. Za těchto okolností uzrávala v Borilovi od některé doby myšlenka změnití směr politiky a sblížití se s těmi, kdož mu mohli jinak býti nejvíce nebezpeční, a to byli Latinové a Uhři.

Císař Jindřich utvrdil sice zatím své panství jak proti odstředivým choutkám leníků západních, tak i proti sousedům řeckým, ale přes to se necítil nikterak volným uprostřed nepřátelských Řeků a nepoddajných vládců držav založených křižáky. Přišlo mu proto vhod, že se mohl smířiti s Bulhary, kteří se za dřívějších let ukázali protivníky nad jiné nebezpečnými. Jakou cestou a za jakých podmínek se dohoda uskutečnila, nevíme, ale není pochyby, že se stísněný Boril nemohl vyhýbat ani ústupkům hodně závažným. Místo dřívějšího nepřátelství byl umluven svazek spojenecký, ba císař Jindřich pojal (asi 1213), ač po delším zdráhání, za manželku sestřenicí Borilovu. Mírem s Latiny si urovnal Boril cestu k dohodě i s Uhry, nepochybně za cenu pravoplatného odstoupení krajů, jichž se zatím byli zmocnili. Uherský král Ondřej II. (r. 1204—1235), maje doma plno nesnázi s nespokojenými velmoži, podal rád

ruku k spolku, který mu sliboval rozmnožení vlivu na jeho východě.

Spolkem s císařem a s Uhry posílil Boril opět na nějaký čas své postavení. S pomocí uherskou dobyl opět Vidina, ačkoli jeho protivníci povolali na pomoc Kumány, a přinutil podle všeho syny Asěnovy k opětovnému útěku za Dunaj. Potom mělo dojít na Strěza. Císaři Jindřichovi byl Strěz jako nepokojný soused království solunského stejně nepohodlný jako Borilovi; oba spojenci si proto podali ruce, aby vyvrátili jeho državu. Válka proti Strězovi byla zároveň válkou proti jeho ochránci Štěpánovi srbskému. Jindřich i Boril podnikli společně tažení proti Srbsku, ale byli u Niše přinuceni (asi 1214) nešťavně odtáhnouti, což Srbové přičítali ochraně sv. Symeona (Štěpána Nemanje). Nicméně měla výprava aspoň ten výsledek, že Strěz ustoupil od spolku se Srbskem a poddal se císaři. Marně se ho pokoušel Štěpánův bratr Sáva, pozdější arcibiskup srbský, přivésti opět na stranu Srbska. Náhlá smrt Strězova — skončil nejspíše r. 1215 vraždou — zbavila potom Štěpána nového nepřítele, ale Bulharsko nemělo odtud prospěchu, neboť největší část země Strězovy opanovali Latinové solunští a zbytky, totiž okolí Skopje, se zmocnil epirský despot Theodor Angelos.

Vzrůst moci císařství latinského vzal náhlý konec smrti Jindřicha I. (11. června 1216). Za jeho nástupce zvolen Petr de Courtenay, ale ten padl cestou z Říma na východ v boji proti Theodoru Angelovi (r. 1217). Vlády v Cařihradě se ujala potom zatímně jeho vdova Jolanta. Úpadek moci Latinů, který byl pro tyto události zbavil Borila mocné opory. A poněvadž se zároveň i druhý jeho spojenec, uherský král Ondřej II. vydal v létě r. 1217 na křížovou výpravu do Palestiny, nastala synům Asěna I. příhodná chvíle, aby obnovili zápas o své dědictví. Zakrátko se octla všechna země v jejich moci a stísněný cář byl nucen se uzavřít v Trnově. Marně očekával pomoc z Uher a dovolával se přispění papežova. Obležení města chráněného výhodnou polohou trvalo arci delší dobu, ale na konec poznal Boril, když ho i nejvěrnější přívrženci počali opouštět, že je po všem veta, a dal se na útěk; byl však zajat a na rozkaz vítězův oslepen (asi na jaře 1218). Cářský stolec zaujal Jan Asěn II. (1218—1241).

Nový cář ovládl dědictví otcovské v stavu velmi smutném. Z državy kdysi Kalojanovy zbývalo toliko Podunají s jižními předhorami balkánskými; uvnitř rozvrátily dlouholeté boje domácí všechny pořádek a ke všemu ho ohrožovalo nepřátelství Uhrů. Výprava, kterou zatímni vláda uherská vyslala pod mladým králem Belou do Bulhar, nemohla sice zachrániti Borila, ale byla nicméně s to, aby znesnadnila Asěnovi nastoupení vlády

v zemi. Na štěstí byl Asěn II. zjev opravdu vynikající, moudrý vladař a prozíravý politik, muž, který si uměl získávati nevidanou tehdy umírněností a jemností povahy vážnost u přátel i nepřátel; bulharské obyvatelstvo k němu přilnulo pro tyto vlastnosti neméně než pro původ od „starého Asěna cáře“, osvoboditele země ze jha řeckého. Výprava uherská se potkala s nezdarem. Uhři obléhali marně Vidin a v dalších bojích jim způsobil Asěnův bratr Alexander, který vedl vojsko bulharské, takové škody, že jim bylo ustati od dalších pokusů. Úspěch Bulharů dovršila ještě jiná věc. Koncem r. 1218 se vracel Ondřej II. z Palestiny a zamířil domů územím řeckým a bulharským. Asěn II. ho nepropustil dříve, až mu uherský král povolil výhodný mír, který měl býti utvrzen sňatkem Asěna s jeho dcerou Marií. Asěn dostal jako věnem nazpět území odňaté kdysi Borilovi. Marie byla potom skutečně dána Asěnovi v manželství, a zdá se, že také Alexander pojal za manželku některou princeznu uherskou. Nepřátelství s Uhry ustoupilo svazku přátelskému; Bulhaři, zajistivše si hranice na severu, nepřekáželi Uhrům šířiti jejich moc proti Kumánům do Valašska, kde si potom Uhři zřídili na západ od řeky Olty banát Severinský.¹⁾

Zabezpečiv se od severu, Asěn II. upevnil své postavení také proti jiným sousedům. Od Latinů mu nehrozilo nebezpečí, neboť jejich panství hynulo po smrti Jindřicha I. vnitřní ochablostí, jejíž hlavní příčinou byl nedostatek pevné vlády. Po smrti Petra de Courtenay byl po delším mezivládí zvolen za císaře jeho bratr Robert, nevzdělaný a zhýralý slaboch. Nový císař byl bratr manželky Ondřeje II., a cář mu proto povolil beze všeho volný průchod svou zemí, když se ubíral r. 1221 z Uher do Cařihradu, a ujednal s ním svazek přátelský. Také se Srbskem, jehož vládce Štěpán obdržel r. 1217 od papeže titul královský, obnovil přátelské styky, jaké byly kdysi za dnů Kalojanových. Vážný význam měla konečně spojenecká smlouva s epirským despota Theodorem Angelem, neboť přinášela Bulharům po prvé výslovné uznání nejen světské, nýbrž i církevní jeho samostatnosti se strany vládce řeckého.

Tak nastala Bulharsku po bouřné vládě Borilově léta pokojná. Asěn hleděl moudrou správou zahojiti rány, jež byly následkem rozvířených oněch poměrů a jeho pozdější mocné

¹⁾ Uherská výprava do Bulhar je známa toliko z listiny krále Bely IV. z r. 1235. Podle znění té listiny náleží do počátku vlády Asěnovy a ne do r. 1232, kamž se obyčejně klade. Její souvislosti s pádem Borilovým a s návratem Ondřeje II. z Palestiny se lze arci jen dohadovati. Srv. též Nikov, Izpravki k'm b'lgarskata istorija (Izvěstija na istor. druž. v Sofia, V, 1922). Že Alexander pojal princeznu uherskou, možno souditi z toho, že jeho syn měl, stejně jako nástupce Asěnův, uherské jméno Kaliman (Koloman).

vystupování na venek ukazuje, že se mu to plně podařilo. V politice náboženství se vrátil k dřívější snášlivosti proti bogomilům; zprávy o tom budily u papežského dvora velikou nelibost, ale cíř se nedal hlasy z Říma nijak mýlit.

Sporádaná vláda Asěnova získala mu velikou vážnost u sousedů. Když po smrti císaře Roberta (r. 1228) nastoupil v Cařihradě jeho 11letý syn Balduin II. (1228—1261), obrátila velká část francouzských baronů v Cařihradě své zraky k cíři bulharskému a navrhovala, aby byl Balduin zasnouben s mladou dcerou Asěnovou Helenou a aby cíř byl po čas jeho nezletilosti správcem říše. Myšlenka ta vznikla arci netoliko z vážnosti k cíři bulharskému, nýbrž i z obav o trvání říše latinské. Zatím učinili totiž vládcové obou sousedních států řeckých, nikejský císař Jan Vataces (1222—1254) a epirský despot Theodor Angelos (1214—1230) v osvobozovacím boji proti Latínům neobyčejné pokroky. Vataces jim odňal skoro všechno území v Malé Asii, ano dostal do své moci i město Drinopol (1224), ale ještě více se vzmožil Theodor epirský. Po vítězství, jehož dobyl r. 1217 nad Petrem de Courtenay, Theodor opanoval největší část Makedonie a Albanie a dobyl v dubnu r. 1223 i Solunu, kdež pak zarazil své sídlo. Po tomto úspěchu se dal od arcibiskupa ochridského korunovati na císaře, načež šířil dále svou moc směrem východním. Despot Slav se mu podrobil a pojal jeho neteř za manželku. Císařství latinské uchránila od úplné zkázy jenom ta okolnost, že se oba císařové řečtí utkali nepřátelsky. Theodor odňal Vatacovi Drinopol, pročez Vataces učinil s císařem Robertem mír. Ale proto bylo přece jen postavení císařství latinského nesmírně kritické a Frankové cařihradští viděli jedinou spásu v těsném spojení s Bulharskem.

Asěň II. žil s Theodorem v poměru přátelském; spolek umluvený mezi nimi ještě byl utvrzen sňatkem bratra Theodorova Manuela s jeho nemanželskou dcerou Marií. Ale překotný vzrůst moci Theodorovy v samém sousedství jeho říše poučil cíře, že není radno přihlížeti nečinně k rozvoji mocné državy, jejímž konečným cílem byla obnova říše byzantské v staré podobě. Chopil se proto rád a ochotně myšlenky o sňatku své dcery s Robertem, který mu sliboval dáti v Cařihradě totéž postavení, o jaké kdysi usiloval Symeon (str. 102), a uvoloval se, že by se v tom případě sám postaral o obnovu panství latinského v Thrakii. Než všechny ty záměry přišly na zmar prudkým odporem latinského duchovenstva v Cařihradě, jemuž Asěň nebyl po chuti jako nespolehlivý poddaný Říma a ochránce bogomilů; jejich vlivem byl povolán r. 1229 za správce říše Jan de Brienne, král jerusalémský.

Zmar zamýšleného spojení Cařihradu s Bulharskem uvítali s největší radostí Řekové. Císař Theodor byl jednáním mezi oběma dvory velmi nespokojen, i umínil si, aby mu Asěň nemohl v chystaných podnicích proti Cařihradě ani příště překážeti, zlomiti nejprve moc Bulharska. Spojenecká smlouva s Asěnem byla sice stále v platnosti, avšak Theodor měl vůbec ve zvyku přenášeti se s lehkým srdcem přes dané připovědi a závazky; i vypravil se na jaře r. 1230 znenadání s velikým vojskem od Drinopole proti toku Marice, doufaje, že překvapení Bulhaři nebudou schopni vydatnějšího odporu. Než Asěň byl dobře na stráži; posílil své vojsko nakvap pomocným sborem Kumánů a vytrhl směle proti rušiteli míru. Obě vojska se srazila u vsi Klokotnice (nyní Semedže na silnici od Chaskóje k Plovdivu); Theodor byl poražen na hlavu a upadl s množstvím svých velmožů do zajetí. Asěň se k němu choval šetrně; když však Theodor počal později v zajetí proti němu zapřádati pletichy, dal ho oslepiti.

Porážka u Klokotnice zbořila rázem, co Theodor za své vlády vybuřoval. Ukázalo se, že rozlehlá jeho država, založená lstí a násilím, spočívá na základech velmi vratkých. Největší část říše Theodorovy se poddala bez jakéhokoli odporu vítězi. Slované s radostí, Řekové bez zdráhání, neboť Asěň si získával všechno všude nečekanou mírností, která se ostře odlišovala od kruté kdysi tvrdosti Kalojanovy. Tak se stal pánem říše, která předstihovala rozsahem panství Kalojanovo a připomínala slavné doby Symeonovy. Náležela k ní velká část Thrakie s Drinopolem a Dimotikou, Makedonie mimo území solunské, jakož i severní Albanie do Elbassanu až po Drač. Slav, o němž od té doby není zmínky, zaujal nepochybně jedno z prvních míst mezi velmoži Asěňovými. Bratr Theodorův Manuel si zachránil toliko Solun a Epirus s Thesalií, ale poddal se vrchní moci Asěňově. Latinové si udrželi Plovdiv, který byl v jejich moci od porážky Borilovy r. 1208.

Tak sjednotil Asěň v svých rukou největší díl zemí poloostrovních a povýšil Bulharsko na první velmoc tamní. Jeho vliv se uplatnil také v sousedním Srbsku, kde král Radoslav, zeť Theodorův, musil ustoupiti svému bratru Vladislavovi (1234—1243), manželu Asěňovy dcery Běloslavy. Přední starostí Asěňovou bylo potom, aby si pojistil dobyté území také pro budoucnost a zabezpečil rozsah i mocné postavení Bulharska trvale. Naprostá ochablost císařství latinského, jež bylo v svém ztenčeném území zralé k pádu, ukazovala, že jediným vážným soupeřem Bulharska mohou býti toliko Řekové nikéjské jako budoucí dědicové zchátralé říše té. Asěň se proto hleděl s nimi dohodnouti a zajistiti si od nich trvalými úmlu-

vami vše, co získal, a to za výslovného uznání státní i církevní samostatnosti a rovnoprávnosti Bulharska s říší řeckou. Zvláště nutným se jevílo konečné urovnání roztržky církevní, neboť ta věc měla za následek nemalé nesnáze s úpravou církevních poměrů v krajích nově dobytých.

Vzrůst moci Asěnovy byl příčinou, že se Řekové odhodlali za cenu nabízeného přátelství přistoupiti na všechny požadavky cárovy, ačkoli ne bez zdráhání. Jednání o věci politické nepůsobilo asi valných obtíží, neboť setrvávati při starých nárocích říše byzantské na Bulharsko nemělo při skutečných poměrech už smyslu; těžší bylo vymoci uznání samostatnosti církevní se strany patriarchovy. Ale také v té věci učinili už západní Řekové v někdejší smlouvě Theodora epirského s Asěnem (str. 165) první ústupek od svého zásadního stanoviska a tak dospělo jednání s dvorem nikejským r. 1235 šťastně ke konci. Na osobní schůzce v Gallipoli, jež Vataces krátce předtím opanoval, ujednali oba panovníci spolek proti Latinům; Asěn se zavázal dopomoci Vatacovi k dobytí Cařihradu, za to uznal císař nikejský naprostou samostatnost státu bulharského v tom rozsahu, jak právě trval, a přiznal Asěnovi titul císařský; zároveň povýšil patriarcha Germanos za souhlasu ostatních východních patriarchů (alexandrijského, jerusalemského a antiošského) Vasilova nástupce Joakima v Lampsaku slavnostně na patriarchu. Spolek Řeků s Bulhary byl utvrzen zasnoubením Vatacova syna Theodora s Asěnovou dcerou Helenou, ačkoli snoubenci byli ještě děti.

Úmluvy z r. 1235 dovedly zápas Bulharů s Řeky o uznání samostatnosti bulharské po 50letém trvání k vítěznému konci. Řecký svět, jenž snášel až do té doby trvání svéprávné državy bulharské jako nepřijemnou, ale obecně neuznávanou skutečnost, vzdal se ústy svých nejvyšších zástupců výslovně a slavnostně všech nároků, jež z někdejší příslušnosti Bulharska k říši byzantské mohly vyplývati, a uznal politickou i církevní suverenitu říše bulharské v tom rozsahu, jaký měla za starých časů. Zároveň se vrátili Bulhaři, kteří se r. 1204 jenom z nezbytné nutnosti a z příčin politických poddali Římu, opět otevřené k duchovnímu spojení s církví východní. Výsledky díla úsilí Cimischova a mohutného Bulharobijce byly Romeobijcem Kalojanem a Asěnem II. smeteny s povrchu.

Nejbližší cíl spolku řeckobulharského bylo zpětné dobytí Cařihradu z rukou Latinů, ale naděje, které v něj kladli Řekové, byly předčasné. Vojska spojenců se pokoušela r. 1235 marně o pevné hradby cařihradské. Také obnovené pokusy r. 1236 se rozbily o výhodnou polohu města a statečnou obranu Jana z Brienne, který odrážel obratně, ač měl jen málo lidu

po ruce, útoky nepřátel a způsobil jejich vojsku i loďstvu nemalé škody. Asěn II. přispěl k té výpravě netoliko vojskem pozemním, nýbrž rozmnožil také námořní moc Vatacovu 25 loďmi; jest to první zmínka o loďstvu bulharském. Jediný úspěch, kterého Bulhaři tenkrát dobyli, bylo opanování Plovdiva. Nezdár válečných podniků proti Cařihradu ochladil silně přátelství spojenců. Na Asěna doléhali krom toho obavy z následků jeho roztržky se západem. Papež Řehoř IX. přijal s malou radostí zvěst o smíření Asěnově s Řeky, r. 1235, i vyzýval ho důrazně, aby zanechal nepřátelství proti Latinům a vrátil se k poslušnosti církve římské. Když pak cár neposlechl, zmocnil v květnu 1236 arcibiskupy uherské (ostřihomského a kaločského), aby naň vyhlásili klatbu. Bulharsku mohly odtud vzejíti nepřijemnosti tím spíše, že král Ondřej II., který žil s Asěnem povždy ve svazku přátelském, r. 1235 zemřel a jeho syn Bela IV. (1235 — 1270) nebyl už tak oddán svému svatovi jako jeho otec.

Tyto a jiné úvahy vedly Asěna k tomu, že ustoupil od spolku s Vatacem a vyzádal si Helenu pod záminkou, že by ji rád opět spatřil, nazpět. Zároveň se jal vyjednávat s papežem o nový spolek s Latiny. Roztržka s Vatacem se prohloubila tak, že již r. 1237 došlo k válce. Asěn se vypravil s velikým vojskem do pole a oblehl důležité Tzurulon, jež bylo od r. 1235 v moci Nikejských. Ale v tom přišla z Trnova zpráva, že tam nakažlivá nemoc sklátila náhle do hrobu císařovu manželku i nejstaršího syna a patriarchu Joakima. Asěn, jenž lnul přece jen srdcem k církvi východní, spatřoval v tom boží trest za porušení smlouvy s Řeky, i zanechal hned obležení a obnovil přátelství s Vatacem. Zevním znakem změněného poměru k Řekům byly netoliko obnovené úmluvy o sňatku nikejského prince s Helenou, nýbrž i svatba ovdovělého cáře s Irenou, dcerou oslepeného Theodora epirského, jež pak ihned pustil na svobodu.

Obrat v politice Asěnově způsobil v Římě nemalé pohoršení. Řehoř IX. dal proti němu v lednu r. 1238 hlásati křížovou výpravu a vybízel zvláště Belu IV. důrazně k brannému zakročení. Král uherský neměl sice mnoho chuti do války s mocným sousedem, ale podvolil se nicméně naléhání papežovu; žádal jen, aby mu byl zaručen vliv na úpravu církevních poměrů v Bulharsku, podaří-li se Asěna pokořiti. Avšak výprava uvázla nepochybně v samých počátcích; není aspoň naprosto zpráv ani jiných známek, že by se byla dodělala nějakých úspěchů. Ostatně se dostavily brzy události, které nutily jak Uhry tak i Bulhary, aby si navzájem nepřekáželi. Na divoké sousedy obou zemí, Kumány, dolehlo právě tehdy děsivé ne-

bezpečí tatarské. Veliké množství Kumánů prchalo ze svých stepních sídel a hledalo ochrany v obou těch zemích (r. 1239). Asěn II. uměl obratně čeliti nesnázím, jež odtud vycházely, a vykázal přistěhovalcům sídla většinou ve zpustošených krajích thrackých nad řekou Maričí, aby chránili pomezí jeho říše jak proti Latinům, tak proti Řekům nikejským.

Všechny kroky papežovy proti Bulharům zůstaly tedy bez účinku. Asěn však uznal přece jen za dobré vystupovati proti Latinům zdrženlivě. Setrval sice nadále ve spolku s Vatacem, hleděl však zároveň udržovati dobrou shodu i s Cařihradem. Když císař Balduin II. táhl r. 1246 s vojskem, které se mu podařilo na západě sehnati, Uhrami na poloostrov, propustili ho Bulhaři bez překážky svou zemí do Cařihradu. Opatrnou touto politikou dosáhl Asěn toho, že Bulharsko mělo od jihu pojištěný pokoj ve chvíli, kdy bylo třeba upírati zraky k bouři hrožící z končin ruských od Tatarů. Když koncem června r. 1241 umíral, byla říše, již převzal v stavu ubohém, státem velikým, mocným a spořádaným.

Hlavní svědkové této doby jsou řečtí dějepisci Nikolas Akominates a Jiří Akropolités; doplňují je listy papežské (na př. u Hurmuzakiho Docum. privitóre ist. Romanilor I.) a zmiňky u dějepisců výprav křížových. Pro poměry v Makedonii jsou důležité také některé práce ochridského arcibiskupa Demetria Chomatiana. Z domácích památek přináší některé drobnosti Život sv. Jana Rylského od Euthymija (vydal Kalužniacki ve Vídni 1901) a ze srbských Život sv. Symeona od jeho syna Štěpána (vydal Šafařík Památky, Praha 1868—73). — Synodik cíře Borila vydal Popruženko, v Izv. rus. archeol. inst. II. (Odessa 1897). Uspenskij, Obrazovanie vtorago bolg. carstva (Zapiski novoross. univ., Odessa 1879); Vasiljevskij, Obnovlenie bolg-patriaršestva pri carě Joanně Asěně II. (Žurn. min. nar. prosv. 1885); Hopf, Gesch. Griechenlands im Mittelalter v Ersch-Gruberově Encyklopaedii sv. 85; Jireček Gesch. der Serben I.; Nikov, Prinost k'm' istoričeskoto izvoznanie na B'lgaria i k' m' istorijata na b'lg. crkva (Spisanie akad. XX. Sofia 1921); týž, Izpravki k'm' b'lgarskata istorija (Izvěstija na istor. druž. V. 1922); týž, Car Boril pod světlinata na edin nov pametnik (Spisanie bulh. akad. III. 1912; jde o listinu uherského krále Bely IV. uveřejněnou v Cod. dipl. regni Croatiae V. 132); Drinov, O některých trudach Dimitrija Chomatiana (Viz Vrem. 1894—95); Radojčić Dva poslednja Komnena na carigradskom prijestolu (Záhřeb 1907); týž, O nekim gospodarima grada Proseka na Vardaru (Letopis Mat. srpske 1909 sv. 259—260; o Chrovi a Strězovi). Gerland, Gesch. der Frankenherrschaft in Griechenland II; Lucheise, Innocent III. et la question d'Orient (1907); Norden, Der vierte Kreuzzug (1898); Miliarakis, Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου (Athény 1898).

9. Vnitřní poměry v obnoveném státě bulharském.

Národopisný obraz říše Asěnovců. — Řekové. — Vlaši. — Kumáni. — Počet obyvatelstva. — Šlechta. — Trnovo, sídelní město. — Bulharská města. — Venkovské obyvatelstvo. — Povinnosti a platy poddaných. — Zemědělství. — Hornictví. — Řemesla. — Obchod. — Peníze. — Moc panovnická. — Úředníci. — Právo. — Vojsko. — Daně. — Správa církevní. — Pronásledování Bogomilů. — Umění výtvarné.

Za vlády Jana Asěna II. vyrostla říše bulharská po ne-dlouhém trvání k znamenitému rozsahu a moci, ale to byla přece jen v počátcích svého vývoje. Nezbytnou podmínkou dalšího zdárného života bylo zejména, aby se k obnově vnější samostatnosti přidružilo také účelné vybudování státu uvnitř, neměl-li býti až příliš závislý na měnivých situacích politických. Nelze popírati, že vznik druhé říše bulharské a její přerýchlý vzrůst umožnil větším dílem toliko příznivý sběh okolností, zvláště hluboký úpadek a zhroucení říše byzantské. Pro další budoucnost bylo třeba, aby se národ bulharský vy-bavil také hospodářsky a duchovně z pout, do kterých jej uvrhlo dlouhé područí řecké, aby založil svůj stát na pokročilém, jeho stavu přiměřeném zřízení vnitřním, zdárném rozvoji hospodářském a na zvýšené vzdělanosti, nesené duchem národním. Pohled na vnitřní poměry carství bulharského v 13. století ukazuje, že to byl úkol mnohem složitější a nesnadnější, než založení državy na venek nezávislé.

Obnovená říše nebyla stát národnostně jednotný. Nebyla jím arci ani stará říše Symeonova, ale tenkrát předstihovali Slované netoliko počtem, nýbrž i mladou svěží silou životní všechny ostatní složky národopisné. Dlouholetý útisk a postupná helenisace rozrušily životní sílu národa bulharského a oslabily jeho odolnost proti vlivům cizím. Nejvážnějším cizím živlem byli Řekové. Není sice možno vytknouti přesně hranice souvislého osídlení řeckého, ale nelze pochybovati, že živel slovanský pozbyl na jihu, v Thrakii a Makedonii, mnoho půdy. Kromě toho Řekové se usazovali za vlády byzantské značným počtem i v území čistě slovanském. Místa a střediska

správy místní se naplnila řeckými úředníky, vojáky i obchodníky. Ještě Kalojan přesídlil mnoho Řeků z Thrakie na sever od Balkánu. Města na pobřeží černomořském, jako Anchial, Mesembria a j., byla převážně řecká, rovněž města v Thrakii až po Srédnou goru, v městech severobulharských žily asi leckde aspoň menšiny řecké a také v městech makedonských bylo plno Řeků. Veliký vliv, jehož Řekové nabyli v zemi za dlouhé své vlády, nemohl nadobro zlomiti ani pád moci byzantské.

Vedle Řeků bylo v Bulharsku v 13. století také mnoho Vlachů. Byl to na rozdíl od Řeků, soustředěných nejvíce v městech, živel venkovský, většinou neusedlí pastýři, ale jejich počet jim dodával nemalého významu, jak se ukázalo za boje osvobozovacího. Jest si arci třeba znovu uvědomiti, že název Vlach značil tehdy na poloostrově spíše zaměstnání pastýřské a nemusí tedy vždycky ukazovati na příslušníky národnosti rumunské. Nejvíce Vlachů žilo tou dobou na svazích balkánských a rhodopských a v Dobrudži, kam se nastěhovali za dřívějšíka z jiných končin poloostrovních; teprve později, počínajíc asi 14. stoletím, přešli odtud většinou za Dunaj.

Velmi četně byli mezi Bulhary zastoupeni také kmenové turkotatarští: Pečeněhové, Uzi a Kumáni. Jejich hromadný příliv na poloostrov byl následkem převratů na nížinách jihoruských v 11.—13. století. Pečeněhové a Uzové pozbyli v 13. století významu politického a mizejí ze zpráv historických, ale rozptýlené jejich zbytky v severní Dobrudži, pak mezi Trojanem a Gabrovem, v okolí Srédce a Niše, v Makedonii u Moglenu a j., udržovaly se jistě dlouho mezi domácím obyvatelstvem jako zvláštní jednotky národnostní. Kdy a jak se poslovanily nebo vyhynuly, nelze říci. Mnohem účinněji zasahovali do dějin bulharských ještě v 13. a 14. století Kumáni. Mnoho Kumánů přišlo do Bulhar patrně již za boje osvobozovacího, zejména za dnů Kalojanových, ale ještě více na konci vlády Asěna II., kdy většina lidu kumánského utekla před Tatary ze stepí jihoruských jednak do Uher, jednak do Bulharska. Kumánští náčelníci nabyli v zemi statků a vstoupili do řad šlechty bulharské. Pokud se rozptýlili po zemi, poslovaňovali se Kumáni jako kdysi Pečeněhové velmi rychle, ale kde se usadili větším počtem, jako v Dobrudži a ve zpustošené dřívějšími válkami Thrakii, podrželi svůj jazyk i jiné zvláštnosti zčásti až do dneška. Potomci jejich jsou zejména dnešní Gaganzi, bydlicí podél moře od Varny až k ústí dunajskému, a Surgučí, bydlicí ve vsích na východ od Drinopole. Konečně je dosti možné, že ani potomci starých Bulharů Isperichových neztratili, pokud žili pohromadě, do 13. století ještě zcela své národnosti. Jejich

šlechta, rozvátá ve službách carských do všech končin říše, se poslovanila asi již za časů prvního státu, ale u ostatního lidu, usazeného pohromadě ve východní části nížiny severobulharské, pokračoval přerod jistě jen zvolna. Kdy se přestali nadobro jeviti zvláštní jednotkou národopisnou a splynuli s okolními Slovaný nebo snad s pozdějšími přistěhovanci původu turkotatarského, jakož i jaké zůstavili stopy v dnešním jazyku, zvycích a tělesném vzezření lidu v oněch končinách bydlícího, jsou otázky dosud nerozřešené.¹⁾

O jiných národnostech, jež by byly v Bulharsku té doby žily počtem zmínky hodným, není zpráv. Drobné obce italských kupců a saských horníků, jež vznikly v některých městech v 14. století, byly významné spíše hospodářsky než číselně. Arménští kolonisté uvedeni v 8. století do severní Thrakie (str. 111) nevystupují v 13. století už jako živel národně odlišný. Židovská obec vznikla v hlavním městě Trnově; jinde není o Židech zmínky. Že se vůbec Židů neusadilo v Bulharsku mnoho, je viděti i z toho, že později vymizeli.

Vysloviti se o počtu všeho toho obyvatelstva a hustotě osídlení není snadno. Nahodilé zmínky mluví o Bulharsku jako o zemi lidnaté. Určitější zprávu máme ze 14. století v údělu cáře Sracimira na západě s hlavním městem Vidinem, jehož rozsahu však přesně neznáme. Generál Františkánů píše r. 1368 papeži, že tam jeho mniši obrátili po obsazení země od Uhrů na víru katolickou třetinu všeho lidu, celkem přes 200.000 osob. Jenže ráz zprávy je takový, že máme co činiti se silným přepínáním, nehledíc ani k tomu, že spolehlivost číselných údajů středověkých je vůbec nadmíru skrovná. Kromě toho je třeba míti na paměti, že západ Bulharska byl poměrně nejvíce zalidněn a že v krajinách východních, vydaných stálým vpádům Mongolů ze Zadunají, zvláště v Dobrudži, bylo obyvatelstva málo a někde i celé kraje pusté. Vezmeme-li za základ rozsah státu, jak se ustálil po ztrátě výbojů Asěnových v polovici 13. století, tedy zhruba na východ od údolí moravského (s výjimkou snad okolí Braničeva)²⁾ a od čáry jdoucí z horního Pomoraví mezi Znepoljem a Vranjou k horní Strumě, potom na sever od hranice běžící po horním toku Marice směrem celkem rovnoběžným, mohli bychom průměrný počet všeho lidu tam usedlého odhadovati nanejvýš na milion duší. Počet ten se arci měnil značněji než nyní pohromami válečnými a zhoubnými nemocmi, proti nimž tenkrát neznali náležité ochrany.

¹⁾ Srv. o nich Niederle, Slov. star. II. 417, kdež i podrobnější literatura.

²⁾ Západní pomezí Bulharska ustupovalo později směrem východním, ale podrobnosti jsou velmi málo známy.

Právně a společensky se dělilo všechno obyvatelstvo bulharské na dvě třídy základní, šlechtu a lid; mezi lidem se opět rozeznávali svobodní a nesvobodní. Šlechta slula obecně po starém zvyku boljaři, řídkěji vlastelé jako v Srbsku. Byli boljaři velicí a malí; rozdíl nebyl asi rodový, nýbrž zakládal se na větším či menším majetku. Byli to patrně jednak potomci staré šlechty bulharské, jednak rody, které se povznesly ve službách státních, najmě vojenských, neboť podstatou šlechtictví nebyl rod, nýbrž držení větších svobodných statků, jako nebylo ani v říši byzantské zprvu zvláštního stavu šlechtického. Příležitost k nabytí takových statků dávala zvláště služba vojenská a soustava vojenských lén zvaných pronije (*проние*). Pronije se propůjčovaly, jako západní léna, původně toliko na čas, obyčejně na doživotí, ale snahou držitelů bylo vždy, aby je podrželi dědičně, a ve většině případů se toho skutečně časem domohli. Tímto vývojem věci se měnily pronije znenáhla v baštiny, což značilo statek držžený plným a nezkráceným vlastnictvím, jako západní allodia. Nižší šlechta žila na venkovských dvorcích, většinou dřevěných, velicí boljaři si stavěli pevné hrady kamenné a mívali vedle toho také domy v městech.

Mezi lidem ostatním měli přední místo obyvatelé měst. Byli osobně svobodní, ale neměli zvláštních práv ani samosprávy jako na západě, nýbrž byli postaveni na roveň svobodnému lidu venkovskému a spravováni, stejně jako on, úřady zeměpanskými. Lišili se od něho jen způsobem života a zaměstnáním, ale nikoli právně; stav městský jako zvláštní třída obyvatelstva se v Bulharsku a na poloostrově vůbec nevyvinul, leda že obyvatelé některých důležitějších měst byli účinkem příznivých poměrů místních výjimečně postaveni, v lecčems výhodnějšího. Tak tomu bylo zejména asi v městech pobřežních, jimž zaručovalo volné spojení s cizinou a hospodářský význam větší nezávislost na úřadech cářských. O těchto městech se můžeme domnívati, že si tam občané vyřizovali některé věci týkající se nižší správy a nižšího soudnictví sami skrze své vlastní zmocněnce, ale bezpečnějšího o tom nevíme nic.

Největšího významu nabylo v dějinách druhé říše bulharské hlavní město Trnovo, jehož obyvatelé mívali časem nemalý podíl na událostech politických. Vzniklo jako město vlastně teprve za Asěnovců, nejvíce zásluhou Asěna II. Jádrem osady vybudované v nádherné poloze v horské kotlině na severním úpatí předhor balkánských byly dva hrady; jeden, Carevec, na návrší strmícím v nejvýchodnější části dlouhého ostrohu vytvořeného klikatým tokem řeky Jantry, druhý

Trapezica, na západ od něho na stolovité, příkrě spadající plošině na pravém břehu řeky. Carské paláce stály v opevněném šestibokém hradišti na Carevci; tam sídlil také při chrámu Nanebevstoupení Kristova patriarcha. Podhradí bylo stěsnáno jednak mezi Carevcem a Trapezicí pod sráznými stěnami obou návrší, jednak na jih od Carevce, mezi ním a zátočkou řeky. Asěnovci, zejména Jan Asěn II., učinil Trnovo střediskem života nejen politického, nýbrž i náboženského; zakládali tam četné kostely a kláštery a přenášeli tam odevšad ostatky svatých. Kostelík sv. Dimitrije, k němuž se pojí počátek boje osvobozovacího (1186), ležel na pravém břehu řeky pod Trapezicí. Hlavním kostelem trnovským byl chrám 40 mučedníků (veliká lavra), založený od Asěna II. na paměť bitvy u Klokotnice pod Carevcem na levém břehu řeky. Na Trapezicí stál kostel sv. Jana Rylského, založený od Asěna I. r. 1195. Také v okolí města vzniklo několik klášterů. Vojensky byla poloha Trnova na středověký způsob válčení téměř nedobytná; to bylo asi hlavní příčinou, že je Asěnovci učinili svým sídlem a střediskem říše.

Z ostatních měst byl v severním Bulharsku vedle Trnova nejdůležitější Srdec, město značné velikosti. Jeho význam se zakládal na výhodné poloze při hlavní cestě poloostrovní. V 14. století počali mu říkati Sofia podle katedrálního chrámu zasvěceného sv. Sofii. Mezi městy podunajskými vystupoval politicky do popředí Vidin s mohutným hradem; vedle něho měly důležitost Bělehrad, Braničevo, Orěchov (dnešní Rahovo), Nikopol, Crven (u Rusčuku), Drster a při nejdolejším Dunaji Vičina (dnešní Mačin), kde bylo sídlo biskupské. Ve vnitrozemí se připomínají kromě Prěslavě Oveč čili Provad západněji, Loveč a Pleven. Na pobřeží mořském byla hlavním přístavem Varna, vedle ní nabyla v 14. století oživením obchodu černomořského i některá menší místa zvýšeného významu, jako Karbona (Balčik), Mangalia, Konstanca a j. Na jih od Balkánu vynikala hospodářsky i politicky města při zálivu burgasském, zejména Mesembria a Anchial, o něž bylo v 13. a 14. století mnoho bojováno, ve vnitrozemí Plovdiv. Obyvatelstvo tam mluvilo větším dílem řecky. Více bulharský ráz měla města pod Balkánem jako Jambol (Diampolis), Sliven, Boruj (St. Zagora) a j. Města v Makedonii neměla mnoho významu pro dějiny bulharské v 13. a 14. století, neboť zůstala pod mocí cářů jen na krátko.

Venkovské obyvatelstvo pozbylo již za dřívějších dob většinou své svobody a žilo v poddanství. Jak se to stalo, nelze pro nedostatek zpráv dobře říci; ale za jisté možno pokládati, že svobodných sedláků bylo v 13. století už poskrovnu. Udrželi

se asi jen výjimečně na některých místech, kde jim poměry byly příznivé, na př. v horách, a pak v krajích vysazených útokům z venčí — na př. v Dobrudži — kde je bylo za neklidných dob těžko přidržovati k poddanským povinnostem. Všude jinde se dostal selský lid v poddanství šlechty, biskupů a klášterů jako parikové. Půda, již vzdělávali, náležela zásadně vrchnosti a sedláci z ní byli povinni odváděti část výnosu — neznámé výše — pánům nebo robotovati na vlastních pozemcích panských, nebo měli povinnosti obojí. Krom toho byli zavázáni k těžkým robotám zemským. Parik nesměl svůj statek prodati ani opustiti bez svolení vrchnosti; byl k němu zpravidla poután dědičně. Při prodeji velkostatku přecházeli parikové i s půdou v majetek nového pána, ale prodávati pariky bez půdy zákon nedopouštěl. Parik, který se stal vojákem nebo vstoupil do stavu duchovního, zůstával nadále v poddanství pánově; teprve hodnost biskupská osvobozovala úplně. Vedle pariků mívaly vrchnosti také otroky, kteří neměli ani majetku pozemkového ani práv osobních. Pánové jich užívali jednak k službám domácím, jednak jim přikazovali řemeslné i zemědělské práce na svých statcích. Časem otroků stále ubývalo; ti z nich, jež pán zaměstnával v zemědělství, přikazuje jim určité kusy půdy k obdělávání, splynuli postupně s pariky, jejichž postavení se neustále horšilo.

Větší volnosti nežli sedláci se těšilo obyvatelstvo pastýřské, což byli vedle malé části lidu domácího jednak Vlaši, jednak potomci kmenů turkotatarských. O právních poměrech Vlachů nemáme zpráv, ale nelišily se asi mnoho od poměrů v sousedním Srbsku, které jsou listinami dosti osvětleny. Žili ve velikých rodových skupinách, jež měly majetek společný, a přecházeli zprvu volně s místa na místo po neobydlených svazích horských. Jedinou vrchností nad nimi byl panovník, jemuž byli povinni odváděti určitý podíl z dobytka. Tam, kde se usazovali trvaleji, zakládali si salašnické osady, zvané katuny. Jejich prvotní volnost brala velikou újmu, když panovníci počali v 13. a 14. století dávat půdu jimi zabranou v soukromý majetek klášterům a vrchnostem světským. Tak upadali Vlaši stejně v poddanství jako lid selský, jenže měli postavení výhodnější. Ale postupem času jim ukládaly vrchnosti nové a nové dávky a vymáhaly od nich i všelijaké práce a služebnosti při hospodářství. To byla asi hlavní příčina, proč se rumunské obyvatelstvo stěhovalo v 14. století valným počtem za Dunaj, kde měli zprvu více volnosti.

Hospodářskou základnou nového státu bulharského bylo pořád zemědělství. Rolnictví nabylo za předchozí doby mnoho půdy na újmu pastýřství a mohlo býti při úrodnosti většiny

území bulharského zdrojem nemalého blahobytu; ale právní a společenské poměry zemědělců byly pokrokům těžby hodně na překážku. Za vlády byzantské nabylo všude vrchu hospodaření velkostatkářské, založené na tuhé porobě lidu selského. Přísná opatření, jimiž se ještě Basilio II. pokoušel zastaviti vzrůst velkostatků, neměla účinků trvalých. V 12. století se hromadil majetek pozemkový v rukou mocných rodů šlechtických tou měrou, že vznikala rozsáhlá panství ovládající všechny okolní kraj. Tento vývoj pokračoval v Bulharsku i po obnově samostatnosti; v 13. a 14. století vyrůstal pozemkový majetek mocných rodů místy v polosamostatné državy, které oslabovaly vážně moc panovnickou. Také některé kláštery nabyly časem rozsáhlých nemovitostí. Vedle velkostatků bylo arcí dosti i menších statků šlechtických, ale také na těch se postavení lidu selského horšilo vlivem poměrů, jež zavládly na statech větších. Šlechtické statky byly buďto baštinny nebo proníje (str. 174), ale ve způsobu hospodaření nebylo rozdílu. Většina půdy k nim příslušné bývala v držení poddaných pariků, jenom menší část dával pán obdělávati svou vlastní čeledí a otroky.

Selský lid žil ve vsích (sela) nebo v zaselcích a kolybách (samotách). Jednotlivé statky byly od sebe odděleny přesnými mezemi (meždami čili sinory — σύνορον); rozeznávaly v nich polnosti (nivy), zahrady, kde se pěstovalo stromoví — vrby nebo po řecku perivoly (περιβόλιον) čili kipurije (κηποίριον) — louky (sěnkosy nebo livady, z řec. λιβάδιον), někde také vinohrady (vino-grady čili lozie). Pastviny příslušné ke vsím byly asi společným majetkem selských obcí, na němž se volně pásli dobytek. Těžba z půdy byla pořád neumělá. Převládalo trojhonné hospodářství se střídavým pěstováním ozimů a jaří. Mimo obilniny, pšenici, oves a zvláště proso, pěstoval se na polích hojně mák, luštěniny, zelenina, len a konopí. Zrní se vyšlapávalo dobyt看em a mlelo na mouku buď v žernovech nebo mlýnech hnaných vodou (vodenice nebo prostě mlíny).

Vedle rolnictví byl důležitou složkou domácího hospodářství také chov dobytka. Statkáři chovali veliká stáda ovcí, vepřů, skotu, koní i hojně drůbeže. Vlaši chovali ponejvíce ovce, vepře a koně. Chov dobytka vepřového byl za středního věku v Bulharsku velmi rozsáhlý a vymizel teprve za dob tureckých. Chov ovcí dodával mimo maso a sýry hlavně vlnu a pastýřští Vlaši se zabývali také výrobou hrubých suken. Tam, kde Vlaši zaujali některé okrsky trvale, mívali v nižších polohách pastviny pro dobu zimní (zimovišta) a výše na svazích horských pro dobu letní (letišta). Kromě pastýřství se zaměstnávali Vlaši také včelařstvím a rybolovem.

Půdě pokryté lesem se nepříkládala za tehdejších dob valná cena, proto nepožívaly lesy celkem nijaké ochrany, leda že se některé jejich části ohrazovaly ve prospěch honitby (zaběly), nebo že se pro kácení a pálení uhlí vykazovaly určité okrsky (braništa). Stejně nedokonalá byla na bulharském území až do příchodu saských horníků i těžba důlní. Přestávalo se na neumělém kutání a ryžování, jež provozovali ponejvíce obyvatelé z okolí rhodopského Nevrokopu chodíce za tím účelem z kraje do kraje a dávající se od císařských úřadů najímati k pracím hornickým. Tímto způsobem se těžilo v Bulharsku značné množství železa na horním Vardaru, v hornatině mezi horní Strumou a bulharskou Moravou, po obou stranách západního Balkánu, v horách rylských a rhodopských, pak také zlato v Rhodopě, stříbro a olovo u Ciporovců a Kratova. Právě v Ciporovcích byla potom hlavní osada Sasů, kteří byli na počátku 14. století povoláni do Bulharska a zvelebili tam těžbu drahých kovů.

Průmysl byl v zemích bulharských vždy nepatrný. Mnoho potřeb, jako plátno, sukna, šatstvo, dřevěné nádoby a nářadí, některé výrobky kožené a j., se pořizovalo po domácku. Na velkostatcích se zabývala část služebného lidu (technitare) řemesly, obstarávaly nejnutnější potřeby do hospodářství. Vlastní pastýři dodávali hrubá sukna. Remeslníci, usedlí v městech, kováři, zbrojíři, sedláři, ševci, hotovitelé oděvu a nářadí, klenotníci a j., vyráběli celkem jen méně cenné zboží pro nejbližší okolí. Poměrně nejvíce vynikala průmyslem některá města na jižním úpatí Balkánu, kde se hotovily krásné práce kovové, vlněné a kožené. Nepokročilý celkem stav průmyslu v městech bulharských byl příčinou, že nedospěla ani zdaleka na onen stupeň hospodářského blahobytu, jakým kvetla města na západě, a proto se také měšťané nemohli povznést ani právně ani společensky.

Nemajíce vlastního vyvinutého průmyslu byly země bulharské v té věci odkázány značnou měrou na dovoz odjinud. Za starších dob jim byli hlavními dodavateli průmyslových výrobků a jemnějšího zboží hlavně Řekové; hospodářský pokles říše byzantské způsobil, že od konce 11. století ovládly všechny obchod se zeměmi poloostrovními obce italské, zejména Benátky a Janov. Benátčané si nehleděli mnoho přímých styků s vlastním Bulharskem, zato tam razila pod jejich ochranou cestu svému obchodu obec dubrovnická, když se r. 1205 dostala pod vrchní panství benátské. Cár Asen II. dovolil Dubrovčanům privilegiem z r. 1230, aby cestovali se svým zbožím volně po vsí jeho rozšířené říši. Ale když potom Bulharsko přišlo r. 1246 o největší část výbojů Asenových na jihu a na

západě, uhájili si Dubrovčané toliko obchod s krajinami západními až za Vidin, kdežto do Sofie a do Trnova přijížděli už jen zřídka. Obchod s ostatním Bulharskem jakož i se zeměmi jihoruskými ovládli Janované, kteří měli své obchodní osady v přístavech černomořských, zejména ve Varně a na Krymu; Dubrovčané měli na té straně přímé styky jen s Mesembrií.

Italští kupci — podle domácího označení hosté — přiváželi do Bulhar všechny výrobky jemnějšího průmyslu jako tkaniny, hedvábní, drahé látky, vzácné zbraně, zboží zlaté a stříbrné, voňavky, zdobné náčiní, pak víno, ovoce, sůl, italský papír a j., a vyváželi ponejvíce z přístavů černomořských obilí, dříví, dobytek, máslo, sýry, med, vosk. Kde se usazovali v městech trvaleji, sdružovali se ve zvláštní obce, spravované konsuly jako zástupci svých vlád domácích, a byli smlouvami chráněni v nezkračeném držení všeho svého majetku. Za starších časů (v 9. a 10. století) šel Bulharskem i znamenitý obchod průvozní, ale později přesunutím drah světového obchodu pomínil. Proto byly také obchodní styky Bulharska s Uhrami a zeměmi ruskými za této doby neveliké. Drobný obchod místní se soustřeďoval v občasných trzích městských (panajirech), na něž přicházeli také kupci cizí. Obchod podomní prostředkovali ponejvíce Vlaši. O úpravu cest nebylo náležitě péče; na štěstí měly země poloostrovní dobrou síť silniční ještě z dob římských. Základní jednotkou směnnou byly staré byzantské solidy neboli perpery (πέρπερον), od konce 13. století také zlaté peníze italské. Ale v drobném obchodě místním se udržovala stále hojně prostá výměna zboží.

Duchovní vývoj národa bulharského za vlády byzantské uvázl. Nebojné památky literární, jež pocházejí z 13. století, ukazují, že úroveň vzdělanosti poklesla. Bulharům zbývalo mnoho doháněti, aby se postavili po bok netoliko Řekům, nýbrž ještě více národům západním, s nimiž je uvedlo v přímější styk založení císařství latinského a spojení obchodní. Venkovský lid byl neuvědomělý, městského stavu nebylo, boljarstvo věnovalo hlavní pozornost jen zápasům politickým a rozmnožení svých práv. Vyšší cíle kulturní mohly nacházeti oporu jedině v církvi. Ale duchovenstvo bulharské nasáкло všemi chybami, jež snižovaly mravní úroveň církve řecké. Staralo se především o zájmy světské, rozmnožení majetku a výsady politické; péče o kulturní povznesení lidu mu byla namnoze věc vedlejší. Ani v klášteřích nebylo pravého porozumění pro duchovní potřeby lidu; střediskem snah literárních nebyly kláštery domácí, nýbrž Athos. A ke všemu byl národ nábožensky roztrzen; velická jeho část přešla do tábora bogomilů.

Taková byla základna, na níž Asěnovci vybudovali nový stát bulharský. Obyvatelstvo národnostně nejednotné, země zubožená četnými válkami a hospodářsky nepokročilá, společenské poměry neurovnané a většinou lidu nepřívznivé, národ jako celek zanedbaný a málo uvědomělý. Je beze všeho patrné, jak nesnadné postavení měl nový stát už napřed, a jaké ohromné úkoly mu nastávaly, měl-li si zajistiti zdárné trvání pro budoucnost.

Obraz, který poskytuje ústrojí druhé říše bulharské, ukazuje, že převrat, jež provedli Asěnovci svržením panství řeckého, byl čistě vnějškový. Pánem země se stal na místě císaře cařihradského vládce původu domácího, ale ostatek zůstalo vše při starém; nový stát ponechal beze změny správu zemskou, rády právní i hospodářské, finance, vojenství, slovem všechna zařízení vnitřní v tom stavu, jak trvala za doby byzantské, namnoze i s jejich řeckými názvy. Také dvůr panovnícký a vláda ústřední byly zařízeny podle vzoru byzantského.

Panovník se tituloval jako za stara carb i samodržec všem Bl̄garom i Grkom (podle řeckého βασιλεὺς καὶ αυτοκράτωρ) a užíval podobných odznaků jako v Cařihradě: koruny (διάδημα), žezla a nachového, zlatem bohatě protkávaného roucha i nachových střeviců. Jako císař byzantský, tak vystupoval i cár bulharský na veřejnost s velikou nádherou a skvělou obřadností. V písemných projevech se o něm mluví vždy s přeučtivými přívlastky a obraty slohovými; nazývá se blagověrným, blagočtivým, převysokým, přeslavným atd. a stejné přídavky se dávají i carevně. Moc cářova byla v zásadě neobmezená, ve skutečnosti býval velmi často závislý na vůli boljarů. Ale sněm jako zařízení pravidelné není doložen. Panovníci svolávali světské i duchovní velmože k poradám jenom v případech zcela mimořádných; ostatek dávali zákony a měnili rády zemské ze své vlastní moci, zcela jako císařové byzantští. Sněm svolaný Borilem r. 1211, aby se usnesl o zákonech proti bogomilům, jakož i některé podobné sněmy proti sektářům v 14. století, byly nejspíše církevní synody, jichž se pro větší důraznost účastnili také velmožové světští. Pevný řád nástupnický se v Bulharsku nevyvinul pro množství převratů, jimiž byla země v 13. a 14. století zmitána, ačkoli za pravidelných poměrů nastupoval vždy nejstarší syn zemřelého cáře nebo, nebylo-li ho, bratr. Právo posloupnosti ženské a jiných poměrů příbuzenských bylo uznáváno zpravidla jen tehdy, když je podporovala skutečná moc nápadníka nebo sběh příznivých okolností politických; jinak hleděla uplatniti svou rozhodčí moc šlechta.

Správa říše vrcholila v nejvyšších úřadech dvorských, jež měly netoliko působnost, nýbrž z velké části i názvy nej-

vyšších hodností byzantských. Připomínají se: logofet (λογοθέτης), přednosta cářské kanceláře, v níž pracovali pod jeho dozorem djakové, a zároveň ministr věcí zahraničních — protovestiar, správce pokladny a tedy ministr financí — protostrator, velitel tělesné stráže — veliký vojvoda, náčelník ostatní moci vojenské — protosevast, nejspíše nejvyšší úředník ve věcech soudních — primikjur (πριμικήριος), patrně jako v Cařihradě nositel cářského žezla při slavnostech a zároveň představený všeho dvorského lidu — protokeliotin, nejvyšší komorník — veliký stolník, jemuž náležela péče o cářský stůl a obživu dvora — epikernij (επικέρωνης), vrchní číšník. Úplný výčet všech nejvyšších úředníků státních a dvorských, kteří bývali zároveň jakýmsi poradním sborem panovníkovým, nelze z nehojných pramenů vyšetřiti. Příbuzným panovníkovým a jiným vynikajícím osobnostem se dostávalo podle vzoru byzantského zvláštních titulů, jež byly někdy toliko čestné, jindy vyjadřovaly skutečnou moc. Nejvyšší titul byl despot, jež si občas vymohl některý mocný velmož jako výraz přední hodnosti po cáři a vedle cáře, nebo postavení polo nezávislého. Jiný byl sevastokrator, čestný titul zavedený v 11. století v říši byzantské, který se obyčejně uděloval příbuzným panovníkovým, aniž vyjadřoval určitou moc. Titul kesar (καίσαρ) se v Bulharsku nevyškýtl.

Vládnoucí třídou mezi obyvatelstvem byla šlechta, boljari. Podle ustáleného zvyku si vybíral panovník nejvyšší dvorské úředníky i správce krajinské a velitele vojska z boljarů. Správa krajinská se přimykala k řádům zavedeným od Řeků. Všechno říšské území se dělilo na správní obvody, zvané oblasti nebo po řecku chory (χώρα). Počet a rozsah oblastí není znám. Středem správy byla města nebo hrady, na nichž sídlil náměstek s nižším úřednictvem a posádkou vojenskou. Starší jeho název byl župan, vedle něho se užívalo i řeckých titulů kofalija nebo duka (δοῦξ). Panovník je vybíral nepochybně ze šlechty usdlé v té oblasti; tím se vysvětluje, že některé rody boljarské mohly časem dojíti postavení téměř knížecího. Úřednictvo oblastní slulo úhrnem vladášti nebo jako v Srbsku vladalci. Županům náležela všechna občanská i vojenská správa v jejich obvodech, po nějakém rozdělení moci soudní a správní není stopy. Z úředníků podřízených županovi byli kastrofilaki neboli katepani, náčelníci hradeckých posádek; vatach a topštikal vykonávali, jak se zdá, pravomoc policejní a exekuční při vymáhání daní, prachtor (πράκτωρ) spravoval důchody oblastní. Pod dozorem prachtorovým pracovali písci, kteří sepisovali pozemky pro berní katastr, a různí výběřčí daní a poplatků, jako byli globari neboli globniki (výběřčí soudních pokut), mitari,

žitare, vinare, perpiraki (výběřci a pokladníci dávek peněžních), sěnarí a j. — Obecným názvem vysokého carského úředníka (jako v Srbsku kněz) byl asi, aspoň v 14. století, titul sevast.¹⁾

V právních řádech ustupovaly již za časů první říše starodávné zvyky domácí, ať starobulharské či slovanské, zásadám zákonodárství byzantského. Dlouhá vláda řecká dopomohla pak řádům byzantským k trvalé platnosti. V Bulharsku se nikdy nepocítila potřeba nějakého soupisu domácího práva ve způsobě obecně platného zákoníka, jaký vydal v Srbsku cár Dušan r. 1349; stačil patrně překlad sbírky zákonů řeckých, Zakon sudnyj ljudem (str. 105) a jiná zpracování řeckých příruček. — Z podrobností právního života bulharského v 13. a 14. století známe pramálo. V právě majetkovém pozbyl rozdíl mezi baštinami a pronijemi časem všeho významu. Prodejnost nemoovitostí byla asi jako v říši byzantské a v Srbsku omezena předkupním právem (προτίμησις) příbuzných a nejbližších sousedů. Dědičnost statků se uznávala jen v potomství mužském. V právě trestním byly nejobyčejnějším trestem pokuty (globy), v listinách se připomíná vražda neboli fun (φόνος), pokuta za zabítí člověka, nepochybně různá podle stavu zabitého, razboj, pokuta za loupež, konska vražda a konskitat za poškození a krádež dobytka, potka za porušení mezí. Za placení pokut ručili příbuzní vinníkoví, někdy i celé vsi. Trest smrti následoval zpravidla jen za velezradu a vzpouru, za to bývaly časté tresty na těle, uřezávání uší nebo nosu, utínání rukou, oslepování a bití. Vězení mívalo místo jen jako vazba vyšetřovací. Po krevní mstě není za těchto dob stopy, ač nedostatek zmínek o ní není arci ještě zárukou, že vymizela úplně. Nejvyšším soudcem byl cár, k jehož soudu náležely všechny vážnější zločiny a spory, hlavně asi pokud šlo o osoby boljarské; ostatní věci rozsuzovali úředníci oblastní. Duchovenstvo podléhalo soudům biskupským; z občanských věcí příslušely k soudům církevním rozepře manželské i rodinné a přečiny proti náboženství a mravnosti.

Vojsko bulharské se skládalo za této doby, jako v říši byzantské, ponejvíce z lidu námezdního, jež cářové najímali do svých služeb. Boljaři byli sice povinni stavěti za války sbory ozbrojeného lidu podle míry svých statků, a držitelé pronijí byli už podle právní povahy svých statků zavázáni k službě vojenské, ale ve skutečnosti záleželo asi mnoho na jejich větší či menší ochotě podrízovati se daným rozkazům, a oddily jimi

¹⁾ Župan Ogněn praví aspoň o sobě v pohrobním nápise (Mutačiev Boženiškijat nadpis, Spisanie bulh. akad. XXII.): „Az sevast Ogněn bych pri cari Šišmaně kefalija“ — zde jest tedy sevast pouhý titul, kefalija výraz určité pravomoci úřední.

stavěné nevynikaly ani kázní ani výzbrojí a výcvikem vojenským. Vojska námezdná se skládala jednak z lidu domácího, jednak z čet kumánských, ruských, uherských, řeckých, ano i latinských, později též z tatarských. Většina vojska bojovala na koních. Voje kumánské prosluly jako výborní lučištníci a hbití jezdcí, ale byly zároveň pověstny ukřutenstvím a loupeživostí. Obyčejnou výzbrojí oddílů domácích bývaly přilby (řidčeji také pancíře), dlouhá kopí, meče nebo palcáty, luky a štíty. Frankové mívali železná brnění.

Obecným znakem všech těchto vojsk byl nedostatek pevné kázně a neřízená honba za kořistí. O umělém vedení boje nebylo řeči, zcela jako u rytířských vojsk na západě; zpravidla se hnal prostě zástup proti zástupu a bitva se rozpadala vlastně v řadu soubojů. Ostatek záleželo válčení tehdejší z veliké míry v pustošení nepřátelského území a kořistění; do rozhodných bitev se pouštivali vůdcové i vojska neradi. Umění obléhací bylo na nízkém stupni; za Asěnovců užívali ovšem Bulhaři s úspěchem velikých praků a bořících strojů, ale zprávy z dob pozdějších svědčí o malé jejich dovednosti v dobývání měst; naproti krutosti, s jakou si vojsko počínalo proti bezbrannému obyvatelstvu, budí podiv poměrná mírnost k poraženým bojovníkům. Do zajetí byli bráni toliko knížata a velmožové, od nichž se bylo lze nadíti výkupu, prostí bojovníci bývali propouštěni, jako se stalo na příklad r. 1230 po bitvě u Klokotnice. Toho zvyku se šetrilo zvláště u zajatců stejného jazyka, tedy zejména mezi Bulhary a Srby. O početné síle tehdejších vojsk je pro nespolehlivost údajů pramenných těžko pověděti něco bezpečného, ale zásadně lze říci, že ji nesmíme ceniti příliš vysoko. Někjakých 5000 mužů bylo jistě již velké vojsko, a počtu 10.000 bojovníků dostoupila vojska rozhodující o osudech poloostrova asi jen zcela výjimečně. Asěň II. porazil podle svědectví Akropolitova r. 1230 císaře Theodora s vojskem 1000 jezdců.

Poněvadž jádrem branné moci byly sbory námezdné, záležela vojenská síla říše konec konců na její schopnosti finanční. Ve středověkém Bulharsku splýval, zrovna jako v jiných státech té doby, pojem majetku státního s majetkem panovníkovým. Důchody cářského dvora záležely z výnosu jeho statků a dolů, z dávek a služebností obyvatelstva, cel a poplatků obchodních, soudních pokut, konfiskací a odúmrtí. Cářské statky byly zprvu velmi rozsáhlé, neboť všechna půda, jež nebyla v držení soukromém, pokládala se za jeho majetek, ale většina té půdy mu neposkytovala valného užitku, jako lesy, pastviny, holé stráně a pod., z půdy pak vzdělávané lidem robotním byl pak nucen mnoho přikazovati k užívání svým

úředníkům v náhradu služební a mnoho se dostalo také jako proníje do rukou cizích. A poněvadž snahou držitelů všech takto přidělených statků bylo zajistiti si jejich vlastnictví dědičně, ubývalo panovníkovi časem mnoho z jeho majetku. Krom toho se ještě dostávaly značné kusy půdy cářské do rukou soukromých skutečnými dary, jimiž se cář odměňoval mocným rodům za rozličné úsluhy nebo si pojišťoval přízeň klášterů a duchovenstva světského.

Prímé dávky obyvatelstva byly rozličné daně a desátky. Připomínají se dimina (*καπνικόν* — daň z každého ohniště, tedy z každé domácnosti), mitot (daň z domů), voloberština (daň z každého potahu volského, tedy jakási daň pozemková), košarština (poplatek z pastvisk), nametsk (desátky z obilí, vína, medu) a pak padesátky vybírané z dobytka. O jejich výši ani o způsobu rozhodování nejsme zpraveni. Není zejména jisto, platily-li se toliko z půdy selské (jako na západě jen z rustikálu), či také z půdy vzdělávané přímo od vrchnosti; většinou asi se odváděly v přírodninách. Rozsáhlé imunity, udělované zvláště klášterům a statkům duchovenským, zmenšovaly jejich výnos. Obyvatelstvo měst platilo nepochybně vedle daně z domů i dávky z výdělků a bylo podle všeho také zavázáno v čas potřeby k bezplatným dodávkám, ale určitějšího není o věci nic známo. — Důležitým příjmem státním byla myta a různé poplatky tržní. Vybíraly se na trzích, na přechodech horských, brodech (brodnina), mostech (mostina); cizí kupci, jako Dubrovčané, mívali výsadu, že byli zproštěni těchto poplatků a platili toliko cla (kumerky, z řec. *κομμέριον*, lat. *commercium*) pohraniční. Tato cla bývala upravena mezinárodními úmluvami; výše jejich se kolísala mezi 1%—3% prováženého zboží. Konečně byly i soudní pokuty vydatným zdrojem příjmů, ježto byly nejobyčejnějším trestem za přečiny.

Daně a poplatky byly jen část povinností, jež obyvatelstvo mělo k panovníkovi jako hlavě státu. Časem na ně doléhaly mnohem tíže rozličné služební úkony a roboty zemské i dvorské. Všechno nešlechtické obyvatelstvo příslušného obvodu bylo povinno pracovati v čas potřeby při stavbě a opravě zeměpanských hradů a opevnění, při úpravě cest a mostů, obstarávali hlídky na hradech a při vězeních, poskytovali potahy a přípráže při dopravě carských posílů a vojska a byli úředníkům i jejich zřízencům na ruku v úkonech úředních. Velmi obtížné bylo zejména padalište, po srbsku *priselica*, t. j. povinnost starati se o ubytování a udržování carské družiny, jeho úředníků a posílů, kdykoli se ubírali jejich krajem. Obyvatelé bydlící v sousedství carských statků byli mimo to potahováni k robotám na nich. Všechny uvedené povinnosti byly

nepohodlné netoliko lidu samému, nýbrž i jeho vrchnostem; proto nacházíme v privilegiích daných rozličným klášterům výslovné zproštění jejich poddaného lidu od oněch břemen. O vrchnostech světských nemáme takových zpráv, protože nás listiny toho druhu dané velmožům nedošly, ale není pochybnosti, že si ne jeden mocný boljar vymohl podobné privilegium, jež osvobozovalo jeho poddané na újmu ostatních.

Všechny imunity, ať už osvobozovaly některé třídy obyvatelstva od poplatků nebo povinností věcných, zkracovaly konec konců příjmy panovníkovy a tím i státní neméně, nežli zcizování cářských statků darováním nebo bezprávným uchycováním od šlechty. Jiná věc, která ztěžovala za daných poměrů udržování rovnováhy mezi příjmy a výdaji, byla okolnost, že cářský dvůr sídlil pravidlem v hlavním městě a nemohl dobře stravovati svých naturálních důchodů na místě jejich těžby, jako se dalo na př. v Srbsku, kde se králové s dvorem neustále stěhovali. Trvalé sídlení na jednom místě vyžadovalo, aby cář mohl po příkladu dvora cařihradského obracet rychle a vhodně všechny naturální důchody na peníze. A tu bylo značnou závadou, že Bulharsko nemělo dosti dlouho vůbec vlastních peněz. Základní mincí byly stále byzantské perpery (bulh. *zlatice*), které však znenáhla mizely z oběhu; jejich místo zaujaly v 13. stol. zlaté peníze italské, zejména od konce toho století benátské dukáty. Papež Inocenc III. udělil Kalojanovi r. 1204 výslovně právo raziti mince se svým obrazem, ale první nesporné mince bulharské jsou teprve z doby Asěna II. a to jen měděné; stříbrné razil teprve jeho syn Michal II. Asěň (1246—1256). Až do té doby vadil patrně nedostatek drahého kovu zavedení domácích peněz stříbrných. Mincím Michala II. byly vzorem groše benátské; razili je patrně Italové nebo Dalmatinci. Z doby po Michalovi II. není opět mincí domácích; teprve od časů Theodora Svetislava (r. 1299—1321) mělo Bulharsko trvale vlastní peníze měděné i stříbrné. Obyčejné stříbrné peníze, zvané groše, mívaly váhu průměrně asi 1.62 *gr* a kovovou hodnotu skoro dvojnásobnou jako dnešní lvy; vedle nich se razily v 14. století i menší stříbrné peníze v ceně $\frac{1}{3}$ groše, a těm se říkalo *aspry*. Na jednu perperu se počítalo 12 grošů, druhdy pro vzácnost zlatých peněz i více. Ze zlata přicházely v Bulharsku do oběhu jen mince cizí, byzantské a benátské; byly pro stálé ubývání zlata v Evropě čím dál vzácnější a měly v peněžních převodech místo namnoze jen jako jednotka počítací.

Zároveň se státem bulharským byla obnovena i samostatnost církevní pod vrchní správou nově dosazeného arcibiskupa v Trnově, jemuž papež udělil r. 1204 titul primasa.

Císař i patriarcha řecký mu přiznali r. 1235 hodnost patriarchy a uznali tím pravoplatně naprostou nezávislost církve bulharské na Cařihradu. Rozsah moci nového patriarchátu získal mnoho výboji Asěna II.; na jihozápadě se mu musil podříditi i arcibiskup ochridský. Ale tento stav netrval dlouho, neboť největší díl výbojů Asěnových v Thrakii a Makedonii upadl již r. 1246 do rukou říše nikejské, a také na pomezí uhersko-srbském ustupovaly později hranice říše a tím i církve bulharské směrem východním. V těch končinách sídlili biskupové v Bělehradě, Braničevě a Niši, kteří se připomínají za Asěna II. ve svazku církve trnovské. Bělehrad a Braničevo objevují se již roku 1273 v moci uherské, Niš náležel ještě roku 1279 Bulharsku,¹⁾ ale později přešel pod vládu srbskou, nejspíše asi za rozvratu Bulharska na konci 13. století. Po tomto zúžení oblasti obsahoval patriarchát trnovský metropolie v Srědci, Lovči, Črvenu, Drsteru, Ovči (Provalu) a Prěslavi; metropolitě přěslavský měl nejvyšší hodnost po patriarchovi. Záhadné jsou církevní poměry na pobřeží černomořském. O metropolitovi varenském není v bulharských památkách nikde zmínky. Naopak vysvítá z akt patriarchátu cařihradského, zachovaných od r. 1320 do r. 1391, že byl aspoň v 14. století podřízen Cařihradu. Bylo-li tomu tak již v 13. století, a jak se vůbec stalo, že okresek ten, jenž patřil i za dob druhého carství k Bulharsku, přišel pod vrchní církevní moc cizí, není známo.

O vnitřním ústrojí církve bulharské víme velmi málo, ale tolik lze říci určitě, že vyproštění z moci cařihradské na ně nemělo valného vlivu; udržovaly se prostě staré řády, jak se vyvinuly za časů dřívějších. Ani unie s Římem nepřinesla podstatných změn; netýkala se, pokud známo, ani věrouky ani jiných poměrů církevních. Bylo to jen čistě vnějškové podřízení země pod moc papežovu provedené z příčin politických; ostatně vzala již r. 1235 skutkově za své a všechny pozdější pokusy o její obnovu se mýjely trvalejších účinků. O počtu klášterů a jejich postavení k moci biskupské a patriarchátské nemáme bezpečných vědomostí. Obecně lze říci, že Bulharsko bylo kláštery bohato. Největší vážnosti ze všech se těšil klášter založený na místě, kde podle podání žil poustevník Jan Rylský, národní světec bulharský. V Trnově vznikla veliká lavra při chrámě 40 mučedníků a četné menší kláštery v městě a v okolí. Také v okolí Srědce a pod Vitoší bylo mnoho klášterů. Kromě toho se připomínají ještě kláštery v Črvenu, v Batoševě na Rusici, založený podle nápisu za

¹⁾ Podle zápisky v evangeliu svrlišském z r. 1279 datované „v dni caře Ivaila i při jepiskupě niševscém Nikodimě“ (Glasnik srp. uč. društva 20, 245). Jireček (Děj. bulh. 334) přičítá přes to Niš Srbům.

Michala II. Asěna, ve Vidině, u Slivna a j. Na Athosu měl pro duševní život bulharský přední význam klášter zografský. Byly také kláštery ženské, ale z těch se žádný neuvádí v pramenech výslovně. Víme jen, že několik careven přijalo na konec života „mnišskij obraz“; tak Helena, vdova po Asěnovi I., Irena, vdova po Asěnovi II. (snad teprve po smrti svého syna Michala II.), matka Alexandra Asěna Keraca, vdova po despotu Sracimirovi, první manželka Alexandrova Theodora (ta ovšem nedobrovolně) a gospožda Desislava, matka první ženy Šišmanovy Marie.

Duchovenstvo žilo z přikázaných statků a z dávek, které jim odváděli věřící; dosti vynesly také zbožné dary a odkazy. O podrobnostech nevíme opět nic. Nižší duchovní byli povinni odváděti ze svých příjmů přiměřené dávky biskupům, kláštery však byly prosty této povinnosti. Vybírání jich svěrovali biskupové protopopům. Jiný duchovní zmocněnec biskupský byl exarcha, jenž dožíral nad mravy duchovenstva a na stav církevních budov a zařízení. Nižší kněžstvo bývalo většinou ženaté, proto se vybírali biskupové, u nichž se vyžadovalo bezženství, ponějvíce z mnichů. Jak se obsazovaly uprázdněné stolice biskupské a úřad patriarchátský, nevíme, ale hlavní slovo míval vedle patriarchátského synodu asi cár. Duchovenstvo světské i klášterní bylo vyňato ze všech dávek a služebností státních. Ze zachovaných privilegií je patrné, že jejich snahou bylo, aby také lid jim poddaný byl zproštěn rozličných služebností a robot cářských i zemských, jimiž byli povinni vesničané ostatní. Povolovali-li cářové takové výsady jen výjimečně či měrou hojnější, nelze z nemnohých těch listin rozsouditi.

Církev pravoslavná měla v Bulharsku nepohodlného soupeře v bogomilech. Pronásledování nařízené na synodě roku 1211 zůstalo bez účinku. Asěn II. a jeho nástupcové nechávali, pokud víme, bogomily na pokoji. Ale jako se nepodařilo církvi vládnoucí vyhladiti nepřátelskou nauku, tak neučinili ani bogomilové za těchto časů patrnějších pokroků v jejím šíření: rozpínavá jejich síla se zastavila. Nelze v tom neviděti mravní i hodnotný pokles bogomilstva, jež patrně ustrnulo v svém vnitřním životě stejně jako církev pravoslavná. O mravním úpadku bogomilů mimobulharských je v pramenech dosti zmínek, ač třeba přijímati je s opatrností; podobně bylo asi také v Bulharsku. Je patrné, že se společnost bogomilská, ač byla založena na nauce hlásající asketické stranění světa a přísnou zdržlivost v životě vnějším, přizpůsobila poměrům a odložila prvotní snahy o naprostou a bezvýjimečnou očistu života mravního. Zprávy o vzpourách proti Řekům v 11. stol., jakož i účast — aspoň velmi pravděpodobná — na zápase

proti Borilovi ukazují, že se bogomilové chápali proti duchu své nauky také zbrani a usilovali o vliv politický. O rozšíření jejich lze říci jen tolik, že byli mimo Plovdivsko dosti četně zastoupeni v okolí Srédce, kde měl sídlo jejich biskup, a ve Vidinsku, tedy vůbec na západě, kde se také ještě v 17. století vyskytují nejhojněji jejich zbytky; jinde žili jen porůznu.

Ježto se k nauce bogomilské přiznávala toliko menšina lidí bulharského, měla duchovní vedení národa v rukou církev pravoslavná. Přehlízíme-li výsledky jejího působení po té stránce, jak se nám jeví ze zachovalých památek literárních a z nahodilých zmínek o mravech lidu i poměrech sociálních, nelze se o něm vyjádřit příznivě. Duchovenstvo bulharské nemělo kromě nepatrných výjimek náležitého porozumění pro duchovní potřeby svěřeného lidu, nedovedlo jej nadchnouti k vyšším cílům, nevnašelo do jeho života myšlenek obrodných, pokulhávalo prostě za duchovním vývojem církve řecké. Pisemnictví vydalo v druhé řadě bulharské většinou jen plody skrovné ceny, namnoze překlady a neumělá zpracování z řečtiny, a to ještě věcí druhého řádu.

Jest pravda, že všechny památky jsou jen trosky, jež se uchránily z pozdější zkázy Bulharska; jest také pravda, že doba dlouholetých bouří, jež nastala po smrti Asěna II., byla málo přízniva snahám duševním a že se v 14. století, když zase přišly časy pokojnější, počala literatura lépe rozvíjeti, ale stejně je pravda, že církev bulharská ukázala celkem jen málo pochopení pro osvětové úkoly, jež jí jako duchovní vůdkyni národa náležely, a že pozdější rozvoj ve 14. století vzešel namnoze z podnětu umění milovného cíře Jana Alexandra (1331—1371). Není sporu, že mezi duchovními, kteří ovládali církev bulharskou, bylo dosti mužů ušlechtilých snah, i když o nich nemáme výslovných zpráv, ale celkem stavěla církev bulharská do popředí svého úsilí přece jen zájmy hmotné, rozmnožení statků a nabytí vlivu politického.

Ani v umění výtvarném, ač sloužilo větším dílem potřebám církevním, neměla církev hlavní zásluhu o podporu hmotnou a zevní podněty, nýbrž spíše cířové a velmožové, kteří zakládali nové kostely a obmýšleli staré bohatými dary. Neklidný život státu bulharského v 13. a 14. století nebyl umění hrubě přízniv, ale přes to je z nehojných zbytků, jež se do naší doby dochovaly, patrné, že se mu věnovalo dosti péče. V oboru stavitelském není arci pozorovati náběhu k zevní velkoleposti, jimiž se vyznačují výtvořky z časů první říše. O světských stavbách se nelze vyjádřit, ježto se z nich podstatnějiších pozůstatků nezachovalo, ale chrámy té doby byly vesměs budovy jen skrovných rozměrů, jak patrné již na př. z toho, že jich

na omezeném prostoru Trapezice stálo neméně než 17. Zato obraceli tehdejší umělci přední péči na jemné provedení vnitřka. Obyčejným tvarem tehdejšího chrámu byla stavba o čtvercovém půdorysu s křížovou kupolí. Pokud můžeme dnes rozpoznati, vynikaly umělecky nejvíce kostely sv. Dimitrije a sv. Petra a Pavla v Trnově, hradní kostel v Stanimare, kostel v Bojaně pod Vitoši; k nim se řadí památky makedonské z té doby, jako chrám sv. Mikuláše ve Varoši u Prilepu a sv. Klimenta v Ochridě (z r. 1295), pak klášterní kostely sv. Nauma na jihovýchodním břehu jezera ochridského a sv. Andreje u Skopje (z r. 1294). Vnitřní prostory zdobily nádherné malby, mosaika a práce řezbářské. Z nástěnných maleb jsou nejpozoruhodnější v Bojaně, mezi nimi zvláště obrazy cíře Konstantina († 1277) a zakladatele toho chrámu sebastokratora Kalojana, pak v kostele Petra a Pavla v Trnově a ve Varoši. Malířství zůstavilo také krásné práce ve výzdobě rukopisů; nejvýznamnější jsou z doby cíře Alexandra. O vývoji uměleckého průmyslu vydávají svědectví zachované ikony a práce řezbářské, z těch zvláště staré dveře z kláštera rylského a křeslo „Chreljovo“ v témž chrámě. Celkový ráz všech těch památek ukazuje, že se bulharské umění vyvíjelo pod vlivem byzantským a v duchovním ovzduší byzantském, hledělo se však aspoň v podrobnostech propracovati k samostatnému tvoření; zejména v malířství lze mluvit o zvláštní škole bulharské. K rozvoji úplně samostatnému se ovšem nedostalo. Zevní poměry mu nebyly příznivé, svazky Bulharska byly s Byzancí příliš těsné a odlehlá poloha země nedopouštěla, aby se osvěžilo vlivy ze západu, jak tomu bylo na příklad v sousedním Srbsku.

Přehlízíme-li vnitřní život v obnoveném státě bulharském po všech jeho stránkách, vidíme všude, že dlouhá doba panství byzantského uvedla národ bulharský do stavu nepřilíš utěšeného a že jej obetkala síti řeckého vlivu těsněji, než jeho zdárnému rozvoji bylo prospěšné. Bylo by bývalo třeba mnohé práce a velmi prozíravých vůdců, aby se národ i stát dostal na bezpečnou dráhu samostatného pokroku. Na neštěstí přišly po smrti Asěna II. poměry, jež zarazily počátečný vzestup a znemožnily klidný rozvoj další.

Pomůcky k poznání vnitřního života v středověkém Bulharsku jsou nad míru skrovné. Domácích právních památek není mimo sedm carských listin (vydány většinou v Šafařikových Památkách dřevního písemnictví Jihoslovanův, 2. vyd. v Praze 1873, a nověji od Iljinského, Gramoty bolg. carej, Moskva 1911), k tomu církevní pomeník z konce 14. stol. připojený k synodiku Borilově (vydal Popruženko v Izv. rus. arch. inst. II) a pak několik nápisů a zápisů; ostatek nutno vzíti zavděk nahodilými zminkami v jiných památkách historických a vypomáhati si analogiemi z poměrů srbských a byzantských.— Z novějších prací je posud základem první cel-

kové zpracování všech zachovaných zpráv a zmínek v Jirečkových Dějinách bulharských (str. 330—376). Poučné také pro poměry bulharské je Jirečkovovo dílo, Staat u. Gesellschaft im mittelalt. Serbien (Denkschriften vid. akademie, sv. 56. a 58. 1912 a 1914), a stručněji v jeho Gesch. der Serben II. kap. 1. K poměrům hospodářským srv. též Mutavčiev, Selskoto zemlevladenie v Vizantii (Sborník 25); Uspenskij, Nabljudenija po selsko-chozjajstvennoj istorii v Vizantii (Ž. M. N. Prosv. 1888); Pančenko, Krestjanskaja sobstvennost v Vizantii (Izv. arch. inst. IX. 1904); o srbských poměrech Novaković, Selo (Glas 24, 1891). Národopisných poměrů se týká Jireček, Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen u. Kumanen in heutigen Bulgarien (Věst. král. spol. nauk, Praha 1889); o právních poměrech rumunského obyvatelstva Kadlec, Valaši a valašské právo v zemích slovanských (Praha 1916). K dějinám obchodu Jireček, Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters (Almanach vid. akademie 49, 1899). O mincích Kovačević, Najstariji bugarski novci (Glas. srp. akad. 76. 1908); Zlatarski, K'm v'prosa za najstaritě b'lg. moneti (Izv. arch. druž. I. 1910); Mušmov, B'lgarskitě moneti s' dvuglav orel (t. III. 1912); týž, Prinós k'm b'lgarskata numizmatika (I. IV. 1914); týž, Nazvanijata na starob'lgarskitě moneti (Izv. na istor. družestvo, Sofia IV. 1915). V oboru památek hmotných a výkopů přinesly mnoho nového, sborníky Izvěstija russ. arch. instituta v Cařihradě a domácí Izvěstija na b'lg. archeol. družestva v Sofii od r. 1910; srv. Šmil, Novyja vějanija v archeol. naukě na Balk. pol. (Ž. M. N. Pr., n. s. 34); O umění viz Filov, Die altbulgarische Kunst (Bern 1919). O literatuře a duševním životě vůbec Murko, Gesch. der südslavischen Litteratur (Lipsko 1908). K zeměpisu Bulharska té doby má důležité příspěvky Jireček, Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer (Sitzungsber. vid. akademie 136, 1897).

10. Těžké zápas s obnovenou mocí Řeků a útoky tatarskými.

Zmatky po smrti Asěna II. — Kaliman I. — Války s císařstvím nikejským. — Michal II. — Panství Rostislava Rurikovce. — Smrt Michala II. a boje o bulharský trůn. — Car Konstantin. — Jakub Svetislav, despot bulharský. — Vpád Tatarů. — Pokusy Karla Neapolského o výboje na balkánském poloostrově. — Nové vyjednávání Bulharska se stolicí papežskou o církevní smír. — Záhuba Svetislavova. — Povstání Ivajlovo. — Jan Asěn III. — Vláda Jiřího Terterije. — Vpád chána Nogaje do Bulharska. — Tatarští chánové rozhodují v Bulharsku. — Smilec a Theodor Svetislav.

Počátky druhé říše bulharské spadají do doby, kdy politické poměry v jihovýchodní Evropě byly jejímu vzniku a rozvoji velmi příznivé. Říše byzantská, hynoucí už dávno vnitřním úpadkem, byla r. 1204 sražena k zemi, država, kterou na jejím místě založili křižáci, spočívala na základech velmi vrátkých, Uhry zápasily s vnitřními nesnáze; od Kumánů a mladého státu srbského nebezpečí, naopak docházeli od nich Bulhaři účinné podpory; zvláště cenná byla za prvních těžkých chvíl pomoc, kterou jim v boji proti Řekům skýtali Kumáni. Za těchto okolností mohli Bulhaři netoliko utvrditi svou samostatnost ve všech končinách, kde žili, nýbrž ovládnouti i některé kraje řecké. Ale příznivé ty poměry neměly dlouhého trvání. Síla národa řeckého byla jen ochromena, nikoli zlomena; císařství latinské přišlo za časů Asěna II. postupně o většinu svých držav v Makedonii a Thrakii a bylo už tenkrát zřejmo, že dříve či později dojde k obnově říše byzantské, třeba v rozměrech menších, než měla před r. 1204. Bulharsko se bylo připraviti na to, že bude mít opět vážného a nebezpečného protivníka na jihu. Mnohem horší byl obrat v sousedství severním.

Záplava tatarská, jež se r. 1237 přivalila na roztrfštěné Rusko, vyhnala také Kumány z jejich sídel a zvrátila nadobro stav, který se za časů předchozích ustálil na severu od dolního Dunaje. Nejbližší následky nepocítilo arci ani tak Bulharsko samo jako jiné země. Tatarský chán Batu, jemuž připadlo údělem

panství nad Tatarý evropskými, vrhl se po podrobení Rusi r. 1241 na rozervané Polsko a Uhry; hlavní jeho útok byl namířen do Uher, nepochybně pro ochranu poskytnutou Kumánům. Tataři zpusťovali strašlivé zemi uherskou; jedna část pronikla pod Batuovým bratrancem Kajdanem na počátku r. 1242 až do Dalmácie. Jenom zpráva o smrti vrchního chána Oktaje (v prosinci 1241) byla příčinou, že Tataři ustoupili opět do stepí jihoruských. Kajdan vedl svůj lid Srbskem a Bulharskem, zůstává za sebou všude zhoubu a zkázu. Severní Bulharsko zakusilo tenkrát zlých časů, nicméně se nerovnal škody, jež Tataři na svém rychlém průchodu zemí způsobili, ani zdaleka spoustám, jež natropili v Uhrách. Horší byla jiná věc. Batu si založil pod vrchní mocí džingischánovou v Rusku rozsáhlé panství se sídlem v Saraji a ovládal odtud všechny země až k Dunaji a horám Karpatským, naplňuje hrůzou národy a říše sousední. Bulhaři dostali tam, kde dříve nacházeli ochotné spojence, za souseda dravého nepřitele, který je udržoval v ustavičném napětí i ve chvíli, kdy proti nim nevystupoval přímo, a zasáhl na konec zhoubně do jejich osudů.

Bylo neštěstím pro národ bulharský, že se jeho vedení dostalo zrovna na počátku této těžké doby do rukou nedospělého chlapce a že také další změny na stolci císařském ochromovaly jeho vnitřní sílu. Po smrti Asěna II. zdědil vládu jeho 9letý syn z uherské kněžny Marie, Kaliman I. (1241—1246), jenž se jako císař zval Kaliman Asěn. S počátku se zdálo, že změna na trůně nebude mít vážnějších následků. Poručnická vláda obnovila spolek s Vatacem, a poněvadž Vataces umluvil právě příměří s Latiny, byl snadno utvrzen pokoj i s Cařihradem. Pokus papeže Inocence IV. aby pohnul vládu trnovskou k obnově unie s Římem (r. 1244), vyzněl ovšem na plano. Od Uhrů se nebylo čeho obávatí netoliko pro příbuzenský poměr mladého panovníka k Belovi IV., nýbrž zejména proto, že král uherský měl s dostatek co činiti, aby zhojil rány zasažené jeho zemi vpádem tatarským. Jediné v Srbsku nastal tou dobou obrat Bulharsku nepříznivý; král Štěpán Vladislav, zeť zesnulého Asěna II., musil ustoupiti svému bratru Štěpánu Urošovi I. (1243—1276), leč ani Uroš nevystupoval prozatím proti Bulharsku nepřátelsky.

Ale pokojné poměry vzaly brzy za své a to z příčiny dosti vzdálené. Nikejský císař použil příměří s Latiny, aby se zbavil nejprve řeckého soupeře své moci v Evropě, totiž državy epirské, jejíž větší část ovládal od r. 1244 ničemný syn oslepeného císaře Theodora, Demetrios. Nespokojenost, kterou tento kníže proti sobě podnítil ve vlastní zemi, přišla Vatacovi velmi vhod; vypravil se r. 1246 s velikým vojskem

přes Hellespont a táhl na Solun. Cestou ho překvapila v září r. 1246 nad Maricí zpráva, že mladý Kaliman zemřel, prý otravou. Co se vlastně tenkrát v Bulharsku stalo, není určité známo, ale není nesnadno uhadnouti souvislost věci. Vdova po Asěnovi II. Irena byla sestra Demetria epirského a pozorovala asi s nelibostí spolek Bulharska s nepřitelem ohrožujícím jejího bratra. Skončil-li Kaliman skutečně smrtí úkladnou, pak je velmi blízká domněnka, že jejího původce sluší hledati v okolí Irenině, jež si nepochybně dovedla získati za posledních let Asěna II. četné přívržence. Dědicem uprázdněného trůnu se stal nedospělý — nanejvýš 8letý — její syn Michal II. pode jménem Michal Asěn a Irena se chopila vlády poručnické. Vítězství strany epirské v Bulharsku značilo arci roztržku s Vatacem. Císař nikejský nemínil čekati, až by mu snad Bulharsko na tažení proti Demetrioovi vpadlo do zad, nýbrž rozhodl se ve Filipech obrátiti své zbraně nejdříve proti nově vládě bulharské. A výsledek nečekáného útoku převyšil všechny jeho naděje.

Ukázalo se, že panství bulharské na jihu bylo nepevné. Řecké obyvatelstvo, zastoupené hojně v městech, reptalo na poměry, jež se za „chlapecké“ vlády rozmohly a toužilo po spojení se soukmenovci nikejskými. Vataces udeřil nejprve na důležitý Sér. Tamní župan Dragota nedovedl uhájiti města a vydal Řekům bez boje i pevnou tvrz nad ním. Odměna, které se mu za zbabělé chování od Řeků dostalo, svedla ho, že jim pomohl získati i pevný Melnik, jehož řecké měšťany nebylo ostatně třeba dlouho přemlouvati k zradě. Na straně bulharské nastal odtud zmátek. Pevné hrady rhodopské se vzdávaly jeden za druhým, dvůr trnovský měl patrně ještě dosti práce s následky převratu na trůně, a tak se podařilo Vatacovi obsaditi bez námahy velikou část Thrakie s Drinopolem a Plovdivem, jakož i severní Makedonii až k Vardaru (Velbužd, Prosěk, Skopje, Ovčepolsko); krajin ležících odtud na západ, Velesu, Prilepu, Ochridu a severní Albanie se zmocnil Michal II., vladař druhé části státu epirského. Vataces dovršiv potom své vítězné tažení dobytím Solunu a zajetím Demetrioovým, ponechal mu tyto kraje za uznání své svrchovanosti.

Neočekávaně rychlé úspěchy Vatacovy, získané takořka bez boje, ohromily Bulhary. Nová vláda, zápasíc s vnitřními nesnáze, nevěděla si jiné rady než učiniti s ním mír (snad r. 1247), v němž mu odstoupila všechny kraje dobyté, aby předešla škody další. O několik let později (1252) odňal Vataces Michalovi II. epirskému také zbývající díl Makedonie a Albanie a ponechal mu toliko Epirus s Thesálií. Tak se

staly všechny výboje Asěna II. koristí Řeků nikejských, jejichž říše pak sahala až k moři Adriatickému. Jižní hranice bulharské šly potom po horním toku řeky Marice až k ústí Sazlyky a odtud zhruba směrem východním k moři Černému.

Jaký účinek měl nezdar zahraniční na vnitřní poměry v Bulharsku, není známo. Příznivý nebyl jistě: carská moc utrpěla velikou újmu. V potomních letech vystupuje jako mocný činitel vedle mladého cíře sevastokrator Petr, manžel dcery Asěna II. (snad Tamary.¹⁾ Byl pánem dosti rozlehlého území, ležícího nepochybně na východ od Přeslavě a Ovče až k moři a měl postavení do té míry nezávislé, že se jeho država připomíná roku 1253 v smlouvě s Dubrovčany jako zvláštní celek vedle území cířova.²⁾ Bylo proto snahou Michala II., jakmile počal dospívat, aby utvrdil opět svou moc ráznou politikou vnější. Proti zmohutnělé říši nikejské bylo arci těžko co podnikati, aspoň za života Vatacova. Větší naděje na zdar se zdál zaručovatí útočný postup proti Srbům. Srbský král Štěpán Uroš I. byl spojencem říše nikejské, ač nespolehlivým; následek toho byl, že za války Bulharů s Vatacem vzal za své také někdejší přátelský poměr Bulharska k příbuznému sousedu západnímu, a Michal II. se neváhal chopiti první vhodné příležitosti, aby rozšířil svou moc na újmu Srbska.

¹⁾ Rod Asěnovců:

N.				
Petr II. 1186—1196	Asěn I. † 1196 m. Elena, klášť. Eugenia	Kalojan 1196—1207 m. Kumánka	Sestra N. Boril m. vdova Kalojanova	NN. Slav a Strěz
Jan Asěn II. 1. m. Anna 2. m. Marie uherská † 1237 3. m. Irena	Alexander sevastokrator Kaliman II. 1256—1257			
Marie m. Manuel epirský	Běloslava (2) m. Vladislav srbský	(2) Kaliman I. 1241—46 Theodor II. Laskaris	(2) Helena m. Theodor II. sevast. (Myces?)	(3) Michal II. † 1256 m. dcera Rostislava mačevského
Jan IV., císař nikejský	Irena m. Konstantin Asěn. Jeho 2. manž. Marie Michal Porfyrorodný	dcera N. m. Jakub Svetislav	Jan Asěn III. 1279—80	dcera m. Jiří Tertirij 1280—1295

²⁾ Ze smlouvy té nevyplývá nutně, že by država Petrova musela ležeti na západě a sousediti se Srbskem.

Příležitost k válce se Srbskem zavdaly pomezí a církevně právní spory mezi obcí dubrovnickou a králem Urošem. Dubrovčané, chystající se brániti svých nároků vojensky, našli v Bulharech ochotné spojence. Poslové cíře Michala a sevastokratora Petra s nimi ujednali 15. června 1253 branný spolek. Obě strany počítaly s možností, že cíř bulharský obsadí Srbsko. Dubrovčané měli v nastávajícím boji napadnouti srbské pobřeží a vydati dobytá místa Bulharům; za to jim byla slíbena výhodná úprava hranic a rozsáhlé obchodní výsady v zemích cířových i v zemích „vysokého sevastokratora Petra“. Následoval vpád Bulharů a Kumánů do Srbska; vnikli až k Limu a zplenili zemi. V květnu r. 1254 se připojil ke spolku i chlumský župan Radoslav. Ale přes to se nedodělali spojenci žádných podstatnějších úspěchů, a cíř Michal II. přistoupil, nepochybně také na nátlak císaře nikejského, ještě téhož roku na mír, kterým se obnovoval stav před válkou. Dubrovčanům bylo vykoupiti mír (v srpnu 1254) těžkými obětmi peněžitými.

Válka proti Srbům sblížila cíře Michala také se severním sousedem Urošovým, mačevským bánem Rostislavem. Zajímavý ten muž pocházel z rodu ruských Rurikovců. Po smrti svého otce Michala Vsevolodoviče, popraveného r. 1240 od Tatarů, uprchl do Uher a pojal tam r. 1243 za manželku dceru Bely IV. Annu. Tehán ho jmenoval r. 1247 bánem slavonským a dal mu zároveň ve správu Mačvu (krajinu mezi dolní Sávou, Drinou a pohoří Cerem), jakož i Usoru a Soli v severní Bosně. Tak se stal Rostislav pánem dosti rozsáhlé državy na pomezí uhersko-srbském, pročež mohl zasahovati vážně i do poměrů na poloostrově balkánském. Dvůr bulharský, jehož poměr k Uhrám nebyl od smrti Kalimana I. přátelský, naučil se za roztržky se Srbskem ceniti jeho moc a sblížil se s ním do té míry, že dospívající, nanejvýš 16letý Michal II. pojal za manželku mladičkou dceru Rostislavovu a vešel s ním v těsný spolek. Přátelství s Rostislavem vedlo v důsledcích také k dobré shodě s dvorem uherským; cíř Michal čerpal odtud veliké naděje, že se přece jen podaří získati nazpět země urvané Řeky nikejskými. Vhodný okamžik k obnovení boje mu poskytla ještě téhož roku smrt Vatacova (30. října r. 1254).

Nástupcem Jana Vataca byl jeho syn Theodor II. Laskaris (1254—1258), muž nadaný a učený, ale chorobný. Útok bulharský, podniknutý ještě v zimě r. 1254, ho překvapil. Řecké posádky ve sporném území byly nedostatečné, slovanští venkované vítali s radostí své soukmenovce. Tak se podařilo Bulharům opanovati velmi rychle Stanimaku, Kričim, Čepino a jiné tvrze rhodopské, jakož i Makedonii až k Vardaru. Ale

jejich úspěch neměl dlouhého trvání. Císař přispěchal počátkem r. 1255 rychle z Asie do Evropy a přešel hned rázně k útoku. Odrazil Bulhary od Drinopole na sever a opanoval brzy zase tvrze rhodopské krom jediného Čepina. Vítězný jeho postup nezastavil ani nezdar tažení proti Čepinu (z jara 1256), ani zrada Dragotova, který přešel opět ke krajanům a oblehl s podřízeným jemu vojskem Melnik. Císař zmařil jeho pokus skvělým vítězstvím u průsmyku rupelského (na jih od Melniku nad Strumou), kde Dragota zahynul, načež obsadil bez valné námahy i severní Makedonii. Nesnázi Bulharů použili i Benátčané; podnikli r. 1256 z Cařihradu loupežný útok na Mesembrii a odpluli nerušeně s bohatou kořistí. Cár Michal se pokusil ještě jednou napravit štěstí válečné a vytrhl s vojskem kumánským k Drinopoli. Avšak Kumáni se dali, jakmile se císař přiblížil, na útěk. Bylo patrné, že se podnik Bulharů ztroskotat nadobro, a cíři nezbylo než pomýšlet na mír. Jeho tchán zprostředkoval (asi na podzim 1256) podmínky; Bulhaři se zavázali vydati Čepino a ponechat Řekům všechny krajiny, jež měli v držení na konci života Vatacova.

A tak se potkaly všechny pokusy mladého cáře, aby vrátil otcovské říši aspoň z části její bývalý rozsah, s úplným nezdarem. Následek toho byl, že Michal pozbyl vší vážnosti, a nevole proti němu se rozmohla i tím, že v Bulharsku nabyl svým zakročením velikého vlivu Rostislav mačevský, za nímž stála nenáviděná moc uherská. Nespokojenosti té použil cářův bratranec Kaliman, syn Asěnova bratra Alexandra, spikl se proti němu a zavraždil ho, načež se zmocnil Trnova i manželky zavražděného a prohlásil se cářem (v prosinci r. 1256).

Násilný konec Michala II. byl počátkem bouřných převratů, o nichž se však zachovaly jen nesouvislé zmínky a neurčité narážky, protože o nich nelze podati obraz jasný a naprosto spolehlivý. Potkal-li se uchvatitel s nějakým odporem v zemi samé, nevíme; k pádu ho přivedl náraz z venčí. Rostislav mačevský se vypravil na zprávu o smrti svého zetě s vojskem do Bulhar, aby chránil zájmy dceřiny a opanoval za nastalého zmatku Trново. Kaliman II., který měl asi v zemi přece jen více odpůrců než přívrženců, zahynul na útěku. Po jeho smrti nebylo nikoho, kdo by měl nesporné nároky na trůn právem přímé posloupnosti, a tu se prohlásil Rostislav jako otec carevnin cářem sám. Ale jeho čin narazil na mocný odpor se všech stran. Nejprve se pozvedl proti němu svat zemřelého Michala, manžel dcery Asěna II., jež řecké prameny zovou toliko přízviskem Myces; nebyl to patrně nikdo jiný než sebastokrator Petr, skoro nezávislý pán značného území na vý-

chodě, který si činil nároky na trůn jako zeť Asěna II.¹⁾ Rostislav musil ustoupiti do západních končin říše, avšak ani Myces, který prý byl muž neschopný a povahy zženštilé, nedošel uznání. Většina boljarstva se nemínila podříditi ani Rostislavovi ani Mycesovi, nýbrž chtěla sama rozhodnouti o nástupnictví; ochotné podpory se jí dostalo od Řeků i od Srbů.

Císař Theodor II. pozoroval, stejně jako král Uroš, vývoj věci v Bulharsku s obavami. Ani jednomu ani druhému nemohlo býti po chuti, aby se Bulharsko dostalo v moc zetě krále Bely IV. a tím nepřímou pod vliv uherský. Avšak ani Myces jim nevyhovoval, ježto zastupoval asi v Bulharsku směr jim oběma nepřátelský. Jejich vlivem a s jejich podporou se pozvedla šlechta jihozápadních končin říše, a za ní i většina boljarstva ostatního; obsadili Trново a sešli se tam na sněm, který zvolil za cáře předního vůdce toho hnutí Konstantina, syna Tichova (asi koncem r. 1257). Nově zvolený cář byl, jak zprávy řecké praví, původu polosrbského. Jeho bratranec Kalojan, jež založil r. 1259 kostel v Bojaně nedaleko Srďce, byl podle tamního nápisu vnuk (po matce) krále Štěpána Prvo-venčaného. Podle shody jmen by také bylo možno souditi, že mezi předky Konstantinovy náležel šlechtic Tichomir (zkráceně Tich), který se kolem r. 1200 připomíná v okolí Skopje. Pocházel tedy Konstantin ze šlechty usedlé v okolí Srďce a v severní Makedonii, která měla hojně styky se Srby, a byl spřízněn s Nemanjiči. Jeho volba je tedy dokladem, že se tenkrát v Bulharsku uplatnil vedle Řeků mocně také vliv srbský.

Konstantin měl za sebou většinu šlechty, ale neoblíbený Myces nad něj předčil příbuzenským svazkem s Asěnovci. Proto uznal i Konstantin za dobré zjednatí si rodovou souvislost s dynastií právě vymřelou, i rozvázal za tím účelem bez váhání svůj sňatek a vydal zákonitou manželku i s dítkami za rukojmí Řekům, načež pojal za choť dceru císaře Theodora Irenu, která byla po matce vnučkou Asěna II. a pravnučkou uherského krále Ondřeje II. Nový sňatek uváděl tedy Konstantin v příbuzenství netoliko s Asěnovci a panujícím rodem nikejským, nýbrž i s Arpádovci. Konstantin se také prohlásil výslovně za dědice Asěnovců tím, že si přiložil jméno Asěň, jak ostatně učinil i Myces.

Ale pouhé právní nároky, samy o sobě beztoho nepevné,

¹⁾ Proti ztotožňování Mycesa a Petra se vyslovil rozhodně Nikov, (B'lgaro-ungarski otnošenija 1207—1277), ale důvody jím uvedené nestačí na vyvrácení té možnosti, pro niž zase mluví mnoho jiných okolností. Pokud jde o jméno Myces, nezdá se, že by řecký způsob psaní (Μυτςης) ukazoval právě na zkráceninu z jména Dimitrij (Δημήτριος).

nemohly za daných poměrů rozhodnouti o trůně bulharském. Nastala válka domácí, jejíž podrobnosti jsou zholá neznámy, neboť hlavní svědek té doby, řecký historik Jiří Akropolites, líčí věc s tehdejšího stanoviska řeckého tak, jako by byl Konstantin býval povznesen na trůn po úplném uprázdnění trůnu vůlí veškeré šlechty bulharské, a pomíjí netoliko prohlášení Rostislavovo, nýbrž i Mycesa naprostým mlčením. Z dalšího běhu věcí je patrné, že moc Mycesova zůstala omezena toliko na kraje východní, v nichž se musil brániti nejen proti Konstantinovi, nýbrž i proti Řekům; ale proti Rostislavovi, který pořád ještě ovládal severozápadní končiny říše, měl Konstantin postavení mnohem nesnadnější, neboť ten se opíral o moc uherskou. A tu bylo pro Konstantina nemalou nehodou, že jeho mocný spojenec Theodor II. již v srpnu r. 1258 zemřel a zůstavil vládu nedospělému chlapci Janovi IV. Uhři pronikli r. 1259 na výpravě do Bulhar až k jižním hranicím země a poplenili i část území řeckého. Konstantin využil r. 1260 jejich záměstnanosti za války, již měli s českým králem Přemyslem II., a dal přepadnouti a popleniti banát severinský, ale r. 1261 mu splatil králevic Štěpán, jemuž otec odstoupil ke zprávě jihovýchodní část Uher, ten útok novou velikou výpravou; Uhři vzali Vidin, který se rok před tím dostal do moci Konstantinovy, pak Lom a kraje podél Dunaje až k Iskru, načež zpustošili nájezdem zemi až k Trnovu. Tak se stalo, že Rostislav mohl udržeti v své moci severozápadní část Bulharska s Bělehradem, Braničevem a Vidinem.

Konstantin pociťoval nepříznivý výsledek válčení s Uhry tím trapněji, že se zatím zkalil také jeho poměr k spojencům. V císařství nikejském uchvátil všechnu moc vojevůdce Michal Palaiologos a dal se 1. ledna 1259 korunovati na spolucísaře Jana IV. Šťastné podniky válečné utvrdily jeho postavení ještě více. R. 1259 připravil epirskému despotovi Michalovi II., který se krátce před tím zmocnil ve spolku se Srby zemí od Adrie až k Vardaru, rozhodnou porážku u Kosturu a odňal mu jeho výboje. Ještě větším leskem ho obestřelo šťastné přepadení Cařihradu (25. června 1261) a vypuzení císaře Balduina II. Sláva, kterou mu získala obnova říše byzantské v staré podobě, poskytla mu možnost, aby odstrčil nadobro pravého dědice trůnu; dal ho koncem r. 1261 oslepiti a zavřítí do kláštera. Způsob, jak Michal VIII. zatlačoval od r. 1259 do pozadí Jana IV., ochladil značně přátelský poměr mezi dvorem nikejským a trnovským, kde carevna Irena byla nanejvýš rozezlena pro odstrkování svého bratra; koncem r. 1260 přivedl sice dějepisec Jiří Akropolita jako vyslanec k místu jakés takés smíření, ale oslepení Janovo způsobilo novou trhlinu. K citům přibuzen-

ským se ostatně přidružily i vážné obavy politické. Dobyti Cařihradu posílilo zajisté neobyčejně sebevědomí Řeků a podněcovalo v nich naděje i touhy velmocenské, jež ohrožovaly rozvoj jiných států poloostrovních.

Za tohoto stavu věcí počal Konstantin vyhledávati po příkladu krále srbského, který se přivinul již po porážce svého epirského spojence Michala II. (1259) těsněji k Uhrám, oporu na straně uherské. Nevíme o tom sice nic určitého, a jest to vlastně jen domněnka výslovně nedoložená, ale všechny okolnosti, pokud jsou z pramenů známy, mluví v její prospěch. R. 1262 se zjevuje jako vladař krajín ležících v horách západního Balkánu a v jejich sousedství Jakub Svetislav, kníže původu ruského, který si přikládá název despoty bulharského a uznává vrchní moc cáře Konstantina; zmínka o vojenské pomoci, kterou mu Uhři poslali r. 1263 proti Řekům, ukazuje, že byl ve spolku s Uhry a v nepřátelství s Řeky. Podobá se tedy pravdě, že se Jakub Svetislav dostal nějak v držení bulharské části panství Rostislava mačevského, který zemřel koncem r. 1261 nebo r. 1262, a poněvadž se zároveň přiznával k poslušenství cáře Konstantina, můžeme usuzovati, že se Konstantin asi r. 1262 smířil s Uhry a ponechal Svetislavovi jeho území s titulem despoty.

Podle toho by byl nastal v politice Konstantinově úplný obrat. Cár, který se dostal na trůn trnovský jako chránělec Řeků nikejských a v odporu proti moci uherské, vešel ve spolení s Uhrami a postavil se nepřátelsky proti Řekům. V nastalé válce bojoval po jeho boku také Svetislav s pomocí uherskou. Konstantinovi se podařilo opanovati severní Makedonii až za Skopje, ale to byl úspěch jen přechodný; zakrátko (asi 1263) bylo Bulharům odtud ustoupiti, a od té doby byla Makedonie pro ně ztracena. Zato vypudil Konstantin konečně také Mycesa trvale z jeho državy na východním pobřeží. Myces poznáváje, že se neudrží, hledal ochrany u Řeků, s nimiž žil do té doby v nepřátelství, a poddal se v Mesembrii, posledním to zbytku svého panství, císaři Michalovi. Řecké loďstvo obsadilo Mesembrii, Myces dostal náhradou statky nad Skamandrem nedaleko staré Troje.

Po vypuzení Mycesově byl Konstantin obecně uznaným vrchním pánem vsí země bulharské, ale válka s Řeky vzala obrat velmi nepříznivý. Císař opanoval po vzetí Mesembrie také Anchial a obsadil v severní Thrakii všechnu zemi až po úpatí hor. A poněvadž se právě tehdy utekl ze strachu před Mongoly pod jeho ochranu seldžucký sultán Azaddin s částí svého lidu (prý 10.000 rodin), dopomohl uprchlíkům svým loďstvem, aby se usadili na půdě bulharské kolem Babadazu

v Dobrudži (koncem r. 1263). Seldžukové ti mu ovšem připravili v zápětí nemalé nepříjemnosti. Ze císař držel Azaddina v Cařihradě jako v zajetí, spojil se jejich náčelník Sary-Saltyk s cářem Konstantinem k boji proti císaři, a zároveň se podařilo přátelům Azaddinovým získati pomoc kipčackého chána Berke. Konstantin se chopil ochotně příležitosti, aby napravil s pomocí Tatarů štěstí válečné, a vytrhl spolu s velikým vojskem tatarským do Thrakie. Císař byl před nimi nucen rychle ustupovati; Tataři se rozjízďeli na vše strany a zpusťovali tu zemi tak ukrutně, že prý tam bylo v potomních letech vzácnosti viděti venkovany pracující na poli. Spojenci přitrhli až k Enosu, kam byl Azaddin zatím odveden, a vynutili od měšťanů jeho vydání. Azaddin pak přesídlil svůj lid z Dobrudže pod moc chánovu do stepí jihoruských.

Ale Bulharsko samo nemělo z té zhoubné výpravy valného prospěchu; obrat ve válce s Řeky nenastal, neboť císař získal zatím chytrým jednáním diplomatickým na svou stranu Jakuba Svetislava. Ctižádostivý despot se podržoval asi jen neochotně vrchní moci Konstantinově a chopil se rád příležitosti, aby se učinil pánem nezávislým. Císař ho přivábil tím, že mu dal za manželku jednu z dcer zemřelého Theodora II., sestru Konstantinovy choti Ireny. Pro Konstantina, jenž zakládal svůj dědičný nárok na trůn právě na sňatku s Irenou, vycházel odtud ten nepříjemný důsledek, že Svetislav mohl jako manžel vnučky Asěna II. uplatňovati rovněž jakési právo na dědictví Asěnovců. Skutečně se prohlásil Svetislav cářem a postavil se proti Konstantinovi nepřátelsky (snad r. 1265).

Tak se rozpadlo Bulharsko na dvě državy navzájem nepřátelské. Jakub Svetislav rozšířil své panství při Dunaji až za Plevnu, na jihu snad až za Pirot a Trn. Nebezpečí, jež odtud Konstantinovi vzešlo, bylo zmírněno jen tím, že se Svetislav spojením s Řeky znepráčetil také s Uhry. Stát uherský byl arci právě tehdy zmítán krutými rozbroji mezi králem Belou IV. a jeho synem Štěpánem, přes to však Svetislav proti Uhrům nepochodil. Když podnikl útok na banát severinský a krutě jej zpusťoval, vypravil se králevic Štěpán se vši mocí vojenskou proti němu, dobyl Vidina a Plevna a přinutil ho k poddání (1266). Svetislav zůstal sice v držení svého panství s titulem cářským, ale stal se vasalem krále uherského. Podunajská místa Bělehrad, Braničevo a Kučevo, obsadili asi tenkrát — ne-li už dříve — Uhři přímo; jeví se aspoň v l. 1272—3 v jejich moci. Tak utrpělo Bulharsko vinou rozháraných poměrů vnitřních novou škodu; velká část jeho území upadla v područí cizí. Štěpán si prisvojil hned po svém nastoupení na trůn (1270) titul krále bulharského.

Nešťastný průběh války s Řeky, jakož i ztráta země Svetislavovy pohnuly cáře Konstantina, že se hleděl opět smířiti s císařem Michalem VIII. Značný vliv na jeho rozhodnutí měla smrt jeho choti Ireny (někdy v l. 1266—68), jež byla podle všeho hlavní podněcovatelkou boje proti nenáviděnému zhoubcu jejího bratra. Ostatně měl také císař Michal VIII. dosti příčin, aby vyhledával smíru s Bulhary; hlavní z nich bylo nebezpečí, které se naň tenkrát valilo od západu. Vypuzený císař Balduin II. se spojil v květnu r. 1267 ve Viterbě s Karlem z Anjou, novým králem neapolským, k obnově císařství latinského, načež se Karel pustil s neobyčejnou rázností do příprav k podvrácení říše byzantské. Navazovali styky se všemi jejími nepřáteli. Michal VIII. pozoroval ty přípravy s obavami a hleděl se záčas pojistiti. R. 1267 dal Janovanům rozsáhlé obchodní výsady, získal pro sebe také Benátky a zároveň se pokoušel připoutati na svou stranu Srby i Bulhary. Jednání se Srby nevedlo k cíli, Bulharsko však bylo v položení takovém, že cář Konstantin přistoupil na návrhy učiněné z Cařihradu a umluvil s císařem mír i přátelství. Císař mu dal za manželku svou neter Marii Kantakuzenu, dceru své sestry Eulogie, a slíbil mu věnem vrácení měst Anchialu a Mesembrie (od r. 1269).

Arci trvala shoda jen krátce. Císař nemyslel s podmínkami míru upřímně; nepomýšlel ani zdaleka na to, aby vydal Bulharům obě slíbená města a odbýval cáře všelijakými vytáčkami. Z toho nastala brzy nová roztržka a Konstantin vstoupil r. 1271 v jednání s Karlem neapolským. Bulharsko postupovalo v té věci shodně se Srbskem; r. 1273 přišlo do Neapolska společně poselstvo bulharské a srbské. Co bylo ujednáno, nevíme, ale Bulharům samým bylo přece jen těžko něco podniknouti proti Cařihradu, protože si současně císař nalezl proti nepohodlnému sousedovi mocného spojence v jihoruských Tatarech. Tenkrát převedl na sebe náčelnictví západnějších hord tatarských Istivý a ukrutný Nogaj, který se vzmožil časem tak, že měl postavení téměř nezávislé na chánech kipčackých a naplňoval hrůzou všechny sousedy. Spolek, který s ním ujednal Michal VIII., dav mu za ženu svou nemanželskou dceru Eufrosynu, ochromoval všechnu volnost Bulharska na venek.

Zatím učinil král neapolský první kroky v dobývání zemí poloostrovních. Obsadil již r. 1267 Korfu, opanoval r. 1271 pobřeží illyrské, získal pro sebe katolické Albánci a zmocnil se r. 1272 Drače. Tu se chopil Michal VIII. chytře prostředku velmi účinného, aby nebezpečí oddálil; dal se totiž v jednání s papežem o církevní unii s Římem. Jednání to narazilo arci, ač nebylo míněno upřímně, na mocný odpor netoliko v Cařihradě, nýbrž i u druhých církví pravoslavných. Michal utlumil

moci všecken odpor, pokud se jevil u duchovenstva v oblasti byzantské; odpor církve srbské a bulharské podrazil nepřítim, že uvedl v pochybnost jejich pravoplatné trvání, potvrdiv r. 1272 všechna někdejší práva i rozsah patriarchátu ochridského podle privilegií Basilia z r. 1019. Jeho poslové, kteří se na sněmě lyonském r. 1274 přiznali k církevnímu poslušnosti papežovu, prohlásili tam, že patriarchát trnovský a svéprávné arcibiskupství srbské byly zřízeny bez souhlasu papežova a tedy s porušením práva církevního, i žádali, aby papež obnovil v původním rozsahu církev ochridskou, založenou prý od císaře Justiniana I. v dohodě s papežem Vigiliem I.

Úskočná politika císařova připravila tedy Bulharsku nepřijemnosti netoliko spolkem s Tatary, nýbrž ohrozila i jeho svéprávnost církevní. V příčině církevní mělo arci Bulharsko výhodu, že nestálo v boji osamoceno. V nepřátelství proti Římu byli zajisté Řekové zajedno s Bulhary; jejich odpor proti jednotě s Římem se soustřeďoval v státech na císaři nezávislých — v císařství trapezuntském a despotátě epirském. Protivníci unie si podali ruce; v čelo nespokojenců cařihradských se postavila sama císařova sestra Eulogia, matka carevny Marie, a vstoupila v čilé vyjednávání s dvorem trnovským, aby zmařila účinky bratrovy církevní politiky. Zápas Bulharska s Byzancí nabyl tím nové tvárnosti. Bulharsko bylo jednak v přátelských stycích s Karlem neapolským, jednak se stavělo v čelo odporu proti unii se západem.

Vůdčím duchem veškeré té politiky se stávala měrou čím dál větší carevna Marie, neboť cař Konstantin zlomiv si už před delší dobou při náhodném pádu s koně nohu, vážně churavěl a jeho manželka strhla na konec vládu úplně na sebe. V Bulharsku nastaly odtud poměry velmi neutěšené, ježto pletichářská ta žena podněcovala svým úskočným jednáním a násilnostmi jen rozhořčenost a zmatky. Zraky nespokojenců se upíraly k vladaři druhé části Bulharska, Jakubu Svetislavovi. Kniže ten zůstával i pod svrchovaností uherskou vlivným činitelem v poměrech balkánských. Král Štěpán V. (1270—1272) přijal sice na důkaz své vrchní moci nad jeho zemí titul krále bulharského, ale ponechával ostatek, jak se zdá, svému vasalovi značnou volnost. V mírové smlouvě mezi ním a českým králem Přemyslem II. se připomíná „Svetiglaus imperator Bulgarorum“ vedle císaře Michala VIII., krále srbského a jiných panovníků. Ještě více se uvolnilo postavení Svetislavovo, když Štěpán V. zemřel, a Uhry upadly za nezletilosti jeho syna Ladislava IV. do zmatků vnitřních. Svetislav tím pozbyl arci i silné opory, jež mu jeho svazek s Uhrami až dotud poskytoval, nicméně byl pořád ještě dosti mocný, aby mohl zasáhnouti v příhodné

chvilí do osudů vlastního Bulharska a ohroziti pro případ smrti Konstantinovy dědictví jeho nezletilého syna Michala „Porfyro-rodného“, jež Marie dala prohlásiti za spoluvládce.

Dvůr trnovský se tedy octl tou dobou v postavení velmi nepřijemném. Uvnitř mu podkopával půdu rostoucí odpor proti carevně; na zevnějšek nevedl nepřátelský poměr k císaři k nějakému prospěchu Bulharska, ba přinášel mu jenom škody. Tataři jako spojenci císařovi je týrali napořád pustošivými vpády, za to se dvůr trnovský pokoušel marně získati za spoujence sultána ikonského. Za těchto poměrů uznala Marie za dobré upustiti od zásadního zápasu s církevní politikou císařovou a smířiti se s Cařihradem i s unií římskou. V létě r. 1267 přišel do Cařihradu patriarcha Ignatij a podřídil se u přítomnosti papežského legáta, generála františkánů Jeronima z Ascoli, který se později stal papežem jako Mikuláš IV., kurii římské.¹⁾ Důsledkem ústupu na poli církevním byl patrně i mír s říší byzantskou.

Zároveň hleděla Marie učiniti neškodným také Jakuba Svetislava jako obávaného soupeře svého vlastního syna Michala a uchýlila se za tím účelem k nepěknému úskoku. Nabídla mu smíření za výminek zdánlivě velmi výhodných; pozvala ho do Trnova a přijala ho tam slavnostně za syna, ačkoli byl již muž hodně letitý. Bylo nejspíše umluveno, že država Svetislavova má po smíru splynouti s ostatním Bulharskem, a že Svetislav bude po smrti churavého Konstantina spoluvládce svého „bratra“ Michala. Svetislav byl dosti neprozíravý, že neprohlédl úskok, a zaplatil svou důvěřivost životem. Marie, ukolébavši ho v bezpečnost, dala ho tajně zavraždit (asi r. 1276). Co se po nehodném tomto skutku stalo s územím Svetislavovým, není známo; je dosti možno, že se Marii podařilo sloučiti je s ostatním Bulharskem a obnoviti tak jednotu říše roztržené ve dvě; rozervané Uhry tomu aspoň nemohly činiti překážek. Ale uvnitř se postavení dvora trnovského po násilné smrti Svetislavově nijak neupevnilo. Projevů nespokojenosti přibývalo; Marie se zbavila lstí a násilím mnoha boljarských odpůrců, než lila tím jen olej do ohně.

¹⁾ Přímých zpráv o tom nemáme, ale věc vysvitá z listu papeže Mikuláše IV., jež psal r. 1291 patriarchovi trnovskému nevěda, že Ignatij je už dávno mrtev. Připomíná mu tam, jak se kdysi v paláci císařském za jeho přítomnosti přiznal k poslušnosti Říma (cum tu — si tamen ille sis, qui tunc erat archiepiscopus Bulgarorum — olim quondam magnifico viro Michaele Palaeologo . . . eo tempore Constantinopoli residente, professor fueris in Palatio de Blachavia (!) coram nobis . . . oraculo vive vocis te pape Romano immediate subesse). Theiner, Mon. hist. Hung., I., 376. — Jeronym z Ascoli byl vyslán do Cařihradu na jaře 1267 (Potthast, Regesta pont. Rom. II., str. 1707).

Za těchto rozháraných poměrů vystoupil znenadání na jeviště smělý venkovan, který rozpoutal v zemi mocnou vzpouru lidovou. Byl to mladý pastýř, jménem Ivajlo. Proslavil se nejdříve v bojích s Tatary, jejichž ustavičné nájezdy nutily obyvatelstvo severovýchodních končin říše, aby se při nedostatečné obraně země od vlády trnovské chápalo svépomoci a srocovalo se v obranné družiny na způsob pozdějších kozáků. Ivajlo, získav si výmluvností i odvahou velikou vážnost mezi rodáky, sebral značné množství lidu a potřel ve dvou srázkách lupičské roty tatarské. Úspěch ten z něho učinil slavného hrdinu národního a lid se sbíhal odevšad pod jeho vedení. Hnutí namířené zprvu proti cizím vetřelcům se obrátilo brzy proti vrchnostem domácím; Ivajlo vystoupil r. 1277 jako bojovník za zájmy lidu proti nenáviděné vládě. V Trnově naň zprvu shlíželi pohrdlivě, nenazývajíce ho jinak než přezdívkou Brdokva (Βορδοκώβας),¹⁾ po řeku Lachanas (lachná = zeli, brukev), ale vzpoura nabyla brzy takových rozměrů, že se sám churavý cář viděl nucen vytrhnouti v čele vojska proti smělému dobrodruhu. Vojenská moc, kterou mohl sehnati, byla nedostatečná; Ivajlo dobyl odvážným útokem úplného vítězství. Konstantin, jenž se zúčastnil bitvy, jedá na voze, byl po porážce svých lidí zabit (koncem 1277).

Porážka a smrt Konstantinova měla v zápětí zmatek po vsí zemi, ba i v sousední říši byzantské způsobilo vítězství odbojného lidu venkovského znepokojení. Moc Ivajlova vzrostla tak, že se mu poddávala města i šlechta. Carevna Marie pozorujíc, že se jí boří půda pod nohama, nevěděla si jiné rady než nabídnouti Ivajlovi, který se rychle blížil k Trnovu, svou ruku, aby zachránila trůn aspoň svému synovi. Ivajlo odpověděl zpupně, že by nemusil vyjednávat o to, co je už jeho ale že nicméně přijímá nabídku, aby zamezil další prolévání krve; potom se mu otevřely brány trnovské. Ivajlo, vstoupiv do města, pojal na jaře r. 1278 Marii za manželku a byl korunován na cáře jako spoluvládce mladého Michala (III.).

Převrat v Bulharsku způsobil v Cařihradě nemalé obavy. Vladař, opírající se o široké vrstvy lidové a obestřený leskem vítězného hrdiny národního, se mohl státí sousem velmi nebezpečným. Císař se proto rozhodl zasáhnouti činně do věci bulharských; ježto mu však bylo jasno, že úspěchy Ivajlovy měly z valné míry příčinu v obecné nespokojenosti s carevnou Marií, postavil proti samozvanci nového nápadníka trůnu, který se mohl honositi původem od slavných Asěnovců. Byl to Jan,

¹⁾ Chybné čtení Κορδοκώβας zavinilo, že samozvanec býval v starších pracích o dějinách bulharských uváděn pod jménem Kordokubas.

syn Mycesa, tehdy již zemřelého. Císař ho prohlásil pode jménem Jana Asěna za pravého dědice trůnu, opatřil mu vojenskou pomoc k opanování Bulharska a připoutal ho zároveň k sobě, dav mu za manželku svou dceru Irenu. Jan Asěn se vypravil s řeckým vojskem do Bulhar; císař se jal zároveň na podzim r. 1278 horlivě pracovati diplomaticky mezi šlechtou bulharskou, nešetře darů ani slibů, aby naklonil myslí předních boljarů svému chráněnci. Chytré jeho jednání nezůstalo bez účinku, neboť většina boljarstva se podrobila jen z přinucení Ivajlovi, na nějž ostatně pohlížela pro jeho nízký původ s pohrdou a nenávistí. Krom toho popudil císař proti samozvanci i Tatary.

Tak se stalo Bulharsko jevištěm nové války o trůn. Ivajlo se přesvědčil brzy, že není snadno udržeti trvale, co v prvním překvapení získal. S jedné strany naň dotírali Rekové, s druhé Tataři. Asěn přitáhl na podzim r. 1278 s řeckým vojskem k Trnovu, ale dobývání výhodně položeného města bylo tvrdým oříškem. Ivajlo, jenž si jako vůdce troul více v otevřeném poli, nechal Řeky podnikati marné útoky na hradby trnovské a vypravil se proti Tatarům. Řecký vojévůdce Michal Glavas ho sice zaskočil a oblehl v pevném Drsteru (Silistře), byl však po tříměsíčním obléhání nucen odtahnouti s nepořízenou. Ale v zápětí byl Ivajlo uveden do veliké tísně od Tatarů a v únoru r. 1279 se rozšířila po zemi zpráva, že padl. Byl nejspíše těžce zraněn a ukrýval se za nemoci někde v ústraní. Zpráva o smrti obávaného vůdce lidového změnila rázem stav věcí. Obyvatelstvo trnovské nevidělo příčin, aby bojovalo za prospěchy neoblíbené Marie, a otevřelo ihned brány vojsku řeckému. Jan Asěn III. nastolen za cáře, těhotná Marie odvedena i s Michalem do Drinopole, provázena jsouc kletbami lidu, u něhož si způsobila krutostí a pletichami obecnou nenávist.

Vítězství Jana Asěna III. značilo, že Bulharsko upadá v úplnou závislost na říši byzantské, neboť neschopný ten slaboch nebyl než povolným nástrojem císařovým. Proto si také nemohl dobýti pevného postavení v zemi, i nezbyvalo mu než poddávat se vlivu boljarů. Z těch vynikal nad jiné moci i vážností Jiří Terterij, velmož původu kumánského, který držel s bratrem Eltimirem rozsáhlé území na jižním úpatí středního Balkánu, zvané zemi Krnskou (od Slivna až po řeku Gjopsu). Asěn mu dal svou sestru za manželku a udělil mu titul despotský. Svazky manželské se tenkrát braly tak lehce, že Terterij zapudil z té příčiny bez váhání svou první manželku Marii a vydal ji i se synkem Theodorem Svetislavem Rečům.

Ale všechny snahy Asěna III., aby se v zemi upevnil, byly marné. Ivajlo, pokládáný na chvíli za mrtvého, vystoupil zakrátko opět činně a sebral v severních krajích říše množství lidu. Carský protostrator Džasimbaš (Τζασίμπασης), pokřtěný Tatar, přešel k němu, a Ivajlo přitáhl v létě r. 1279 zase až k Trnovu. Michal VIII. poslal sice svému zeti pomoc vojenskou, avšak Ivajlo porazil nejprve vůdce Murina (17. července 1279) u hory Děviny (Kyz-tepe nedaleko Kotle), potom v srpnu Aprina v Srředné goře. Jan Asěn pozbyl vši opory; jeho svat Terterij se od něho odvrátil a počal si sám urovnávat cestu na trůn. Když cár viděl, že se naprosto neudrží, dal se zbaběle na útěk. Sebral tajně všechno, co v cářské pokladně mohl shledati, a vydal se pod záminkou cesty na zotavenou do Mesembrie, odkud odplul do Cařihradu. Císař přivítal s hněvem slabocha, jenž zmařil neschopností všechno jeho úsilí o ovládnutí Bulharska.

Po útěku Jana Asěna nabyly věci v Bulharsku hned jiné tvárnosti. Všichni, kdož se před tím přidávali k Ivajlovi toliko z odporu k chráněnci řeckému, odpadali od něho a vzhlíželi s nadějemi k Terterijovi. Tak nebylo Terterijovi nesnadno získati pro sebe větší část šlechty i měšťanstva, i byl koncem r. 1279 prohlášen za cáře. Moc Ivajlova se rozpadla a smělý samozvanec byl i s Džasimbašem nucen utéci k Tatarům. Chán Nogaj byl sice až dotud jeho nepřitelem, Ivajlo však doufal přece, že si ho nakloní sliby a závazkem poslušenství. Než také císař Michal VIII. chtěl zvrátiti nový stav věcí v Bulharsku s pomocí Nogajovou. Poslal Jana Asěna s bohatými dary do hordy, aby si získal chána přímlovou své svaty Eufrosyny (str. 201). Jenže chán měl tentokrát na starosti jiné věci a nejevilo mnoho chuti k zakročení v Bulharsku; konejšil nějaký čas oba soupeře pouhými sliby, ale potom dal náhle Ivajla i Džasimbaše při hostině zavraždit a byl by snad připravil podobný osud i Janu Asěnovi, kdyby ho nebyla uchvátila Eufrosyna; tak se vrátil Asěn s nepořízenou.

Nastolení Jiřího Terterija přineslo uštvanému Bulharsku jakýs takýs klid vnitřní, ale tím není ještě řečeno, že by tam byly nastaly poměry úplně spořádané. Převratty posledních let zasadily říši hluboké rány a uvolnily oslabením moci panovnické svazky, jež poutaly zemi v politickou jednotu. Nový cár se sice nepotkával s přímým odporem, ale skutečné moci měl dosti málo. Některé rody boljarské si založily za předchozích rmutných dob nahromaděním statků a chytrým využitím politických převratů hotová knížectví a podřizovaly se jen velmi neochotně panovníkovi, který byl ještě nedávno jedním z nich a pocházel mimoto z cizorodého kmene ku-

mánského. Nejvíce se odcizily říši země západní, někdejší panství Svetislavovo. Jejich přivtělení k ostatnímu Bulharsku po pádu Svetislavově bylo patrně přece jen povrchní, takže tam vznikly za potomních převratů državy téměř nezávislé. Krajinu braničevskou ovládali dva loupeživí bratři, Drman a Kudeljin. Sídlíce na pevném hradě nad těsinou řeky Mlavu u Zdrela, znepokojovali odtud všechno okolí. Území vidinské měl v moci Šišman, velmož původu nepochybně kumánského; jak se dostal v jeho držení, není známo. Cár bulharský neměl v těch končinách moci téměř žádné. Také na jih od Balkánu, v Srředné goře a nad řekou Topolnicí, vzniklo mocné panství, podobné jako měl dále na východ v zemi krnské Terterijův bratr Eltimir; rod, jemuž náleželo, zastupovali tehdy bratři Smilec (vl. Smil), Radoslav a Vojsil. Carská moc byla proti nim slabá nejen pro rozsah jejich državy, nýbrž i pro příbuzenství s císařským dvorem řeckým; mělť Smilec za manželku dceru bratra císařova Konstantina, již obdržel nejspíše r. 1278 za cenu přestoupení k Janu Asěnovi. O poměrech v jiných končinách Bulharska nemáme zpráv, ale není pochybnosti, že se moc panovnická tříštila i jinde o mocná panství boljarská. Působil tu asi vedle jiných příčin také vliv západního feudalismu, který se šířil z drobných dvorů franských v jižním Řecku po celém poloostrově.

V politice zahraniční se postavil Terterij již tím, že se zmocnil vlády na újmu chráněnce císařova, na stranu nepřátel Byzance. Poměr dvora cařihradského k mocnostem západním se tehdy opět zhoršil. Průtahy s prováděním církevní unie zavinily, že papežská kurie přestala chrániti říši byzantskou proti útočným záměrům krále neapolského. Terterij se připojil, podobně jako srbský král Štěpán Dragutin (1276—1282), k spolku protireckému a vešel v jednání také s thesalským knížetem Janem Angelem, spojencem krále srbského. Krále neapolského stihla sice vážná nehoda, když jeho vojsko utrpělo z jara r. 1281 těžkou porážku u Beratu; než nevzdal se přes to svých zájmů. Získal na svou stranu Benátčany a vyjednával pilně se Srby i Bulhary; v létě r. 1281 byli opět v Neapoli poslové bulharští. Ale vzpoura na Sicílii, jež se počala sicilskými neshporami (31. března 1282), učinila nadobro konec všem chystaným podnikům. Císař Michal VIII. chtěl rychle využiti příznivého obratu věcí rázným postupem proti Srbům, kteří šířili svou moc v severní Makedonii, a proti thesalským Angelům, ale na tažení ho zastihla smrt (11. prosince 1282).

Smrtí císaře Michala VIII. se změnilo mnoho. Jeho syn Andronikos II. (1282—1328) byl muž slabý a neschopný, za něhož se moc byzantská nachýlila k rychlému úpadku. Po-

čítal-li zesnulý císař s nadějí, že bude přece jen možno dopomoci Janu Asěnovi znovu na trůn a obnoviti řecký vliv v Bulharsku, nebylo na to za Andronika pomyslení. Zato se však naklonil Terterij, jež spolek Řeků s Tatary uváděl do nemilé tísně, k míru s Byzancí. R. 1283 přišel do Cařihradu patriarcha Joakim III. a umluvil výminky. Terterij zrušil církevně uznávaný sňatek se sestrou svého soupeře, s níž beztoho žil v nevlí a poslal ji do Cařihradu; za to mu byla vrácena jeho první manželka, chovaná dotud v Nikeji. Císař ho uznal zákonitým panovníkem v Bulharsku, načež byl mezi oběma říšemi obnoven pokoj a přátelství (r. 1284). Jan Asěn se musil spojiti titulem despotským; jeho potomci zaujímali potom vysoká místa v aristokracii byzantské užívající jména Asan (Асан); poslední se připomínají v 16. století. Carevič Theodor Svetislav zůstal ještě nějaký čas v zajetí řeckém, patrně jako záruka míru, ale později byl také propuštěn domů.

Mír s Reky nevdal Terterijovi, aby neudržel přátelství i se Srby, kteří vedli s Byzantinci válku v Makedonii. V Srbsku byli tou dobou vlastně dva králové. Štěpán Dragutin, zlomiv si pádem s koně nohu, postoupil již počátkem r. 1282 skutečnou vládu svému bratru Milutinovi, který přijal jméno Štěpán Uroš II. Dragutin podržel jen titul královský, ale dostal potom (r. 1284) od krále uherského, svého svata, ke správě území kdysi Rostislavovo, totiž Bělehrad, Mačvu, Usovu a Soli v Bosně. Terterij si připoutal Uroše II. svazkem přátelským, dav mu r. 1284 za manželku svou dceru Annu. Matka Urošova Helena, pocházející z rodu drobných knížat franských v Řecku, pokoušela se získati jak svého syna tak i Terterija pro unii s Římem, jež po smrti Michala VIII. zašla, a navštívila z té příčiny osobně cáře v Trnově, ale její cesta byla stejně marná, jako listy papeže Mikuláše IV. (str. 203), které psal r. 1291 cári i patriarchovi.

Smírem s Reky a přátelstvím se Srby se chtěl Terterij zabezpečiti proti nejhoršímu tehdy nepříteli Bulharska, hroznému Nogajovi. Za života císaře Michala VIII. vystupoval Nogaj proti Bulharům nepřátelsky jako jeho spojenec; po smrti toho císaře usiloval je dostati úplna pod svou moc. R. 1285 vpadli Tataři v ohromném počtu do Bulhar a zplenili Podunají i Thrakii. Terterijovi nezbylo než poddati se Nogajovi a dáti zárukou jednu z dcer za manželku jeho synu Čakovi. Od té doby bylo jeho postavení nesmírně trapné. Pozbyl volnosti netoliko na venek, nýbrž i uvnitř. Mocní jeho poddaní Šmilec a Šišman se vymkli úplně z jeho moci a cář nemohl proti nim nic podniknouti, protože je Nogaj chránil. Zvláště Šišman zneužíval zle výhod, jež mu poskytovala ochrana tatarská, a vystupoval směle jak proti Terterijovi, tak i proti

Srbsku. Stejně si počínali Drman a Kudelin, kteří stáli nepochybně pod jeho vrchní mocí; týrali napořád nejbližší kraje srbské svými loupežemi.

Za tohoto nesnesitelného stavu věci nastala Nogajovi asi r. 1292 válka s kipčackým chánem Toktajem, jemuž sám dopomohl k vládě. Terterijovi se poněkud uvolnilo, a také Srbové se jali rázněji dokračovati proti tatarským stoupcům na severovýchodě své země. Oba králové podnikli tažení proti Drmanovi a Kudelinovi, vypudili je z jejich državy a připojili Braničevsko k území Dragutinovu. Šišman si sice vyžádal rychle pomoc od Nogaje, vpadl se svým lidem a s Tatary do Srbska a poplenil zemi až k Pečí, ale byl odtud zahrán nazpět, načež se král Uroš II. vypravil do jeho vlastní země a dobyl Vidina. Šišman, jenž uprchl do banátu severinského, dostal svou zemi nazpět teprve, když se zavázal k pokojnému chování; smíř byl utvrzen jeho sňatkem s dcerou srbského župana Dragoše (asi r. 1294). Později dostal Šišmanův syn Michal za manželku Urošovu dceru Annu.

Zdá se, že také Terterij měl nějaké účastenství na výpravě do Vidinska, neboť Nogaj se na něho rozhněval neméně než na Srby. Domácí válka mezi Tatary tou dobou právě ustala, i vrhl se Nogaj asi r. 1295 na protivníky Šišmanovy, aby je ztrestal.

Terterij byl proti nebezpečí, jež se valilo na jeho říši, bez moci. Strana Smilcova jej opustila, patriarcha Joakim se dal v tajné smlouvání s Tatary proti němu. Tak nezbylo Terterijovi než opustiti zemi a utéci na území byzantské. Nogaj přistoupil na nabídky strany protivné a ustanovil cárem Smilce, aby vládl pod jeho vrchní mocí. Hrůza, kterou kolem sebe šířil, účinkovala tak mocně, že se ani císař Andronik neodvážil přijmouti carského uprchlíka pod svou ochranu. Terterijovi se bylo skrývati v okolí Drinopole, až jej na konec Řekové vzali do zajetí. Potom se obrátil Nogaj proti Srbům. Ani Uroš II. nemohl proti němu vojensky nic poříditi, i vyžádal si mír, v němž se nepochybně zavázal nezasahovati na příště do věcí bulharských, a dal svého syna Štěpána, po matce vnuka Terterijova, s několika srbskými velmoži za rukojmí do zajetí tatarského.

Tak se dostalo Bulharsko v úplné područí tatarské, neboť Smilec vládl jen z milosti Nogajovy a musil mu podle všeho odváděti poplatek. Jest to nejsmutnější okamžik z předtureckých dějin druhé říše bulharské. Na štěstí netrval ten stav dlouho. Nogaj se dostal hned po výpravě do Srbska znova do tuhého boje s Toktajem; válka skončila tím, že hrozný stařec podlehl svému protivníkovi v bitvě nedaleko řeky Buhu

(poblíž dnešní Oděsy) a na útěku skončil na ránu, již si v bitvě utřel (asi v létě 1298). Smrt Nogajova vzbudila v Bulharsku veliké naděje, ale pro první okamžik čekala zemi ještě jedna trpká zkouška. Jeho nejstarší syn Čaka se pokoušel nějaký čas udržet si panství na nížinách jihoruských, a když se mu to nepodařilo, vrhl se se zbytky moci otcovské do Bulhar, aby si tam dobyl vlády jako manžel dcery Terterijovy. Jeho dědický nárok se zdál mítí tím větší váhu, že jej podporoval i syn Terterijův Theodor Svetislav. Knězic ten prožil smutné mládí; jako chlapec byl delší dobu s matkou v zajetí řeckém v Nikeji, a když se navrátil, vypudil jej pád otcův znova do vyhnanství. Ale tam se mu podařilo získati sňatkem s Enkonou, schovankou bohatého kupce Pantaleona a kmotřenkou Nogajovy ženy Eufrosyny, veliké jmění, na němž si založil budoucnost. Nemaje na ten čas možnosti, aby se domáhal vlastními silami dědictví otcovského, přidružil se k Čakovi a pracoval pro něj, ale vskutku mu měl jeho tatarský svat býti pouhým nástrojem prospěchu vlastního.

V Bulharsku pozbyl zatím Smilec jako chránělec Nogajův veškeré půdy a nebyl s to, aby se ubránil útoku Čakovu. Podrobnosti jsou naprosto neznámy, jisto jest jen tolik, že Smilec nepřežil dlouho pád své moci a zemřel ještě koncem r. 1298, ac-li nezahynul v boji. Jeho vdova se uchýlila k Terterijovu bratru Eltimirovi, jež Smilec nedlouho před tím získal pro sebe sňatkem se svou dcerou, a volala na pomoc krále srbského, nabízejíc mu svou ruku a nárok na panství v Bulharsku. Ale ostatek strany Smilcovy, již se po smrti bratrově postavil v čelo Radoslav, obrátil své zraky k vypuzenému někdejšímu cíři Michalu (III.), synu Konstantinovu, který žil u příbuzných v Řecku; i požádali císaře Andronika, aby jej vypravil s vojenskou pomocí do Bulhar. S tím krokem souhlasili všichni, kdož si přáli ujítí panství knížete tatarského.

Avšak Čaka ovládl s pomocí Svetislavovou, jenž mu rovnal půdu rozsévaje na vše strany štědré dary, rychle většinu země i s Trnovem (počátkem r. 1299), i zdálo se, že Bulharsko se přece jen stane kořistí syna Nogajova. V tom odhalil Svetislav své pravé úmysly. Jakmile si zjednal dosti přívrženců v městě i v zemi, dal svého svata zajmouti a v žaláři židovskými pochopy odpraviti, načež se prohlásil cářem sám. A bylo hned jasněji v Bulharsku. Všichni, kdož se obávali vlády tatarské, se hlásili s radostí k panovníkovi původu domácího; také Eltimir přešel na stranu svého synovce. Michal, jež císař zatím vypravil do Bulhar, nemohl už nikde najítí opory a byl nucen se ukrývat v okolí Trnova. Radoslav sice pospíšil z jara r. 1299 osobně k císaři dlicímu tehdy v Solunu a přivedl od

něho větší pomoc vojenskou, avšak Eltimir mu připravil rozhodnou porážku, zajal jej a dal oslepití. Michal uprchl potom nazpět do Řecku; další jeho osudy jsou neznámy.

Tak ovládl Svetislav zúplna panství otcovo. Jeho vítězství pomohlo i Terterijovi ze zajetí řeckého. Theodor jej vyměnil za řecké velmože, kteří upadli spolu s Radoslavem do zajetí Eltimirova, a dal mu kteréśi město, kde starý cář prožil zbytek života. Nejhůř odnesl převrat patriarcha Joakim III., nenáviděný pro své někdejší podezřelé styky s Tatary; Svetislav jej dal jako zrádce svrhnutí v Trnově se skály. Jeho místo na stolci patriarším zaujal Dorotej.

Dějiny této doby jsou velmi málo známy a v podrobnostech plno nejistoty. Nejvíce vypravují byzantští dějepisci Jiří Akropolites, Jiří Pachymeres a Nikeforos Gregores, něco též srbský biskup Daniel. (Životi Kraljeva i archiepiskopa srpskich, vyd. Daničić v Záhřebu 1866.) Drobné zmínky jsou v oslavných básních Manuela Fila, pak v kronikách franských (srv. Hopf, Chroniques gréco-romaines inédits ou peu connues, Berlin 1873) a porúznu jinde. — Z novější literatury probírá větší část té doby důkladně Nikov v pracích: B'lgarog-ungarski otnošenija 1207—1277 god. (Sbornik bulh. akademie XX. Sofia 1920, s otiskem všech pro dějiny bulharské té doby důležitých listin uherských); K'm istorijata na severozapadnitě b'lgarski zemi (Spisanie bulh. akad. XVI., Sofia 1918) a Izpravki k'm b'lgarskata istorija (str. 170). Pokud se od něho odchylují, srv. Hýbl, Příspěvek k dějinám bulh. středního věku (Čes. časop. hist. 1919) a Bulharsko po vymření Asěnovců (Sborník na počest J. Golla, Praha 1906). — Agatonović, Odnosaji izmedju Srbije i Bugarske ot 12. do 15. veku (1899). Jireček, Geschichte der Serben, I. 309 sled., týž, Das christliche Element in der Nomenclatur der Balkanländer, Sitzungsberichte vídeňské akademie 1897; tam zejména některé podrobnosti k dějinám Jakuba Svetislava a Ivajla i k zeměpisu té doby); Loparev, Vizantijskij poet Manuil Fil. K istorii Bolgarii v XIII.—XIV. věkě (Petr. 1891), Zlatarskij, Ivajlo i Momčil (Blg. Pregled V. 1899); Brun, Černomore (Zapiski novoross. univ. v Oděse, sv. 30); Hammer-Purgstall, Gesch. der gold. Horde (Pešť 1840), Smirnov, Kazanskoe chanstvo (Petr. 1887); Dimitrov, Přeselenie na seldžukski Turci v Dobrudža okolo srědata na XIII. v. (Spisanie bulh. akad. X. 1915), Hopf v Ersch-Gruberově encyklopaedii sv. 85; Gardner, The Lascarids of Nicaea (1912).

11. Marné úsilí o zdárnější rozvoj národní v 14. století.

Vláda Svetislavova. — První styk s Osmany. — Počátky knížectví valašského. — Jiří Terterij II. — Vzdělání Bulharska za Michala III. — Bitva u Velbuždu. — Jan Alexander. — Vzdělání státu srbského za Štěpána Dušana. — Boje s Byzanci. — Momčilo. — Vpády Turků na poloostrov. — První vítězství Osmanů nad Bulhary. — Duševní stav bulharského národa. — Hesychasmus. — Židé v Bulharsku. — Spory náboženské. — Drobent říše bulharské i srbské. — Vítězství Murada I. — Pád Drinopole. — Vpád Ludvíka Uherského do Vidínska. — Bitva u Čnomenu.

Když se Theodor Svetislav r. 1299 zmocnil vlády v Bulharsku, byl stav země nad pomysleni ubohý. Dlouhé pásmo nekonečných válek, zhoubných vpádů tatarských a opětovných převratů vnitřních zůstavilo neblahé stopy; státní ústrojí utrpělo hluboké poruchy, jednota země se uvolnila, pořádek a kázeň mizely, hospodářství hynulo. Obyvatelstvo prořídlo, celé kraje zpustly. Říše, jež kdysi tak nadějně vstupovala do života, octla se v nebezpečí, že upadne nadobro pod vrchní moc Řeků, nebo se stane kořistí Tatarů. Na štěstí byl nový císař podle všeho, co o něm z chudých zpráv možno usouditi, vládař rázný a politik obratný, který měl dobré porozumění pro potřeby své země. Obyvatelstvo uštvané dlouhými převraty a hrůzami, jež zemi stihaly, poddávalo se ochotně jeho vládě, jež mu zaručovala pořádek a pokoj pro budoucnost. Tak mohl Svetislav rychle utvrditi svou moc aspoň v těch částech, které kdysi ovládal jeho otec. Obnoviti úplnou jednotu země nebylo arci na tu chvíli možno. Šišman vládl ve Vidině samostatně a vystupoval na venek jako kníže zcela nezávislý.

Okolnosti, za kterých se Svetislav zmocnil vlády v Bulharsku, postavily ho do nepříznivého poměru k říši byzantské, již ušla opět naděje na dosazení vladaře zcela oddaného. Nový císař, maje dosti práce doma, přál si ovšem dohody s Řeky a chtěl se sblížit s Palaiology sňatkem, ale jeho snahy se minuly s výsledkem. Poměr mezi dvorem trnovským a císařovským zůstával trvale napijatý, a zanedlouho vzešel podnět

k úplné roztržce. Téhož roku, co Svetislav uchwátí vládu v Trnově, smířil se srbský král Uroš II. s říší byzantskou a dostal na utvrzení míru v manželství osmiletou dceru Andronika II. Simonidu, načež vydal svou dřívější manželku Annu, sestru Svetislavovu, i s dítkami Řekům. Se zapuzenou kněžnou v zajetí se oženil císařův příbuzný, despot Jiří Kutrules, a stal se tak císařovým svatem. Přátelské styky, jež potom Kutrules pěstoval s dvorem trnovským, vzbudily proti němu při napijatém poměru obou říší podezření ze zrady; byl i s manželkou uvězněn a jmění jeho zabaveno. Svetislav zakročil ve prospěch svých příbuzných, a když jeho kroky zůstaly bez účinku, sáhl ke zbrani (r. 1305).

Okamžik, kdy Svetislav vyhlásil válku, byl Bulharům velmi přízniv. Moc byzantská se octla právě vinou dvojího zlého nepřítele ve veliké tísní. S jedné strany jí připravovali nepřijemné nesnáze maloasijské Turci, na druhé straně se proti ní vzbouřili Kataláni; byl to námezdný sbor složený z rytířů španělských, který vstoupil r. 1302 do jejich služeb, ale potom byl jejich nepěknými úskoky dohnán ke vzpouře (r. 1304). Za těchto okolností nebylo Svetislavovi, jenž zatím upevnil dokonale svou moc v Bulharsku, nesnadno opanovati hned na první ráz četné tvrze nad horní Marici. Císař užil oblíbeného u Řeků prostředku: zeslaboval moc nepřítele odluzováním jeho poddaných. Vypravil svou příbuznou, vdovu po Smilcovi, k Eltimirovi, aby získala svého zetě pro spolek s Řeky, ale její cesta byla nadarmo. Teprve když syn a spoluvládce Andronikův Michal IX. ohrozil vojskem vlastní državu Eltimirovu mezi Slivnem a Gjopsou (str. 205), přiklonil se Eltimir k Řekům. Avšak prospěch Byzantincům odtud nevzešel, neboť Svetislav získal brzy opět strýce na svou stranu a zajistil si jeho území vloženými posádkami; potom dobyl Mesembrie, Anchialu a Sozopole a vyjednával, ač bez úspěchu, i s náčelníkem Katalánů Roccafortem o spolek, nabízející mu za manželku svou sestru, vdovu po Čakovi. Císař učinil ještě jeden pokus zeslabiti moc Bulharů; vypravil proti nim Smilcova bratra Vojsila, ale ten utrpěl r. 1308 porážku na řece Skafidě (Faki-dere), načež Svetislav postoupil až k Drinopolí. Andronikovi nezbývalo než učiniti ještě téhož roku mír, v němž Bulharům ponechal vše, čeho dobyli.

Tak získal Svetislav znovu kraje ztracené za vlády císaře Konstantina (str. 200) a vrátil Bulharsku rozsah, který mělo za dnů posledního Asenovce. Zároveň uvedl zemi opět v tužší jednotu; území rodiny Smilcovy a patrně také država Eltimirova, o němž od té doby není zpráv, přestaly trvati jako panství polo závislá. Jediné Vidínsko zůstalo mimo obvod přímé moci císařovy.

Nastala léta pokojná. Poměry vnější, před tím Bulharsku tak nepřívětivé, se změnilly podstatně. Za smutných dob po vymření Ašenovců ohrožovala Bulharsko jednak převaha obnovené říše byzantské, jednak hrozná moc tatarská. Tataři obrátili od smrti Nogajovy svou pozornost po přednosti k poměrům ruským a přestali usilovati o panství za Dunajem. Ději se sice i v 14. století zmínky o jejich loupežných vpádech až do Thrakie (na př. r. 1326 a také později), ale politická samostatnost Bulharska už jimi ohrožena nebyla. A pokud jde o říši byzantskou, ta měla již tenkrát svázány ruce nepřitelem mnohem horším, než byli donedávna Bulharům Tataři, a to byli osmanští Turci. Za rozkladu sultanátu ikonského v Malé Asii si založil Ertogrul, náčelník nepočetné hordy turecké, jež se na počátku 13. století vystěhovala z Chorasanu, neveliké knížectví v horách na západ od Angory, jež dostal od sultána ikonského lénem. Jeho syn Osman (1288—1326), vlastní zakladatel říše po něm nazvané, se zřivil po smrti sultána Alaeddina III. († 1307) svrchovanosti seldžucké a šířil neúnavně svou moc proti zbytkům državy řecké v Malé Asii. Říši byzantské bylo napínati všechny síly, aby zachránila, co se ještě zachrániti dalo.

Za doby Svetislavovy nemohl nikdo tušiti, jak hroznou zhoubu přinese nově založené panství také Bulharsku. Na tu chvíli mělo Bulharsko nemalý prospěch, že moc byzantská byla hodně zaměstnána na jiné straně. Vůbec pozbyvalo východní císařství čím dál tím více váhy na poloostrově a tím stoupal také politický význam obou říší slovanských. Nejvíce se arci dostávali do popředí Srbové. Král Uroš II. rozšířil po dlouhých bojích svou moc hluboko do Albanie a severní Makedonie; císař Andronik mu ponechal v míru r. 1299 pravoplatně všechny dobyté kraje až za Skopje. Odtud se stala Makedonie, o níž dříve tolikrát usilovali Bulhaři, cílem výbojných snah srbských. Svetislav opustil politickou směrnicí bývalých císařů a omezil zahraniční politiku bulharskou na východní část poloostrova. Ježto tedy nebylo mezi oběma slovanskými státy příčin k soupeřství, žili jejich panovníci, Svetislav i Uroš II., v poměru přátelském; Uroš navštívil jednou cáře v Trnově.

Zdržlivá politika, kterou Svetislav provozoval od r. 1308, prospěla znamenitě jeho zemi uvnitř. Bulharsko se stalo opět státem spořádaným a vážným činitelem v poměrech poloostrovních. Nevíme bohužel o jeho stavu nic bližšího, neboť pokojné styky s říší byzantskou nedávaly řeckým dějepiscům příležitost k zmínkám o říši sousední, ale neklamné svědectví o jejím hospodářském rozkvětu podávají četné stříbrné a mě-

děné mince, jež se z doby Svetislavovy dochovaly. Mocný vzestup Srbska té doby se zakládal hlavně na vydatné těžbě z dolů za účasti saských horníků povolanych z Uher. Také Svetislav hleděl po příkladu srbském zvýšiti výnos domácích rudišť a povolal za tím účelem rovněž Sasy do země. Osady těchto horníků byly v Čiporovecích, Kratově a snad i jinde. Bohatější výtěžek z dolů a dobrá mince podporovaly zdárně hospodářský rozvoj země. Svetislav se přičiňoval také o výhodné obchodní úmluvy s Benáťany a Janovany. S Janovany, kteří ovládali všecken obchod černomořský, se dostal arci r. 1315 do nepřijemného sporu pro nějaké loupeže, jichž se dopustili Bulhaři v přístavech na kupcích janovských; republika janovská zapověděla r. 1316 svým poddaným zajížděti do přístavů bulharských, ale spor byl nepochybně brzy zase urovnán.

Obrozené Bulharsko mělo vážný vliv na vývoj politických i kulturních poměrů v sousedním Valašsku. Od té doby, co Tataři přestali po smrti Nogajově zasahovati přímo do poměrů zemí západnějších, zalidňovala se nížina valašská rychle netoliko Rumuny přicházejícími ze sousedních hor, nýbrž i přistěhovalci z krajů bulharských. Šlechta bulharská, již domácí převraty na konci 13. stol. vyháněly valným počtem z domoviny, zakládala si tam statky vedle pozůstalých velmožů kumánských. Drobné ty državy se pak slévaly ve větší celky pod náčelnictvím knezů a vojvodů. Vrchní vládu v zemi si sice osobili od počátku 13. století králové uherští a připojili území až k Oltě přímo k své říši jako banát Severinský ale jejich moc se uplatňovala za rozbřožů po vymření Arpádovců (1301) jen velmi chabě. Tenkrát se povznesl v Záolti na první místo mezi všemi tamními vládci Basarab, kníže původu nepochybně kumánského, a podřídil své moci ostatní drobná panství na východ od řeky Olty. První ten větší útvar státní na půdě valašské nevznikl jistě bez činné účasti sousedního Bulharska. Nelze sice pro naprostý nedostatek zpráv vyšetřiti, jaký vliv politický mělo naň Bulharsko za Svetislava, ale tolik je jisto, že knížectví založené Basarabem mělo ráz silně bulharský. Vládcové i lid se přiznávali k pravoslaví přes to, že se tam králové uherští pokoušeli uplatniti vliv církve západní, úřední řečí byl staroslovanský jazyk rázu bulharského, státní ústrojí bylo napodobením bulharského, názvy úřadů byly narmoze převzaty z Bulharska. Významné je také, že slovo Rumun značilo ve Valašsku toliko sedláky, šlechta se zvala jako v Bulharsku bojary. Zvláště hojně styky mělo s Valašskem knížectví vidinské. Jeden ze synů Šišmanových měl rumunské jméno Belane (= drak), a také později měli Šišmanovci časté příbuzenské svazky s knížaty valašskými. Skrze Valašsko se

pak šířil vliv bulharský i dál na sever, kde potom vzniklo knížectví moldavské (Multany).

Theodor Svetislav zemřel r. 1321, pojav ještě krátce před smrtí (r. 1320) za druhou manželku Theodoru, vnučku císaře Andronika II. Těsný svazek s Byzancí vzal smrtí cářovou rázem konec. Svetislavův syn, Jiří Terterij II. (1321—23), opustil politiku otcovu a jal se rázně těžiti ze sporů, které právě nastaly v říši byzantské mezi Andronikem II. a jeho ctižádostivým vnukem Andronikem III. Vpadl v létě 1322 do Rhodopska a poplenil je, načež se zmocnil náhlým přepadením slabě obsazeného Plovdiva. Na dalším pochodu mu sice připravil mladší Andronik, který se zatím s dědem smířil, citelnou porážku v okolí Drinopole, ale Plovdiv zůstal v rukou bulharských. Terterij II. konal rychlé přípravy k dalšímu válčení, ale vtom náhle zemřel (na počátku r. 1323).

Bylo neblahým osudem Bulharska za dob druhého carství, že se tam vnitřní poměry nemohly nikdy náležitě ustáliti pro nedostatek pevné posloupnosti dynastické. Také tentokrát zasáhla smrt cářova rušivé do života státního, neboť zemřelý neměl synů aniž jiných dědiců zákonitých; dynastie, jež se sotva vzíla, jím vymřela. V zemi nastal zmatek, který přišel nejvíce vhod Řekům. Města mezi Balkánem a Strandžou, Jambol, Aitos, Ktenia, Rusokastron, Anchial, Mesembria, od moře až po Sliven se poddala dobrovolně jejich vládě, území na západ od Slivna až k Topolnici se zmocnil Smilcův bratr Vojsil a dal se v ochranu Řeků, přijav od nich titul despotský. Jenom v Plovdivu se hájil statečně velitel bulharské posádky Ivan, rodilý Rus, odrážeje po 4 měsíce s úspěchem útoky Andronika Mladšího. Zprávy o poklesu moci bulharské na jihu přiměly konečně boljarstvo, že přijali za cáře (asi koncem 1323) vidinského knížete Michala, syna Šišmanova, který měl za manželku vnučku Terterija I. (dceru srbského krále Uroše II.). Volba ta byla šťastna již z té příčiny, že Vidinsko splynulo opět s ostatní zemí bulharskou. Nový cář připojil k svému jménu podle staršího zvyku jméno Asen, jež se stalo, podobně jako v Řecku Komnenos, jakýmsi znakem moci panovnické.

Michal III. (nebo IV. počítáme-li syna cáře Konstantina) přikročil hned na jaře r. 1224 k obnově bulharského panství na jihu. Posílil své vojsko Tatary a pomocnými sbory z Valašska, vpadl nejprve do území při Černém moři a dobýval tam nevěrných měst; zároveň poslal vojsko k lepšímu hájení Plovdiva. Ale mimoděk se stal příchod této posily příčinou pádu města; zatím co velitel Ivan táhl přicházejícím krajanům vstříc, povolali zrádní občané rychle stanimackého velitele Bryennia a otevřeli mu brány. Lehkomyslná ztráta důležitého

města na samém počátku boje byla velmi citelnou ranou pro nového cáře; nicméně mělo další válčení průběh příznivý. Cář opanoval nepoměrně rychle odpadlá města kromě Sozopole, načež se vypravil proti Vojsilovi a oblehl ho na hradě Kopsi (mezi Karlovem a Sopotem). Vojsil se bránil udatně přes rok, ale na konec ho donutila vzpoura vlastních lidí k útěku do Řecka (r. 1325). Cář se pak obrátil přímo proti Řekům a zpusťošil horní Thrakii, ale nabídl hned potom císaři mír.

Neočekávaný obrat v politice Michalově souvisel s jeho novým sňatkem. Ačkoli jeho manželka Anna, s níž měl již dva syny, byla po matce vnučkou Terterija I. a spojovala ho tedy dědičně s dynastií předchozí, rozhodl se jí cář přece zapuditi a oženiti se s mladou vdovou po Svetislavovi Theodorou, sestrou Andronika III. Vedla-li ho k tomu jenom záliba osobní či také nějaké úvahy politické, nelze pověděti. Buď jak buď, Michal se zneprátelil zapuzením své první manželky s jejím bratrem, novým králem srbským Štěpánem Urošem III. (1321—1331), který si krátce předtím vybojoval trůn proti dvěma jiným nápadníkům, totiž svému nevlastnímu bratru Konstantinovi a bratranci Vladislavovi, synu krále Štěpána Dragutina. Uroš III. nesl těžce pohanu své sestry, že však měl doma postavení ještě nepevné, nemohl v té věci nic učiniti. Biskup Daniel, jež vypravil k Michalovi, uklidil hrozící roztržku. Ale poměr Bulharska k Srbsku byl odtud stále napjatý, a Michal učinil proto s Řeky mír, v němž byly nepochybně obnoveny hranice z konce vlády Svetislavovy.

Bulharsko překonavši šťastně ořes po vymření dynastie Terterovců stalo se za dočasného zemdlení Srbska a za stranických sporů mezi dědem a vnukem v říši byzantské vážným činitelem na poloostrově. Michal věnoval poměrům v říši byzantské pilnou pozornost a hleděl z nich těžiti pro sebe. Manželství s Theodorou ho vedlo na stranu jejího bratra Andronika III., jenž byl v únoru r. 1325 korunován na spolucísaře, ale nežil ani potom s dědem v dobré vůli a připravoval se na nový odboj. R. 1326 umluvil s cářem Michalem na osobní schůzi v Črnomeny spolek, jehož ostří bylo namířeno jak proti Andronikovi II., tak i proti králi srbskému, který se stavěl na stranu Andronika Staršího. Michal slíbil mladému císaři pomoc proti dědovi, Andronik zase Bulharům proti králi srbskému. Andronik III. se mimo to zavázal, že odstoupí Michalovi, až dobude veškeré říše, některé pomezí tvrze a odmění ho za pomoc také penězi.

Ale když r. 1327 nastala skutečně domácí válka mezi oběma Androniky, ukázalo se, že Michal myslí nejprve na sebe. Rychlé pokroky, které Andronik III. činil na západě,

opanovav na počátku r. 1328 Solun a celou byzantskou Makedonii a Albanii, nebyly mu po chuti, pročez svolil bez váhání k žádosti staršího Andronika, aby mu poskytl vojenskou pomoc proti vojevůdci jeho vnuka Synadenovi, jenž ohrožoval hlavní město, a vypravil od Jambolu, kde stál s četným vojskem, vojevůdce Ivana s 3000 muži k Cařihradu. Starší Andronik uposlechl jeho rady a rozkázal Ivanovi, aby utábořil svůj lid před městem. Včasný příchod Andronika III. zbavil potom cáře, jenž zatím přitáhl až k Drinopoli, jakékoli možnosti, aby těžil z příznivého okamžiku pro sebe; byl nucen tvářiti se nevinně a odvolati Ivana. Andronik III. se potom zmocnil 24. května 1328 zradou Cařihradu a děda sesadil.

Podezřelé chování Michalovo porušilo přátelský svazek obou spojenců a způsobilo jižjiž válku mezi nimi; ale nepřiznivý poměr obou ke králi srbskému urychlil smíření a opětné sblížení. Mezi Michalem a Urošem III. trvala neustále nevraživost pro zapuzení carevny Anny. Andronik si přál splatiti Srbům jejich spolek se svým dědem a odčiniti ztrátu pevného Prosěku, jehož se za té války zmocnili. Koncem r. 1328 se tedy Michal i Andronik III. na sjezdu v Drinopoli opět smířili a umluvili potom na nové schůzce v Szopoli po uklizení všech sporných otázek útočný spolek proti králi srbskému. Michal III. získal za spojence také Basaraba, najímal do svých služeb Tatary i Jasy (Osetince) a kojil se jako kdysi Michal II. nadějí, že ovládne Srbsko úplně.

Nad říší srbskou se stahovaly černé mraky. Uroš III. poznal ze zpráv o přípravách obou spojenců, že jeho zemi nastává okamžik nesmírně vážný. Vážnějšího nepřitele spatřoval právem v Bulharech, i zapověděl již 1. května 1330 Benátčanům průvoz zboží svou zemí do Bulhar, ponechávaje jim volnou cestu do Recka. Zároveň najal do svých služeb žoldnéře španělské a snad i německé. V létě r. 1330 přešli spojenci k útoku; Michal táhl do Srbska od Vidina. Andronik III. se je chystal napadnouti se strany makedonské. Michal zamířil cestou na Srědec k Velbuždu, aby se spojil s Andronikem, ale tam se mu postavil v cestu král srbský a svedl s ním 28. července r. 1330 nad řekou Sovolšticí rozhodnou bitvu. Byla to až do našich časů největší bitva, jakou Srbové a Bul-

haři spolu vedli. Obě vojska byla silná téměř 15.000 mužů. Bulhaři nečekajíce, že ten den dojde k boji, utrpěli hroznou porážku. Cář Michal zahynul na útěku. Král srbský využil svého vítězství dosti mírně; ujednal s cářovým bratrem Belancem v Izvoru (u Radomiru) mír, podle něhož Bulhaři uznali za cáře mladého syna jeho sestry Jana Štěpána pod poručnictvím matky, která žila do té doby v ústraní někde v Bulharsku; ostatek mělo v Bulharsku zůstatí vše při starém.

Tak vynesla strašná porážka velbuždská Bulharsku na zevnějšík toliko změnu panovníka. Ale v zápětí se dostavily následky nepřijemnější, jenže ne se strany srbské, nýbrž od Řeků. Císař Andronik ustoupil na zprávu o porážce velbuždské od hranic srbských a obrátil se bez dlouhých odkladů proti Bulharům, bera si za záminku vypuzení své sestry Theodory. V Bulharsku bylo po nešťastném obratu válečném plno třenic; většina boljarstva přijala vnuceného cáře s nechutí a vladařka Anna nemohla nijak zmocí obtíže, které jí odpor té strany působil. Tak se podařilo Andronikovi snadno vzítí Bulharům města Jambol, Aitos, Ktenii, Rosokastron, Anchial a Mesembrii, která již r. 1323 odpadla dobrovolně k Řekům. Ztráta ta měla za následek, že carevna Anna pozbyla v zemi veškeré vážnosti; a poněvadž její bratr Uroš III. byl právě zaměstnán odbojem svého syna Dušana, pozbyla i opory zvenčí. Nejvyšší úředníci státní, logofet Filip a protovestiar Raksina, se postavili v čelo jejich protivníků a vypudili ji na jaře r. 1331 ze země, načež povznesli na trůn Michalova sestřence Jana Alexandra, který měl za manželku dceru Basarabovu. Anna se utekla s oběma syny, cářem Janem Štěpánem a jeho mladším bratrem Šišmanem, do Srbska, ale poněvadž tam její bratr podlehl ještě téhož roku (v létě) svému synu Dušanovi, uchýlila se do Dubrovníka.

Jan Alexander (1331—1371), jenž si ihned přiložil také jméno Asěn, zajistil se dohodou s mladým králem srbským Dušanem a vypravil se nemeškaje proti Byzantincům, aby jim opět odňal města, jichž se zmocnili. Protože Andronik III. byl právě zaměstnán válčením s Osmany v Malé Asii, podařilo se mu ještě r. 1331 opanovati všechno kromě Mesembrie. Ale r. 1332 přispěchal na bojiště Andronik skončiv rychle věc s Turky a ohrozil jeho úspěchy; zároveň se pozdvihl proti cáři jeho strýc Belaur, hlavní strůjce úmluv z r. 1330 a vůdčí duch strany Anniny, a zosnoval vzpouru v západním Bulharsku. V této nesnadné chvíli ukázal Alexander nemalou obratnost. Zdržoval Andronika vyjednáváním tak dlouho, až vzpoura Belaurova byla s pomocí Tatarů potlačena, načež se vrhl se vši mocí na Řeky a přinutil Andronika vítězstvím u Rosokastra

k míru. Císař se musil zřici všech sporných měst. Mír byl utvrzen zasnoubením Alexandrova syna Michala s Andronikovou dcerou Marií; sňatek slaven potom r. 1337 v Drinopoli.

Nastala opět řada let mírných. Alexander se spřiznil netoliko s dvorem řeckým, nýbrž také již r. 1332 s novým králem srbským Štěpánem Dušanem, který pojal za manželku jeho sestru Helenu. Mimoto byl Alexander jako zeť Basarabův sprátcen i s nově vzniklým státem valašským, který se Basarabovým vítězstvím nad králem Karlem Robertem r. 1330 vymkl skoro úplně z vrchní moci uherské. Bulharsko, majíc pokoj a přátelství se všemi sousedy, mohlo se klidně rozvíjeti. Jan Alexander nepěstoval politiku velikého slohu, o jakou se pokoušel ještě Michal III., nýbrž přenechával vůdčí místo na poloostrově Srbům, kteří rozepíali pod Dušanem své síly k postavení velmocenskému. Zato měl pilnou péči o hospodářský rozvoj své země, o čemž vydávají opět svědectví velmi četné mince z jeho doby i zmínky o smlouvách obchodních. Krom toho proslul jako podporovatel věd a umění.

Vypuzený cíř Štěpán se už nepokoušel, pokud známo, o ztracený trůn, aspoň ne přímo. R. 1338 se zdržoval na dvoře krále neapolského Roberta; očekával-li něco pro sebe od neutuchlých ještě nadějí, jež Anjouovci nepřestávali chovati na obnovu císařství latinského, nelze říci. Přijal, nejspíš při přestupu na víru katolickou, jméno Ludvik a připomíná se později v drobných bojích italských; zemřel r. 1373 v Neapoli. Větší obavy způsobil cíři Alexandrovi jeho bratr Šišman. Jakmile dospěl, odebral se hledat štěstí nejprve k Tatarům, a když u nich nepochodil, obrátil se do Cařihradu. Tam zemřel právě tehdy (15. června 1341) císař Andronik III., a vládu zdědil nedospělý jeho syn Jan V., za něhož poručnickou vládu vedla matka Anna savojská; ale hlavní slovo při dvoře měl veliký domestik Jan Kantakuzenos, muž nesmírně ctižádostivý, který chtěl použití císařovy nezletilosti podobně jako kdysi Michal VIII. proti Janu IV. Cíř Alexander žádal, aby mu Šišmana vydali, hroze jinak válkou. Vladařka Anna byla na rozpacích, má-li vyzvání vyhověti, avšak Kantakuzen rozhodl, že kněžic nemá býti vydán, a hrozil cíři navzájem, že dá Šišmana dopravití po lodích do Vidína, rodné državy jeho otce, a podnítí v Bulharsku válku domácí, a že mimoto povolá na pomoc aidinského emira Omarbega. Alexander, jenž zatím přitáhl až k Slivnu, ustal skutečně od dalších kroků. Ostatně nabyly poměry v Cařihradě brzy takové tvárnosti, že nebylo ani pomyšlení, aby Rekové něco učinili pro Šišmana. Kantakuzen dostav se do rozporu se stranou císařovny Anny, prohlásil se na podzim r. 1341 v Dimotice císařem, přijav jméno Jan VI.

V občanské válce mezi Janem V. a Janem VI. měly nemalou účast i státy sousední. Kantakuzen se dožadoval pomoci od Bulharů i od Srbů, avšak cíř bulharský se postavil již pro ochranu, kterou Kantakuzen poskytoval Šišmanovi, na stranu Jana V. Když Kantakuzen koncem r. 1341 vytrhl proti Drinopoli, přitáhl cíř městu na pomoc doufaje arci, že je bude moci sám obsaditi, což se mu však nepodařilo. R. 1342 byl Kantakuzen zatlačen na západ a nucen vyhledávati ochrany při dvoře Dušanově. Strana Palaiologů žádala naléhavě na králi srbském, aby jim uprchlíka buď vydal nebo dal usmrtiti; také Alexander podporoval ten požadavek, avšak Dušan vešel naopak s proticísařem ve spolek a jal se spolu s ním dobývati jižní Makedonie. Kantakuzena podporoval též srbský velmož Chrelja, který si založil ještě za války obou Androniků skoro nezávislé panství v starém území Chrsově (str. 155) se sídlem v Strumici a ovládal po r. 1330 také krajinu rylskou. Prospěch z toho spolku měli jedině Srbové. Dušan obsadil již r. 1342 Voden a šířil potom neúnavně svou moc po Makedonii a severní Albanii. Chrelja se vrátil k jeho poslušenství a získal mu r. 1342 pevný Melnik. Krátce potom Chrelja zemřel (1343), vstoupiv před smrtí jako mnich Chariton do kláštera rylského, na jehož ochranu byl r. 1335 vystavěl pevnou věž. Jeho území obsadil potom král srbský.

Spolek Kantakuzenův s Dušanem neměl dlouhého trvání, neboť proticísař poznal, že Srbům jde toliko o rozšíření vlastní moci; proto přenesl s pomocí svého tureckého spojence válku opět do Thrakie. Tam vstoupil do jeho služeb smělý dobrodruh původu bulharského Momčila. Pocházel od hranic srbských a byl s počátku jen obyčejným náčelníkem zbojníků v neklidném území na pomezí řeckobulharském; později sloužil jako vůdce nepravidelných rot ve vojsku byzantském a srbském. Když Kantakuzen opanoval Rhodopsko, přeběhl k němu a byl od něho ustanoven vojenským velitelem v krajině meropské (nad horní Ardou). Pokroky Kantakuzenovy pohnuly vladařku Annu, že se usilovně dožadovala pomoci cíře Alexandra a postoupila mu za ni napřed Čepino, Kvičim, Stanimaku a jiné hrady rhodopské, ano i město Plovdiv. Cíř obsadil hned odstoupená místa (r. 1344), poskytl však za to nemnoho; vpadl sice s vojskem do Morrhy (krajinu ležící na východ od Meropy), avšak Kantakuzen ho v zápětí odtud zase vypudil.

Větší nesnáze než cíř bulharský způsobil Kantakuzenovi na tu chvíli Momčilo tím, že od něho odpadl, aby se učinil pánem samostatným. Zarazil své sídlo na hradě Xanthii na jižním úpatí rhodopském a vládl odtud krutě okolní krajině. Jeho moc netrvala arci dlouho, neboť podlehl již v létě r. 1345 spo-

lečnému úsilí Kantakuzena a jeho spojence Omarbega před branami města Peritheoria; ale jeho sláva žila dále, neboť Bulhaři i Srbové zvětšili paměť smělého dobrodruha v četných písních národních. Po smrti Momčilově nabýval Kantakuzen vždy více a více půdy. Císařovna Anna povolala na pomoc tureckého emira Orchana, syna Osmanova, avšak Kantakuzen ho přilákal brzy na svou stranu (r. 1346), opanoval s jeho pomocí Thrakii a přinutil na konec (3. února r. 1347) Cařihrad, aby mu otevřel brány. Jan V. ho musil uznati za spoluvládce s titulem císařským.

Kantakuzen byl r. 1347 u cíle svých snah, ale říše byzantská nebyla po smutné válce domácí než chatrnou zříceninou. Místo ní se povznášela na první moc poloostroví říše srbská. Král Dušan opanovav skoro vše, co na západě měli Řekové, dal se r. 1346 slavnostně korunovati na císaře Srbů a Rhomaiů, povýšil se svolením arcibiskupa ochridského Nikoly pečského arcibiskupa Ioannikija na patriarchu a netajil se s úmyslem vybudovati na troskách znužené říše byzantské panství národa srbského.

Také Bulharsko si odneslo prospěch z rozbrojů v říši byzantské; získalo Plovdiv, který byl od dob Vatacových městem byzantským, a hrady rhodopské; ale zároveň se dostalo do prvních nemilých styků s osmanskými Turky, kteří zabíhali jako spojenci Kantakuzenovi na svých plenech až na území bulharské. Kromě Turků znepokojovali Bulharsko i Tataři; r. 1337 a 1342 vnikli podél pobřeží až do byzantské Thrakie. Ke všem válečným hrůzám se přidružil r. 1348 zhoubný mor a pohubil na poloostrově mnoho lidu, zvláště v městech. Nejhorší trýzeň působili arcí Osmané; nepřestali býti klými hosty na poloostrově ani po konečném vítězství Kantakuzenově, neboť jich užíval i potom za spojence proti Srbům, jimž se pokoušel odniti nazpět ztracené země západní. Řádili krutě po celé Thrakii, odvlékajíce lid i dobytek do Malé Asie. Obyvatelstvo prchalo poděšeně do hor a pevných měst, kdykoli jízdné sbory osmanské táhly jeho krajinou; země se vyliďňovala.

R. 1350 zpusťovali Osmané opět ukrutně jižní končiny bulharské. Marně si stěžoval Alexander v Cařihradě; Jan VI. neměl dosti moci, aby překazil řádění svých spojenců ani na vlastní půdě byzantské. Sváděl vše na nepřátelství Srbů a navrhoval r. 1351 cáři jako nejlepší cestu k uklidnění poměrů poloostrovních, aby se s ním spojil proti Srbům a poskytl mu peněžitou pomoc na vystrojení loďstva, jež by hlídalo úžiny mořské. Hrůza, kterou Turci již tenkrát šířili na poloostrově byla tak veliká, že obyvatelé trnovští podporovali za pobytu posílů Kantakuzenových naléhavými prosbami jeho žádost.

Alexander nebyl za takových okolností neochoten přijmouti jeho návrhy, ale na konec je přece odmítl, hlavně na důrazné zakročení cáře srbského, který ho zrazoval od toho, aby se zavázal dávatí Řekům poplatek. Kantakuzen ostatně nemyslíl nabízený spolek upřímně. Chtěl využití chystaného loďstva především proti Janovanům, s nimiž se tehdy znepřátelil.

Poměry se ještě zhoršily, když r. 1352 nastala nová roztržka mezi Janem V. a Kantakuzenem. Srbové i Bulhaři se postavili na stranu mladého císaře, ježž Kantakuzen vypudil z Cařihradu, a poslali mu pomoc. Ale Osmané vedeni jsouce Orchanovým synem Sulejmanem, přepadli náhle vojsko spojenců nedaleko Dimotiky; Bulharům se podařilo uniknouti včas do města, Srbové a Řekové však podlehlí rotám tureckým. Sulejman pak dovršil své vítězství krutým popleněním jižního pomezí bulharského. Mladý císař Jan se přes to nevzdal boje, až se mu konečně podařilo přepadnouti v prosinci r. 1354 s janovským loďstvem Cařihrad a přinutiti svého soupeře, aby se odřekl hodností císařské a vstoupil do kláštera. Ale zatím učinili Turci nový mocný pokrok v šíření své moci, jehož následky pocítili v zápětí netoliko Řekové, nýbrž i Slované poloostrovní. V březnu 1354 stihlo pobřeží marmarské silné zemětřesení. Osmané využili ihned příhodné chvíle a obsadili důležité město Kallipolis (Gallipoli), jehož hradby se zemětřesením zřítily. Všechny kroky, jež tenkrát ještě Kantakuzen učinil o vydání toho místa, zůstaly bez účinku.

Zpráva, že se Turci usadili pevně na půdě evropské a zajistili si volný přechod na poloostrov, způsobila všude zděšení. A následky se dostavily v zápětí. Turci se rozlili ještě r. 1354 po Thrakii a podnikli odtud mocný útok na země Alexandrovy, s nimiž byli jako spojenci Kantakuzenovi znepřáteleni. Cár proti nim vypravil vojsko, a tak se utkali Bulhaři po prvé větší srážkou s budoucími porobiteli. Ale obrana dopadla nešťastně. Dva cářovi synové padli s množstvím druhů na bojišti, nejdříve Jan Asen u Srědce, potom nejstarší Michal Asen, tehdy již spoluvládce otcův, na místě neznámém. Vítězní Turci pak zplenili nelitostně zemi bulharskou. „Porobili lidí bez počtu a odvedli je do Kallipole“ — praví stručná zpráva starých letopisů. Byla to strašlivá předzvěst osudných ran, jež čekaly národ bulharský od nového nepřitele.

Od té doby nerozhodoval již o zevní politice bulharské poměr k Řekům nebo k Srbům, nýbrž nebezpečí turecké, a to tím spíše, že jediný vladař, který by snad byl mohl zadržeti vzrůst moci turecké, cár Štěpán Dušan, zemřel v nevyšokém poměrně věku 20. prosince 1355 a zůstavil svou říši mladičkému synu Urošovi (r. 1355—1371).

Národ bulharský byl na nebezpečí, jež se naň valilo z Malé Asie, naprosto nepřipraven, Politické rády, v nichž žil, byly zastaralé a porušené dlouhými zmatky vnitřními, hospodářské poměry nepokročilé, církev ztrnulá a zlenivělá, duševní život nehybný. Zjevují se ovšem právě za Jana Alexandra příznaky čilejšího ruchu duševního, který by se byl mohl státí zárodkem lepšího rozvoje národního, ale na to nedopřál už osud Bulharům času a nerušeného klidu vnějšího. A toho právě potřebovali Bulhaři ke zdárnějšímu vývoji nejvíce, neboť probouzející se nový ruch duševní nebyl prozatím než odleskem náboženských zápasů v říši byzantské. Neblahý rozvrat, kterým trpělo Bulharsko po celou druhou polovici 13. věku, byl příčinou, že se netoliko nevypracovali ze závislosti na duchu řeckém, nýbrž uvázli v ní ještě hlouběji. Nicméně bylo již známkou pokroku, že se Bulhaři počali aspoň činně účastniti duchovního proudění v říši sousední a pokoušeli se k němu zaujmouti stanovisko samostatné. Usilovnější práce se počala jevit také v literatuře. Nermalou o to zásluhu měl sám cíř Jan Alexander, který byl milovníkem knih a podporoval snahy literární i umělecké. Dosud se zachovaly krásně vypravené a malbami zdobené rukopisy překladů žaltáře (z r. 1337), kroniky Manassovy (z r. 1348), čtveroevangelia (z r. 1356), jakož i jiné rukopisy, které byly napsány přímo pro něho.

Podstatou nových směrů v náboženském životě řeckém té doby byl mysticismus, hledající v protivě k bezduché zevnějšnosti církevní ukojení nitra v nadpřirozeném splynutí s bohem. Jeho východištěm byl Athos, kde se rozšířil v 14. století zvláštní druh náboženského hloubání, zvaný hesychasmus; mniši se uchýlovali do osamělosti svých cel a tam se hřížili do tajů zbožného rozjímání, pohlížejíce upřeně na své břicho a vyčkávajíce, až je osvítil zvláštní světlo nebeské, odlesk záře, která se snesla na Ježíše na hoře Tábor. Učení, jež bylo základem tohoto vzrušení, že totiž ono světlo je nestvořené, tajemná síla vycházející z Boha a působící přímo na duši lidskou, bylo příčinou prudkých sporů, jež se vybíjely na synodách, v disputacích i hádkách literárních, ale hesychasmus vítězil netoliko proto, že jeho přední protivníci Barlaam a Akindynos byli přívrženci unie s Římem, nýbrž že značil konec konců vzepření východní bohovědné mystiky proti západní strážlivé a rozumově založené scholastice, jež si razila tou dobou cestu také na východ.

Hesychasmus vnikl brzy i do Bulharska. Jeden z jeho předních zástupců Grigorij Sinaita († asi 1346) se usadil na hoře Paraoriji (Sakarplanině) a shromáždil kolem sebe množství učedníků, Řeků, Bulharů i Srbů. Když loupežniciznep okojovali

novou mnišskou obec, dal jim cíř Alexander na žádost bulharských učedníků Grigorijových vystavěti na ochranu pevnou věž. V této společnosti vyrostl hlavní průkopník hesychasmu v Bulharsku, Trnovan Theodosij († okolo r. 1363). Bloudil zprvu neklidně z kláštera do kláštera, až došel ukojení na Paraoriji. Po smrti Grigorijově zvolili Theodosije představeným, ale on nepřijal volby a Paraoriji opustil. Potom pobýval na různých místech, navštívil také Athos a uchýlil se pak do samoty na předhoří Emonsském (kap Eminé); avšak mořští loupežníci ho vypudili z odlehlého toho zákoutí, pročež se na konec usídlil v Kilifarevě na jih od Trnova. Tam se k němu sbíhali učedníci netoliko z Bulharska, nýbrž i ze zemí sousedních, a Theodosij nabyl jako obecně proslulý muž brzy mocného vlivu v církevních věcech bulharských.

V Bulharsku byla tehdy půda pro nový směr náboženský velmi příhodná. Zhouby způsobené morem, loupežné nájezdy Tatarů a Turků, jakož i bídný stav lidu venkovského, utiskovaného od vrchností, působily mocně na náladu obyvatelstva; vzrušené mysli si ulevovaly za těžkých oněch časů věrou v tajemné působení sil nadpřirozených, v duchy a demony, v kouzelná zařikávání moci ďábelské. Zajímavé o tom svědectví vydává neznámý církevní spisovatel srbský (v rukopise ze 14. století). Píše: „Mnoho zemí jsem prošel, ale nikde jsem neviděl tolik čarodějnic, samovíl a kouzelnic jako v Bulharsku.“ V takovém ovzduší docházel mysticismus hlásaný Theodosijem, ač mu tehdejší trnovský patriarcha Theodosij II. nepřál, mocného ohlasu. Ale zároveň se šířily, jako vždy za podobného kvašení mysli, i rozličné nauky výstřední. Roznícené nálady duševní používali četní kazatelé lidoví, mezi nimi i stoupenci bogomilů a jiných sekt, a hleděli strhnouti lid na svou stranu. O jednom z nich, mnichu Theodoretovi, který přišel do Trnova z Čařihradu jako obhájce směru Barlaamova, možno arci pochybovati, že by byl sváděl lid ke kouzelnictví, nebo i k pohan-skému uctívání jakéhosi dubu, jak ho potom osočovali jeho protivníci, ale vyskytli se skutečně hlasatelé nauk, které bořily všechn tehdejší řád náboženský i společenský. Tak přišli do Trnova dva mniši vypuzení z Athosu pro bogomilstvo, Lazar a Kyril, zvaný Bosota, a zavrhovali manželství, hlásali kleštění dítek, tupili obrazy, znamení kříže a jiné obřady církevní; podobné zásady šířil také jakýsi nevzdělaný mnich Theodosij, který kolem sebe shromáždil veliké množství lidu obojího pohlaví a sváděl je k adamitským orgiím.

Slavné jméno, jemuž se už tehdy těšil Theodosij trnovský, bylo příčinou, že se patriarcha k němu obrátil o radu, co podniknouti proti zrůdným výstřelkům rozvířené nálady duševní.

Theodosij radil, aby se svolal podobně jako r. 1211 církevní sněm. Koncil ten se sešel asi r. 1350 za předsednictví cářova v Trnově. Theodosij tam vystoupil jako hlavní obhájce pravověrnosti a potíral mohutnými slovy nauku bogomilů a jiná bludná učení. Sněm přijal jeho návrhem ostrá opatření proti pobuřujícím kazatelům. Lazar se dal na pokání, zatvrzelý Kyril byl se svým předním učedníkem Štěpánem cejchován na tváři a vyhnán ze země.

Ale klid nenastal. Přicházely nové a nové stížnosti na bujení věroučných bludů, a k tomu se přidružilo i výtržné a zpupné chování židů. Židé nebyli zastoupeni v Bulharsku četně a neměli nikdy velikého vlivu, ale tenkrát jim dodávalo smělosti, že se jedna z jejich souvěrek stala carevnou. Stárnoucí Alexander zamilovav se do židovky přinutil zákonitou manželku Theodoru, dceru Basarabovu, aby šla do kláštera, načež židovka přestoupila ke křesťanství a usedla pode jménem Theodora na prestol cářský (okolo r. 1350). Židé spoléhajíc na její ochranu počínali si čím dál směleji. Proto se zabýval druhý koncil, svolaný do Trnova r. 1360, mimo bludné nauky křesťanské také otázkou židovskou. Bogomilové a stoupenci jiných závadných nauk byli prokleti, jejich duchovní vůdcové vypověděni; práva židů byla obmezena, a tři jejich podněcovatelé, kteří vystupovali rouhavě proti křesťanství, odsouzeni k smrti.

Věroučné různice, jež tenkrát rozrušily Bulharsko uvnitř, jsou věrným odrazem soudobého duševního víru v říši byzantské. Je z nich viděti, jak těsně souvisel vnitřní život Bulharska při vši státní i církevní samostatnosti se životem byzantským. Rozvoj hesychasmu byl novým posílením vlivu řeckého. Jeho přední zástupce Theodosij neváhal zaujmouti čistě řecké stanovisko i v tehdejším církevněprávním sporu mezi patriarchou cařihradským a trnovským. Vladyčtí patriarcha cařihradský Kallistos (1350—1363), kdysi žák Grigoria Sinaity, vystoupil jako obhájce dávných práv svého úřadu proti druhým církvím na poloostrově. Srbsko, které se odtrhlo od řeckého patriarchátu r. 1346, dal prostě do klatby; proti Bulharsku, jehož církevní samostatnost Řekové r. 1235 uznali, nemohl tak postupovati, žádal však, aby se v modlitbách vzpomínalo patriarchy cařihradského a ostatních patriarchů před trnovským, uváděje za důvod, že biskup trnovský sice obdržel na žádost cáře Asěna II. titul patriarší, ale není ostatním patriarchům rovnocenný. Theodosij, jenž býval kdysi Kallistovým soudruhem v obci Grigorijové, podporoval toto stanovisko těsného přimknutí Bulharska k Cařihradu a nepochybně souvisela i jeho cesta ke Kallistovi r. 1356 s tou věcí,

ale patriarcha trnovský hájil neústupně své samostatnosti. Kallistovo úsilí zůstalo prozatím bez úspěchu.

Zprávy, které máme o vnitřním životě bulharském za doby Alexandrovy, jsou rázu takového, že nám ukazují namnoze jen nepěkné výstřelky mocného hnutí duševního, jež se tou dobou počalo v Bulharsku rozvíjeti, ale netřeba pochybovati, že v lidu bylo přese všechnu náказu proudící z Byzance s dostatek zdravého jádra, aby se národ mohl ještě v poslední chvíli velikého nebezpečí obroditi a vzpružiti k boji za uhájení své samostatnosti. Čeho se mu nedostávalo, bylo řádné vedení. Vládnoucí církev nebyla schopna, aby se přizpůsobila novým proudům duševním a neznala proti nepohodlným zjevům jiného prostředku než koncilia a klatby, které ostatně zůstaly bez jakéhokoli účinku. A cář Alexander byl sice vladař dobrý, ale neměl dosti rozhledu a hlubšího pochopení pro úkoly, jež doba přinášela; jeho politika se pohybovala po starých vychozených cestách, které se ani zdaleka nehodily do nastávajících těžkých časů. Přímo zhoubné následky měla pak jeho nešťastná politická rodinná.¹⁾

Cář měl z první manželky, dcery Basarabovy, tři syny, z nichž nejstaršího Michala přijal o jeho svatbě s dcerou Andronika III. (1337) za spoluvládce. Michal Asěn však padl, stejně jako jeho mladší bratr Jan Asěn, r. 1354 v boji proti Turkům. Zbýval ještě Jan Sracimir, a ten by se byl měl státi otcovým nástupcem. Ale cář hleděl, patrně vlivem své milované druhé ženy, zachovati větší část dědictví jejimu prvorozenci Janu Šišmanovi a neváhal za tím účelem říši rozdělit; Sracimirovi určil krajinu vidinskou, již mu přidělil ještě před r. 1360 k vlastní správě, ostatek měl připadnouti Šišmanovi. Tak se odloučilo Vidinsko znovu od ostatního Bulharska. Takové dělení říše bylo za tehdejších nebezpečných poměrů na pováženou tím více, že také na severovýchodě vznikla tou dobou država

¹⁾ Rod Šišmanovců:

1. m. Bulharka; 2. m. dcera Dragošova (1295)		Šišman, kníže vidinský.		Keraca		Belaur	
Michal III. 1323—1330 1. m. Anna, dc. Uroše II. 2. m. Theodora, vnučka Andronika II.		m. Sracimir, despot		m. Sracimir, despot		Belaur	
Jan Štěpán (Ludvik) cář 1330—1331 († 1373)	Šišman	Jan Alexander 1. m. Theodora, dc. Basarabova 2. m. Theodora, židovka	Helena	Theodora			
(1) Michal Asěn (1) Jan Sracimir (1) Jan Asěn (2) Jan Šišman (2) Jan Asěn (1) Marie Thamar Desislava † 1354 cář vidinský † 1396 † 1354 1. m. Marie mladší m. Andro- m. Kon- Maria m. Marie, dc. m. dcera rumun. nar. asi nik IV. stantin m. Maria Andronika III. vév. Vladislava zara srbského r. 1354 despot m. Mu- rad I.							
Konstantin, spoluvládce † 1422	Doroslava m. Štěpán Tvrtko	Alexander, poturčenec	(Fružin) Vladislav	Keraca			

polosamostatná. Již r. 1346 se připomíná velmož Balik, původu patrně kumánského, jako mocný pán území kolem Karbony, jež po něm dostala jméno Balčik. Jeho bratr Dobrotič rozšířil pak za neznámých okolností svou moc i na Varnu a Kaliakru, potom (před r. 1357) také na Kozjak a Emonu a vymohl si titul despotský. Odtud vystupoval Dobrotič, ačkoli zůstával zevně pod vrchní mocí císařovou, jako kníže téměř nezávislý. Skoro celé bulharské pobřeží Černého moře vypadlo tak ze svazku s ostatní říší, od níž bylo ostatně odloučeno i církevně, jsouc podřízeno patriarchovi cařihradskému.

Jakkoli smutné bylo toto drobení státní jednoty bulharské, mnohem horší následky pro Slovany poloostrovni měl rozklad říše Dušanovy, která ukazovala za jeho života nejlepší naděje do budoucnosti a mohla se jediná státi pevnou záštitou jiným držávám proti rostoucí moci turecké. Mladý Dušanův syn Uroš (1355—1371) neměl dosti pevné ruky, aby udržel pohromadě, čeho dobyl otec; mimoto proti němu vystoupil jako soupeř strýc Symeon, který byl při smrti svého bratra Dušana náměstkem epirským. Symeon si dobyl sice vlády toliko na jihu, kde se usídlil v thessalské Tri kale, ale v ostatku říše Dušanovy strhli na se postupně všechnu opravdovou moc vojvodové, jimž zemřelý cář přikázal správu dobytých krajin. Uroš, tísněný nad to ještě nepřítelstvím uherským (r. 1358), nedovedl zastaviti tento rozklad. Říše vybudovaná Dušanem se rozpadla ve skutečnosti na několik menších držav, nad nimiž cář byl pánem jenom podle jména.

Nejmocnější z drobných těch knížat byli bratři Vlkašin a Uglješa v Makedonii; Vlkašin držel Prizren, Skopje a Prilep, Uglješa ovládal jihovýchodní Makedonii se sídlem v Sěru. Symeonovým sousedem na severu byl Radoslav Chlapen, máje v moci kraj kolem Beru a Vodenu; mezi Sěrem, Solunem a Strumicí panoval Bogdan; v severní Makedonii si založil ševastokrator Dejan knížectví, k němuž patřila Strumica, Štip, Žegligovo (Kumanovo), Kratovo a Velbužd; v panství tom po něm následovali jeho synové Jan Dragaš a Konstantin, po němž Velbužd dostal později nové jméno Kystendil. V Albanii vynikala samostatná panství velmožů domácích, Zetu ovládl okolo r. 1360 mocný rod Balšićů; a také v staré državě srbské na sever od Šaru se drobila moc panovnická na prospěch vládců místních.

Za takových poměrů bylo Turkům snadno šířiti svou moc po Thrakii, nebylo právě nikoho, kdo by se jim byl mohl postaviti na odpor, nejméně už zehátralá říše byzantská. Císař Jan V. umluvil hned r. 1355 s cářem Alexandrem sňatek svého syna Andronika IV. s jeho dcerou Marií, jehož vlastním účelem

byla nepochybně vzájemná pomoc proti Turkům, ale nějakých účinků není pozorovati. Nový vládce osmanský Murad I. (1359 až 1389), panovník přísný, ale spravedlivý, znamenitý válečník a politik, dobyl hned po svém nastoupení Tzurula a Dimotiky, načež vzal asi r. 1363 po tuhém boji důležité město Drinopol, o něž se kdysi tolikrát marně pokoušeli Bulhaři. Drinopol se pak stal základnou moci turecké v Evropě. Murad tam přenesl již r. 1365 své sídlo. Pád Drinopole způsobil mocný dojem v Bulharsku, jež se odtud stalo přímým sousedem hrozných dobyvatelů. Nebyly ohroženy toliko jižní končiny říše, nýbrž bylo možno se již obávati vpádu Osmanů přes Balkán, a Bulhaři konali přípravy pro případ, že by došlo na útok proti Trnovu. Ale zatím se podařilo, jak se zdá, cáři Alexandrovi ještě odvrátiti hrozící nebezpečí, nevíme ovšem jak. Zato došlo ku podivu k válce mezi Bulhary a Byzanci. Příčiny nevčasné té srážky nejsou dobře známy; Jan V. se rozvadil se svým příbuzným pro nedodržení nějakých smluv, nejspíše tedy pro odepření slíbené pomoci proti Turkům, a podnikl, jakmile si zjednal pokoj od Turků, r. 1364 útok na pobřežní města Anchial a Mesembrii, která byla od r. 1332 bez přestání v moci bulharské. Anchial padl Řekům brzy do rukou, leč Mesembria se bránila statečně. Cář poslal rychle městu na pomoc vojsko složené z Bulharů a najatých Turků, když však se boje před městem protahovaly bez výsledku, vykoupil si od císaře mír penězi; podle mírových výminek se vrátil i Anchial v moc Bulharů.

Sotva Alexander ukončil válku s Řeky, přišel mu z nenadání nový nepřítel od severu. Panovačny král uherský Ludvík, z rodu neapolských Anjouovců (1342—1382), hleděl rozšířiti moc uherskou na vše strany a uplatniti zejména všechna práva, jež si osoboval z titulů přijatých staršími králi uherskými. Když se mu nepodařilo utužiti svou moc nad Bosnou, obrátil zraky k Vidinsku, které bývalo kdysi pod svrchovaností králů uherských (str. 198). Zeslabené Bulharsko nebylo schopno vydatnějšího odporu. V květnu r. 1365 obsadili Uhři bez nesnází území Sracimirovo a odvedli ho i s rodinou do zajetí na hrad Gumnik v Chorvatsku (dnešní Bosiljevo u Čalmy). Král zřídil potom z jeho země zvláštní banát a uvedl tam františkány, aby obraceli obyvatelstvo, z velké části bogomilské, na víru katolickou.

Cář Alexander nepřihlížel nečinně k ztrátě Vidinska a pokusil se r. 1366 Uhry odtamtud vypuditi, ale výprava se nezdařila, hlavně proto, že rumunský vévoda Jan Vladislav, vnuk Basarabův, se postavil, ač měl za manželku sestru ženy Sracimirovy, na stranu Uhrů a podporoval je proti Bulharům.

Válka s Uhry vedla nepřímo k nové roztržce s Řeky. Císař Jan V. vyhledával v své tísní proti Turkům pomoci na západě; jeho poslové obcházeli dvory panovnícké, aby se tam doprošovali podpory, on sám pak se vypravil za stejným účelem po moři a po Dunaji do Uher. Král Ludvík mu poskytl trochu vojska, ale když s ním císař přitáhl do Vidina, zavřeli mu Bulhaři, ježto měli právě válku s Uhry, další cestu.¹⁾ Z této tísně vybavila císaře pomoc od západu. Jeho bratranec, savojský hrabě Amadeus VI., se vypravil v červnu 1366 s malým rytířským vojskem na pomoc stísněnému Cařihradu. Když se tam dověděl, že Bulhaři překáží návratu císařovu, vytrhl ihned proti nim a jal se dobývatí přímořských měst v území Alexandrově a Dobrotičově. Několik z nich upadlo celkem snadno v jeho moc, Mesembria teprve po statečné obraně. Jenom Varna se uhájila. Cář byl nucen jednati o mír, podle něhož ponechal Řekům Sozopol, Anchial i Mesembrii a propustil Jana V. s družinou po Dunaji k moři. V lednu r. 1367 přibyl císař do Sozopole.

Přes válečný nezdar cáře Alexandra netrvala vláda uherská ve Vidinsku dlouho. Vladislav valašský se znepřátelil již r. 1367 s králem Ludvíkem, zmocnil se Severinska a připravil vojvodovi sedmihradskému Ladislavovi těžkou porážku nad Jalomici. Ludvík mu byl nucen ponechat Severinsko a tím bylo zeslabeno také postavení Uhrů ve Vidinsku. Ludvík pozoroval, že mu bude těžko udržeti tu zemi pod svou přímou mocí, a poněvadž jeho zraky byly tou dobou upřeny již k věcem polským, zanechal svých dobovačných plánů na jihu a vrátil (asi počátkem r. 1370) Vidinsko Sracimirovi, arci za uznání vrchní moci uherské.

Ale obrát na severu vážil málo proti pohromám, které se tenkrát přivalily na Bulharsko od jihu. Zatím se totiž zkalil z neznámých příčin poměr Alexandrův k Turkům; patrně přikročil Murad k soustavné ofenzivě, jež měla rozšířiti jeho panství v Thrakii. Podrobnosti a časový sled těch výbojů jsou naprosto neznámé. Nejprve (snad r. 1369) padl asi Plovdiv, poslední to výboj bulharský učiněný na útraty Řeků, potom i všechna ostatní města a kraje až po úpatí hor, na západě také Samokov a Ichtiman. Bulharsko nemělo sil, aby zamezilo tyto ztráty, pomoci nebylo odnikud. Z ostatních států balkánských byla říše byzantská málomocná a císař Jan V. byl opět nucen se vydati (v l. 1369—1370) na cestu ke dvorům západním, aby se doprošoval pomoci; Srbsko bylo v rozkladu.

¹⁾ Vypravování o zajetí Janově od Bulharů se zakládá na pozdních kronikách.

Snad ještě tenkrát jediní Srbové byli by schopni položití meze rostoucí moci turecké, kdyby dovedli semknouti své síly v pevnější jednotu. V Srbsku se skutečně pociťovala potřeba silnější vlády ústřední, a poněvadž cář Uroš na ni nestačil, chopil se věci nejmocnější z polosamostatných velmožů srbských, Vlkašin, a pokusil se soustřediti moc nad veškerou říší srbskou v svých rukách jako cářův spoluvládce podobného asi rázu, jako kdysi Nikefor Fokas a Jan Cimisches vedle nezletilého Basilia II. Roku 1366 se zjevuje pojednou po boku mladého cáře jako skutečný vladař s titulem královským; jak převrat byl proveden, nevíme. Vlkašin usiloval o to, aby upevnil zase jednotu říše srbské, a činil zároveň s bratrem Uglješou pilné přípravy na zápas proti Turkům. Rozhodný okamžik přišel r. 1371. Vlkašin a Uglješa vytrhli k Drinopoli, ale tam utrpěli Srbové u Čirmenu (Čirmen asi 25 km na západ od Drinopole) v září úplnou porážku; Vlkašin i Uglješa zůstali s většinou svého lidu na bojišti. Bitva, od níž Slované i Řekové očekávali vysvobození od nebezpečí tureckého, skončila strašlivou pohromou.

Cář Jan Alexander se nedočkal osudné porážky drinopolské; zemřel již 17. února 1371. Počal svou vládu zpětným dobytím měst nedávno ztracených, rozšířil později své panství na okresy, které už dávno Bulharsku nepatřily, a zůstavil na konec ze své říše jen chatrné trosky, nad nimiž se stahovaly hrozivé mraky, věštící neodvratnou zkázu.

Hlavní řeční vypravovatelé pro tu dobu: Nikeforos Gregoras (do r. 1358) a Jan Kantakuzen (do r. 1364); ze Srbů biskup Daniel a jeho pokračovatelé, dále jenom kroniky; k tomu listinný materiál srbský a řecký. O životě náboženském, Kallistův životopis Theodosija trnovského (vydal Zlatarski ve Sborniku min. XX.). Z novější literatury: Florinski, Južnyje Slavjane i Vizantija vo vtoroj četverti XIV. v. (Petrohrad 1882); týž Andronik ml. i Ioann Kantakuzin (Žurnal min. nar. prosv. 1879); Radčenko, Religioznoe i liter. dviženie v Bolgarii v epochu pered tur. zavoevaniem (Kijev 1898). O Vojsilovi Jireček v Period. Spis. 9.; Zlatarski, Vopros o proižchoždenii bolg. carja Ionna Alexandra (Ot. ze Sborniku po slavjanovědeniju II. Petrohrad 1906); Huber, Ludwig I. von Ungarn u. die ungar. Vasallenstaaten (Archiv für österreichische Geschichte 66, 1885). O počátcích státních útvarů rumunských Kadlec, Valaši a valašské právo v zemích slovan-ských (Praha 1916); Jorga, Gesch. des rumän. Volkes I.; Barbulescu, Relations des Roumaines avec les Serbes, les Bulgares et la Croatie en liaison avec la question macédo-roumaine (Jasy 1912). — Borchgrave, L'empereur Etienne Douchan et la péninsule balcanique au XIV. siècle (Brusel 1884); Makušev, Istoričeskija razyskanija o Slavjanach v Albanii (Varšava 1871).

12. Podrobení Bulharska Turky.

Organisace tureckého vojska. — Jan Šišman, Sracimir, Dobrotič. — Rozdrobení Srbska. — Církev bulharská a patriarcha Euthymij. — Literární škola trnovská. — Výboje sultána Murada. — Srédec v rukou tureckých. — Šišman uznává svrchovanost tureckou. — Bitva na Kosovu. — Pád Trnova. — Vyhnání a smrt patriarchy Euthymija. — Bitva u Nikopole. — Církev bulharská pod správou patriarchy cařihradského. — Exarchát bulharský. — Bulharské národní písně. — Ráz panství tureckého. — Pohroma bulharské šlechty. — Některé příčiny pádu bulharské říše. — Bitva u Angory a dočasné oslabení moci turecké. — Murad II. — Bitva u Varny. — Pád Cařihradu do rukou tureckých.

„Bitvou nad Maricí se počíná turecké panství nad jižními Slovy“.¹⁾ Nejen v tom smyslu, že vítězové přinutili po ukrutném zpusťování Makedonie až k hranicím thesalským a albánským tamní drobné vládcy postupně k podrobení a uvedli tak po prvé pod svou moc větší území obývané Slovy, nýbrž ještě více proto, že vítězství drinopolské založilo pevně jejich vládu na poloostrově. Až do té doby se mohli národové balkánští kojiti naději, že panství turecké bude jen dočasnou a pomíjivou metlou podobně jako kdysi moc Pečeněhů, Kumanů a Tatarů; po bitvě nad Maricí zmizela všechna naděje, že je bude možno v dohledné době vypuditi z Evropy. Odtud se stávají všechny politické útvary na Balkáně činitelem podružným; o osudech poloostrova rozhodují nadále Turci.

Mocné pokroky neveliké původně državy Osmanů v Malé Asii se vysvětlují netoliko naprostým úpadkem a rozkladem všech říší poloostrovních, nýbrž i výbornou na tu dobu politickou i vojenskou organizací státu osmanského a zdravou, svěží silou lidu tureckého. Osman a jeho nástupcové si dovedli pevně podřídit dědičnou místní šlechtu tureckou v západní Malé Asii, jež tam žila ještě z dob seldžuckých, a semknouti ji vhodným zřízením vojenským v trvalou státní jednotu. Základnou toho zřízení byla soustava lenní, podobná jako původně na západě: dočasní držitelé služebních statků, zvaných

obyčejně timar, byli povinni přicházeti na zavolání se svým lidem do pole. Většina vojska sloužila na koních; jádrem byly oddíly lenníků (spahiů), lehce oděné a pohyblivé sbory ozbrojené meči nebo šavlemi, oštěpy a luky; k nim se družily nepravidelné čety akindžijů, vybírané z polokočovného lidu maloasijského. Pěchota měla dosti dlouho význam jen podružný. Teprve na počátku 15. století, když se jevila potřeba dobývatí pevných měst a udržovati v poddanství daleké kraje stálými posádkami, zřídili si vládcové také pravidelné pěší vojsko složené z poturčených zajatců a otroků, pověstné to za pozdějších časů janičáry (jeni čeri = nové vojsko). Pokud neměli Turci pravidelné pěchoty ani strojů obléhacích, postupovali při dobývání měst tak, že zpusťovali nejprve jejich okolí, zapudili venkovany do hradeb, načež je vyhladovili. Hlavní předností vojsk tureckých byla železná kázeň, která jim sama sebou zajišťovala zdar proti špatně placeným a proto neochotně bojujícím vojskům námezdným a družinám nepoddajných velmožů, z nichž se skládala branná moc říší poloostrovních.

První vládcové osmanští užívali až do Murada I. jen titulu emir, teprve Bajazid I. (1389—1402) se zval sultánem a teprve Mohamed II. († 1481) přijal ten titul trvale. Murad I. přenesl své sídlo z Brusy do Drinopole, jež bylo odtud až do pádu Cařihradu městem sídelním. Občanská správa turecké říše byla podřízena vojenské a vyznačovala se pevným pořádkem, který byl tou dobou ve zchátralých državách křesťanských něčím nevídaným. Obecný lid v zemích poloostrovních, utiskovaný od vlastních panovníků a vrchností těžkými břemeny, podroboval se bez velkého odporu vládě, jež mu zaručovala lepší postavení hmotné a pokoj od všelijakých ústrků. Různost víry nevážila při tom tolik, jak by se zdálo, neboť Turci se chovali, ač byli horlivými vyznavači islamu, k jiným církvím snášelivě, ponechávajíc jim volnost vyznání i vlastní správu církevní. Osmané si mimoto zabezpečovali nové državy soustavnou kolonizací z Malé Asie. Thrakie, zpusťovaná věčnými válkami mezi Řeky a Bulhary, nájezdy tatarskými a zhubnými epidemiemi, naplnila se v 2. polovici 14. století osadníky tureckými, kteří se stali pevnou základnou postupu dalšího.

Proti této rychle rostoucí, čerstvé a spořádané říši bylo Bulharsko, oloupené právě o své území v Thrakii, stejně jako jiné politické útvary na poloostrově, státem bezmocným. Po smrti Jana Alexandra nebylo vlastně jednotného státu bulharského, nýbrž tři oddělené državy. Největší část země zdědil Jan Šišman, Vidinsko podržel Sracimir, Černomoří ovládal Dobrotič; cizincům se jevila jejich panství jako tři zvláštní státy. Dobrotič († okolo r. 1386), který se za života Alexan-

¹⁾ Jireček, Geschichte der Serben I. 438.

drova ještě jak tak podřízoval cáři, vystupuje jako vladař nezávislý, spríznil se s Palaiology, dav svou dceru za manželku Michalovi, synu císaře Jana V., a pracoval o to, aby si založil na Černém moři moc námořní; pořídil si loďstvo a pokusil se s ním r. 1374, ač marně, dopomoci svému zeti k vládě ve vzdáleném císařství trapezuntském. Jeho úsilí o námořní moc přivedlo ho do nepřátelských styků s krymskými Janovany. Teprve r. 1385 se s nimi smířil.

Roztržštěné Bulharsko nemohlo ani v sousedství najíti opory proti převaze turecké. Mocné předtím Srbsko nebylo tehdy už jednotným státem, nýbrž skupinou drobných držav samostatných. Cář Uroš přežil pohromu nad Maricí jen krátce; zemřel 4. prosince 1371. Od té doby nemělo Srbsko ani společného panovníka, aby aspoň zdánlivě představoval jednotu říše. Vlkašinův syn Marko se sice tituloval králem, ale udržel si z otcovského dědictví jen nepatrné území kolem Prilepu až po Skopje. Četné národní písně srbské a bulharské ho slavi jako předního hrdinu v zápase proti Turkům, ale vskutku se stal Marko brzy po bitvě drinopolské vasalem tureckým, stejně jako jeho východnější sousedé Bogdan a bratři Konstantin i Dragaš († 1378; str. 228). Území kdysi Uglješovo dostal do moci řecký despot Manuel Palaiolog, tehdy místodržitel solunský a pozdější císař; měl je několik let. Nejbližší srbský soused Bulharska byl knez Lazar, který uvedl v svou moc celé dolní Pomoraví s městy Novým Brdem, Rudnikem, Užicí a Braničevem. Příbuzenské svazky mu získaly vlivné postavení mezi ostatními knížaty srbskými; jeho zetěm byl Vlk Branković, pán Prištiny, Zvečanu a později (aspoň od 1377) i Skopje a Prizrenu, pak zetský vládce (od r. 1385) Jiří z rodu Balšićů. Také cář Šišman pojal za (druhou) manželku jednu z dcer Lazarových. Ačkoli však Lazar byl nejmocnější z knížat srbských na severu, nesáhl přece po koruně královské a neprotivil se nikterak, když se za krále srbského dal r. 1377 korunovati jeho spojenec, mocný bán bosenský Tvrtko, od r. 1374 zeť Sracimírův. Ale korunovace Tvrtkova byla bez významu; k sjednocení zemí srbských pod jeho moci nedošlo.

Cář Šišman musil nepochybně hned po bitvě nad Maricí uznati podobně, jako pání makedonští, vrchní moc Muradovu a dáti mu za ženu svou nejmladší sestru Marii. Ráznějšího odporu nebyl schopen netoliko proto, že jeho država byla v úpadku, nýbrž i pro nepřátelské vystupování Sracimírovo. Vládce vidinský těžil bez ostychu z nesnází bratrových a odňal mu hned po smrti otcově r. 1371 na čas Srědec. Roztržka mezi bratry šla tak daleko, že se Sracimir vytrhl i církevně z područí Trnova a poddal se patriarchovi Cařihradskému.

Jeho spojencem byl valašský vévoda Jan Vladislav (od r. 1364); Šišman vpadl proto s pomocí tureckou do Valašska, ale ostatek nevíme o těchto bojích nic bližšího, jako jsou vůbec politické dějiny bulharské této doby zahaleny temnotou.

Nechutné sváry mezi panovnickými bratry bulharskými ve chvíli nad jiné vážné jsou smutným dokladem nedostatku všeho politického smyslu v tehdejší vládnoucí společnosti bulharské. Utěšenější pohled skýtá současný život duševní; co kalí příznivý dojem, jest jen ta věc, že nový ten ruch přišel pozdě a že se národ bulharský ani tenkrát nedovedl vybaviti z přílišné závislosti na duchu řeckém. Hlavní zásluhu o oživení snah literárních měl trnovský patriarcha Euthymij (okolo 1376—1393). Vynikající ten muž byl učedníkem Grigoria Sinajského, potom členem družiny Theodosijovy v Kilifarevě a osvojil si tam jeho zásady náboženské. Po smrti mistrově odešel na Athos a žil tam v klášteře zografském, až ho císař Jan V. vypověděl z příčin nedosti jasných na ostrov Lemnos. Euthymij se proto raději vrátil do vlasti a žil pak v ústraní nedaleko Trnova. Když zemřel patriarcha Joanikij II. (asi 1376), těšil se Euthymij už tak slavné pověsti, že ho povolali na stolec patriarší.

Jako patriarcha rozvíjel Euthymij velmi záslužnou činnost na poli církevní správy; potíral bludné nauky, pracoval o mravní povznesení církve, o lepší kázeň v klášteřích i duchovenstvu světském, nabádal je k úspěšnému působení na lid a snažil se zvýšiti úroveň jeho vzdělání. Jako žák Theodosiův byl přivržencem směru hysychastského a dopomohl mu v Bulharsku k plnému vítězství. Jeho vliv zasáhl i do sousedního Valašska. Tam vymohl kníže Alexander († 1364), otec Vladislavův, pro svou zemi r. 1359 zřízení zvláštní metropolie, podřízené patriarchovi cařihradskému; prvnímu metropolitu Hyakinthovi byl trochu později postaven po bok ještě biskup Anthim, který zarazil po dobytí banátu severinského své sídlo v Severině. Euthymij byl s Anthimem ve stycích přátelských a dával mu v svých listech rozličná vhodná naučení ve věcech církevních. Podobně si dopisoval i se srbským mnichem Nikodimem, který založil na půdě rumunské první klášter ve Vodici nad Zilem a hned potom druhý v nedaleké Tismeně. Církevním jazykem v zemích rumunských se stal jazyk staroslovanský, podobně jako tam byl již řečí úřední ve věcech státních. V poměru k patriarchovi cařihradskému nesetřval Euthymij jako žák Theodosiův na stanovisku svých předchůdců, kteří hájili proti nárokům Kallistovým (str. 225—226) naprosté rovnoprávnosti patriarchátu trnovského s Cařihradem. V jeho návodě k řádnému konání

liturgie se nařizuje čísti v církevních modlitbách jméno patriarchy cařihradského i ostatních patriarchů východních před trnovským.

Euthymijova ústupnost proti církevně právním nárokům i řeckým, třeba jen ve věci čistě vnější, měla svůj protějšek v jeho činnosti literární. Také tam usloval Euthymij o nejtěsnější přimknutí ke vzorům řeckým. Je to rub záslužné jinak jeho činnosti, že nepochopil s dostatek duševní podstatu svého národa ani potřebu, aby se rozvíjel podle podmínek daných jeho vlastní povahou a schopnostmi, a že utužoval silná beztoho pouta vlivu řeckého. Euthymij psal mnoho sám a nabádal také jiné k práci; stal se tak zakladatelem celé školy literární, jež přetrvala zkázu státu bulharského. Účinné podpory se mu dostávalo od cáře Šišmana, který byl jako jeho otec velikým milovníkem knih. S úsilím, jež Euthymij obracel k povznesení života církevního, souvisí zejména revize překladu Písma a knih bohoslužebných. Ale novou úpravu, ač snad měla oprávněnost v mnohých nepřesnostech, jež se do textů vloudily, nelze po stránce jazykové nazvat vhodnou a šťastnou. Znění řeckých předloh se tam napodobilo s věrností přímo otrockou, slovosled i slohové obraty se přejímaly doslovně z řečtiny. Také v původních svých pracích, jako byly listy a životy i pochvaly svatých, jejichž ostatky se chovaly v Trnově (Jana Rylského, Ilariona Moglenského, Paraskeny Petky a j.), napodobil Euthymij až příliš věrně vzory řecké; snaha po slohové umělosti a uhlazenosti vybíhá až v nemotornou rozvláčnost, nabubřelá rhetorika je nezřídka na újmu i věrnosti obsahové. Vedle Euthymija se účastnil z učedníků Theodosijových literární práce ještě opat Dionysij, který přeložil Margaritu Jana Zlatoústého. Z žáků a následovníků Euthymijových prosluli Joasaf, biskup vidinský, Kiprian, později metropolita kijevský, a zvláště Grigorij Camblak, jehož činnost však náleží již době pozdější.

Euthymij měl mocný vliv na duševní život Bulharska té doby; jeho zásluhou jest, že písemnictví bulharské neodumřelo hned s padem státu, nýbrž neslo práci jeho učedníků a následovníků ovoce ještě i v 15. století. Ale jeho vlivu jest zároveň přičísti, že se odcizilo upřílišeným napodobením vzorů řeckých ještě více skutečnému životu než za časů dřívějších. Mluva lidová se beztoho vzdalovala přirozeným vývojem starého jazyka od řeči spisovné; škola trnovská z něho vymýcela ještě i to, co v něm bylo kdysi původního, lidového, a nahrazovala to obměnami vypůjčenými z řečtiny. Jinou závadou, která arci tkvěla v stavu a osobnostech pěstitelů, byl stále onen jednostranně církevní ráz a zvláště sklon k asketickému a tedy ne-

životnému směru myšlenkovému, pochopitelný ovšem v době, kdy na východě vítězil mysticismus. Proti množství památek obsahu náboženského zůstávala tvorba rázu světského v této době počet plodů neveliký. Dějepisectví nedospělo k pracím samostatným a přestávalo opět jen na překladech a úpravách kronik řeckých, doplňujíc je nemnohými údaji z dějin domácích. Bulhaři se vůbec nenaučili pozorovati své dějiny jinak, než pod zorným úhlem světové říše římskobyzantské. Ze 14. století je překlad kroniky Zonarovy (1332), prosaické zpracování veršované kroniky Manasovy (asi z r. 1340) a pak Létovník, druhý to bulharský překlad kroniky Hamartolovy; v něm se zachoval i seznam knížat tureckobulharských (str. 63). Jiných plodů z literatury necirkevní vydalo 14. století poskrovnu; není však pochyby, že byly hojně čítány a opisovány práce starší, zvláště apokryfické, ba mnohé z apokryfů náleží svým původem jistě do 13.—14. století.

Za Jana Alexandra se počal zároveň s novým životem literárním probouzeti i zvýšený ruch umělecký, jak se jeví ve výzdobě rukopisů (str. 189) a snad i v některých památkách stavebních. Tvrdá doba cáře Šišmana vzala dalšímu pokroku všechen hmotný základ. Přízraky hrozící zkázy, rozvrat vnitřní a tíseň hospodářská nedovolovaly společnosti bulharské též přepych umělecký. Nastala doba, kdy nebylo možno ani zachrániti výtvoř starší činnosti od zhouby, tím méně v ní pokračovati. Ale předchozí vývoj nepřišel přece jen nazmar a žil potom za všech dlouhých časů panství tureckého v prostonárodním umění řemeslných majstorů zedníků-tesařů a ikonopisců (malířů), jejichž některé větší práce prozrazují netoliko znamenitou zručnost technickou, nýbrž i jakýsi samorostlý smysl umělecký.

Zatím se blížilo kvapem nebezpečí turecké. Murad připravil okleštěnou říši byzantskou, rozrývanou ke vši ostatní zbídělosti ještě také odbojem staršího císařova syna Andronika IV. proti otcovi (v l. 1376—79), o poslední zbytky moci politické, utvrdil své panství v Thrakii i v Makedonii a zahájil nový útočný postup proti rozervaným držávám křesťanským. Na severu mu šlo zejména o úrodnou a polohou důležitou kollinu srědeckou. Malicherné boje obou vládců bulharských o to město skončily vítězstvím Šišmanovým; r. 1378 byl Srědec opět v jeho moci. Ale v zápětí oň počali usilovati Turci. Město bylo dobře opevněno i zásobeno a mělo četnou posádku; proto jejich pokusy zůstávaly nějaký čas bez úspěchu, až jim r. 1382 padlo do rukou úskokem. Podle zpráv tureckých se vloudil mladý Turek Sondek jako přeběhlík v přízeň srědeckého župana Janka, a když se potom Janko jednou dostal na lovu až do blízkosti

pomezí čáry turecké, přivolal tajně své krajany, zajal ho a odvlékl do Plovdiva. Plovdivský velitel Indže Balaban přispěchal ihned k Srđeci a přinutil za zmatku, jež zajetí županovo způsobilo, pevnost se vzdáti.

Pád Srđce byl novým mocným krokem ve výbojích tureckých, neboť jim otvíral cestu na sever k Dunaji. Turci se jali hned potom dotíratí na nesjednocené země srbské. R. 1386 se vypravil Murad proti Lazarovi a dobyl Niše; téhož roku učinili Turci nájezd do Bosny a pronikli až do údolí Neretvy. Tenkrát byl nepochybně i Sracimir přinucen uznati vrchní moc Muradovu. Zároveň upevňovali Turci své panství v Makedonii; obsadili Šer, Štip, Bitolj, Ochrid, Ber a jiná města; dobyli r. 1387 na čas i Solunu a šířili svou moc i do Epiru a do Albanie.

Postup turecký svíral Bulharsko pořád těsněji. Všechny pokusy Šišmanovy, aby se vymkl z dusivého objetí, byly nadarmo a měly v zápětí ještě větší ztrátu volnosti. Vyčerpaná země nemohla snéstí těžké dávky, jež Turci Šišmanovi ukládali. O podrobnostech jsme zpravení chatrně. Turecké kroniky vypravují, že Turci podnikli r. 1388 trestnou výpravu, aby vynutili na Šišmanovi nedoplatky za několik let. Turecký velitel přešel Balkán naproti Aitosu, obsadil Provad i Šumen, ale pokoušel se marně o pevnou Varnu, kde už tenkrát vládl (asi od r. 1386) Dobrotičův syn Ivanko. Je viděti, že Dobrotič a Ivanko byli, ač vystupovali na venek jako knížata nezávislá, v poměru k Turkům zajedno se Šišmanem. Ali táhl potom na Trnovo, avšak Šišman se patrně vzdal už předem naděje, že by se mohl uhájiti v hlavním městě, třeba bylo položeno velmi výhodně, a uzavřel se v Nikopoli, kde se obrana mohla opíratí o široký tok dunajský. Skutečně se pokoušel Ali, když obsadil slabě hájené Trnovo, nějaký čas marně, aby donutil cáře se vzdáti. Teprve když přitáhl sám Murad s posilami, poznal Šišman, že další odpor je nemožný, i pokořil se a slíbil, že odvede co nejdříve dlužný poplatek a vydá Turkům pevnost Drster. Ale sotva Murad odtáhl, vzepřel se Šišman tvrdým výminkám a hotovil se k novému odporu na linii dunajské. Jenže Ali přispěchal rychle na sever, vzal útokem Drster a jiné hrady a sevřel cáře po druhé v Nikopoli. Šišman pozbyv volného spojení po Dunaji, byl nucen se znovu pokořiti. Poníženými prosbami dosáhl tolik, že byl ponechán v držení své země.

Není možno rozpoznati, pokud jsou zprávy kronik tureckých přesné, — zvláště dobytí Trnova r. 1388 budí silné pochybnosti, — ale tolik je jisto, že Bulharsko, aspoň území Šišmanovo, živořilo od té doby jen z milosti Turků, kterým se patrně

ještě nevidělo na čas, aby je obsadili vojensky. Zemi Ivankovu chránila spíš už její odlehlá poloha a opora, kterou jí poskytovalo na jedné straně moře, na druhé Dunaj. Ivanko však nežil dlouho. Jeho dědicem se stal valašský kníže Jan Mirča, syn Vladislavův, který se dostal k vládě v panství otcovském zapudiv okolo r. 1386 svého staršího bratra Dana. Mirča se psal r. 1390 „pánem zemí Dobrotičových a Drsteru“. Jak se Drster dostal do jeho moci, nelze říci. Název „země Dobrotičova“ se pak udržoval i za dob pozdějších a žije dosud ve jméně Dobruđa.

Ostatní Bulharsko bylo v postavení zoufalém, nemajíc síly, aby se vybavilo ze svíravého područí tureckého. Byl-li možný ještě nějaký obrat, mohl na tu chvíli přijíti jen se strany srbské. Počali sice již také Uhři pocítovati nepřijemně blízkost moci turecké, neboť i Vidinsko přešlo z jejich svrchovanosti pod vrchní moc Muradovu; ale v Uhrách nastaly po smrti krále Ludvíka I. († 1382) prudké boje mezi stranou Ludvíkova zetě Sigmunda, syna císaře Karla IV. a stranou Karla neapolského, jež nedopouštěly, aby Uhry mohly věnovati pozornost poměrum na Balkáně. Jediní Srbové se připravovali vážně na obranu. Kníže Lazar a jeho zeť Vlk Branković se spojili s králem Štěpánem Tvrtkem a chystali se k neústupnému boji. Vývoj věci uspišily události r. 1388. Turecký vojevůdce Šahin podnikl vpád do území bosenského, ale u Bileče (sev. od Trebinje) ho překvapili bosenský velmož Vlatko Vlković a porazil ho na hlavu. Murada hnětla silně tato porážka, pročež si umínil obnoviti slávu zbraní tureckých velikou výpravou proti Srbům i Bosňanům.

Srbové si byli dobře vědomi, že jim nastává okamžik velmi vážný, ba rozhodný. Proto konali pilné přípravy. Murad přitáhl z jara r. 1389 s velikým vojskem, v němž byli mimo sbory turecké také křesťanští vasalové z Makedonie, Albanie a Thesalie, zejména gospodin Konstantin — o králi Markovi to nelze říci s určitostí — na území Vlka Brankoviće. Na Kosovu poli se mu postavili nad řekou Labem vstříc Lazar, Vlk Branković a chorvatský bán Jan Horvát s pomocným sborem poslaným od Tvrtka, a tam byla svedena 15. června 1389 (Vidov dan) veliká bitva. Ještě než se vojska srazila, vloudil se srbský velmož Miloš, jemuž pozdější národní písně dávají příjmení Kobilić (teprve od konce 18. století Obilić) do stanu Muradova a zavraždil ho. Smrt emirova způsobila ve vojsku tureckém zmatek, ale starší Muradův syn Bajazid se ujal rychle velení a připravil křesťanům hroznou porážku, jejíž vinu pozdější pověsti přičítají zcela neprávem zradě Vlka Brankoviće. Lazar upadl s mnohými svými velmoži do zajetí a byl na rozkaz Bajazidův u mrtvolý Muradovy popraven.

Porážka kosovská měla osudné následky pro všechny jižní Slované. Smrt Muradova, v níž se první chvíli vidělo téměř vítězství křesťanů, nepřinesla jim žádného prospěchu, protože se syn zavražděného Bajazid ukázal ještě hroznějším dobyvatelem, než byl otec; jeho rychlé pochody a pádné rány zasazované na vše strany mu vynesly příjmení Ilderim (blesk). Ačkoli byl za prvních let mnoho zaměstnán válčením v Malé Asii, dovedl přece dobře využítí vítězství kosovského. Mladý Lazarův syn Štěpán se musil zavázati k poslušenství, poplatku a pomoci vojenské a dáti svou nejmladší sestru Oliveru do harému sultánova. Turci vložili krom toho do Golubce (nad Dunajem) a jiných hradů srbských posádky. Vlk Branković chtěl pokračovati v boji, ale byl na konec nucen odstoupiti Turkům Skopje (1391) a zavázati se k pomoci vojenské.

Ještě horší následky než pro Srby měla porážka kosovská pro Bulharsko. Cár Šišman byl nepochybně v tajném dorozumění se svým tehánem Lazarem, ale přímo se zápasu spojenců, pokud víme, nezúčastnil. Nicméně byly dny jeho říše sečteny. Jenom ta okolnost, že Bajazid věnoval na tu chvíli přední pozornost poměrům v Malé Asii, oddálila konečnou pohromu, ač nakrátko. Poslední naděje Bulharů se upínaly k Uhrám, jejichž král Sigmund si počal tou dobou více všimati nebezpečí tureckého; podnikl v létě 1392 tažení za Dunaj, porazil Turky u Braničeva a obsadil Bělehrad a Mačvu. Zdar jeho výpravy povznesl opět pokleslou mysl v Bulharsku; Šišman se s ním dal v jednání o pomoc a poddal se nepochybně jeho svrchovanosti. Ale právě toto smlouvání uspišilo konec. Na jaře r. 1393 se vypravil Bajazid osobně do Bulhar, aby si je podrobil úplně. Cár Šišman tušil asi dobře, že se mu tentokrát nelze nadíti od Turků šetrnosti, i hledal opět útočiště v pevném Nikopoli ponechávaje ostatním městům, aby se bránila, jak mohla. Většina z nich padla snadno Turkům do rukou, jenom Trnovo odolávalo po 3 měsíce, až je Turci vzali 17. července 1393 útokem.

V dobytém hlavním městě nastaly dny plné hrůzy. Grigorij Camblak nám zůstavil v životopise patriarchy Euthymija názorný obraz těch béd. Turci zničili carské paláce na Trapezici i na Carevci, vyplenili kostely, patriarchší chrám Nanebevstoupení Kristova proměnili v mešitu, velkou část ostatních zabrali pro lázně, skladiště a konírny. Patriarcha Euthymij, který byl za nepřítomnosti cářovy první osobou v městě, činil, co bylo v jeho moci; vymohl vážným a důstojným vystupováním na sultánovi slib, že obyvatelstvu nebude ubližováno aspoň na životě. Ale slib nebyl míněn upřímně. Sotva Bajazid odtáhl, porušil turecký velitel zanechané posádky, patrně ne

bez vědomí sultánova, dané slovo, svolal všechny významnější hodnostáře a váženější občany pod záminkou nějakých porad do kteréhosi kostela a dal je tam všechny, počtem asi 110 osob, porubati. Euthymij byl odveden do vězení a měl býti popraven; teprve v posledním okamžiku, když už stál na popravišti, dostal milost. Ukrotné to řádění mělo za následek, že mnozí občané přijali dobrovolně islam, aby ušli dalšímu pronásledování. Ostatní zámožnější rodiny kázal potom Bajazid převésti do Malé Asie. Také Euthymij byl poslán do vyhnanství; musil odejít do kláštera v Bačkově u Stanimaky. S pláčem loučili se s ním pozůstali křesťané. Patriarcha zemřel potom zakrátko ve vyhnanství.

Zpráva o osudu Trnova dává tušiti, jak se asi dařilo obyvatelům v jiných padlých městech; tentokrát se nevydali Turci na pouhou trestnou a donucovací výpravu jako r. 1388, nýbrž chtěli zabratí zemi trvale, proto řádili krutě proti vládnoucí třídě. Nicméně nelze to, čeho se dovidáme o Trnově, tak zholat zevšeobecňovati. Osud domácího obyvatelstva nebyl jistě všude tak zlý jako v hlavním městě. Tam šlo zajisté Turkům o to, aby zemi zastrašili, aby ji zbavili potřením výkvětu občanstva duchovních i světských vůdců a obohatili se pozůstalou kořistí; jinde, zejména kde nenarazili na větší odpor a nemohli také očekávati hojnější kořisti, počínali si daleko mírněji.

Zatím se pokoušel cár Šišman o obranu v Nikopoli. O posledních jeho dnech není zpráv dosti určitých. Jest známo jen tolik, že byl na konec nucen se vzdáti Turkům na milost i nemilost, načež byl vzat do zajetí a po dvou letech v Plovdivě jako zpronevěřilý vasal popraven (podle domácích letopisů 3. června 1395). Z jeho synů přijal starší Alexander islam a byl pak tureckým náměstkem v Samsunu a ve Smyrně, mladší Fruzin se utekl do služeb uherského krále Sigmunda a dostal od něho později nějaké statky v banátě temešském.

Z někdejšího cárství bulharského zůstávala potom mimo přímé panství turecké toliko země Sracimirova a država kdysi Dobrotičova, již ovládal spolu s městem Drsterem asi od r. 1390 valašský kníže Jan Mirča. Když však Turci rozšířili r. 1393 své přímé panství až k Dunaji, uznal Mirča za dobré vypravití ještě r. 1393 posly k Bajazidovi do Nikopole a poddati se jeho svrchovanosti. Ale Mirča byl duch příliš nepokojný, aby se klidně podřizoval přijatým závazkům. Pozdvihl se již r. 1394 spoléhaje patrně na pomoc uherskou, vpadl do podrobeného Bulharska a způsobil tam Turkům nemalé škody. Jeho směle vystupování pohnulo sultána, že se ihned vypravil osobně za Dunaj; v jeho vojsku byli se svými pomocnými sbory také křesťanští vasalové turečtí, mezi nimi Štěpán Lazarevič, Kon-

stantin a král Marko. Mirča se jim postavil vstříc nad řekou Jalomcií u místa Rovine a byl tam 10. října r. 1394 v krvavé seči poražen a přinucen uprchnouti do Uher. Ale také Turci utrpěli veliké ztráty; padli tam Konstantin i Marko, kteří bojovali proti křesťanům jen s nechutí, padlo tam také mnoho vynikajících bojovníků tureckých. Sultán Bajazid nemohl proto využítí dokonale svého vítězství a spokojil se tím, že dosadil na místo Mirčovo za poplatného knížete Vlada, snad jeho příbuzného. Území obou padlých knížat makedonských, Konstantina a Marka, připojili Turci přímo k svému panství.

Pád Bulharska a porážka Mirčova vzbudily mocný dojem v Uhrách. Král Sigmund poznal, že je třeba rázně zakročit, nemá-li se přivaliti nebezpečí na jeho vlastní země. Výprava podniknutá r. 1395 do Valašska se nezdařila, a na zpátečním pochodu utrpěl král od Vlada citelnou porážku. Konal proto pilné přípravy k velikému tažení proti Turkům, jež mělo na se vzítí ráz rozsáhlé výpravy křížové. Opětovné prosby císaře byzantského a zprávy o pohromách, jež stíhaly křesťany východní, probudily v západní Evropě nový ruch křížácký; množství rytířů z Francie, Německa a Anglie spěchalo r. 1396 do Uher, aby pomáhali vyhnati Turky z Evropy. S pomocí jich vystrojil Sigmund r. 1396 skvělou výpravu, jež měla zasaditi Turkům ránu rozhodnou. Ve Vidíně se poddal králi Sracimir a vydal mu tureckou posádku. Potom dobyli Uhři a křížáci Oréhoava a zamířili na Nikopol; tam se k nim připojili sedmihradský vévoda Stibor a Mirča, kteří zatím vypudili Vlada z Valašska. Ale v Nikopoli se bránila turecká posádka tak dlouho, až přitáhl Bajazid s velikým vojskem. V bitvě svedené 25. září 1396 u Nikopole utrpěly voje Sigmundovy, hlavně nekázní rytířů francouzských, hroznou porážku. Sigmund se zachránil s nevelikou družinou na lodích k ústí dunajského a pak po moři do Cařihradu, odkud připlul teprve r. 1397 do Dubrovníka.

Pohroma nikopolská zmařila rázem všechny vysoko vyplatě naděje na zdoání Turků; ukázalo se, že ani vojska západní, jejichž převaha se osvědčovala za válek křížáckých, nezmohou nic proti čerstvé síle nové velmoci mohamedánské. Pro Bulharsko měla porážka Sigmundova za následek, že se tam panství turecké pevně utvrdilo a rozšířilo i na Vidínsko. Když Bajazid přitáhl po bitvě k Vidínu, vzdal se cář Sracimir, ukonejšěn sliby, do jeho moci, ale byl ihned odveden v okovech do Brusy a tam popraven. Jeho syn Konstantin se zachránil nejdříve do Uher, potom našel útulek u Štěpána Lazareviče, kde r. 1422 zemřel. Větší štěstí měl Mirča. Udržel si s pomocí vévody Stibora panství ve Valašsku proti novým

pokusům Vladovým a hájil ho s úspěchem také proti útokům tureckým. Bulharská část jeho državy upadla arci podle všeho, aspoň z velké části, do rukou tureckých. Mirča se sice tituluje v slovanských listinách z r. 1399 a 1406 vladařem „oba pola po vsemu Podunavju daže i do velikago morě i Drstru gradu“, ale měl, jak se zdá, na pravém břehu dunajském v moci toliko úzký pás s několika městy, a Drster byl asi jen dočasně v jeho rukou.

Pádem státní samostatnosti byla zle postižena také církev bulharská, ale jednotlivosti jsou zahaleny v temno. Když Turci odvedli r. 1393 Euthymija do vyhnanství, zůstala země bez vrchní hlavy duchovní, a zlý osud potkal nepochybně i mnoho jiných osob z vyššího duchovenstva. Národ byl bez rady a neviděl v svém zoufalství jiného východiště nežli poddati se vedení patriarchy cařihradského, jemuž ostatně byly už dříve podřízeny země Dobrotičova i Sracimirova a sousední Valašsko. Dovídáme se, že cařihradský patriarcha Antonij pověřil r. 1394 nově jmenovaného metropolitu valašského Jeremija, proti jehož ustanovení se ve vlastní zemi ozval odpor, zatímni správou církevního obvodu trnovského a že Jeremija se tam r. 1395 skutečně odebral. Na počátku 15. století se potom připomíná v Trnově arcibiskup pod vrchní mocí patriarchy cařihradského. Stav věci byl patrně takový, že se Bulhaři, vedení citem náboženské pospolitosti s Řeky, již připravoval půdu už i Euthymij (str. 235), jakož i důvěrou, že pevnost a nedobytnost Cařihradu zachrání konečně pravoslavný svět na poloostrově od záplavy osmanské, nevzpírali mocenským nárokům patriarchů řeckých a dopustili, aby trnovský stolec byl po smrti Euthymijově obsazen toliko arcibiskupem pod vrchní mocí Cařihradu.¹⁾ S moci cářskou zanikla v jejich očích i moc patriarší. Nový arcibiskup byl ovšem nadán titulem „exarchy všeho Bulharska“ a byl, jak ze všeho je viděti, ve vykonávání církevních práv uvnitř svého obvodu zcela nezávislý. Zato nezůstalo někdejší území Sracimirovo po pádu jeho državy patriarchovi cařihradskému, nýbrž dostalo se, neznámě jak, pod moc arcibiskupa ochridského.

Církev bulharská nepozbyla tedy tenkrát naprosto své volnosti církevně právní, ale pohromy spojené se ztrátou politické samostatnosti v ní ochromily všechn čilejší život duchovní. Literární škola Euthymijova sice nezanikla rázem,

¹⁾ Podobně zatlačovalo hrozivé nebezpečí turecké také u Srbů někdejší snahy po zajištění úplné právní samostatnosti proti říši byzantské do pozadí. Nástupcové Lazarovi přijímali od císaře z Cařihradu titul despotský, uznávajice ho jakož mlčky za zákonitou hlavu všeho světa pravoslavného na poloostrově.

ale neměla už přímých styků s vlastním Bulharskem. Nejlepší žáci a následovníci posledního patriarchy trnovského se rozprchli a vedli neklidný život politických emigrantů vzpomínající s žalem neblahého osudu své domoviny; jejich činnost zůstává patrné stopy v duševním životě srbském, ruském i rumunském, jenom Bulharsko z ní nemělo patrnějšího prospěchu. Nejvíce z nich prosluli Grigorij Camblak a Konstantin Filosof. Camblak (ok. r. 1364—1418), rodem Trnovan, žil nejprve jako igumen kláštera děčanského v Srbsku, potom se zdržoval nějaký čas v Multanech, na konec odešel na Rus a stal se tam r. 1415 metropolitou kijeuským. Z jeho spisů je pro dějiny bulharské zvláště důležitá pochvala Euthymijovi, v níž zachoval zprávu o konci samostatnosti bulharské. Konstantin Filosof, rodem z Kostence nad prameny Marice, byl žákem Euthymijova učedníka Andronika; po útěku z vlasti našel bezpečný útulek u Štěpána Lazareviče. Z jeho prací je nejdůležitější životopis tohoto knížete sepsaný r. 1430, dílo značné ceny historické, a pak rozprava o jazyku slovanském. U obou těchto spisovatelů vadí, jako ve všech plodech školy Euthymijovy, nabubřelý sloh, rozvláčná rhetorika a četné archaismy a graecismy. Mnohem příznivější dojem činí po této stránce letopisné dílo sepsané na počátku 15. století od nějakého vzdělaného Bulhara, jediná to samostatná práce z toho oboru, jež se dochovala od Bulharů. Obsahuje zprávy z let 1296—1410 a není ani jako pramen historický bez ceny, neboť v dějepisceřtvi řeckém je po r. 1364 mezera bezmála jednoho sta let. Politicky určuje obzor těch letopisů již vítězná moc turecká; v popředí nestojí události týkající se přímo Bulharska, nýbrž rozvoj státu osmanského, jakož také začíná jeho vznikem.

Ale zatím co učené písemnictví bulharské umíralo na půdě cizí, nacházela si duševní síla národa bulharského jiný, mnohem životnější výraz pro city bouřící jeho nitrem a vynesla tentokrát opravdu plody vyvěrající z nejvlastnějšího ducha národního. Mohutné boje proti hroznému nepříteli tureckému probudily, podobně jako v sousedním Srbsku, básnictví lidové. Prostý lid opěvoval činy a památku padlých hrdinů v četných písních, jež kolovaly od úst k ústům a skýtalý mu útěchu v porobě. Je zajímavé, že tvůrčí básnická síla lidu jihoslovanského procitla teprve na samém konci jeho politické samostatnosti. Hrdinské boje prvních Asěnovců i smělý odboj Ivajlův upadly v nepamět, teprve Momčilo, Chrelja, cář Šišman, cář Jasen (Asěn), král Marko i jeho druh Konstantin a j. poskytli látku k přečetným zpěvům, jež potom žily mezi lidem až do konce panství tureckého a udržovaly jeho národní vědomí za časů nejhorší poroby.

V politickém smyslu přestali býti Bulhaři národem a žili nadále jen jako dav porobenců tureckých. O podrobnostech převratu, který nastal po dobytí země od Turků, nelze si pro nedostatek zpráv učiniti obraz jasný a spolehlivý. Je jisto, že turecký výboj byl jako všude v prvních počátcích provázen krutým pustošením země, nelítostným pobízením obyvatelstva, hlavně šlechty, duchovenstva a měšťanů, olupováním vesničanů, ničením kostelů a sveřepostmi všeho druhu. Avšak i v tom byly rozdíly. Kde obyvatelstvo nekladlo přílišného odporu, tam se zakotvilo panství turecké bez valných škod; obraz, který poskytuje dobytí Trnova, má ráz značné výjimečnosti, protože tu šlo o město hlavní a středisko života národního. Celkem lze říci, že nejhůře pochodily vždy vrstvy vládnoucí a vzdělané, jež byly politicky jediné uvědomělé a proto Turkům nejnebezpečnější. Množství boljarů, vyššího duchovenstva a zámožných měšťanů vykrváceli, kteří nepřijali islam, v ukrutných řežích nebo na popravišti. Mnozí zavčas uprchli a hledali útulek v zemích bezpečnějších, zejména ve Valašsku, které bývalo již dříve útočištěm vystěhovalců bulharských.

Ale po prvních hrůzách nastal brzy klid a pořádek. Panství turecké bylo za té doby dobře zřízeným státem, v němž vládl přísný řád, spravedlnost a bezpečnost. Kdo cestovali po říši osmanské v 15. věku, mluví o tom s podivem a uznáním. Turci upravili poměry v zemích dobytých podle svých zásad tak, aby si tam pojistili vládu trvale; zbavili tedy obyvatelstvo, jež nepřijalo islam, všech práv politických, ale řády, které jednou zavedli, měly potom pevnou platnost. Zprávy, jež máme o Bulharsku z 15. století, arci nehojně, ukazují, že tam aspoň v severní části země zbylo dosti mnoho svobodných křesťanských statkářů, patrně potomků drobné šlechty, která byla ponechána při svých statcích, a že také měšťanstvo žilo v slušném blahobytu. Nedávno nalezený náhrobní nápis, který si dal už po smrti cáře Šišmana pořídit župan Ogněn v Boženici (asi 20 km severozáp. od Orchanie ve Vračansku), podává příklad, že si i mocný velmož a věrný stoupenec cáře Šišmana v bojích proti Turkům uchránil na konec volnost a nějaký majetek.¹⁾ A lid selský dokonce převratem získal. Turci vyměřili jeho povinnosti k státu i k vrchnostem pevnými dávkami i určitými služebnostmi a chránili poddané proti zvůli velmožů domácích i osmanských. Ani náboženského útisku nebylo. Stát turecký sice obmezil veřejná práva křesťanů podle zásad koranu, ale ostatek jim ponechával plnou volnost náboženskou i samosprávu církevní.

¹⁾ Srv. Mutafčiev, Boženiškiat nadpis (Spisanie bulh. akad., XXII).

Tyto poměry vrhají zároveň zpětné světlo na příčiny, proč Bulharsko a jiné země poloostrovní podlehly Turkům. Stát bulharský měl na konci svého trvání ráz feudální, podobný státům západním, třebaže se poměry v podrobnostech různily. Veškeru moc mělo přes zásadně absolutní ráz vlády panovnické silné boljarstvo, v němž se některé rody vzmohly tak, že se vyrovnávaly nejen majetkem a vlivem téměř panovníkovi a mařily nejednou svým odporem nebo neochotou všechny jeho dobré úmysly. Venkovský lid žil v porobě a nemohl neviděti veliký rozdíl, jaký se mu jevil při pohledu na lepší poměry sedláků v zemích zabraných Turky. Vojenství bylo na stupni velice nízkém a nesneslo srovnání s dobře zřízenou, vycvičenou a ukázněnou brannou mocí osmanskou. Placení žoldněři bojovali s nechutí, oddily stavěné boljary neměly valné ceny, neboť jejich vůdcové mívali začasť svou hlavu. Hospodářský stav země byl špatný. Krajiny bulharské jsou sice úrodné, ale zemědělství bylo nepokročilé, průmysl skoro žádný; zvýšená těžba z dolů přišla příliš pozdě, aby mohla mít vliv na rychlejší rozvoj hospodářský; Bulharsko bylo ve většině svých potřeb odkázáno na dovoz z ciziny a záviselo v té věci hlavně na Benátčanech, Dubrovčanech a Janovanech, jejichž soupeřství zatahovalo Bulhary začasť do nemilých zápletek politických. K tomu se družily neustálé války, vpády cizích kořistníků a malicherné třenic domáci, jež mařily výsledky práce mírové a nedopřávaly zemi, aby se mohla klidně rozvíjeti podle svých potřeb.

Ještě neveselejší obraz poskytuje život duchovní. Vyvíjel se cele v ovzduší církevním a náboženském, a tu bylo předem velikou škodou pro Bulharsko, že národ byl nábožensky rozpolcen. Sekta bogomilů se udržela přes všechna pronásledování, ale není pozorovati, že by byla měla prospěšný vliv na národ. Nemáme o ní sice z 13. a 14. století skoro nijakých zpráv, ale už toto mlčení stačí, tuším, k úsudku, že byla tou dobou činitelem v duchovním životě pasivním; o nějakém patrnějším vlivu na literaturu, jaký je pozorovati v 10.—11. století, není stopy. Také náboženská a mravní její hodnota zdá se silně poklesla; aspoň má do sebe mnoho pravděpodobnosti domněnka, že velká část bogomilů opustila po příchodu Turků svou víru a přijala islam. Též vládnoucí církve pravoslavná neukazovala dlouho vůbec porozumění pro duchovní potřeby lidu, a když se v ní počal v 14. století jevit rušnější život, dalo se tak zase směrem, který nehověl duchu národa; její činnost se odvracela od živého citění lidového, od jeho potřeb a bolestí přihlížejíc jen k zálibám nečetné společnosti vzdělanců, a připoutávala jej zároveň k duševnímu životu národa cizího. Bulharsko bylo

arci již svou zeměpisnou polohou v postavení nevýhodném; bylo v své odloučenosti vzdáleno od vlivů svěžejšího západu, které by byly svým utkáváním s kulturou byzantskou mohly rozproudit čilejší život a strhnouti také širší kruhy k účastenství; nemělo mimoto uvědomělého měšťanstva, které si získalo toliké zásluhy o rozvoj kultury na západě. Poměry ty vysvětlují sice mnoho, ale přes to nelze vládnoucí církve bulharskou jakožto vůdčího činitele v duchovním vývoji národa zprostiti výtky, že neměla porozumění pro vnitřní potřeby svěřeného lidu.

A přece dřímaly v lidu bulharském ohromné schopnosti, o nichž podává skvělé svědectví bohatý rozvoj básnictví lidového. Musila teprve přijíti národní pohroma, musila smést všechnu bezduchou a nezáživnou kulturu starší a otrásti mocně všim světem jihoslovanským, aby se tyto schopnosti probudily k životu. Na jejich ovoci je teprve viděti, jak nezdravý byl vývoj předchozí, a jak by byl národ mohl jinak prospívat v ovzduší přiměřenějším. Vlivem církve a zvláště posledních učitelů neměl národ bulharský — aspoň národ v politickém smyslu tehdejší — vlastně vědomí národního; společné náboženství v něm otupovalo a tlumilo pocit odlišnosti od národa řeckého a činilo jej duchovním přívěskem světa byzantského; vzdělaná společnost bulharská v 14. století nebyla než slovansky mluvící Rekové a proto také ostatnímu lidu cizí; neměli pro něj porozumění, a lid nerozuměl jim. Mezi oběma vrstvami národa se rozvířala propast netoliko společenská a hospodářská, dělic jej na skupinu vládnoucích a utiskovaných, nýbrž také kulturní. A to bylo ve chvíli, jež vyžadovala co nejnaléhavěji, aby se všecken národ postavil jako jeden muž na obranu svých nejvážnějších zájmů životních . . .

Podobné poměry jako v Bulharsku byly také jinde na poloostrově. Všude rozvrat politický, úpadek hospodářský, společenská rozervanost a ochablost duševní. Uvážíme-li to všechno, nebudeme se diviti, že rozvoj panství tureckého na Balkáně nezařazila ani strašná pohroma, která je stihla na počátku 15. století. Jejím původcem byl mohutný dobyvatel tatarský Timur, který si založil, podobně jako na počátku 13. století Temudžin, překotnými výboji rozsáhlé panství v krajinách asijských a v Rusku. Když dobyl r. 1400 Syrie, viděl Bajazid potřebu vystoupiti na obranu své maloasijské državy, i vytrhl s četným vojskem, v němž vedle Osmanů byli hojně zastoupeni i křesťané, hroznému nepříteli vstříc. Ale v bitvě u Angory (20. července 1402) utrpěl podmanitel národů balkánských strašlivou porážku. Většina vojska zahynula na bojišti, jenom nemnozí se šťastně

probili, mezi nimi Štěpán Lazarevič. Bajazid sám upadl do zajetí a zemřel v něm zakrátko (1403).

Hrozná porážka a strašné zpuštění Malé Asie, jež za ni následovalo, vzbudilo u národů balkánských i na západě dalekosáhlé naděje, jenže se žádný z nich nevzchopil k ráznému činu; očekávalo se prostě v naivní důvěřivosti, že se zeslabená moc zhroutlí sama sebou. Leč panství turecké mělo základy tak pevné, že přetrvalo tuto ránu, ba že je nepodvrátily ani potomní několikaleté boje mezi syny Bajazidovými. Z těch se ujal nejstarší Sulejman I. bez odporu vlády v části evropské, krajiny však asijské strhl na sebe jeho mladší bratr Mohamed I. Všechny pokusy Sulejmanovy, aby ho odtamtud vypudil, zůstaly bez výsledku; Mohamed se netoliko udržel v Malé Asii, nýbrž vypravil r. 1409 jiného bratra Musu na poloostrov, aby ohrozil Sulejmana ze zad. Tak se přenesla válka také na půdu evropskou a byly do ní strženy i křesťanské državy na Balkáně.

Podrobené Bulharsko mělo v těch bojích účastenství jen trpné. R. 1405 došlo sice návodem císařských princů — nejspíše Sracimirova syna Konstantina a jeho bratrance Fružina — ke vzpouře v některých městech bulharských (podle všeho v Podunaji), avšak Sulejman odboj zakrátko potlačil. Musa přípluv r. 1409 k ústí dunajskému našel ihned spojení v Mirčovi, který pořád ještě držel některá města na pravém břehu dunajském; posádky v severním Bulharsku se přidaly k němu, také Štěpán Lazarevič přistoupil na jeho stranu. Musa táhl potom na jih, porazil v únoru 1410 Sulejmanova vojévůdce Saridže u Jambolu a opanoval sídelní město Drinopol. Sulejman přispěchal sice rychle z Malé Asie a připravil bratrovi před branami cařihradskými těžkou porážku (15. června 1410), avšak Musovi se zakrátko podařilo sebrati v severní Thrakii nové vojsko a obnoviti boj. Sulejman se zbavil zhýralostí u vlastních lidí vši přízně. Když Musa přitrhl na počátku 1411 opět k Drinopoli, opouštěl ho kdekdo; byl nucen se dáti na útěk, ale byl zajat a na rozkaz ukrutného Musy zardoušen (17. února 1411).

Vítězný Musa byl pánem evropské části turecké, ale zároveň se roztrhl jeho přátelský svazek s Mohamedem, jemuž se Musa nehodlal nadále podržovati. Drsná však jeho ukrutnost ho připravila o přízeň, již se s počátku těšil, a odradila mu dřívější spojení, hlavně Srby. Když Mohamed přitáhl v červnu r. 1413 na poloostrov, opouštěli Musu jak náměstkové turečtí, tak i vasalové křesťanští. V rozhodné bitvě u Camorlu (mezi Ichtimanem a Samokovem) utrpěl Musa porážku a byl na útěku zajat a zardoušen (5. července 1411). Mohamed se stal jediným pánem veškeré říše; naděje, že rozbroje povedou k osvobození zemí balkánských, zmizela.

Domácí válka mezi bratry přinesla jižním krajům bulharským, jež byly nějaký čas jevištěm zápasu, značné škody; město Plovdiv dal jednou zapáliti Sulejman, po druhé vypleniti Musa (r. 1410). Národ sám nepoužil té příležitosti k vážnému pokusu o obnovu samostatnosti, nehledíc snad k nějakým čistě místním projevům nespokojenosti. Zachovala se sice zmínka o tom, že Musa potlačil na jaře r. 1413 nepokoje v Pravadu i několika jiných městech na severu a přesídlil obyvatele jinam, ale k rozsáhlejšímu odporu nedošlo. Větší obtíže působil Turkům Mirča, který měl již v bratrské válce vynikající účast jako jeden z předních pomocníků Musových. Nepřestával ani po konečném vítězství Mohamedově proti němu podporovati živly odbojné. Tenkrát podnikl někdejší straník Musův Bedreddin Mahmud v západní Malé Asii zvláštní hnutí náboženské, jehož myšlenkovým původcem byl Mustafa Böreklüdže; hlásal majetkový komunismus, přikazoval zdržlivost v požitcích a bratrské spoluzítí s křesťany. Zatím co Mustafa směle vzdoroval v čele velikých zástupů pobouřeného lidu vojskům vládním — v boji proti nim zahynul asi r. 1415 u Stylaria naproti Chiu poturčený syn Šišmanův Alexander, tehdy náměstek smyrnenský — pokusil se Mahmud přenéstí hnutí také do Evropy a vydal se za tím účelem do Valaška. Mirča mu skutečně poskytl podporu, načež Mahmud sebral v Drsteru značné množství nespokojenců a táhl s nimi na jih (asi 1415). Ale nežli mohl přejíti do Thrakie, přišly zprávy, že hnutí v Malé Asii bylo vojsky evropskými krvavě potlačeno; přívrženci Mahmudovi se rozutekli, on sám pak bloudil nějaký čas po horách balkánských, až byl zajat a v Séru popraven (asi 1416). Zároveň vystoupil proti sultánovi s podporou Mirčovou Mustafa, domnělý syn Bajazidův, po němž kdysi v bitvě u Angory zmizela veškerá stopa, aby si dobyl trůnu osmanského. Nikopolský velitel Džuncid se přidal k němu; Mustafa s ním vpadl Bulharskem do Thrakie, ale tam vzalo jejich tažení neslavný konec a oba byli nuceni hledati se zbytky přívrženců ochranu v Solunu, tehdy ještě řeckém. Smělé vystupování Mirčovo bylo příčinou, že se Mohamed I. asi r. 1417 vypravil osobně proti němu. Mirča se musil pokořiti a pozbyl měst, která dotud držel na pravém břehu dolního Dunaje v Dobrudži; Mohamed vložil mimoto posádku do Gjurgjeva.

Za vlády Mohamedova syna Murada II. (1421—1451) žily země bulharské dosti dlouho v poměrném klidu a počaly pozvolna přivykati panství tureckému, které jim přinášelo možnost pokojného života, třeba pod vládou cizí. Pomezí zápasu na severu se přenesly do sousedního Valaška. Uherský král Sigmund získal na svou stranu vévodu Dana II., který

r. 1420 svrhl a zahubil Mirčova syna Michala. Dan použil Muradovy zaměstnanosti na jihu, vpadl r. 1422 s pomocí uherskou u Drsteru za Duňaj a způsobil tam Turkům značné škody. Turci mu splatili jeho vpád tím, že proti němu podporovali jiného nápadníka stolce knížecího, Radula, zvaného Prazna glava. V dalších bojích se sice Dan udržel s podporou Sigmundovou při vládě a podnikl r. 1427 ještě jeden vpád do severního Bulharska, ale na konec byl přece jen nucen se poddati Turkům (asi r. 1428).

Zatím se šířilo a upevňovalo panství turecké také na jiných stranách. Pokus o dobytí Cařihradu r. 1422 se sice nezdařil, zato dostali Turci r. 1430 na trvalo do svých rukou Solun a opanovali přímo i větší část Epiru a jižní Albanie. Vzrůst jejich moci pocítilo brzy také Srbsko, kde vládl po smrti Štěpána Lazareviče († 1427) jeho příbuzný Jiří Brankovič. Turci naň podnikli útok r. 1439, dobyli jeho hlavního města Smedereva a připojili Srbsko mimo Bělehrad a Mačvu, jež se po smrti Štěpánově dostaly do rukou uherských, přímo k své državě. Pokroky jejich moci na severozápadě vzbudily nemalé obavy v Uhrách. Také dvůr papežský počal horlivěji pracovati o zakročení se strany mocností západních, a to zejména účinkem církevní unie, již císař Jan VIII. (1425—1448) ujednal r. 1439 na koncilu Florenckém. Nejvíce ovšem bylo se o tu věc starati Uhrám, které pocítily v zápětí následky pádu Srbska tureckými nájezdy do krajín pomezích.

Nově zvolený král Vladislav (1440—1444), zároveň také král polský, vystrojil r. 1443 spolu s vévodou sedmihradským Janem Huňadem vojsko asi 25.000 mužů, v němž byli mimo Uhry četně zastoupeni také Srbové, Rumuni, Poláci a rota bojovníků českých pod Jeníkem z Mečkova, a podnikl na podzim r. 1443 tažení na poloostrov. Výprava nebyla vojensky zvlášť silná, že však Murad II. byl právě zaměstnán válkou v Malé Asii, vydařila se nad pomyslení dobře. Vladislav a Huňad vzali po vítězství nad náměstky tureckými západně od Niše města Niš a Piroť a přitrhli bez nesnázi do Sofie. Odtud táhli na Zlatice k Plovdivu, ale poněvadž přechody na jih od Zlatice byly silně obsazeny, a vojsko trpělo mimoto i nastalou zimou a nedostatkem, nastoupili na pochod zpáteční. Turci se dali za nimi, ale utrpěli u Kunovice (mezi Nišem a Pirotem) úplnou porážku a mnoho jich upadlo do zajetí. Král chtěl nejdříve přezimovati v Srbsku a podniknouti odtud z jara nový útok, ale nedostatek zásob rozhodl, že se vrátí do Uher.

Zdařilá výprava do samého nitra panství tureckého vzbudila na všech stranách mocný dojem; bylo to vlastně po prvé,

že Turci viděli nepřítele hluboko v svém vlastním území a musili ho nechat beze škody odtáhnouti. Na západě z toho byla všude nesmírná radost, na poloostrově balkánském počali křesťané vystupovati směleji. Sultán byl znepokojen; měl současně válku v Asii a kromě toho se bouřili domácí knížata v Recku a v Albanii. Nabídl tedy králi Vladislavovi mír. Přičiněním despoty srbského umluveno v Segedině příměří na 10 let, podle něhož despot dostal nazpět svou zemi se všemi hrady, Valašsko pak mělo přejíti pod vrchní moc uherskou. Ale příměří způsobilo po mocné vypjatých nadějích z roku předešlého v Uhrách velikou nespokojenost. Papežský legát kardinál Julian Cesarini prohlásil smlouvu ujednanou bez svolení papežova za neplatnou a přemluvil krále, že ji vypořáděl a podnikl r. 1444 novou výpravu do Bulhar. Benátčané ji měli podporovati loďstvem od břehů černomořských.

Tentokrát zamířila výprava jako kdysi za Sigmunda do bulharského Podunají chtějíc tudy proniknouti k Černému moři a potom po lodích do Cařihradu. Vzali Vidin, ale útok na Nikopol se nezdařil. Na dalším pochodu nenacházeli Uhři toho přijetí se strany domácího obyvatelstva, jaké očekávali; příčinou byly různé násilnosti, jichž se dopouštěli. V Šumné, jehož dobyli útokem, je stihla zlá zpráva, že se loďstvu benátskému nepodařilo překaziti Muradovi přechod z Asie na břeh evropský. Nicméně táhli dále až k moři a obsadili bez boje Varnu a jiné tvrze černomořské. Ale v zápětí za nimi přitáhl od jihu sultán s velikým vojskem. Ve vražedné bitvě u Varny (10. listopadu) dobyli Turci skvělého vítězství; většina křesťanského vojska byla pobita, Vladislav III. i kardinál Julian padli, Huňad se zachránil s nemnohými Dobrudžou a Valašskem domů.

Hrozná porážka u Varny zmařila poslední pokus o podvrácení tureckého panství na Balkáně a byla vůbec na dlouho posledním větším zápasem, který Turci byli nuceni svést na půdě bulharské. Od té doby zůstávalo Bulharsko pevnou a nikým neohrožovanou državou tureckou, a to tím spíše, že se Turecku zakrátko podařilo přiložiti k mocné budově svého panství kámen úhelný. Muradův syn Mohamed II. (1451—1481) přikročil hned po svém nastoupení rázně k poslednímu dílu, jehož pevné trvání říše turecké ještě vyžadovalo, a oblehl z jara r. 1453 Cařihrad. Vojenské umění turecké se zatím značně zdokonalilo a jejich branná moc se doplnila dobře vycvičenou pěchotou i dělostřelectvem. Marné byly všechny pokusy město zachrániti. Západní mocnosti neposkytly přese všechny úpěnlivé prosby vydatnější pomoci, vojsko byzantské nestačilo na obranu, zchoulostivělé obyvatelstvo si nevědělo jiné rady než

očekávati pomoc od nějakého zázraku. V úterý 29. května ztekli Turci hradby cařihradské, poslední císař Konstantin XI. zahynul v hrdinském boji. Krátce předtím vzali Turci také města Mesembrii a Anchial, která se až do té doby udržela v rukou císařských.

Pád Cařihradu dal říši turecké pevnou základnu a pojistil její trvání na dlouhé věky. Turci učinili potom snadno konec zbytkům ostatních samostatných politických útvarů na poloostrově. R. 1459 opanovali Srbsko, r. 1463 Bosnu a pak i jiné državy drobnější. Bulharsko bylo zevšad obklopeno zeměmi, jež byly sultánovi poddány buď přímo, nebo — jako Valašsko — nepřímo, a bylo odsouzeno na staletí k porobě.

Zprávy pro tuto dobu plynou velmi chudě. Dějepisectví byzantské po Kantakuzenovi (od r. 1364) ustává, až zase před samým pádem Cařihradu přicházejí pisatelé o současných dějinách Chalkondyles, Phrantzes, Dukas a Kritobulos; mezeru mezi nimi vyplňují jen kroniky. Bulharská kronika (vydaná Bogdanem v Arch. f. slavische Philologie 14.) má o bulharských dějinách jen málo zpráv; ocenění podal Jireček v Arch. f. slav. Philologie 15. Životopis Euthymijův od Camblaka vydal archimandrita Leonid v srbském Glasniku, 31 (Bělehrad 1871). Cizí kroniky (srbské, západní a turecké, jež však jsou z doby poměrně pozdní) poskytují nemnoho. V domácím podání nastupují místo dějepisu písně a pověsti. — Z novější literatury: Gibbons, The foundation of the Ottoman empire 1300—1403 (Oxford 1916). Leonclavius (Löwenkranz), Neue Chronika türkischer Nation von Türken selbst beschrieben (Frankfurt 1595). Zinkeisen, Gesch. des osmanischen Reichs in Europa (Göttingen 1840—63) I.; Jireček, Gesch. der Serben II.; též, B'lgarski car Sracimir Vidinski (Per. Spis I, 1882); Zlatarski a Kacarov, Dogovor't na knjaza Ivanko s Genezciti ot 1387 g. (Izv. na istor. druž. III 1911); Radonić, Zapadna Evropa i Balkanski narodi prema Turcima u prvoj pol. XV v. (Nový Sad 1905); Tafrati, Thessalonique au XIV siècle (Paříž 1912); Ichčiev, Prězimaneto na Sofija ot Turciti (Izv. hist. druž. v Sofii II, 1906); Zlatarski, De i koga bil zatočen i umrel b'lgarskijat patriarch Evtimij (Letopis b'lg. kniž. druž., VI, 1905); Novaković, Srbi i Turci XIV. i XV. veka (Bělehrad 1893); Šišić, Bitka kod Nikopolja (Glasnik zem. muzeja VIII, 1896); Kling, Die Schlacht bei Nicopolis im J. 1396 (Berlin 1906); Köhler, Die Schlachten von Nicopolis u. Varna (Vratislav 1882); Huber, Die Kriege zwischen Ungarn u. Türken 1440—1443 (Archiv f. österreichische Geschichte 1886); Beckmann, Der Kampf Kaiser Sigmunds gegen die werdende Weltmacht der Osmanen 1392—1437 (1902); Kalužniacki, Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (Viedeň 1901); Balasčev, Korespondencija meždu ochridskija archiepiskop i vizant. imper. Manuil Paleolog, 1391—1423 (Minalo 1909).

13. Život Bulharů pod panstvím tureckým v 15.—17. století.

Povšechný ráz panství tureckého. — Poměr výbojců k porobeným. — Raja. — Nová vrchnost. — Příliv osmanského živilu do krajín bulharských. — Sídla tureckých kolonistů. — Juzuci (Konjari). — Cikáni. — Harač. — Správní rozdělení říše turecké. — Spahiové. — Statky korunní a církevní. — Povinnosti poddaných. — Vojníci. — Martolosi. — Poturečtění měst. — Rozvoj města Sofie. — Úpadek Trnova. — Osud jiných měst. — Poměrně dobrý život bulharského lidu za ukázněné správy turecké. — Zemědělství a řemesla. — Obchod Dubrovníka. — Poměry církevní. — Vzrůst moci řeckého patriarchy. — Neblahý vliv Řeků na duševní život bulharského národa. — Klášter rylský. — Pomáci. — Konečný osud Paulikianů a Bogomilů. — Katolická misie v Bulharsku. — Skrovné památky umění výtvarného.

Národ bulharský pozbyl první ze tří hlavních kmenů poloostrovních nadobro své samostatnosti a žil celkem nejdéle z nich pod vládou tureckou. Trvalo téměř půl tisíce let, nežli se vybavil z dusivých pout cizí poroby, a to ještě ne úplně. Po celou tu dlouhou dobu byli Bulhaři zbaveni možnosti, aby řídili sami nejen své osudy vnější, ale i vnitřní svůj život a vývoj; přestali býti jednotkou netoliko politickou, nýbrž i kulturní, pozbyli na konec vůbec vědomí své národní osobitosti a žili dlouho bez jasného ponětí o svých společných zájmech, své minulosti a nadějích do budoucnosti. Z potomků národa Symeonova se stal nevolný a neuvědomělý dav porobků plemene cizího. Po celou tu dobu nelze vlastně mluvit o dějinách národa jako osobité jednotky, nýbrž jenom o osudech porobeného obyvatelstva zemí bulharských pod vládou osmanskou. Jeho vnější dějiny splývají s dějinami, rozkvětem a úpadkem říše turecké. Obraz, který lze podati o životě v zemích bulharských za oněch smutných věků, je neskonale chudý; nedostatek podrobnějších pramenů, jichž je dosud vyneseno na světlo poskyrovnou, dovoluje načrtnouti jen zhruba rysy základní.

Říše turecká dospěla koncem 15. století na severu zhruba toho rozsahu, jako mívala stará říše římská nebo byzantská v 11. a 12. století, ba ovládla ještě nadto uvedením jiho-

ruských Tatarů pod svou svrchovanost (od r. 1475) i severní břehy moře Černého; jenom pobřežní města dalmatská zůstala pod vrchní vládou republiky benátské vždy mimo okres její moci. Tak se stala država Osmanů jakoby dědičkou a pokračováním staré říše byzantské. Byl to mocný stát, jehož síla a trvalost se zakládala netoliko na dobrém zřízení vnitřním, nýbrž také na výhodném vnějším položení uprostřed světa tehdejšího. Hledíme-li jen na stranu evropskou, nebylo tenkrát žádné moci, která by mohla zastavit vítězný postup půlměsíce proti křesťanskému světu na východě evropském. Státy západní byly až příliš zaměstnány samy sebou, aby se vzchopily včas k nějakému podniku proti ní na způsob válek křížáckých. Nejbližší křesťanský soused na severu, říše uhersko-chorvatská, neukazovala dlouho náležitěho pochopení pro nebezpečí hrozící od jihu; za doby největších úspěchů Mohameda II. vynakládal její panovník (Matěj Korvin) všechno úsilí na neplodný boj proti husitskému králi českému. A tak se stalo, že se moc turecká nezastavila ani na Dunaji a šířila se v 16. století ještě dále na sever. Teprve spojení Uher se státem českým (a zeměmi alpskými) v jednu spolkovou državu rodu habsburského (r. 1526) postavilo jí v cestu činitele, který se s ní v těch končinách mohl zdárně měřit, jako zase na východ odtud kladla meze její rozpínavosti směrem severním rozsáhlá říše polsko-litevská. Z ostatních mocností evropských jí byly republika benátská, a monarchie španělská vážnými protivníky v šíření moci námořní.

Na poloostrově balkánském bylo panství turecké po pádu Cařihradu a pokoření některých drobných držav založeno pevně a trvale. Krajiny bulharské se octly po rozšíření osmanské svrchovanosti na obě knížectví rumunská a na jihoruské Tatarsy v položení vzdáleném od vlastního pomezí říšského a byly odríznuty ode všech přímých styků s cizinou. Věc ta jim byla na prospěch potud, že přestaly býti jevištěm krvavých válek, které je hubivaly za časů národní samostatnosti, zato však byly vyloučeny ze vši duchovní spojitosti s ostatním světem křesťanským. Na místo dřívějšího třesu zbraní a hašteřivých pútek domácích rozhostil se v nich mrtvý klid, za něhož se řády zavedené novými vládci pevně vžily a trvaly bez valných proměn po staletí. Nebylo ani vnitřních bouří, jež by byly rušily ten klid. Říše turecká měla v svém vývoji tu nespornou výhodu, že se v ní udržovala nepřetržitě při vládě jediná dynastie, potomstvo jejího zakladatele Osmana. Možnost nástupnických svárů nebyla arci předem vyloučena při velikém počtu synů, jež sultánové z různých žen mívali; vskutku bývala otázka posloupnosti za života stárnoucího sultána skoro vždy

předmětem četných harémových rozmíšek a dvorských pletich, ale nástupce jednou ustanovený se umíval, aspoň za starších dob, obyčejně hned po smrti otcově postarati velmi prostým, ač odporným, způsobem o to, aby mu z četných bratrů nemohli vyrůst soupeřové; dával totiž všechny, kteří se mu zdáli nebezpeční, povražditi, jako to po prvé učinil Bajazid I. dav r. 1389 ještě na bojišti kosovském popraviti svého bratra Jakuba. Nelidský ten zvyk byl příčinou, že dlouholeté domácí boje mezi syny Bajazidovými (1403—1413) byly poslední a jedinou válkou o trůn osmanský a že změny panovníků nebyly potom už nikdy provázeny vážnými otresy, které by ohrožovaly pokoj a jednotu říše.

Stát turecký vznikl z vojenské državy pastýřského kmene osmanského a uchovával si dlouho prosté rády původní. Ale jak se rozsah jeho moci šířil, bylo třeba zaváděti ve správě, financích, vojenství atd. nová zařízení a tu přijímali vládcové, kteří sami znenáhla přešli od prostého života kmenových náčelníků k větší nádhře dvorské, mnoho od národů podmaněných; zvláště mocně působil vzor říše byzantské, která si uchovala i za dob svého posledního úpadku ve vnitřním ústrojí mnohé přednosti udržující se ze starých lepších časů. Dokonalé vybudování říše turecké tímto směrem bylo zásluhou téhož panovníka, který dovršil opanováním Cařihradu také její vnější stavbu, totiž Mohameda II. (1451—1481). Byl netoliko mohutný dobyvatel, nýbrž i vynikající pořadatel a prozíravý zákonodárce, jenž postavil mocně vzrostlou državu svého kmene vhodnou úpravou vnitřního ústrojí na trvale pevné základy. Z potomních vládců zasáhl nejvíce do vývoje vnitřních řádů bojovný Sulejman II. (1520—1566).

Avšak třebaže říše turecká přijala ve svém vnitřním zřízení mnoho z řádů starších, nanejvýš byzantských, a mohla se do jisté míry pokládati za obměněnou říši byzantskou, v jedné věci neustoupila ani o krok od svých domácích tradic: — zachovala přísně její mohamedánský ráz. Noví vládcové se lišili od svých mnohem čtenějších poddaných věrou a tím i životními zvyky, právními názory a mravy, pokud s růzností víry souvisely. Pro národy podmaněné vážilo nejvíce, že stát turecký byl cele proniknut zásadami koranu a prvních kalifů arabských, podle nichž měli nárok na práva a výhody svobodných občanů jediní muslimové, a to bez rozdílu původu, řeči a národnosti, křesťané pak byli z milosti trpěnými podruhy. Skutečné poměry nedovolovaly arci, aby jinověrci, jež Turci zvali potupným označením rája (rajaḥ = stádo), byli postaveni nadobro mimo zákon, naopak dbal stát turecký, aspoň za prvních věků svého trvání, pilně toho, aby jejich poměr k novým

vládcům byl řádně vymezen a zákonem utvrzen; ale upravil nicméně tyto zákony a řády zcela v duchu oné zásady.

Tak se provedlo v někdejších zemích řeckých a slovanských nové, jindy nebyvalé různění obyvatelstva podle náboženství, a to na mohamedány, třídu vládnoucí, plnoprávnou a nadanou rozličnými výsadami, a na ráju, třídu bezprávnou a služebnou, jež byla jenom k tomu na světě, aby vydržovala svou práci vyznavače víry Allahovy. Přinášel-li tento zásadní stav trpký osud hlavně dřívějším svobodným vrstvám podmaněných národů v podstatě tedy šlechtě a měšťanstvu, nelze neuznati, že bytnosti národů jako celku byl téměř výhodný. Bulhaři byli na př. kdysi pod vládou byzantskou, kdyby se jí nebyli včas zbavili, v nebezpečí pořečtení; příkrá pozdější odloučenost od mohamedánské vrstvy panující je chránila od možného snad poturčení, aspoň pokud zůstávali věrni své víře křesťanské. A tu byl zase stát i národ turecký tak snáselivý, že ponechával přes zásadní nechuť k jinověrcům své křesťanské poddané při jejich víře, ba možno pochybovati, bylo-li by jim za doby plného rozvoje jejich panství na poloostrově přišlo vhod, aby se sprostá a nečistá rája, v níž měli nutně pro sebe robotníky a otroky, chtěla hromadným přestoupením k islamu najednou vyrovnati svým pánům právně.

Za prvních let po dobytí Bulharska zasáhl jako jinde nejmocněji do národního života veliký převrat v držení půdy a plynoucí z něho změny v osídlení národopisném. Všechna půda v podrobených zemích se stala zásadně vlastnictvím sultána jako hlavy státu, tedy netoliko staré statky panovníkovy, nýbrž i všechn pozemkový majetek ostatní, a sultánové vyvozovali hned po dobytí každého kusu země z té zásady právní důsledky. Část zabrali v své ruce jako zboží korunní (chas), jiné kusy věnovali na zbožná nadání (vakufy), určená na vydržování mešit, duchovenstva, škol a ústavů dobročinných, opět jiné ponechávali na zřizování lén vojenských, pokud potřeba rozmnožení branné moci kázala. Starší držitelé velkostatků tak zabraných byli vyhnáni nebo vyhubeni. Ale rychlý vzrůst panství tureckého byl příčinou, že si vítězové při pozdějším postupu nepočínali proti domácím vlastníkům půdy už tak tvrdě, majíce pro sebe dosti zabraných statků z dřívějška. Tak se stalo, že šlechtu v severním Bulharsku postihl převrat méně krutě než na jihu. Zprávy, jež máme o severním Bulharsku z 15.—16. století, arci nehojně, ukazují, že tam tenkrát a zčásti ještě i v 17. století žilo dosti křesťanských statkářů, patrně potomků drobné šlechty domácí, kdežto na jih od Balkánu si uchránil jenom skrovný počet včasnou

dohodou s dobyvateli nebo přestoupením k islamu svůj majetek.

Vedle tureckých leníků, úředníků a zřízcenců, kteří se rozsídlili mezi obyvatelstvem jako nové vrchnosti, nahrnulo se časem do země též hojně Turků nižší třídy. Byli to nemajetní vystěhovalci z Malé Asie nebo z jiných starších území tureckých, kteří přicházeli za vítěznými vojsky do porobených zemí a usazovali se pod jejich ochranou v městech a úrodnějších krajích, zabírajíce domy a pozemky, jejichž domácí obyvatelé buď pohynuli v prvních režích nebo se rozutekli; místy bývali obyvatelé některých osad nebo městských čtvrtí mocí vyháněni, aby učinili místo tureckým osadníkům, ale většinou přicházel do rukou osmanských přistěhovalců asi jen majetek, který zůstal bez pána. Ustavičné války dřívější, jakož i sám krutý zápas mezi Bulhary a Turky, měl za následek úplné zrušení některých krajín; bylo tedy dosti volné půdy pro nové příchozí.

Celkem lze říci, že počet tureckých přistěhovalců do vlastního území bulharského nebyl už tak veliký. Turci si zabezpečovali své první výboje v Evropě soustavnou kolonizací lidu z Malé Asie, ale na další osazování krajín později opomínaných síla živlu osmanského už nestačila. Nebylo ho tolik, aby se mohl šířiti jako vše zaplavující vlna za rychlými výboji tureckými. Tak se zalidnila poměrně brzy obyvatelstvem tureckým Thrakie, zrušená věčnými válkami časů dřívějších, pak některé úrodné kraje v jižní Makedonii a Thesalii, ale čím dál na sever přicházelo Turků už méně. Když se potom poměry po dokonalém podrobení poloostrova ustálily, poklesl také pohyb obyvatelstva na míru běžnou v jiných zemích té doby.

Převrat způsobený pádem politické samostatnosti měl tedy v Bulharsku za následek mnohem menší změny národopisné nežli v krajínách obývaných dřív Řeky. Turci se arci stěhovali do krajín bulharských od jihu i později, ale postupem už volnějším a více jen porůznu. Rozsáhlejší území osídlené Turky za potomních časů bylo ve východní části nížiny podunajské a v Dobrudži. Kdy se tam nastěhovali takovým počtem, není jasno. Jisto jest, že to byl na konci středního věku kraj velmi slabě zalidněný, zrušený ustavičnými nájezdy jihoruských Tatarů; lidem osmanským se naplňoval nejspíše pozvolna, ale převážně tureckým se stal až v 17. století. V přílivu nových osadníků tam zanikly i některé vsi bulharské přijavše islam a později i řeč tureckou. Poturčené obyvatelstvo rozmnožovalo i jinde sílu živlu tureckého. Hned po dobytí země přijalo islam mnoho boljarů i lidu městského, a také za dnů

pozdějších se k němu přidávalo dosti jednotlivců z těch tříd z touhy po lepším postavení; společenské styky s Turky vedly potom jejich rodiny k tomu, že si osvojovaly jazyk turecký, dávaly dítky do tureckých škol, až splynuly v pozdějších pokoleních se skutečnými Turky. Takovým způsobem se asi odcizilo časem svému národu mnoho drobné šlechty pozůstalé v severním Bulharsku; většina vymizela ovšem nejspíše účinkem pohrom, jež byly následkem nezdařených pokusů odboje r. 1595 a 1656, a jejich místo zaujali pak jako i v jiných krajích statkáři turečtí. Dlužno však připomenouti, že všichni Bulhaři, odpadlí k islamu, se neodcizili své národnosti, tak zejména Pomáci.

Výsledkem všeho toho stěhování a jinakého šíření národnosti turecké po dobytí země i za časů pozdějších bylo — pokud jde o území obývané dřív Bulhary — hromadnější osídlení turecké v Thrakii, kde sahalo na severu až do kraje plovdivského, pazardžického a zagorského, do okolí Jambolu, Karnobadu a Burgasu, pak v Makedonii v nížině Vardaru, dolní Strumy a Mesty, a později také ve východním Podunají na východ od řeky Jantry. Do lidnatějších končin západních se nastěhovalo Turků poměrně málo. Žili tam namnoze jen porůznu mezi domácím obyvatelstvem, ponejvíce jako vrchnosti nad lidem poddaným a pak v městech. Hledíme-li toliko k uselému obyvatelstvu městskému bez vojska, úřednictva a duchovenstva, nabyla rázu nejvíce tureckého středistě správy a města při hlavních liniích dopravních, jako Sofia, Kystendil, Skopje, Plovdiv, nově (1485) založený Tatar-Pazardžik, Vidin, Pleven, Trnovo a j. V některých se stali křesťané na konec (do počátku 19. století) jen nepatrnou menšinou.

Mimo Turky uselá přišli na poloostrov i turečtí kočovní pastýři, kteří setrvali při tom způsobu života, jakému zvykli v Malé Asii. Byli to Juzuci čili Konjari (od města Konie = Ikonium). Stěhovali se se svými stády na poloostrov po menších skupinách hned za prvních výbojů tureckých a rozšířili se postupně do 16. století po vší jižní Thrakii a Makedonii. V zimě se drživali blíž k moři Egejskému, kde mivali své vesnice, na léto zaváděli svá stáda na svahy hor rhodopských, Perin-planiny, Osogova i hor sousedních a soupeřili tam s domácími Vlchy. Časem přicházeli i dále na sever až do Zábalkání. Rolnickému obyvatelstvu bylo mnoho snášeti od nezvaných těch hostů, na některých místech prý přestupoval lid k islamu jenom proto, aby proti nim docházel lepší ochrany od tureckých úřadů. Jiný potulný lid, který se za panství tureckého rozhostil na poloostrově, byli Cikáni. První z nich tam přišli arci dříve nežli Turci, neboť se už r. 1370 zjevují

na Valašsku. Pokud zůstali na půdě turecké a neodešli do zemí západních, přijali většinou islam, ač jen povrchně.

Všechny jiné přesuny, jež se udály za dlouhé doby panství tureckého v národopisném stavu poloostrova, měly význam nepoměrně menší proti přílivu nového cizího živlu osmanského. Pastýřských Rumunů se většina vystěhovala už dříve za Dunaj; ostatek se dály jenom drobné změny národopisné stěhování a přesídlování jednotlivců nebo menších skupin. V městech bulharských se usadilo za pozdějších dob mnoho Řeků, kteří tam přicházeli jednak za obchodem, jednak pro počtení správy církevní. Jako obchodníci se usazovali v některých městech také makedonští Rumuni, španělští Židé a později též Arméni. Tatarské osady ve východních krajích bulharských založili vystěhovalci z Krymu teprve v 18. století.

V státním životě tureckém neměl rozdíl národnosti nijakého významu, rozhodovala toliko různost víry. Mohamedáni jakéhokoli původu a jazyka požívali stejných práv jako rození Osmané; mezi poddanými neměl žádný národ přednosti ani postavení výhodnějšího než jiný. Řády, jimiž Turci upravili právní poměry ráje, omezovaly její volnost ve všem životě veřejném. Křesťané směli sice bez překážky vyznávati svou víru, ale tak, aby nepohoršovali mohamedánů; směli míti jen malé, nevzhledné kostely bez věží, nesměli užívati zvonů aniž konati průvody nebo jiné veřejné slavnosti církevní. Nesměli bydleti v nádherných, na zevnějšek vyzdobených domech aniž choditi lépe oblečení než mohamedáni. Mimo dům musili vystupovati prostě a chovati se k muslimům uctivě. Nositi zbraně jim bylo přísně zakázáno.

Ale horší než všechna tato vnějšková omezení osobní svobody byly zvláštní, toliko jinověrcům ukládané dávky, které na ně uvalil stát vedle jiných povinností poddaných. Jednou z nich byl harač (starším názvem džizja), daň z hlavy, kterou platili všichni jinověrci (křesťané i židé) bez rozdílu původu, stavu a povolání, jestliže od ní nebyli výslovně osvobozeni. Ukládala se jim podle zásady platné již v staré říši arabské za to, že je stát jako nevěřící vůbec trpěl na svém území, a měla v sobě cosi potupného. Ženatí platili průměrně po 1 stříbrném dukátu, svobodní půl dukátu. Věkově byla ohraničena šestnáctým a sedmdesátým rokem, ale později bývala vybírána i od mladších; neplatili ji toliko mrzáci a lidé práce neschopní. Ještě hůře než harač tížila křesťanské obyvatelstvo druhá daň, vybíraná jen od nevěřících, a to byla daň z krve, totiž odvody mládeže k vojsku.

Turecké vojsko bylo s počátku jenom jízdné, skládajíc se z lenních rytířů (spahiů) a nepravidelných čet akindžijů; teprve

v 15. století bylo doplněno také stálou pěchotou, janičáry (str. 233). Nečetné zprvu ty sbory, složené z otroků a křesťanských zajatců obrácených na víru mohamedánskou, staly se od dob Mohameda II. jádrem branné moci turecké a prosluly zejména za slavných výprav Sulejmana II. jako strašní a neodolatelní protivníci vojsk křesťanských. A tito janičáři byli původem křesťané z poloostrova balkánského. Na doplňování jejich sborů (ort) byla v 15. století zavedena zvláštní soustava odvodní, jež byla snad nejhorší metlou pro jižní Slovany, vysávající jejich nejlepší síly životní. Každých pět let se dostávaly do křesťanských krajů vojenské komise a odváděly, nedbajíc křiku a nářku obyvatelstva, nejzdravější, nejkrásnější a nejnadanější chlapce ve věku 10—12 let. Rok co rok přicházelo tak na 2000 hochů z různých končin říše do Cařihradu, kde je potom vychovávali v duchu přísně tureckém a mohamedánském, až se z nich stali horliví a nadšení bojovníci za věc sultánovu. Nejnadanější byli bráni do úřadů, ostatní se stávali vojáky buď v tělesné strážci sultánské, většina v plucích janičářských. Křesťanské obyvatelstvo pocíťovalo nesmírně těžkou daň z krve, jež hubila jako dravá mūra jeho životní sílu; jednotlivci i celé obce hleděly vykupovati bohatými dary a úplatky své děti. Na štěstí pozbylo nelidské to zařízení časem svého ostří. Vysoký plat a velké výsady, jimž se janičáři těšili, byly příčinou, že se mezi ně hlásilo dosti křesťanských i tureckých mladíků dobrovolně; turecké rodiny pozorující, jak se mnozí z poturčených hochů dostávají až k nejvyšším hodnostem, usilovaly čím dál tím hojněji o přijetí vlastních dětí do jejich škol. Nucené odvody se staly zbytečnými a byly r. 1638 zrušeny.

Ostatek vyplývaly právní poměry poddaných národů z vnitřně politických řádů, na nichž byla vybudována říše osmanská. Byl to stát ovládaný absolutní mocí panovnickou. Sultán čili padišah byl neomezeným pánem života i majetku svých poddaných jsa vázán toliko předpisy koranu; Selim I. přijal r. 1517 po dobytí Egypta též hodnost kalifa a stal se tak i nejvyšší duchovní hlavou (imamem) svého lidu. Správa říše měla ráz vojenský. V čele jednotlivých oblastí, jež se rozsahem rovnaly celým státům, stáli místodržitelé, beglerbegové; jim byli podřízeni správcové krajín neboli sandžaků, sandžakbegové. Území poloostrova balkánského mimo Cařihrad, Recko a Bosnu náleželo pod moc beglerbega rumelského, který sídlil od konce 15. století v Sofii; název vzešel z Rum-ili, jak Turci původně zvali říši byzantskou (= římskou). Ze 726 sandžaků podřízených tenkrát beglerbegovi sofijskému ležely buď cele nebo zčásti na území národa bulharského Silištria, Ni-

kopol a Vidin v Podunají sahající na jih až za Balkán, pak Sofia, Kystendil (k němuž patřila Vranja, Veles, Štip, Melnik, Radomir), Skopje (s Bitoljí, Prilepem, Kosturem), Ochrid (s územím většinou v Albanii), Solun a v Thrakii Viza i Kyrkilisa. Sandžakbegové měli v svých obvodech velitelství vojenské i správu občanskou, moc policejní a vrchní dozor nad pořádkem i bezpečností; náležela jim také péče o řádné placení daní a jiných dávek, jakož i o provádění soudních rozsudků. Sandžakbegům byli podřízeni v menších okrscích subašové. Soudnictví náleželo zvláštním úředníkům, jejichž název byl kadi. Za pozdějších dob se měnilo správní rozdělení říše tím směrem, že správcové sandžaků se stávali samostatnými paši, podřízenými přímo sultánovi, jako zase někteří subašové nabývali hodnosti sandžakbegů.

Právní postavení domácího křesťanského obyvatelstva v provinciích tureckých nebylo všude stejné. Nežůstalo jen při rozdílech mezi pozůstatky staré šlechty, pokud se vůbec udržela, a lidem poddaným, mezi městy a venkovem; ani selský lid nepostihl všude stejný osud. Většina sedláků se octla v poddanství tureckých vrchností, jak tomu bylo ostatně již v staré říši bulharské a všude jinde v Evropě té doby; panství turecké tu přineslo jen výměnu pánů. Ale poměry a závazky poddaného lidu byly upraveny rozličně podle toho, v jakém držení byl statek. Právo turecké rozeznávalo majetek korunní (chas), zboží věnované účelům náboženským a dobročinným (vakuf), úděly lenní a konečně statky soukromé. Základem všech právních poměrů majetkových byl popis veškeré půdy, jakési zemské desky (kütük), jež založil Mohamed II.

Největší díl půdy a s ní i poddaného obyvatelstva, zejména na jihu, se dostal hned po dobytí země v držení sultánských lenníků, kteří zaujali místo dřívějšího boljarstva. Lenníci ti sloužili ve vojsku jako jezdcí (spahiové), jejich povinností bylo dostavovati se na zavolání do pole buď sami nebo s družinou několika vyzbrojených jezdců, jejichž počet se řídil velikostí léna. Rozeznávala se léna větší (ziamet; lenník slul zaim), z nichž se cenil důchod na 20—100.000 asper, a léna menší s důchodem nižším než 20.000 asper, jež slula timar. Z timaru, jehož výnos činil aspoň 3000 asper, byl už držitel povinen stavěti mimo sebe ještě jednoho jezdce, z výnosnějších lén na každých 5000 asper o jednoho jezdce více. Léna se propůjčovala vždy zvláštní listinou, beratem vydaným od sultána, a to ne dědičně, nýbrž doživotně; toliko nejdrobnější léna přidělovali beglerbegové. Držitelé menších lén si mohli osvědčenou statečností vysloužit postup na uprázdněná léna větší; za prvních dob bývalo vůbec zvykem, že i synové zaimů dostávali

pro začátek jen drobnější léna a nabývali teprve časem za osobní zásluhy statků lepších. Lenníci byli původně povinni bydlet v obvodu svých lén na hradech (kulách) nebo dvorcích, ale povinnost ta se nezachovávala přísně a spahiové se počali brzy usazovati také v městech.

Na druhém místě co do rozlohy byly statky korunní, rozsáhlé někdy kusy půdy ležící nejvíce v okolí měst a středisk správních. Důchody z nich plynuly jednak přímo do pokladny sultánovy, jednak bývaly prikazovány členům rodiny panovnícké, dvorským úředníkům, beglerbegům i správcům sandžaků. V zemích bulharských měl sultán rozsáhlé statky na př. v okolí Sofie, Trnova, Kratova, Skopje, Velesu, v Rhodopě, Ryle a j. Podnes připomínají některé osady svým jménem Chaskóji, že byly majetkem sultánovým (chas). Časem se ovšem dostalo mnoho z těch statků sultánskými dary a jinými cestami v majetek soukromý. Ze zboží zádušního (vakuf) se vydržovaly mešity, džamie, školy, nemocnice a jiné náboženské nebo dobročinné ústavy; důchody z některých vsí byly určeny přímo na vydržování náboženských nadání v Mekce a Medině. K vakufům založeným hned po dobytí země přibývala zbožná nadání učiněná dary a odkazy ze soukromého majetku vladařů nebo jiných statkářů tak, že výnos určitého statku plynul buď zcela nebo aspoň zčásti na nějaký účel náboženský nebo dobročinný. Půdy, jež byla po příchodu Turků ponechána v majetku soukromém anebo v něj přešla, bylo v poměru k celku nemnoho. Byly to většinou jen drobné statky, jež buď zůstaly přízní dobyvatelů původním vlastníkům — na severu arci až do 17. století dosti četným (str. 256) — anebo se časem dostaly v dědičný majetek Turků. Mohamedáni platili z takové půdy státu toliko desátek v přírodninách, křesťanským statkářům se však ukládala daň, jež činila více než osminu, někdy až i polovici ročního výnosu.

Poddaný lid na všech těch statech byl povinen odváděti své vrchnosti určité dávky podobně jako v zemích západních. Hlavní z nich byl desátek z obilí, ježž platili i mohamedáni na statku usedlí; křesťanům byly mimo to přikázány i dávky z dobytka, ovoce, zeleniny, ryb, medu, vosku a j. Závazky ty netížily zprvu poddané přílišně; hůře bylo později, když spahiové a soukromí vlastníci půdy počali břemena zvyšovati, žádajíc někde až i třetinu polního výnosu a potahující místy poddané neprávem také k pracím robotným. Věc ta doléhala na sedláky tím krutěji, že poddaní na statech lesních a soukromých byli stíženi ještě i jinými závazky, od nichž lid usedlý na zboží korunním a vakufech byl osvobozen, a to závazky, které jim ukládal stát.

Věcné povinnosti, jež stát turecký vymáhal od svých poddaných, byly jako jinde jednak daně a nucené dodávky, jednak úkony pracovní. Daně se rozeznávaly řádné, ježž byly buď všeobecné nebo místní pro vlastní potřeby určitého sandžaku, a mimořádné za války, nouze a pohrom živelních. Daně ty se platily, pokud šlo o majetek lenní a velmi často i soukromý, nenáležel-li statkářům křesťanským, jenom z půdy osazené lidem poddaným jako té doby i na západě; jinak řečeno, platili je toliko sedláci. K daním se pak družily rozmanité velmi tíživé povinnosti jiné, jako byly zemské roboty při stavbě cest, mostů, státních budov, při mýcení lesů, budování hrází a vodovodů, pak příprave a dodávky píce, potravin a jiných potřeb za průchodu vojska, povinnost poskytovat zdarma byt a zaopatření státním úředníkům i jejich průvodu na cestách a j. Panství turecké tu arci nepřineslo nic nového; břemena toho druhu byl lid zvyklý nésti odedávna.

Poddaní na statech korunních a vakufech byli ode všech těchto dávek a služebností osvobozeni, ba neplatili ani harače a nepodléhali povinnosti odvodní; měli jen závazky vyplývající ze soukromoprávního poměru k vrchnosti. Zvláštní fermány, vydávané na jejich ochranu, je prohlašovaly za osobně svobodné, zapovídaly od nich výslovně vymáhati harač a jiné daně státní nebo místní, potahovati je k zemským robotám a vkládati na ně jakákoli břemena. Úřednictvo i vojsko bylo povinno se k nim chovati šetrně a vystříhati se proti nim všech přehmatů. Avšak poddaní na těchto statech nebyli jediní, kteří se těšili postavení tak výhodnému. Vedle nich měly některé osady nebo skupiny jednotlivců zaručeny dědičně podobné výhody za to, že jim byly trvale přikázány zvláštní povinnosti vojenské nebo úkony pracovní.

Z křesťanů, kteří požívali takových výhod za povinnosti vojenské, jsou nejznámější vojníci. Byl to jakýsi druh milice zřízené na podporu pravidelného vojska. Vzor a původ vojníků jakož i jiných podobných sborů miličních sluší hledati v starých vojenských rádech bulharských, byzantských a srbských, které přenechávaly strážní službu na pomezí, podél cest a průsmyků jisté části obyvatelstva místního, nadané za to určitými pozemky a všelijakými výsadami. Do vojenství tureckého zavedl takové sbory, složené z venkovského obyvatelstva, již Murad I., zajistil v r. 1373, když Turci dobývali horských končin v Rhodopě, Srředné gøre a Balkánu, obyvatelům některých míst volné držení majetku a určité výhody, když mu budou nápomocni v boji. Tak vznikly první osady vojnické; později byly zřizovány nové i jinde, kde se potřeba ukázala. Obyvatelé takových míst provázeli Turky na výpra-

vách vojenských jako jízdni kopinici, jsouce ozbrojeni krátkými sudlicemi; táhli před vojskem, aby zabírali místa vhodná pro tábořiště, starali se o zásobování, vodili sultánské koně, konali služby strážní a účastnili se, bylo-li třeba, též bitev na méně významných místech šiku. Měli i svého vlastního náčelníka, který slul džeribaši. Za své služby měli dědičně přikázané pozemky (baštiny), z nichž neplatili daní, a byli mimo to osvobozeni od harače, od robot zemských i všech jiných povinností ukládaných poddaným křesťanským. Z chovu dobytka odváděl vojník desátek jen tehdy, měl-li více než 100 ovcí. Měl-li však mimo baštinu ještě jiný pozemek, platil z něho dávky jako jiní vesničané.

Takové vojnické vsi (vojniški sela) jsou známy v Srředné hoře (Panagjurište, Koprivštica), na úpatí Balkánu (Žeravna u Kotle), u Jambolu (Kargona a Vojnik), u Šumna (Smjadovo a Idžik), u Prěslavě (Vardun), na Jantře (Bjala), v okolí Sofie, Trnova a Lovče, v Trnsku (Znepole), v Rhodopě (Čepino) a j. Později (už v 16. století) vojenský ráz vojníků čím dál tím více mizel. Konali při vojsku jen práce služebné, upravovali cesty, sháněli píci pro koně, pomáhali při pracích opevňovacích — až jim na konec zůstala jenom služba v sultánských konírnách; záležela v tom, že chodili každý rok v zástupech do Cařihradu, páslí tam po 4 měsíce koně sultánů a vezírů, zásobovali stáje píci a účastnili se prací v palácových zahradách; na jednotlivce připadalo konati tu službu každý třetí rok.

Kromě vojníků bylo ještě několik jiných druhů podobné milice křesťanské. Martolosi (armatolové) byly vojenské čety, vyzbrojené po způsobu tureckém, jež měly úkol poněkud podobný dnešnímu četnictvu. Konali vojensko-policejní hlídky v pevnostech, při hranicích a při průsmycích, doprovázeli úřední transporty; za války obstarávali službu strážní a výzvědnou. Ve službě se střídali ob půl roku a dostávali za tu dobu plat. Byli osobně svobodni, neplatili harače, a jejich baštiny byly prosty všech břemen. Zavedl je Murad II. (1421—1451). Nejčetněji se připomínají v Řecku; na území bulharském jsou o nich zmínky ve Vidínsku a pak mezi Veselem a Prilepem (ves Martolosi). R. 1721 byli zčásti zrušeni a jejich služba byla přikázána derbendžijům. Derbendžiji (derbent = průsmyk), zřízení již za Murada I., konali hlídky při průsmycích podél hlavních cest (na př. mezi Sofií a Plovdivem a místy v horách balkánských a v sev. Makedonii); za války sloužili při vojsku jako martolosi. Byli osvobozeni od daní, robot a jiných břemen a jenom ze svých baštin odváděli desátek. Derbendžijům se podobali povinnostmi i postavením Kurudžiji, jimž náležela strážní služba na horách a v lesích proti lupičům a požárům.

Polovojenský ráz měli také menzildžiji, kteří dodávali koně i potřebnou píci pro dopravu poštovní a provázeli, bylo-li třeba, důležitější poštovní transporty, — a sokolníci (dogandžiji; dogan = sokol), kteří měli povinnost dodávat do Cařihradu evičené sokoly, provázeti sultána i vysoké úředníky na lov v svých končinách a obstarávat při vojsku ptačí poštu. Byli osobně svobodni, jejich baštiny byly prosty všech robot a břemen státních, neplatili harače, jiné daně jen výjimečně. Podnes připomínají jména některých vsí (Doganica v Kystendilsku, Doganovo v okolí Sofie a Tatar-Pazardžiku, Sokolarci u Kočan), že tam sídlívali sokolníci.

Podobné výhody jako tyto a některé jiné družiny vojenské i policejní měli vesničané — buď jednotlivě nebo celé osady — kteří se zabývali zvláštními pracemi veřejné důležitosti. Takoví byli na př. kůprudžiji, kteří měli hlídati mosty, udržovati je v pořádku a nepropouštěti podezřelých osob, — kaikčiani, strážci brodů a zároveň převozníci, jimž dal výsadní postavení Mohamed II., — rudači (madendžiji), kteří pátrali v rudných okresech po rudách, dobývali jich a odváděli nařizený podíl z výtěžku, — uhlíři (kümürdžiji), kteří dodávali dřevěné uhlí a dříví do státních budov a lázní a konali také některé práce v lesích, — vodaři (češmedžiji), kteří udržovali v pořádku vodovody zřízené na pitnou a lázeňskou vodu, — čerachovi, zedničtí mistři, kteří budovali hradiště, kasárny a řídili technické práce vojenské (jsou dosvědčeni na př. v okolí Samokova, Kystendilu, Brezniku, Znepolje, Pirotu) — pěstitelé rýže (čaltikčiji) na rýžových polích — lodivodové a plavci, kteří konali strážní a bezpečnostní službu na pobřeží mořském a dunajském. Všichni byli osobně svobodni, měli své baštiny jako plný majetek, neplatili zásadně harače, aniž byli povinni stavěti mládež k odvodům, byli osvobozeni od všech robot a služebností občanských i vojenských a z části — po čas služby třebas i úplně — také od státních daní. Sultánské fermany je chránily proti všem přehmatům úředním a proti vymáhání jakýchkoli služeb nebo dávek mimo ty, jimiž byli povinni.

Více nežli na venkově se změnilo za doby turecké v městech, arci ne rázem. Většinu měst stihly za nešťastných bojů s Turky těžké pohromy, mnoho domácího lidu bylo pobito nebo se rozprchlo. Když se poměry uklidnily, oživovala se sice i města novým ruchem, ale nejlepší čtvrti a nejkrásnější budovy zabrali pro sebe přistěhovalci turečtí a proměnili také hlavní kostely v mešity. Měla ovšem ještě v polovici 15. století i větší města podle zpráv cestovatelů ráz křesťanský, naplňovala se však čím dál tím více Turky, až se domácí obyvatelstvo octlo v menšině. Podrobnosti těch změn unikají našemu poznání.

Turečtí měšťané se zabývali jako křesťanští hojně řemesly, zejména koželužství se dostalo cele do jejich rukou, ale obchodu se mnoho nevěnovali, vyjímajíc leda obchod s otroky. Křesťanští měšťané byli právně svobodní, ale podléhali povinnosti platiti kromě jiných daní, ukládaných i mohamedánům, ještě harač a podrobovati se odvodům mládeže. Mimo to je tížila různá věčná břemena podobná těm, jež Turci uvalovali na lid venkovský, jako povinnost nucených dodávek pro vojsko a povinnost ubytovací; k tomu se družily uvedené už zápovědi týkající se vystupování na veřejnost. Jenom některým jednotlivcům, velkoobchodníkům nebo větším podnikatelům průmyslovým, se dostávalo výjimečně, když si získali zásluhy o stát výhodnými dodávkami nebo jinak, zvláštními beraty práv vyhrazených ostatek toliko mohamedánům; směli na př. jezdit na osedlaném koni, nádherněji se šatiti, dávat se provázeti na cestách sluhy, nositi šavli a pod. Obyčejný měšťan se takového přepychu nesměl odvážiti.

Na první místo mezi městy bulharskými se povznesla Sofia, jež byla od 15. století sídlem beglerbega a mimo to, pro svou výhodnou polohu při hlavní cestě říšské, prvním obchodním městem v nitru poloostrova. Okolo r. 1640 prý měla na 18.000 domů. Turků tam nežilo ještě v první polovině 15. století mnoho, ale v 17. století měla už Sofia ráz úplně turecký; mimoto se tam nastěhovalo v 16. století mnoho španělských židů. Zevnějšek města byl v poměru k jeho velikosti a významu nevzhledný, domy z velké části dřevěné. Chrám sv. Sofie, který dal městu nové jméno, proměnili Turci v džamiji. Někdejší hlavní město Trnovo, krutě postižené pohromou roku 1393, pozbylo významu politického, zůstávalo však důležitým střediskem obchodním; kromě toho tam rozkvetlo hedvábnictví. V 17. století bylo z polovice turecké, z polovice křesťanské, ale mezi křesťany bylo tehdy už mnoho Řeků, kteří obývali také v blízké rozsáhlé a bohaté vesnici Arbanasi, jež byla jakýmsi kupeckým předměstím Trnova; přistěhovali prý se tam spolu s jistým počtem Albánců z Epiru.

Mnohem hlouběji než Trnovo pokleslo starší hlavní město Prěslav; v 17. století tam byla jenom nepatrná osada. Místo ní se povznesl nedaleký Šumen, kam přenesl své sídlo i metro-polita. Šumen měl za pozdějších válek s Rusy též značný význam vojenský a byl proměněn v pevnost, na jejíž stavbu se bralo kamení i z polorozbořených zdí přěslavských.

Z ostatních měst měla na severu největší důležitost města podunajská. Mezi nimi vynikal zvláště Vidin jako silná pevnost s četnou posádkou, dále na východ sídla sandžaků Nikopol a Silistra, jež nabyly nemalého významu i jako města obchodní.

Obchodem rozkvetl také nově Rusčuk (připomíná se po prvé r. 1503), který zaujal místo staršího zpustlého Črvenu, a v Dobrudži jižně od ústí dunajského lidnatá obec Babadag. Při Černém moři měla první místo Varna jako živý přístav obchodní, dále do vnitrozemí vyrostla obchodem Provadija (Oveč). Na jih od Balkánu byl ze starých měst bulharských nejdůležitější Plovdiv. Ještě r. 1433 měl obyvatelstvo většinou křesťanské, z velké části ovšem řecké, neboť býval dlouho pod mocí říše byzantské; když se však potom v jeho okolí rozmohlo silnou kolonizací obyvatelstvo osmanské, naplnil se i Plovdiv Turky. R. 1674 prý měl na 40.000 obyvatelů. Na západ od něho vzniklo r. 1485 při cestě do Sofie nové důležité město s obyvatelstvem osmanským Tatar-Pazardžik. Podobně se poturčil Jambol, který kvetl za doby turecké pěstěním ovoce, výrobou houní a chladivých ovocných nápojů, a Boruj, jehož staré jméno vytlačil turecký název Eski-Zagra, přijatý i od Bulharů ve tvaru Stara Zagora. Města při zálivu burgasském, o něž kdysi tolik mezi sebou zápasili Bulhaři a Řekové, ustoupila do pozadí, pročež je o nich z doby turecké málo zpráv; v Anchialu však byly proslulé solnice.

Na západě byl velikým a krásným městem Kystendil, někdejší Velbužd; byl sídlem sandžakbegů a slynul mimoto horkými prameny. Proto se mu také říkalo již za dob bulharských Velbuždska Banja nebo prostě Banja, od 15. století podle vévody Konstantina (str. 242) Konstantinova Banja, z čehož Turci vytvořili jméno Kystendil. Důležitým městem bylo také Skopje, jehož někdejší řecká většina obyvatelstva se změnila v tureckou, v západní Makedonii Veles a Prilep jako města obchodní. Starobylý Ochrid podržel dlouho své čelné místo v organizaci církevní. V dolní Makedonii zastíňoval všechna jiná města Solun, vedle něho kvetl Šer. Bulhaři tam byli ostatně ve větších městech vedle Řeků a Turků zastoupeni jen velmi slabě.

Na zevnějšek nevynikala města bulharská za doby turecké ani úpravností ani čistotou, ale té nebylo konec konců tenkrát ani jinde v Evropě. Novotou byly štíhlé věže minaretů, pak četné lázně, neboť Turci dbali pilně tělesné čistoty, nařizované i koranem, a rozsáhlé i důkladně stavěné chany (karavanseraje), kupecké to dvory se skladišti, krámy a obytnými místnostmi pro cizí kupce. Křesťanské čtvrti se lišily zpravidla od tureckých chudším a neúpravnějším zevnějškem, jak toho ostatně vyžadovaly i zákony turecké.

Ze všeho je viděti, že poddanství turecké nedoléhalo na lid bulharský, pokud přežil pohromy spojené se ztrátou národní samostatnosti, za prvních století tak těžce. Byl ovšem

drobnosti, sklo, papír a jiné vzácnější zboží průmyslové; vyváželi obilí, kůže surové i vydělané, kožišiny, vlnu, koberce, plátno, kovy, vosk a j. Dubrovničtí kupci měli své stálé osady v Skopji a Sofii, mimoto pobývali časem také v Drinopoli, Trnově, Vidině, Nikopoli, Rusčuku, Provadiji, Šumně, Babadagu, Plovdivě a j. V 16. století s nimi začali soupeřit španělští Židé, kteří se usadili v Sofii, Plovdivě, Skopji a později též na jiných místech. Drobný obchod místní měli v rukách nejvíce Řekové, kteří se usazovali za doby turecké hojným počtem i v městech bulharských, jako později také Arméni; na venkově provozovali podomní obchod makedonští Rumuni. Turci sami si nehleděli obchodu, vyjímajíc obchod s otroky.

Cesty, aspoň hlavní dráhy vojenské a obchodní, byly za rozkvětu moci turecké v dobrém stavu, a vláda se starala pilně o bezpečnost na nich. Hlavní linií byla starodávná cesta z Bělehradu do Cařihradu, vedle ní, pokud jde o země bulharské, také dráha z Bělehradu na Solun; od nich se odbočovaly na vhodných místech cesty postranní.

Byl-li stav bulharského lidu pod vládou tureckou po stránce hmotné s počátku dosti příznivý, nelze toho říci o jeho životě duševním. Předchozí vývoj ustrnul, národ odříznutý od ostatního vzdělaného světa mohl nanejvýš jen trávit ze starších zásob a ty byly velmi chudé. Církev, vůdčí činitel v té věci, neměla dosti vnitřní síly, aby se mohla za nepříznivých poměrů vnějších postaviti v čelo dalšího duševního rozvoje, a dostávala se mimoto čím dále tím více do vleku vedení řeckého. Za prvních dob panství tureckého se těšil národ bulharský ještě skoro úplně církevní samostatnosti. Nástupcové Euthymijovi na stolci trnovském, podle jmen neznámí, uznávali sice patriarchu cařihradského za svou vrchní hlavu, ale měli jako „exarchové všeho Bulharska“ podle všeho plnou volnost ve vnitřní správě svého někdejšího obvodu. Na západě trvala pořád v nezkrácené nezávislosti církev ochridská, jejíž rozsah za prvních výbojů tureckých dokonce vzrostl; koncem 14. století se jí podřídila, arci jen zevně, pravoslavná biskupství ve Valašsku a v Moldavsku, a po pádu říše Sracimirovy se dostaly též eparchie vidinská a sofijská, jež byly před tím vytrženy z pravomoci patriarchy trnovského pod duchovní vládu arcibiskupa ochridského, stejně jako později v polovici 15. století i církev srbská.

Poměry se ihned změnily, když Cařihrad padl r. 1453 do rukou tureckých. Všechny obvody pravoslavné církve na poloostrově byl sjednocen pod politickou mocí nových dobyvatelů, a Turci neměli už příčin, aby se stavěli proti snahám patriarchů cařihradských. Mohamed II. zajistil hned po dobytí Caři-

hradu r. 1453 zvláštním fermanem daným patriarchovi Genadiovi všecky výsady, jimž se těšila pravoslavná církev za časů politické samostatnosti, a uznal tím jaksi mlčky jeho nároky na první místo ve světě pravoslavném. Od té doby se nesly snahy patriarchů důsledně k tomu, aby uplatnili svou vrchní moc ve všech končinách panství tureckého. S nejmenším odporem se potkávali ve vlastním Bulharsku; zato byl r. 1557 k jejich nesmírné nelibosti obnoven zásluhou velikého vojína Mehmeda Sokoloviče, rodilého Srba, patriarchát srbský, k jehož obvodu připočteno i západní Bulharsko (Vidin, Sofia, Samokov) a severní Makedonie (Kystendil, Kratovo, Skopje, Stip). Patriarší synod se pokusil již r. 1570 za předsednictví patriarchy Mitrofana III. zrušiti zvláštní postavení církve trnovské, pečské a ochridské, ale vskutku se podařilo provésti to usnesení jen pokud šlo o Trnovo; druzí dva hierarchové si uhájili s pomocí sultánovu svou samostatnost. Arcibiskup trnovský měl potom, ač podržel nadále titul exarchy všeho Bulharska, jenom postavení a pravomoc jiných metropolitů; v 17. století mu byly podřízeny čtyři eparchie (Prěslav, Loveč, Vraca a Črven).

Takovým asi postupem, pokud z nejasných zmínek lze usuzovati, vzala někdejší samostatnost církve trnovské r. 1570 za své. Autokefální arcibiskupství ochridské se potom udrželo spolu s církví pečskou ještě skoro 200 let, ale vnitřní poměry v něm byly neutěšené. Mezi podřízeným duchovenstvem bylo plno pletich a zmatků, jež mívaly za následek časté střídání arcibiskupů, jakož i změny v počtu a rozsahu eparchií. K tomu se družily rostoucí nesnáze finanční; od konce 16. století se vydávali mnozí arcibiskupové na Rus i do západních zemí křesťanských, aby se tam doprošovali peněžité podpory. Tak přišel Gabriel r. 1586 do Moskvy a vypravil roku 1587 dva mnichy k císaři do Prahy a do Říma a jeho nástupce Atanasij (1597—1613) se dožadoval osobně pomoci v Praze (1598) a v Itálii. V 17. století se uvolili někteří, aby došli účinnější podpory na západě, přistoupiti k unii s církví římskou, ale v té věci zůstalo při pouhých slibech.

Turci se nevměšovali o své újmě do vnitřních poměrů církvi pravoslavných, ponechávajíc jim po té stránce plnou samostatnost. Statky církevní byly ovšem kromě skrovných výjimek za doby výbojů rozchváčeny a duchovenstvo se musilo vydržovati z poplatků, jež mu odváděli věřící; ale duchovní moc nad lidem mu zůstala nezkrácena. A tu bylo právě pro národ bulharský nesmírnou škodou, že si neuchránil církevní svéprávnosti; jeho duchovní vedení, školy, výchova lidu, mravní vývoj, slovem veškeren niterný život pravoslavného lidu se dostal postupně pod vliv řecký. Pokud církev trnovská

byla jen zevně podřízena patriarchovi cařihradskému (do r. 1570), nebylo ještě tak zle; ačkoli o osobách arcibiskupů nemáme kromě skrovných výjimek vůbec zpráv, podobá se přece, že to byli většinou Bulhaři, kteří měli porozumění pro potřeby lidu bulharského. Ani v církvi ochridské není celkem pozorovati nějaké zaujatosti proti jazyku slovanskému. Církev ta pozbyla sice už po pádu říše Samuelovy svého původního rázu slovanského a upadla v moc Řeků, ale když v 14. století (okolo r. 1342) dobyli Ochridu a okolních krajin Srbové, ožil tam duch slovanský opět k nové síle a uplatňoval se i za doby turecké; dovídáme se na př., že arcibiskup Prochor (okolo r. 1530—1550) dával přepisovati slovanské rukopisy. Teprve v 2. polovici 16. stol. vytlačila řečtina v úředních zápisech zúplna jazyk slovanský, ponechávala mu však volné pole aspoň v bohoslužbě a ve styku s věřícími. Útočněji počal vystupovati vliv řecký v obvodu církve trnovské, jakmile ji Řekové roku 1570 ovládli. Patriarší synod, jemuž náleželo právo obsazovati uprázdněná místa metropolitů, posílal i do krajin bulharských nejraději Řeky, a ti pak podporovali šíření řečtiny v životě církevním i soukromém. V 16. a 17. století snad ještě nelze mluvit o nějakém soustavném, promyšleném a násilném porečťování Bulharů jako později za doby fanariotů, ale rovněž ne o nějaké lásce k jazyku a minulosti bulharské, spíše o jakési povýšené pohrdavosti, z níž se pramenila snaha dopomáhati všude k platnosti řečtině. Ještě nejlépe se udržoval starý duch slovanský při životě v některých kláštřech.

Z velikých kláštřů bulharských trval za doby turecké vlastně jen jediný, Rylský. Byl za bouří spojených s dobýváním země od Turků zcela opuštěn a zpustl, avšak okolo r. 1450 jej obnovili tři boljarští bratři ze vsi Gračanice u Velbuždu a vymohli si r. 1469 na přímluvu sultánky Mary, dcery srbského despoty Jiřího Brankoviće a vdovy po Muradovi II., povolení, aby tam směli přenést z Trnova ostatky Jana Rylského. Tím se stal obnovený klášter, jemuž sultánské fermány zajistily jeho výsady a majetek, jakousi národní svatyní, jež se těšila veliké úctě po všem Bulharsku; byl skutečně skoro jediným místem, kde se udržovaly poměrně nejživěji tradice o slavné minulosti národní. Bohoslužba se tam četla vždy jen slovansky. Kláštery na Athosu, z nichž některé zůstávaly rovněž střediskem literární učenosti slovanské, byly příliš vzdálené, aby mohly přímo působiti na lid, ostatní pak kláštery, jež zbyly na půdě osídlené Bulhary, byly zcela malé, obývané někdy jen od jediného mnicha.

Ostatek jsou dějiny církve bulharské, zejména v někdejších okrsku trnovském, za té doby temné a nelze si tedy učiniti

jasný obraz o jejím mravním i výchovném působení na lid; ale ze všech známek a zmínek je patrné, že je nelze ceniti příliš vysoko. O nějakých snahách o povznesení úrovně kulturní aspoň v těch mezích, jež připouštěla poroba turecká, nenacházíme stopy. Výchova mládeže zůstávala, soudíc podle stavu za časů pozdějších, na stupni nesmírně nepokročilém jak co do rozsahu učiva tak i co do postupu vyučovacího. O vyšších učilištích není zpráv; hlavní místo ve vyučování měly staré školy papské a klášterní, zvané kellie, do nichž chodili většinou jen ti, kdož se chtěli věnovati službě církevní. Duchovní, sami nehrubě vzdělaní, vštěpovali tam žákům znalost azbuky a církevních knih, totiž učili je odříkávati ty knihy z paměti. Činnost literární se zastavila nadobro, nanejvýš že se přepracovávala díla starší a přepisovaly staré rukopisy. A poměry se ještě zhoršily, když po r. 1570 rostl mezi vyšším duchovenstvem počet Řeků, kteří neměli většinou pro národní život bulharský než pohrdání.

Jedné zásluhy nelze ovšem církvi pravoslavné upříti, že totiž udržela v záplavě islamu lid při rodné víře a zachránila mu tím duchovní spojitost s jeho národní a slovanskou minulostí. Za prvních výbojů tureckých přijalo sice dosti boljarů i měšťanů islam, aby si zajistili své statky a snad i životy, a také později opouštěli někteří Bulhaři zděděnou víru pravoslavnou a poturčovali se, než to byly jen výjimky z pravidla.¹⁾ Hromadnějším přestupem k islamu se odcizilo víře křesťanské jen nemnoho obcí a krajů, ale ty nepozbyly aspoň své bulharské národnosti. Byly to jednak skupiny osad v horách rhodopských a v nesouvislém pásmu sahajícím odtud na západ do Makedonie až ke Kosturu, Prespě a Ditře, jednak některé vsi v okolí Plevna, Lovče a Rahova. Mohamedánským těm Bulharům, kteří setrvali při islamu až do časů dnešních, se dostalo jména Pomáci, jehož původ není jasný. Kdy přijali islam, není bezpečně známo. Jenom o vojnické rhodopské osadě Čepině se zachovala paměť v starém zápise, že se poturčila, aby se uchránila od zloby popuzeného na ni velikého vezíra Mohameda Köprili (1656—1661). O jiných se praví, že přestoupily již za sultánů Bajazida II. (1481—1512) a Selima I. (1512—1520). Podle všeho se rozšířil islam mezi Pomáky postupně v 16. a 17. století. Že se nerozšířil z hor rhodopských dále na sever, je patrné zásluhou kláštera rylského.

¹⁾ Naproti tomu se zase honosí církev pravoslavná mučedníky, kteří položili život za víru křesťanskou. Nejznámější jsou sv. „Jiří Nový“, mladý zlatnický učeň z Kratova, umučený v Sofii 11. února 1515, a sv. Nikola sofijský, obuvník z epirské Janiny, jež Turci zahubili 17. května 1555, rovněž v Sofii.

Z křesťanských vyznání vystoupila jako soupeř starého pravoslavní mezi Bulhary víra katolická, arci s úspěchem nevalným. Prvním jejím střediskem bylo hornické město Čiporovci, kde saští horníci (str. 173) zůstali katolíky, i když se časem poslovanili; za doby turecké se těšili výsadám zajištěným obyvatelstvu hornickému (str. 269) v jakési samosprávě pod vlastním „vojvodou“. Mimo ně se přiznávali k víře katolické toliko cizinci, Vlaši a Dubrovčané usedlí v kupeckých koloniích městských. Usilovnější práce o rozšíření katolické víry na poloostrově se počala koncem 16. století a souvisela s tehdejšími politickými plány mocností západních, jež chtěly podvrátití moc tureckou s pomocí jejich křesťanských poddaných. Ninský biskup Petr Cedulinus, jmenovaný apoštolským visitátorem pro země balkánské, povolal k misijní práci v zemích bulharských bosenské františkány. Východištěm jejich činnosti se stalo právě město Čiporovci; tam se usadil františkán Petr z Tuzly, jmenovaný od papeže Klimenta VIII. (1592—1605) arcibiskupem sofijským. Práce mezi obyvatelstvem pravoslavným neslibovala mnoho zdaru, soustředili tedy františkánští misionáři svou pozornost na pozůstalé osady paulikianů a bogomilů. Z jejich zpráv se dovidáme dosti zajímavého o životě tehdejších přivrženců těchto sekt a můžeme odtud také leccos usuzovati o jejich životě za časů starších.

Zbytky paulikianů a bogomilů žily tenkrát ještě kolem Plovdiva a pak v osadách roztroušených pruhem od Plovdiva až k Nikopoli. Kdy a jak vymizeli ostatní jejich souvěrci — neboť zmínky o nich za dob předtureckých ukazují, že byli kdysi v Bulharsku zastoupeni počtem mnohem větším — nelze říci. Mnozí z nich přijali nejspíše islam. Vláda turecká jim ponechávala jako jiným křesťanům plnou volnost náboženskou. Na počátku 17. století neměli už biskupů, měli však kněze ustanovené od věřících podáním berly, kteří žehnali pokrmy a nápoje, posvěcovali sňatky a přijímali nové věřící do obcí, dotýkajíc se jich na čtyřech místech hlavy svíčkou. Při slavnostech se oddávali v modlitebnách veselí, hodům i tanci. Ostatek zachovávali posty a světili neděli a jiné svátky. Kříž a obrazy měli v nenávisti a vytýkali pravoslavným, že jsou modláři. Měli četné starobylé rukopisy spisů novozákonních, ale znalost čtení a písma nebyla u nich, jak se zdá, valně rozšířena. Ze všeho je patrno, že tito „paulikiani“ žili už životem značně odchylným od původního ducha své nauky.¹⁾

¹⁾ Pro zajímavost připomínám, že se zvěst o balkánských paulikianech dostala okolo r. 1500 i k nám do Čech. V bratrském rkp. musejní knihovny pražské V F. 41. fol. 11b čte se podle upozornění prof. Vojtěcha Sokola toto: „Item Tůma pisaf. latiník dobrý a trochu též lékař.“ (zemřel r. 1502).

Hluboce zakořeněná nenávist, jež dělila bogomily od jejich pravoslavných soukmenovců, byla příčinou, že poprávali dosti ochotně sluchu misionářům katolickým, kteří jim ostatně vycházeli hodně vstříc, chovajíc se šetrně k jejich zděděným tradicím. Biskup Petr († 1623) zahájil svou práci ve vsi Pětikladencích u Nikopole a kázal pak i v jiných osadách na Nikopolsku a Plovdivsku. Přese všechny překážky, jež mu kladli v cestu řeční biskupové osočující ho u Turků jako španělského vyzvědače, podařilo se mu brzy získati dosti přivrženců. Další misie přivedly potom bogomily v Podunají ještě v 1. polovici 17. století na víru katolickou. Větší odpor se jevil u paulikianů plovdivských, avšak i tam vymizela do konce 17. století stará víra úsilím katolických misionářů. Duchovenstvo v nových těch obcích katolických bylo potom vydržováno z Říma, bylo však z valné části původu domácího, vychované arci v Římě. Mezi obyvatelstvem pravoslavným neměly katolické misie krom zcela nepatrných výjimek úspěchu.

Vznik obcí katolických a pak kupecké osady Dubrovčanů byly jediné pásky, jež uváděly odlehlé končiny bulharské v jakési skrovné duchovní styky se vzdáleným světem západním. Ostatek žil lid bulharský zcela uzavřen v ovzduší starých tradic kulturních, ovládaném vlivem současné církve řecké, i nemohl odnikud čerpatí podnětů a posil k lepšímu rozvoji duchovnímu, jaký by i za vlády turecké byl do jisté míry možný. Plody staršího domácího písemnictví upadaly v zapomnutí, na novou literaturu nebylo pěstitelů, zvláště když se počali na nejdůležitější místa ve správě církevní dostávatí Řekové. V západní Evropě způsobil rozvoj knihtiskárství, že se i nižší vrstvy obyvatelstva, tedy právě ty, jež tenkrát představovaly národ bulharský, stávaly účastny vyšší vzdělanosti; na poloostrově nemělo, aspoň v zemích bulharských, knihtiskárství příhodné půdy ani potřebné volnosti. Jest sice znám již v 16. století knihtiskař původu bulharského, Jakub Krajkov ze Sofie, který vytiskl r. 1569 kyrilský žaltář a r. 1570 modlitebník, ale ne na půdě domácí, nýbrž v Benátkách; našly-li si jeho tisky cestu do Bulhar, je pochybné. Pro katolické Bulhary vydal r. 1651 biskup Filip Stanislavov

„...ten doma i do jiných zemí procházel jako do Uher a dále, hledaje lidi bojících se boha právě, jakož tak Bratři posílali do jiných krajin i doma v svých zemích, totiž v Čechách a v Moravě. I nalezl ten Tůma nějaké bratři, ješto slouli pavlikanové, pravice se učení míti od svatého Pavla, jichž předkové se křtí, když v nemoci kdo blízek smrti jest, aby po křtu čistý a svatý umřel a beze všech hříchů byl, poněvadž na odpuštění hříchův křest se děje. Kdož pak po křtu z nemoci povstal a zahojil a hříchové se obnovili, a z(v)lášť zákon hřícha svého nenechal, došel psích hodův.“

v Římě modlitby psané písmem kyrilským a jazykem lidovým — je to ostatně první kniha tištěná novobulharsky — ale lid pravoslavný zůstával bez duševní potavy, neboť staré rukopisy, pohřbené namnoze v knihovnách klášterních, nemohly ani zdaleka nahraditi nedostatek nové tvorby. Jedinou duševní vzpruhou a projevem národního citění byly písně národní, v nichž se tenkrát uplatňovala tvůrčí síla lidu bulharského na poli slovesném. Ale za pozdějších bědných dob se tratila i tato tvůrčí síla a zděděné písně, udržované ústním podáním, zůstávaly potom jen vzpomínkou na zašlé časy lepší.

A stejně jako v oboru slovesném se rozhostila smutná pláň i na poli umění výtvarných. Turci byli zásadně proti stavbě nových kostelů a dopouštěli je toliko výjimečně, ještě nejspíše v krajích odlehlejších; rovněž nedovolovali nádhernějších domů soukromých. Vznikly arci i v této době některé, ač počtem velmi skrovné, stavby kostelní a klášterní, na nichž je patrné, že stará umělecká dovednost v Bulharsku nikdy nevymizela. Takové jsou na př. z 15. století kostely v Bološevě u Kystendilu, v Dragalevcích na severozáp. svahu Vitoši, v Poganově v údolí řeky Jerny (v Trnsku), z r. 1604 klášterní kostel v Bačkově na jih od Plovdiva. Jsou to ovšem stavby skrovných rozměrů. Později se stavěly namnoze už jen prosté podélné síňky bez křížových kupolí a bez sloupů; tak v Banjanech u Skopje (r. 1549), v Trnově (kostel sv. Jiří z r. 1616), v bohaté osadě Arbanasech a j. Značnou cenu uměleckou mají nástěnné malby v Pogarově (z r. 1500), v Bačkově i v kostele sv. Jiří v Trnově. Ale celkem jsou umělejší památky z těch dob nesmírně vzácné; o nějakém pokroku nebo snad o zárodkujícím vlivu umění západního nemohlo v Bulharsku pod vládou tureckou býti řeči. Národu zbývalo jediné, aby si hleděl uchrániti staré památky, ohlodávané zubem času, jako pozůstatek lepší minulosti.

Poskytuje tedy duševní život lidu bulharského za té doby obraz velmi neradostný. Národ porobený nemohl rozvíjeti své schopnosti, jak jeho vlastní zájem vyžadoval, jeho kulturní pokrok se nadobro zastavil. Ale při tom mu zbývala přece jen útěcha, že hmotné poměry, v nichž žil, nejsou tak zlé. V té věci si nemohl lid, zbavený arci tříd vzdělaných a politicky neuvědomělý, hrubě stěžovati; po 200 let není slyšeti o nějakých vzpourách aniž o sebemenších projevech nespokojenosti. Bohužel se změnila poměry i tímto směrem, jakmile moc turecká byla zachváčena vnitřním úpadkem. Přišly doby těžké poroby hmotné a s ní i mnohem horší poroby duševní.

Základní rámeček dějinám národa bulharského pod panstvím tureckým dávají dějiny říše turecké. Hlavní díla o nich jsou: Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches* (2. vyd. Pešť 1834—1835; 4 sv.); též *Die Staatsverwaltung des osmanischen Reiches* (Viedeň, 1815—1816), 2 svazky; Obě ta díla jsou namnoze snůšky pramenů orientálních; Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa* (Gotha, 1840—1863; 7 sv. s použitím zpráv cizích diplomatů); Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches* (Gotha 1910 a násl., 5 sv.). Stručnější dílo napsal Jonquiére, *Histoire de l'empire Ottoman depuis les origines jusqu'à nos jours* (Paříž 1914, 2 sv.). — Pro vnitřní poměry jsou nad jiné důležité Jirečkovy Cesty po Bulharsku (Praha 1888) obsahující všude výhledy do minulosti s použitím místních zpráv, paměti a památek i cestopisů západních. O těchto cestopisech srv. Jireček, *Stari patesestvija po B'lgarija ot 15—18 vjek* (Per. Spis. 3—7), Matković *Putovanja po balk. polnotoku 16. vjeka* (Rad jugosl. akademie, 105, 116); též Šišmanov, *Stari putovanja prež B'lgarija* (Sbornik min. 4). Makušev, *Bolgarija pod tur. vladiceštvom v XV i XVI vjekach* (Žurn. min. nar. prosv. 163). — O privilegovaných třídách Ichčiev, *Materiali za istorijata ni pod turskoto robstvo* (Izv. istor. druž. II. 1906); Ichčiev a Balašev, *Privilegijite turkoto vreme* (Per. Spis. 66); též, *Pozemelnata sobstvennost i vojniškitě baštini na rajata* (Minalo 1909); Ichčiev, *Pozemelnata sobstvennost i vojniškitě baštini v turskoto vreme* (Per. Spis. 66); též, *Pozemelnata sobstvennost v Turcija* (1908). Podrobnosti z místních dějin přináší Ivanov, *Sěverna Makedonija*, *istoričeski izdirvanja* (Sofija 1906) a Iširkov, *Grad Sofia prež 17. vjek* (Sofija 1912). O poměrech církevních Trifonov, *Uništožavaneto za trnovskata patriaršija* (Sbornik min. 22—23); též, *S'edinenieto na Ipekskata patriaršija s Ochrid. archiepiskopija* (Spis. bulh. akad. III. 1912); Miletič, *Iz istorijata na b'lg. katoliška propaganda v 17. v.* (Sofija 1894); též, *Novi dokumenti za minaloto na našite pavlikijani* (Sbornik 21); Milev, *Katoliškata propaganda v B'lgarija prež 17. vjek* (Sofija 1914), *Fermendžin, Acta ecclesiae Bulgariae 1565—1799* (Mon. hist. Slav. mer., Záhřeb 1887); *O korespondenci arciebiskupů ochridských Balašev v Per. Spis., 55—56.*

14. Zhoršená poroba za úpadku moci turecké v 17. a 18. století.

Nárys vnějšího rozmachu a úpadku říše turecké v 17. a 18. století. — Vnitřní rozklad Turecka. — Útisky Spahiů. — První pokusy křesťanského obyvatelstva o vzpouru. — Lžišišman. — Agitace Theodora Baliny a arcibiskupa Dionysije u křesťanských států. — Marko Bondin. — Bulhař za válek císaře Leopolda I. — Pohroma Čiporovců. — Války Karla VI. — Nová úprava harače. — Útisk venkova. — Zhoubný vliv církve řecké. — Fanarioté. — Hajduci. — Naděje v pomoc Ruska. — Jiří Křižaníc. — Války Kateřiny II. — Balkánská politika Kateřiny II.

Vrcholem moci a rozpětí říše turecké bylo století šestnácté, zvláště doba slavného sultána Sulejmana II. (1520—1566). Tenkrát ovládala mimo rozsáhlé državy v Asii a v Africe celý poloostrov balkánský s výjimkou toliko pobřeží dalmatského, a krom toho větší díl země uherské až k úpatí severozápadních Karpat, jakož i severní břehy Černého moře; tam žili ovšem Tataři pod vládou vlastních chánů jenom ve volném poddanském poměru k Cařihradu, podobně bylo i Valaško, Moldavsko a Sedmihradsko poddáno sultánovi toliko nepřímo pod vládou poplatných knížat domácích. Veliký rozsah a vojenská síla říše učinily konec představě kdysi v křesťanské Evropě velmi rozšířené o pomíjivosti panství osmanských dobytých a možnosti vyvrátiti je nějakou křížovou výpravou; nezbyvalo než pohlížeti nadále na Turecko jako na stát pevně založený a rovnocenný mocnostem křesťanským.

Avšak po smrti Sulejmanově se počínají pořád hojněji jevití příznaky nenáhlého úpadku, jež bylo na zevnějšek nejpatrněji pozorovati v tom, že se nepřetržitý dříve vzrůst říše turecké zastavil. Válka vedená v letech 1593—1606 s císařem Rudolfem II. skončila mírem, který stanovil pevně poměr a meze obojích držav; poplatek, posílaný ročně z Vídně do Cařihradu, přestal. Obrát rozhodný nastal potom koncem 17. století. Za války, již počal za sultána Mohameda IV. (1648—1687) veliký vezír Kara Mustafa r. 1683 proti císaři Leopoldovi I., přivalila se vojska turecká ještě jednou až do Rakous

a přivedla císaře do svrchované tísně, ale těžká porážka před Vídní zlomila jejich útočnou sílu a císař i jeho spojenci — Polsko, Benáťčané, později také Rusko — přinutili po 16letém válčení sultána k míru v Karlovcích, jimž se mimo jiné ústupky vzdal všeho území v Uhrách kromě banátu temešského. Brzo potom následovala nová nešťastná válka s monarchií habsburskou (1716—1718). Mírem v Požarevci se posunuly hranice obou říší až na sám poloostrov balkánský; císař získal mimo banát temešský ještě také pruh podél Sávy, severní Srbsko a ve Valašsku někdejší banát Severinský. Krajiny ležící na poloostrově se sice vrátily po válce vedené v l. 1737—1739 s císařem a s Ruskem znovu pod moc sultánovu, ale Temeško bylo trvale ztraceno; hranici říše na té straně se staly opět Dunaj a Sáva.

Od té doby nemělo Turecko už sil na rázný postup zahraniční, naopak mělo dosti starostí s obranou toho, co mu z dřívějšíka náleželo. Zároveň se mu zjevil na severu, kde se před tím utkávalo se zesláblou říší polskou, nový nepřítel ve zmohutnělé říši ruské. Carevna Kateřina II. (1762—1796) se již zanášela úmyslem zničit nadobro zchátralou moc osmanskou; a třeba se jí to nepodařilo, utrpělo Turecko ve dvou válkách s Rusy (1768—1774 a 1787—1792) velmi těžké rány a pozbylo svého panství na severním pobřeží Černého moře. Ostatní Evropa počala opět pohlížeti na říši osmanskou jako na budovu zralou k pádu a mezi národy balkánskými se mohly ujímati naděje na nedaleké osvobození.

Tento zhruba nastíněný běh věcí vnějších měl své pozadí v hlubokém rozvratu všeho vnitřního ústrojí mohutné kdysi říše, který byl vlastní příčinou všech nezdarů vojenských i politických. A obojí ten pokles, vnější i vnitřní, měl vážné účinky též na osudy národa bulharského.

Pokud bylo Turecko státem silným a spořádaným, nemohli si jeho křesťanští poddaní hrubě naříkati leda na to, že žili pod vládou lidu kmenově i nábožensky cizího. Ale za úpadku moci turecké se jejich poměry podstatně zhoršily. Stát turecký byl založen na výboji; byla to, aspoň na poloostrově balkánském, nadvláda nečetné privilegované vrstvy podmanitelů nad mnohem četnějšími porobenci, kteří byli jiného původu, jiné kultury, jiných mravů a hlavně jiné víry. Stát takový mohl zdárně prospívat jenom potud, pokud vnitřní řády, na nichž byl vybudován, trvaly v pevné síle. Avšak už od druhé polovice 16. století je pozorovati, jak do státního ústrojí vnikají nepořádky a zahníždují se v něm se zarážející rychlostí. Nákaza šla, jak bývá obvyčejně, shora. Veliké bohatství plynoucí do Cařihradu z kořisti, dávek poddaných a z poplatků,

jimiž si cizí státy musily vykupovati mír s Turky, zkazilo prosté kdysi mravy Osmanů, zejména tříd výše postavených. Vyšší i nižší úřady se naplnily množstvím cizích dobrodruhů. Řeků, Slovanů, Albánců, Italů, Francouzů a j., kteří neměli jiného cíle než dojít za cenu přestoupení k islamu moci a bohatství, a dostávali se namnoze pokoutnými cestičkami až k nejvyšším hodnostem. Sultánský dvůr se stal sídlem bujně požívající a přepychu, úkladů a pletich.

Nemírný shon po penězích zachvátil všechny, kdož měli příležitost se přiblížit k nějakému zdroji moci, hamižná úplatnost se rozhostila v úřadech i ve vojsku. Léna, udělovaná kdysi za osvědčenou statečnost, dostávala se přízní harémových a dvorských stvůr v držení osob nevojenských, spahiové se vyhýbali službě v poli, jedni se z ní hleděli úplatky nebo jinými podloudnými cestami vymknouti úplně, jiní se dostavovali neochotně, špatně vyzbrojeni a s neúplným počtem povinných jezdců. Sultánové byli brzy nuceni doplňovati jejich sbory jízdu placenou. Ještě horší rozklad nastal ve vojsku janičárském. Od té doby, co odvody křesťanské mládeže byly zrušeny, staly se sbory janičárské útlukem četných domácích i cizích dobrodruhů, jež tam vábil vysoký plat a rozsáhlé výsady. Kázeň hynula, což se jevílo i v tom, že mnoho janičářů bylo ženatých, statečnosti ubývalo, zato sebevědomí rostlo. Janičáři si dovolovali všelijaké výtržnosti, neposlouchali úředních nařízení, ba stavěli se nezřídka na odpor i samým sultánům. A jak upadala branná moc říše, tak jí ubývalo i síly finanční. Říšské finance přicházely špatným hospodařením, neřádů při odvádění daní a zpronevěrami do nejhoršího neřádu; v pokladně sultánské nebývalo často peněz ani na nejnnutnější výdaje; vláda si vypomáhala zvyšováním daní a zlehčováním mince.

Je zřejmo, že zhoubné následky takového rozvratu všech vnitřních řádů odnášeli nejhůře ti, kdož se měli nejméně možností brániti, tedy porobené obyvatelstvo křesťanské. Největší díl poddaného venkovského lidu v Bulharsku žil na statcích lenních a soukromých. Spahiové se stávali při vyličeném stavu věci čím dál tím více venkovskými statkáři, kteří hleděli udržeti přikázaná léna trvale svým rodinám. Už na počátku 17. století bylo v úředních soupisech lenních vinou podloudného zadávání lén tolik zmatků, že nebylo možno vésti právní poměry a závazky všude v patrnosti. Spahiové nakládali s lény jako s úplným majetkem, léna se drobila mezi dědice na menší a menší; a poněvadž zároveň potřeby vrchností z touhy po bohatství a pohodlném životě rostly, uvalovány na poddané zvýšené dávky a břemena. Čím menší bylo léno, tím více

z něho hleděl držitel vydržeti. A stejně si počínali i majetníci statků soukromých. Mezi nejhorší utiskovatele bulharského lidu náleželi členové rodiny tatarských Gerajovců, vládnoucí na Krymu, kteří se dostali do Turecka jako rukojmí nebo uprchlíci a nabyli v 17. století četných statků u St. Zagory, ve Vrbici (na východ od Kotle), v okolí Jambolu a Karnobadu. Lid je nazýval sultány. Sedláci na těch statcích jim musili platiti netoliko desátky a jiné povinné dávky vrchnostenské, nýbrž konali jim i těžké roboty, obdělávali zdarma jejich pozemky a pásli jim dobytek, při čemž zakoušeli od tatarských zřízců gerajovských všech možných násilností. Gerajovci sami se dopouštěli na poddaných četných přehmatů a svévolí, proti nimž obyvatelstvo bylo naprosto bezmocné.

Ani ta část obyvatelstva, která požívala podle starých zařízení všelijakých výsad, jako byli poddaní na statcích sultánských a vakufech a lid zavázaný k určitým povinnostem (str. 262), neušlo následkům postupujícího rozkladu státního ústrojí, jejich výsady byly přese všechny fermány, vydávané opětovně na jejich ochranu, porušovány. Begové i nižší zřízcenci si vůbec navykali nedbati zákonů ani sultánských příkazů, když jim nebyly vhod. Úředníci se dostávali velmi často na svá místa drahými úplatky, i hleděli z nich potom vytěžiti co nejvíce, vydírali kde mohli, nešetříce práva ani spravedlnosti. Všechna břemena a povinnosti byly samy o sobě nesitelné, ale veřejní činovníci z nich činili často pravou trýzeň. Zvyšování státních daní — na př. harač vybírán už od dětí — tížilo obyvatelstvo hodně zle, ale ještě hůře na ně doléhal způsob jejich vybírání, totiž pronájem, který byl pramenem nesčetných zlořádů a útisků. Za starších časů se mohl křesťan dovolati proti přehmatům úřední ochrany ano vésti stížnost k samému sultánovi, za doby úpadku bylo marno se dožadovati spravedlnosti moci zákona, zbývala nanejvýš možnost upláceti úředníky a soudce bohatými dary.

Zatím co se poměry křesťanských poddaných takto horšily, zanášely nešťastné války na severu jeviště bojů opět blíže k hranicím bulharským, a národ bulharský se dostával v svých starých sídlech v přímý styk s brannou mocí monarchie habsburské a jejich spojenců. Tím nabýval zároveň i významu v tehdejších rozpočtech politických a ty se mu ovšem zdály přinášeti blízké osvobození. Po smrti Sulejmana II. a zvláště po veliké námořní porážce, již Benátčané a Španělé připravili Turkům u Lepanta (1571), zavládla v západní Evropě nálada velmi důvěřivá. Oživly znova naděje na zbourání říše turecké, přeplaté zprávy o nespokojenosti utiskovaných křesťanů, kteří prý jsou odhodláni povstati při prvním větším nárazu ze ze-

vnějška k boji za obnovu své svobody, docházely u nepřátel Turecka ochotného sluchu. Papežský dvůr učinil poloostrov balkánský cílem rozsáhlé propagandy katolické (str. 275), císař, Benáťčané, Španělsko i Polsko doufali najíti v nespokojeném a nábožensky podníceném obyvatelstvu křesťanském vydatnou oporu pro své cíle politické. Popudy od nich vycházející se potkávaly s větším ohlasem u Srbů, u nichž národní vědomí bylo živeno styky se soukmenovci v Chorvatsku a v Dalmácii; avšak ani v Bulharsku nezůstaly lákavé výzvy a poukazy na důraznou pomoc cizích „osvoboditelů“ bez účinku, neboť tam nastalo právě na konci 16. století vinou rostoucího úpadku státní moci po smrti rázného vezíra Mehmeda Sokoloviče († 1579) obecné zhoršení poměrů. Rychlé střídání úředníků, přehmaty a násilnosti občanských i vojenských činitelů, vyděračnost a nenasytné zvyšování povinných dávek, zlořády ve správě a svévolnosti vojska se rozmohly za krátkou poměrně dobou tou měrou, že nezvykle týrané obyvatelstvo popřávalo ochotně sluchu cizím podněcovatelům. Byli to zvláště dubrovničtí kupci Pavel Gjorgjić a Petr Soskočević, kteří se od r. 1580 pokoušeli připravit v zemi půdu pro nastávající válku křesťanstva s islamem.

Očekávaný okamžik se přiblížil, když se Turecko dostalo r. 1593 do války s císařem Rudolffem II. Papež Kliment VIII. (1592—1605) a mocnosti křesťanské se tenkrát zanášely velikým plánem podvrátiti nadobro moc Turecka spolkem všech států křesťanských za účinné podpory domácích porobenců tureckých. Vytvořiti pevný spolek křesťanských mocností proti Turkům nebylo ovšem při protichůdnosti jejich zájmů tak lehké, nicméně bylo pro císaře již velkým prospěchem, že se pro tu myšlenku dali získati některá knížata poplatných států tureckých, sedmihradský vévoda Sigmund Bátorý, valašský kníže Michal a moldavský Aron. Pro zamýšlený postup do zemí ležících na jih od Dunaje a obydlených Bulhary byla zvláště důležitá účast obou rumunských knížat, jakožto vládců zemí příbuzných Bulharům netoliko věrou, nýbrž zčásti i jazykem. Neboť ve Valašsku i v Moldavsku byla tenkrát slovanština rázu bulharského řečí státní, stejně jako církevní; mluvilo se jí u dvorů, vydávaly se v ní listiny veřejné i soukromé a možno říci, že obě knížectví měla, ač obyvatelstvo bylo většinou rumunské, na zevnějšek ráz bulharský. Bylo to jakoby pokračování někdejšího carství bulharského.

Jakmile přišla na podzim r. 1594 do Valašska pomoc sedmihradská, pozdvihl se kníže Michal a jal se dobývatí pevností podunajských; za ním přešel i kníže Sigmund přes zamrzlý Dunaj a rozehnal u Rušěku vojsko turecké. Spojenci

vzali Chrsovo, Silistrii, Tutrakan, Svišťov, Nikopol, Orěchovo a jiná místa, některé jejich oddíly zabíhaly daleko do země; tak vyplenil bulharský vojvoda Baba Novak Pleven, jehož velitelem byl poturčený Bulhar Michal bey; jiný voj napadl dokonce Sofii. Pod dojmem těchto událostí vybuchlo ve východním Podunají připravované odbojné hnutí národní v otevřenou vzpuru. Důvěra, že se přiblížil okamžik osvobození, byla tak mocná, že se v čelo chystaného podniku a přípravného jednání postavil sám arcibiskup trnovský, Řek Dionysij Rallis, a s ním i biskupové šumenský, ruščucký, lovečský; duši odboje i prostředníkem a pojičkem s válečícími mocnostmi byl statkář z okolí Nikopole Theodor Balina. Střediskem vzpoury, k níž první úspěchy spojenců daly podnět, bylo Trnovo; vedle něho se účastnila města Varna, Provadije, Šumen, Ruščuk. Konečným cílem byla obnova starého státu bulharského. V Trnově byl také již prohlášen císařem Šišman, prý potomek poslední dynastie bulharské. Vzbouřenci vyjednávali netoliko se Sig-mundem, nýbrž vypravili tajně posly i k císaři do Prahy, aby jim poskytl pomoc vojenskou.

Ale vzpoura trpěla nedostatkem zbraní a pevné organizace, a co bylo ještě horší, pokroky obou severních spojenců brzy uvázly. V létě r. 1595 přitáhl veliký vezír Sinan paša se silným vojskem a přemohl snadno všechn odboj, který bez vydatné cizí pomoci nemohl míti zřadu, načež vytiskl valašské a sedmihradské vojsko ze země a přešel k útoku na Valašsko. Šišman se zachránil na Rus, povstala města i kraje zakusily krutého řádění janičárů; mnoho lidu uprchlo za Dunaj. Podunajské kraje trpěly ještě i potom válkou. Michal splatil Turkům zpustošení Valašska tím, že r. 1596 dal svými četami vypáliti Pleven a Babadag, r. 1598 vpadl znovu za Dunaj, porazil tam Turky u Nikopole, poplenil krajinu až k Svišťovu, Plevnu a Vrace a odvedl odtud několik tisíc vystěhovalců do Valašska.

Vzpoura ve východním Podunají r. 1595, první to větší pokus Bulharů o obnovu někdejší samostatnosti, skončila tedy nešťastně a přinesla národu jen těžké škody. Vyšla sice z podnětu cizího, ale ukazuje přece, že v uhněteném národě se živě cítila touha po osvobození a že národ bulharský měl tehdy ještě dosti silnou třídu výše postavenou, která se mu neváhala v příhodném okamžiku postaviti v čelo. Byli to jednak přední zástupcové církve pravoslavné, jednak i zámožnější statkáři a některá města; je viděti, že v těchto vrstvách bylo tenkrát ještě dosti křesťanských uvědomělých Bulharů. Zdá se arci, že právě rok 1595 jim přinesl ve východním Podunají velikou pohromu. Podrobnosti o potrestání

vzpourey jsou sice neznámy, ale potomní stav těch krajín ukazuje, že tam živel bulharský byl vážně oslaben, k čemuž arci přispělo i vystěhování značného množství uprchlíků. Je dosti možné, že vláda turecká se sama starala o osídlení těch končin lidem osmanským, aby si je po zkušenostech z r. 1595 lépe zabezpečila. Za pozdějších časů měli už na východě převahu Turci.

Je nasnadě, že smutný konec prvního pokusu schladil na dlouho chuť ke všem nebezpečným podnikům politickým. Vzbuzené naděje na osvobození pomocí křesťanských států západních ovšem neutuchly. Dovídáme se, že Todro Balina, jemuž návrat do vlasti byl zavřen, se dožadoval roku 1597 s Gjorgićem v Praze u císaře Rudolfa II. pomoci pro své krajany, že trnovský arcibiskup Dionysij cestoval na podzim r. 1605 s nějakým posláním císařovým na Rus, že ochridský patriarcha Atanasij (1597—1615) přišel roku 1598 do Prahy a meškal před tím i potom v různých městech italských, aby vedle proseb o peněžitou podporu vyjednával s císařem, vládou španělskou a papežem o politické plány na prospěch křesťanů balkánských. Podobné, ještě živější styky se západem pěstovali teč duchovní i světští náčelníci Srbů. Ale západní mocnosti měly příliš protichůdné zájmy, aby mohly ohrozití svorným postupem moc tureckou, třeba že se octla na počátku 17. století vnitřními nepořádky v úpadku. Smělá myšlenka, o niž usiloval papež Kliment VIII., zůstala pouhým plánem. Habsburská monarchie zanechala všech větších podniků, když Turecko povolilo císaři Matějovi r. 1615 výhodnou smlouvu, podle níž jezovité dostali právo zakládati si v říši sultánově domy a kostely, všem zemím císařovým zaručen volný obchod s Tureckem a císař tam mohl dosazovatí své konsuly.

Cizí vlivy nepřestaly ani potom podněcovati v křesťanském lidu touhy směřující proti vládě turecké. Byla to zvláště katolická propaganda vycházející z Říma, jež pracovala pod záštitou smlouvy z r. 1615 o přilákání probeného lidu na stranu papeže, císaře, Polska a Benáťčanů. Hmotný i mravní úpadek, v němž se právě octla církev caňhradská, byl příčinou, že ani řecké duchovenstvo, jehož mnozí vynikající členové studovali na západě, nebylo neochotno poddávati se vlivu západnímu. V Bulharsku samém byly ústředím všech těch snah nové obce katolické.

Již r. 1630 přišli na dvůr císaře Ferdinanda II. a polského krále Sigmunda III. dva zástupcové katolických Bulharů s prosbou, aby jim dopomohli ke svržení jha osmanského, ale oba panovníci byli tenkrát příliš zaměstnáni vlastními

věcmi — je to doba války 30leté — aby mohli poskytnouti posílům něco jiného než útěšlivá slova a sliby. Lepší naděje se zdály podobným úmyslům otvírati, když po smrti rázného sultána Murada IV. (1623—1640) nastala v Turecku doba bouřlivých zmatků, a říše se zároveň zapletla do dlouhé války s Benáťčany (1614—1669) o ostrov Kretu. Tenkrát vystoupil jako přední pracovník o osvobození své bulharské domoviny katolický duchovní Petr Parčević (asi 1612—1674).

Zajímavý ten muž pocházel z katolické rodiny čiporovické, studoval na ilyrském kolegiu v Loretě a potom v Římě a nabyt tam znamenitého vzdělání; znal mimo mateřský jazyk řecky, latinsky, italsky, naučil se pak i rumunsky a arménsky. Když se vrátil domů, přibral si ho nově jmenovaný (r. 1643) katolický arcibiskup marciano-polský Marko Bondin, který se usadil v moldavském Bakově, za svého spolupracovníka. Zatím vystoupil už Parčević ve spojení s předními zástupci osvobozovacího hnutí v své domovině; nedovídáme se bohužel nic určitějšího o tom do jaké míry hnutí bylo rozvětveno, a kdo se o ně nejvíce zasazovali; ale byli mezi nimi netoliko duchovní katoličtí, nýbrž i pravoslavní. Vůdčí osobnosti se snažily získati za hlavu podniku valašského vojvodu Matěje Basaraba (1627 až 1654), ale ten si vymíňoval, aby se napřed zajistila pomoc polského krále Vladislava IV. Zvolen tedy Parčević, aby se za tím účelem vydal na dvůr polský; odešel spolu s nějakým františkánským mnichem r. 1647 v přestrojení do Polska. Král polský se skutečně zanášel myšlenkou velké války s Turky a dal posílům povzbuzující odpověď, ale domácí polské poměry mu nedovolovaly, aby své záměry uvedl ve skutek. Náčelníci Bulharů pozbývali trpělivosti, a sofijskému katolickému arcibiskupu Petru Deodatovi se je podařilo jen stěží zdržeti od nerozvázného činu. Podle dohody s Basarabem ustanoveno potom dožadovati se pomoci netoliko v Polsku, nýbrž také u císaře a v Benáťkách. Za vyjednavatele zvolili opět Parčeviče; i odebral se r. 1650 nejprve do Polska, potom do Vídně a konečně do Benátek a poukazoval všude horlivě na smutný stav lidu bulharského, jakož i na jeho touhu po samostatnosti a potřebu, aby se ho cizí mocnosti ve svém vlastním zájmu ujaly; ale jeho posláni nemělo ani tentokrát žádoucího úspěchu. Proti králi polskému se vzbouřili právě kozáci pod Chmelnickým (r. 1649), císař se nechtěl pouštětí do války s Turky pro nepříznivý stav svých vlastních zemí, v Benáťkách pak se dostalo Parčevičovi hojně povzbuzujících slov, ale žádné určité připovědi.

Zmar nadějí na cizí pomoc se počítával v Bulharsku tím trapněji, že se zároveň poměry křesťanského lidu vnitřními

nepořádky, nekázní úřednictva a janičárů pořád horšily. Vůdcové hnutí nepřestávali doufat v příznivý obrat za hranicemi a připravovali se na okamžik rozhodného zápasu. Parčevič, jmenovaný r. 1656 jako nástupce Bondinův arcibiskupem marciánopolským, získal zatím pro tu myšlenku trnovského arcibiskupa Kyrila, ochridského Gabriela a knížata obou zemí rumunských; spolčenci se dohodli, že budou připravovati horlivou agitaci mezi lidem půdu pro všeobecné povstání a dožadovati se neúnavně podpory za hranicemi. Parčevič se za tím účelem odebral r. 1656 znovu do Vídně, ale opět nadarmo. Císař sice ujišťoval jako dříve spiklence svou přízni, ale ve příčině skutečného vojenského zakročení odkazoval na dobu pozdější.

Zklamání, jehož se Parčevičovi dostalo ve Vídni, nebylo ničím proti tomu, co se zatím stalo neočekávaně v Bullarsku. V Cařihradě strhl na sebe r. 1656 veškerou moc nový veliký vezír Mohamed Köprili, stařec železné ráznosti, a ten se jal ihned zaváděti tvrdou pěsti pořádek v rozervaných vnitřních poměrech tureckých. Přípravy, jež se daly v Bulharsku na vyvrácení panství tureckého, nezůstaly utajeny jeho nedůvěřivému zraku; podle některých známek lze souditi, že ho na stopu spiknutí uvedlo řecké duchovenstvo v Cařihradě z nezávislosti proti šíření katolického vlivu na poloostrově. Rozhněvaný vezír ztrestal nelítostně chystaný pokus převratu; mnoho účastníků zaplatilo svůj podíl na věci ukrutnou smrtí, naděje na osvobození vzaly rázem smutný konec. Podrobnosti ovšem neznáme. Parčevič nemoha se vrátiti do svého arcibiskupství přijal za úkol vésti císařské poselstvo k Chmelnickému (1657); potom žil ve Vídni a na Moravě a mohl se teprve r. 1668 odebrati do Bakova. Jeho další působení se týká už jen dějin moldavských. V Bulharsku mělo zmařené úsilí o politický převrat za následek rozsáhlé pronásledování podezřelých, jehož podrobnosti však jsou zahaleny v temno. Mnohé osady, které se těšily postavení výsadnima, pozbyly svých předností, vojníci zbavení asi tenkrát práva nositi zbraň a konali potom při vojsku jen práce služebné. S tímto pronásledováním souvisí patrně i vynucené poturčení vojnické vsi Čepina.

Ze zpráv, jež máme po ruce o těchto více méně nezralých a předčasných pokusech o svržení jha tureckého na poloostrově, nevysvitá jasné, jak dalece byly rozšířeny v Bulharsku, a jakou oporu měly v širších vrstvách obyvatelstva. Že hlavním jejich ohniskem byly obce katolické, je najevě. Jest také možno, že ještě i tenkrát žili v některých, zejména západních krajích severního Bulharska svobodní křesťanští statkáři, potomci to staré šlechty domácí, u nichž myšlenka pozdvižení došla ohlasu a kteří pak následky nezdaru byli nejhůře postiženi, podobně

jako se stalo r. 1595 na východě. Buď jak buď, doba, v níž Parčevič a jeho stejně smýšlející druhové osnovali své osvobozovací plány, založené na součinnosti katolické Evropy, byla nejméně příznivá pro pokusy takové; příhodnější chvíle by byly mohly přijíti za časů velikých porážek tureckých na konci 17. století.

Mocný postup císařských vojsk za války vedené v letech 1683—1699 zasáhl panství turecké na samém poloostrově balkánském. Zvěsti o tureckých porážkách na bojištích uherských vzbudily nové naděje nejen u Srbů, nýbrž i v končinách západního Bulharska. Také tentokrát se vzhopili k činu především Bulhaři katoličtí; město Čiporovci se stalo ohniskem odboje. Když r. 1688 princ Max Emanuel bavorský oblehl Bělehrad, pozdvihli se Čiporovčané k boji pod vedením Jiřího Pejačeviče a Bogdana Marinova a vyzývali také obyvatelstvo sousedních krajů, Pirotska, Vidinska a Kystendilska, k povstání. Ale vzpoura vybuchla předčasně. Zatím co oba vůdcové pomáhali se svým lidem dobývati Bělehradu, který potom 6. září r. 1688 skutečně padl, vrhli se janičáři na bezbranné Čiporovce a zničili je do základů. Obyvatelé, pokud unikli jejich řádění, se vystěhovali do Valašska a do Sedmihrad, kdež se časem porumunštili.

Nicméně se zdálo, že tentokrát skutečně dojde k vyvrácení panství tureckého aspoň na severu poloostrova. Vrchní vojevůdce císařský, markrabí Ludvík Badenský, vtrhl r. 1689 do Pomoraví, porazil 24. září Turky u Niše, obsadil Niš a dobyl pak 14. října i důležitého Vidina. Zatím postoupila císařská vojska na půdě srbské až na Kosovo pole a dobyla potom i Skopje. Ale v zápětí nastal zásluhou velkého vezíra Mustafy Köprili obrat. Ještě r. 1690 byla špatně vedená vojska císařská vytlačena ze všeho území na jih od Dunaje, 29. srpna padl Vidin, 9. září Niš a 8. října i Bělehrad opět do rukou tureckých. Následky zmařených nadějí pocítili více Srbové než Bulhaři, kteří se přidávali k nepřátelům Turecka jen výjimečně. Chování vůdců a vojsk císařských nebylo takové, aby v nich mohlo probuditi horoucí touhu po vládě katolického císaře.

Následující válka, kterou Turecko vedlo s monarchií habsburskou, přenesla skutečné hranice obou říší až na sám poloostrov balkánský. Mírem v Požarevci (1718) odstoupili Turci císaři banát temešský, Malé Valašsko, dolní Pomoraví na západ od Timoku a úzký pruh při Sávě. Bulhaři se dostali do přímého sousedství s hlavním tehdy nepřítelem Turecka, ale není pozorovati, že by byly u nich odtud vycházely nějaké naděje nebo pokusy osvobozovací. Zkušenosti, které zatím učinili pod vládou císařskou Srbové, kteří přešli r. 1690 na půdu

uherskou, zpupnost a úplatnost císařského úřednictva, svévole vojsk a hlavně neomalené nucení k víře katolické, jež na konec dohánělo Srby hromadně k zpětnému ubíhání pod panství turecké — vše to bylo špatným lakadlem pro ostatní pravoslavné křesťany v Turecku. Jedině katolíci doufali najít šťastnější domov pod vládou stejné víry; r. 1726 se vystěhovalo mnoho rodin do habsburské části Valašska, kde se usadili v Rymniku, Krajově a Bradičcích.

Ani nová válka, kterou Karel VI. začal ve spolku s Ruskem r. 1737, nerozpoutala nějakého účinného hnutí mezi Bulhary. Že se jakési pokusy o to staly, tomu by mohla nasvědčovat zpráva, že samokovský biskup Symeon byl r. 1737 od Turků v Sofii oběšen, neudává se však, proč. Válka ta dopadla ostatně pro Turecko šťastně. Na počátku dobyl sice generál Seckendorf Niše, Khevenhiller táhl na Vidin. Ale mezi vojevůdci nebylo shody; Khevenhiller si počínal liknavě a neobratně, dobývání Vidina se nezdařilo, až Turci přešli k útoku. Ještě téhož roku opanovali Piroť i Niš a měli otevřenou cestu na Bělehrad. Výsledkem dalšího válčení byl r. 1739 mír v Bělehradě, jímž Turci získali země ztracené r. 1718 mimo Banát nazpět. Katolíci Bulhaři usazení v Malém Valašsku se odstěhovali většinou do Banátu, kde potomci jejich podnes žijí v několika osadách.

Účinná přízeň, kterou křesťanství poddaní Turecka, zejména Srbové, projevovali za veliké války na konci 17. století nepříteli, a vzpoury, o něž se při té příležitosti pokoušeli, mohly býti státníkům tureckým vážnou připomínkou, že by rája neměla býti nesnesitelným útlakem doháněna k zoufalství, a že by bylo dobře se postarati o zlepšení jejího postavení. Ale taková náprava poměrů byla při všem ostatním vnitřním rozvratu říše věci, na niž schopnosti vůdčích osobností v Cařihradě nestačily, i kdyby se o ni byli chtěli vážně zasaditi. Jediný Mustafa Köprili se pokusil jako veliký vezír (1689 až 1691) odkliditi v souvislosti s jinými opravami aspoň nejhorší zlořády. Nová úprava harače měla arci na zřeteli zájem po přednosti fiskální; všichni, kdož tou daní byli povinni, měli býti rozděleni podle majetnosti ve tři třídy, z nichž první uložen jeden, druhé dva, třetí tři dukáty, a nikdo neměl býti osvobozen, koho nevyjímalý sultánské fermány; zato však bylo zapověděno ráju vydírati a ukládati jí neoprávněná břemena, jakož se také neměly klásti zbytečné překážky stavbě nových a opravě starých kostelů. Vojsku nařídil Mustafa, aby všechny rekvisice, k nimž nebyli obyvatelé výslovně zavázáni, platilo hotovými, a trestal olupování sedláků až i smrtí. Ale úřadování tohoto vezíra, poutané ostatně především událostmi válečnými, mělo jen krátké trvání; padl již v srpnu

r. 1691 u Slankamene, a jeho nařízení ve prospěch ráje vešla rychle v zapomnutí.

Smrti Mustafovou přestaly na dlouho všechny nápravné pokusy ve prospěch ráje. V 18. století se naopak postavení křesťanů napařádkem horšilo. Pokusy vzpour a projevy přízně, jež poddaní sem tam přinášeli postupujícím vojskům mocností křesťanských, popudily všechnu veřejnost osmanskou k nelitostným odvetám a zbavovaly ji citu i pro pouhou spravedlnost. Zápovědi, jež omezovaly vnější život křesťanů, byly zotřeny. Křesťané nesměli pod těžkými tresty přechovávat zbraní, ba ani nožů v domácnostech potřebných, nesměli v městech jezdit na koních, směli bydlet jen v nevzhledných domech a nositi toliko nuzný šat. K mohamedánům se musili chovati nanejvýš uctivě; potkal-li křesťan jedoucí na koni Turka, musil sestoupiti a pokloniti se mu; podobně byli všichni křesťané povinni vzdávat mimojducím Turkům úctu povstáním. Žádný křesťan nebyl bezpečěn svým majetkem. Vrchnosti i úředníci pokládali za své dobré právo bráti od nich, co se jim líbilo, a dávali si od nich splácejí svou přízeň, ba i úkony úřadem přikázané, tučnými dary. Ženy i dívky křesťanské nebo i krásní chlapani byli napařádkem vydáni nebezpečí únosu do harémů tureckých. U soudů nemělo svědectví křesťanovo právní platnosti, stížnosti na přehmaty úředních osob se pojímaly jako přečin proti moci státní. Slovem, na místě dřívějších ztenčených sice, ale přece jen pevně zachovávaných práv, nastoupila namnoze zvůle, proti níž nebylo nikde ochrany. A projevil-li křesťan sebe menší nespokojenost, byl vydán krutým, nezřídka přímo nelidským trestům.

Sluší po pravdě přiznati, že poměry nebyly obecně vždycky a všude tak zlé. Národ turecký nepozbyl v svém jádru nikdy smyslu pro právo a spravedlnost ani proti nevěřícím, a prostý, mravně nezkažený Turek nevyhledával nikdy, nebyl-li popuzen, příležitosti, aby zkracoval třebas i opovrženého ďaura v tom, co mu právem náleželo. Máme-li zření k poměrům, v nichž žil poddaný lid na venkově, tedy většina lidu bulharského, nemůžeme je, nehledíc k zjevům a případům, které ukazují už předem ráz značné výjimečnosti, ani v 18. století nazvati povšechně horšími, nežli byl stav poddaných sedláků v některých státech křesťanských, třeba i v Čechách až do oprav Josefa II. Je jistě příznačné, že sedláci rumunští utíkající před nátisky domácích bojarů přebíhali na pravý břeh dunajský a usazovali se tam; nebyloť v Bulharsku robot, které nesmírně tížily poddané ve Valašsku stejně jako v jiných zemích; krom toho se těšily země bulharské po r. 1739 dosti dlouho opět míru se sousedy. Ale proto přece zůstává pravdou, že se

stav lidu bulharského rok od roku horšil, že se případy bezprávného týrání množily.

Nejhorší pohromou bývalo pro každý kraj a každé místo, když tamtudy táhlo vojsko, zvláště vojsko poražené na zpátečním pochodu. Přísná někdejší kázeň v 18. století už dávno pominula ve sborech vojenských. Vojáci, zejména janičáři, řádili všude jako praví loupežníci. Obyvatelé prchali zděšeně do hor a lesů, kdykoli se rozšířila zvěst, že se blíží větší oddíl vojenský. I cizí vyslanci, kteří cestovali s větším průvodem, nalézali na cestě opuštěné vesnice, neboť lid byl zvyklý viděti v každém četnějším oddílu ozbrojeného lidu násilníky, ohrožující jeho životy, čest i jmění. Poměrně větší bezpečnost po této stránce mělo obyvatelstvo městské, neboť před očima úřadů a občanského lidu osmanského nebylo přece jen možno páchat tak pusté výtržnosti jako na odlehlém venkově; proto opouštěli vesničané často svůj majetek a hleděli si najíti bezpečnější útulek v městech. Venkov trpěl ostatně mnoho také od loupežnických rot, jichž počet a smělost za rozvrácených poměrů pořád rostly; klášter rylský zakusil na př. v několika málo letech (r. 1765, 1768 a 1778) trojho vydrancování; posledně byl dokonce vypálen.

A přece bylo všechno to zlo, jež přinesl vnitřní úpadek státu osmanského, poměrně menší než to, čeho národ zakoušel od vlastních souvěrců, totiž od řeckých vrchností církevních. Zkažený stát hubil tělo národa, ale zkažená církev ubíjela ducha. Dějiny pravoslavné církve na poloostrově balkánském v 17.—19. století jsou těsně spjaty s neblaze proslulým jménem fanariotů. Byla to kupecká šlechta řecká bydlící v cařihradské čtvrti u Zlatého rohu zvané Fanar (nebo Fener), jejíž rodiny se povznesly obchodem i najímáním daní a jiných důchodů státních k velikému bohatství a nabyly časem u Porty nemalého vlivu, jednak jako dvorští dragomani (tlumočníci), lékaři a tajemníci, jednak jako bankéři a finančníci. Byla to společnost naprosto mravně zkažená, jejímž jediným cílem bylo bohatství, moc a hmotný zisk; jdouce za takovými cíli, neštítili se fanarioté žádné špatnosti, žádného zločinu. Pruský vyslanec praví o nich v své zprávě r. 1779, že není jazyka dosti bohatého, aby měl názvy pro všechny zločiny, kterých se dopouštějí; pletichy, úklady, pokrytectví, zrada, zpronevěra a hlavně umění ždímatí odevšad peníze se tam pěstují soustavně.

Peníze zjednaly fanariotům u Porty neomezený vliv ve věcech, jež se týkaly vnitřního života křesťanských poddaných, ba vliv ten šel tak daleko, že vláda turecká obsazovala v l. 1711—1822 knížecí stolce valašský a multanský napořád členy jejich rodin. Také obsazování patriarchátu caři-

hradského se octlo úplně v jejich moci a tím i rozhodující vliv ve věcech církevních. Vliv ten, z něhož jim plynul zároveň bohatý zisk hmotný, se ovšem nevztahoval na všechny poloostrov, pokud trvaly samostatné církve ochridská a pečská, a proto bylo v 18. století přední snahou fanariotů, aby vymohli u Porty zrušení obou těch církví a přivtělení jejich obvodů k Cařihradu. S počátku se jejich snahám nedařilo; ještě r. 1737 upadl Jan Ypsilanti, když navrhoval zrušení arcibiskupství ochridského pod záminkou, aby se prý zamezil habsburský vliv na Slované, v podezření, že tak činí právě z návodu habsburského, a potrestán smrtí — ale rozhárané vnitřní poměry v arcibiskupství ochridském pracovaly cařihradským Řekům do rukou. R. 1767 donucen arcibiskup Arsenij, původem Bulhar, odstoupiti, a obvod církve ochridské podřízen přímo Cařihradu, stejně jako rok předtím území církve pečské. Od té doby trvaly obě dřív samostatné církve úředně jen podle jména, vskutku se octl všecken pravoslavný poloostrov pod církevní správou patriarchy cařihradského a tím i pod mocí fanariotů.

Ovládající patriarchát cařihradský měli fanarioté přímo nebo nepřimo v rukou obsazování všech duchovních hodností jemu podřízených od nejvyšších až k nejnižším. Hlavní věc, která při tom rozhodovala, byly peníze. Místo dostal obyčejně ten, kdo za ně nejvíce zaplatil; osobní vlastnosti, vzdělání, mravní hodnota a způsobilost nevážily nic. A tak se dostávali na místa biskupů, igumenů a popů lidé, kteří neměli nejmenšího vzdělání, podlé duše, jimž šlo jenom o dobré zaopatření, a kteří podle toho také hospodařili. Duchovní úkoly spojené s úřadem jim ležely pramálo na srdci; přemnozí nižší duchovní ano i někteří biskupové neuměli ani čísti, ani psáti a znali sotva z paměti nejnnutnější modlitby. Biskupové žili rozmařile, vystupovali na venek se vši možnou nádherou, dávali se na objížďkách po eparchii provázeti četnou družinou, již náleželo věřícím zdarma hostiti; s podřízeným kněžstvem nakládali hrubě, ba často surově. Lid tonul v nevědomosti, ale jeho duchovní pastýři nedbali než o to, aby z něho vydřeli co nejvíce peněz. Patriarcha vymáhal bohaté dávky od biskupů, biskupové od popů a všichni dohromady od věřících. Za všechny úkony bohoslužebné, sňatky, pohřby, rozhršení těžkých hříchů, svěcení a j. se vybíraly nesmírné poplatky, mimoto „dobrovolné“ příspěvky pro patriarchu a biskupa, na stavbu a vydržování kostelů, na opatrování bohoslužebného nářadí, na chudé a pod.; zvláště vysoká taxa byla na rozvod. Nechtěli-li věřící platiti, dal biskup osadu do klatby a zavřel kostel, hroze strašlivými tresty posmrtnými; takové prostředky se při po-

věrečné zbožnosti lidu nikdy nemijely s účinkem. A když nešlo jinak, popudil řecký biskup úplatky a jinými úskoky pašu tureckého, aby přinutil neochotné k povolnosti.

Nelze popírat, že i mezi cařihradskými fanarioty byli mužové vzdělání, kteří byli naplněni ušlechtlejšími snahami, ale ti byli národu bulharskému ještě nebezpečnější nežli jejich hrabiví druhové. Ve vzdělanějších vrstvách řeckých oživily časem vzpomínky na starou slávu předků ducha vlasteneckého, který se nesl myšlenkou obnovy někdejší moci a velikosti národní, ztělesněné v staré říši byzantské. Obháječi těch snah pohlíželi na všechny ostatní národy balkánské s pohrdáním, zcela jako staří jejich předkové na barbary, a pokládali je za pouhý nástroj k povznesení vlastního národa, za lid služebný, který nemá samostatných práv národních, a není než příslušenstvím slavného národa řeckého, s nímž musí na konec splynouti nejen politicky a církevně, nýbrž i jazykově. V jejich snech nesoucích se k budoucí národní velikosti (μεγάλη ιδέα) byla obsažena úplná helenisace poloostrova balkánského a zejména Bulharů, jejichž sídla zabíhala nejdál na jih a stlačovala vlastní území řecké na malou poměrně část poloostrova. Církevní nadvláda Řeků nade vším poloostrovem byla přízniva těm snahám; národ bulharský, neuvědomělý a nevědomý, byl proti nim bez obrany. Jediné školy, které tenkrát prostému Bulharovi byly přístupné, byly starodávné kellie. Vědomosti ovšem, jež si z nich žáci odnášeli, byly pranepatrné, knih, z kterých by Bulhar znalý písma mohl čerpat zprávy o své minulosti, nebylo. Ký div, že lid bulharský nebyl schopen uvědomělého odporu proti snahám církevních vrchností. Bylo-li dříve počítáno církevní prováděno neuvědoměle, namnoze jen ze snahy opatřití vlastním lidem teplá místa v církevní hierarchii, tož počali Řekové v 18. stol. jíti za tím cílem soustavně a promyšleně. Na místo liturgie slovanské zaváděn všude obřad řecký popským školám vnučováno za hlavní úkol vyučování jazyku řeckému, všemu lidu vštěpováno slovem i skutkem přesvědčení, že jedině národ řecký je důstojným představitelem světa pravoslavného a že podstata pravoslaví je nerozlučně spojena s jazykem a duchem řeckým.

A tak se octl národ bulharský v dvojí těžké porobě. Turečtí vládcové ho olupovali o výsledky jeho práce, nedopřávajíce mu, aby se povznesl hmotně, počítělá církev v něm dusila samostatný život duševní. přelévajíc jej do forem řeckých, a obojí proň neměli než opovržení, ústrky a útisky. Všechna ta hmotná i duševní bída působila zhoubně na samu povahu lidu bulharského. Měšťan ani vesničan neměl proti násilnictví tureckých úřadů a hrabivosti řeckých vrchností církevních jiných zbraní

než takových, jaké zbývají porobenému lidu bez vůdců, bez uvědomení a bez možnosti dojiti práva cestou přímou; nemůžná podlizavost, opatrnická vychytralost, úskoky a úplatky. Duchovní moc, která by byla s lidem cítala, mohla při nevířavosti vlády turecké snadno odvracet škodlivé následky poroby hmotné, nabádati lid k mužné vytrvalosti, vlévati mu mravní sílu a vésti jej k plodné práci pro lepší budoucnost; avšak řecká církevní správa jej místo toho pomáhala ještě zotročovati. Národ bulharský neklesl na štěstí nikdy tak hluboko, aby snašel všemuhu bídu své poroby s tupou netečností. Nemohl se ovšem vzepříti jako celek svým utiskovatelům, nemaje vůdců ani vědomí své síly a početnosti ani pomoci ze zevnějška; ale za dob nejhoršího útisku se nacházelo aspoň vždy dosti jednotlivců, kteří dávali přednost svobodě plné strasti a nebezpečí před trpným snášením poroby a násilí; opouštěli své statky a ubíhali do hor a lesů, aby mstili spáchané křivdy v menších četách odbojnických. Řikalo se jim hajduci, u Řeků kleťové. Sdružovali se v čety o 20—30 mužích, jejichž obyčejnou výzbrojí bývala za pozdějších dob (v 19. století) dlouhá puška, pistole, nůž a šavle, a napadali pod vedením zvolených vojvodů turecká bydliště, olupovali je a obyvatele pobíjeli. Mezi hajduky se hlásili ponejvíce lidé, kteří na sebe nějak popudili zlobu tureckých úřadů, nebo přišli vyděračstvím církevních i světských vrchností o majetek, nebo se chtěli vůbec mstiti za utrpené křivdy; nebyli však vzácní ani odvážlivci, kteří se dali na hajductví prostě z touhy po dobrodružném životě.

Bylo cosi romanticky rytířského v životě hajduků. Ačkoli vystupovali proti Turkům nejinak než jako loupežníci, zachovávali mezi sebou přísežnou věrnost a neubližovali nikdy křesťanským svým rodákům, naopak je chránili a mstili křivdy na nich spáchané. Kdo tuto zásadu porušil, upadal v opovržení a býval z družiny vyloučen. Na zimu se družiny hajducké rozcházely, a jednotlivci nalézali útulek u příbuzných nebo známých vesničanů jako prostí příslušníci jejich domácnosti nebo najatí pracovníci; na jaře — o sv. Jiří — nastupovali opět na svou dobrodružnou pout po horách. Těžce přístupné rokliny Balkánu, Rhodopy a jiných hor jim poskytovaly bezpečný útulek. Křesťanské obyvatelstvo se k nim chovalo přátelsky a zaopatřovalo je podle možnosti vším, čeho k živobytí potřebovali. Ostatek byl jejich život plný útrap a nebezpečí. Turecké vojenské hlidky na ně pořádaly pravé štvánice, hajduckým četám bylo nezřídka konati neuvěřitelně daleké pochody, aby ušly zajetí. Běda hajdukovi, byl-li dopaden! Stihl ho strašný trest, obyčejně nabodeni na kůl. Velmi často mstili Turci větší škody způsobené hajduky i na bezbranném obyvatelstvu té které vesnice.

Ale všechny ty krutosti zůstávaly bez účinku. Našlo se vždy dosti odvážných zoufalců, kteří doplňovali jejich družiny a působili úradům nemalé nesnáze, tureckému pak obyvatelstvu strach a hrůzu. Domácí lid si vypravoval s povděkem o jejich odvážných kouscích a lidové pěvci je oslavovali v písních. Smělí vojvodové hajdučtí, jako byli Stražil (na Perin planině), Čjavdar (na Ryle), Vlčan (v Trnovsku), Nanjo (u Raz gradu), Stojan z Trnova (v Makedonii) a četní jiní, nalézali v národní poesii místo vedle Momčila, cáře Jasena, cáře Šišmana a ostatních hrdinů z doby prvních výbojů tureckých.

Vznik a hojné rozšíření hajductva je samo sebou dokladem, že se příznivé poměry, v nichž národ bulharský žil za dnů rozkvětu moci turecké, časem změnily v nesnesitelnou porobu; zračí se v něm jen místní výbuchy dušeného napětí, jimiž si týraný lid ulevoval, bodaje své utiskovatele drobnými ranami, když se jich nemohl zbavit nadobro. Na vzpouře většího rozsahu, na pokus o úplné vybavení z poroby se nedostávalo Bulharům sil ani potřebného uvědomení národního ani prostředků hmotných, a nikdo jim neukazoval cestu, po které by se měli bráti, aby zlepšili své postavení; činitel, který k tomu byl na prvním místě povolán, církev řecká, byl cele proniknut zájmy vlastní podstatě národa nepřátelskými. Ani cizí protivníci Turecka, s nimiž národ bulharský až do té doby přišel do styku, nepřinesli mu pomoci, hledíce toliko těžiti z jeho nespokojenosti pro své vlastní cíle politické.

A přece nebylo Bulharům v tom stavu, do něhož upadli během dlouhých časů, možno očekávat rozhodný obrat svých osudů leda od pomoci vnější. Vlastní práce, vlastní přičinění je mohlo siliti vnitřně a zajistiti jim národní osobitost, ale úplné osvobození politické nemohlo za tehdejších poměrů přijíti než ze zevnějšíka, od mocnosti, která by rozdrtila říši tureckou. Naděje šířené mezi Bulhary katolickými, které slibovaly takovou pomoc od monarchie habsburské a jiných států katolických, dožily se trpkého zklamání. V 18. století budil mimoto i nově oživlý duch řecko-pravoslavný, působící skrze řecké duchovenstvo i na Slovanů balkánské, nechuť k rozpínavosti církve západní; odpor ten se projevil již r. 1656 nepřátelským chováním části řeckého duchovenstva proti osvobozovacím pokusům, jejichž duší byl Parčevič (str. 285). Ale tou dobou počal už na severním obzoru vstupovati do popředí jiný činitel, který k sobě vábil zraky pravoslavných křesťanů, že byl s nimi stejně víry, a to byla říše ruská.

Naděje pravoslavného světa v moc ruskou jsou velmi staré a sahají nazpět vlastně až do neblahých dob úpadku národní samostatnosti. V tehdejší duchovenstvu, jež mělo živé styky

se zeměmi ruskými, se vytvořila představa o Moskvě jako „třetím Římu“, který se postaví v čelo křesťanstva na místo kacírského Říma starého a hynoucího Říma nového (Cařihradu). Naděje ty ovšem potom potuchly pod dojmem celkového stavu Evropy v 16. a 17. století, v němž Rusko hrálo úlohu jen podřízenou a nemohlo zejména zasahovati přímo do zápasů protitureckých. Ale v 17. století počal svět řecký, zvláště ta část, jež se vzpírala rostoucímu vlivu církve římské na východě, opět vzhlížeti na Rusko jako na přirozeného spojence a budoucího obnovitele své samostatnosti. Vynikající duchovní řečtí, přicházejíce na Rus ve věcech církevních, přinášeli od tamtud hojné dary a šířili naděje na podporu politickou. Roku 1657 upadl dokonce cařihradský patriarcha Parthenios u Porty v podezření, že vyjednává s císařem Alexejem o jeho korunovaci na císaře byzantského, a zaplatil je smrtí.

Přátelské styky světa řeckého s Moskvou se zakládaly na společné víře; myšlenka příbuznosti národní, z níž by zvláště slovanští poddaní Turecka byli mohli čerpat naděje na pomoc ruskou, vynořovala se jen velmi zvolna na povrch. První takový hlas, vyzývající cáře ruského, aby se ujal vůdčí úlohy ve světě slovanském, vyšel ze středu jižních Slovanů již v 17. stol. Co při něm zvláště mnoho váží, jest, že to byl hlas Slovana katolického a ozval se v době, kdy jeho krajané očekávali ještě obecné osvobození z poroby turecké od mocností katolických, zejména císaře a Polska. Byl to chorvatský jezovita Jiří Križanić, který přišel r. 1660 do Moskvy. Byv pro podezření z tajných piklů poslán na Sibiř, rozvinul tam své názory hlavně ve spise „Politice“, věnovaném cáři Alexejovi. Križanić tam má na mysli netoliko Slovanů jižní, nýbrž veškeré Slovanstvo a spatřuje, zcela ve smyslu pozdějších buditelů z doby obrozené, v Rusku povolání činitele, jehož úkolem jest pozvednouti ostatní Slovanů z jejich ponížení; arci může Rusko podle jeho mínění splniti ten úkol jenom tenkrát, když se přivine k církvi katolické a osvojí si vzdělanost západní. Ale myšlenky Križanićovy předstihovaly daleko svou dobu a zůstaly dlouho jen ojedinělým projevem vynikajícího jednotlivce. Pokud se týče zejména Slovanů v říši turecké, žilo Rusko v 17. století v poměrech takových, že nemohlo vůbec pomýšlet na veliký zápas proti jejich utiskovatelům. Věcnějšího podkladu tam mohly naděje v jeho pomoc nabýti teprve, když se za Petra Velikého stalo přední velmocí na východě a prorazilo si cestu k moři Černému.

Od doby Petra Velikého (1682—1725) mělo Rusko na politickém obzoru říše turecké totéž místo, které před tím zaujímal slábnoucí říše polská; stalo se vedle panství císařova

hlavní mocí ohrožující její državu na severu. Jeho politika se zprvu ovšem tenkrát nesla jen k opanování severních břehů moře Černého a nedotýkala se přímo zemí poloostrovních. A poněvadž Rusko nešlo za nejbližších nástupců Petrových ani za těmito cíli dosti důrazně, nebylo turecké panství na severu poloostrova po valnou část 18. století vůbec vážně ohroženo. Obrat nastal až za Kateřiny II. (1762—1796); teprve tehdy uzřeli křesťané balkánští, najmé Bulhaři, opět cizí vojska na vlastní půdě a to ponejprv vojska mocností pravoslavné. Ale národ bulharský neměl tenkrát ještě z vítězného postupu zbraní ruských nijakého prospěchu.

Turecko vystoupilo r. 1768 z příčin dosti malicherných vojensky proti Rusku, ale válka sebevědomě začatá měla průběh neslavný. Rusové obsadili po vítězství nad velikým vezírem u Chotina (na Dněstru) obě knížectví podunajská a vnikli do Dobruďže; admirál Orlov zničil turecké loďstvo v zátoce česenské. Další pokroky Rusů se sice zdržely odpořem Pruska, Francie a Anglie a zápletkami polskými, ale r. 1773 překročili Rusové Dunaj u Silistrie a sevřeli po mnohých bojích v Dobruďži vojsko velikého vezíra v Šumně. Porta byla nucena svoliti v míru umluveném v Kjučuk Kajnardži (1774) k vážným ústupkům; vzdala se panství na severním pobřeží Černého moře a přiznala carevně právo zakročovati u sultána přímluvou na prospěch pravoslavných poddaných Turecka. Tak si získalo Rusko v očích pravoslavných křesťanů tureckých postavení ochranné mocnosti; a všechny jejich další naděje se pak obracely k němu.

Ale vskutku byly tenkrát státníkům i veřejnosti ruské poměry na poloostrově zhoľa neznámy. Rusové bojující po prvé na půdě bulharské si neuměli získati přízně národa bulharského, neměli porozumění pro jeho potřeby, touhy a bolesti. Je to nejlépe viděti na plánech, kterými se potom zanášela Kateřina II. v své další politice proti Turecku. Přijala sice z návodu svého milce Potemkina za cíl myšlenku zničiti panství turecké v Evropě, avšak nikoli za účelem osvobození národů slovanských, nýbrž pro obnovu staré říše byzantské. Podle jejích záměrů, pro něž dovedla r. 1782 získati i císaře Josefa II., měl připadnouti, zdaří-li se válka, z oblasti turecké Rusku Krym a území až k Dněstru i některé ostrovy řecké, císaři Bosna a severní Srbsko, z knížectví podunajských a Bessarabie se měl zříditi samostatný stát „dacký“, v ostatku měla býti znova vybudována říše byzantská pod vládou mladšího carevnina vnuka, kterému již také dali na křtu (r. 1779) jméno zakladatele Cařihradu, císaře Konstantina. Je zřejmo, že by uskutečnění takového záměru bylo značilo nenahraditelnou pohromu pro národ bulhar-

ský; byl by se dostal z poroby turecké, která jej sice hubila hmotně, ale neohrožovala jeho národnost, do mnohem horší poroby Řeků, kteří už tenkrát vědomě usilovali o jeho počecení.

Na štěstí neměly fantastické ony plány za té doby naprosto naděje na provedení; jsou jen dokladem, jak málo se tehdy v Rusku vědělo o skutečných poměrech na poloostrově, a jak hluboko v nepamět klesl národ bulharský, když ho i přední stát slovanský z neznalosti vylučoval ze svých rozpočtů politických. Skutečný průběh války, kterou potom carevna vedla ve spolku s císařem proti Turkům (1787—1792), nespínil ani zdaleka chovaných nadějí. Císař bojoval s nezdarem, Rusko nemohlo pro současnou válku se Švédskem rázně postupovati; vrcholem jeho vojenských úspěchů, dobytých po mnohých krvavých bojích, bylo opanování pevností při ústí dunajském. Mírem v Jasích (r. 1792) se vzdal sultán toliko území mezi Buhem a Dněstrem s pevností Očakovem. Ruská vojska nevnikla za této války do země bulharské ani tak daleko jako za první; ostatně byly i za první války jevištěm bojů krajiny, v nichž bulharské obyvatelstvo bylo početně slaběji zastoupeno mezi Osmany, Gagaugy a zlomky jiných národů. Ale i tak trpěl lid bulharský za obou těch válek velmi mnoho průchody neukázněných a špatně zásobených vojsk tureckých.

Takové byly osudy národa bulharského v 17. a 18. století. Mírné kdysi panství turecké se změnilo v těžkou porobu, a k útisku hmotnému se přidružila ještě poroba duševní pod církvní vládou Řeků. Uhnětený národ pozbyl vědomí národního, neznal sebe a nebyl znám národům jiným, ani vlastním soukmenovcům v Rusku.

Mimo díla o dějinách tureckých v předešlé kapitole uvedená přispívají k poznání této doby práce: Riccaut, *Histoire de l'état présent de l'empire ottoman* (Amsterdam 1672); Marsigli, *Stato militare dell'imperio ottomano* (t. 1732); Schmetter, *Mémoires secrets de la guerre de Hongrie 1737—1739* (Frankfurt 1786); Sax, *Gesch. des Machtverfalles der Türkei*, (Videň 1908). Makušev, *Vostočnyj vopros v 16. i 17. v. po neizdannym ital. pamjatnikam* (Slavj. sbornik III, Petr. 1876). Žigarev, *Russkaja politika v vostočnom voprosě, I—II* (1896); Milev, *Katoliškata propaganda v B'lgarija* (Sofia 1914); týž, *Izvěstija za s'strojenieto na Turcija v kraja na 18. věk* (Spisanie bulh. akad. 4.); týž, *Edin neizdaden dokument za b'lg. istorija* (Izv. na istor. druž. Sofia IV 1915); týž, *Ochridskijat patriarch Atanasij i skitanijata mu v čužbina* (tamže V. 1922); Pejačević, Peter Frh. von Parchevich, *Erbischof v. Martianopol 1612—1674* (Archiv f. öst. Geschichte 1882); Ichčiev, *Turskitě dokumenti na Rilskija monastir* (1910); Mutafčiev, *Črkevní starini ot 17. i 18. věk* (Izv. na. arch. družestvo v Sofia II. 1911); Iširkov, *Grad Sofia přez XVII. věk*. Jagić *Život i rad Jurja Križanića* (Záhřeb 1917). — O životě hajduků Jireček; Na Balkáně (Osvěta 1875, podle zápisek Panajota Hitova).

OBSAH DÍLU PRVNÍHO.

	Strana
<i>Předmluva vydavatelova</i>	3—4
Úvod. Sídla národa bulharského a povaha jeho dějin.	
Ráz bulharských dějin. — Poměry horopisné, vodopisné a podnebné na Balkáně. — Sídla národa bulharského. — Prameny k dějinám bulharským. — Jejich chudoba. — Základní literatura	5—17
1. Před slovanské dějiny poloostrova.	
Národopisný obraz balkánského poloostrova na úsvitě dějin. — Kultura thrako-illyrská. — Vlivy řecké. — Panství římské. — Boje s Goty. — Šíření křesťanství. — Vpády Hunů. — První vystoupení Bulharů	18—33
2. Osídlení poloostrova Slovaný.	
První vystoupení Slovanů na poloostrově. — Jejich kulturní stav při vstupu do dějin. — Celkový ráz stěhování Slovanů na Balkán. — Slované pod panstvím avarským. — Boje s říší byzantskou. — Obraz rozšíření slovanských kmenů na poloostrově. — Slované v Recku. — Konečný osud obyvatelstva před slovanského. — Vznik národa rumunského. — Hmotná a duchovní vzdělanost Slovanů v raném středověku	34—54
3. Počátky státu bulharského.	
Stav říše byzantské na Balkáně v 7. století. — Ofensiva proti slovanským kmenům. — Stará sídla Bulharů. — Uturgurové a Kutrigurové. — Kuvrat. — Bulhaři pod Asparuchem přecházejí Dunaj. — Aboba Pliska. — Rozsah počáteční državy. — Vzdělanost bulharských výbojců. — Poměry společenské. — Seznam knížat bulharských (imennik). — Rod Dulo. — Boje s císařem Justinianem II. — Bulhaři pronikají trvale na jih balkánského horstva. — Rod Ukil. — Války Konstantina V. — Chán Telerig. — Zápas Byzance se Slovaný v Makedonii a Recku	55—70
4. Vzrůst a vnitřní rozvoj státu bulharského (800—865).	
Severní sousedé Bulharů. — První setkání s Franky. — Krum a jeho výboje. — Pohroma císaře Nikefora I. — Bitva u Versinikie (813). — Krum před Cařihradem. — Pád Drinopole. — Krumova smrt (814). — Vláda Omortagova (814—837). — Boje s říší franskou. — Bulharské výpravy do jižního Ruska. — Správní reformy Krumovy a Omortagovy. — Pliska a Prěslavec. — Zřízení politické a společenské. — Synové Omortagovi	71—86

govi. — Malomir a Presjan. — Slované na Peloponesu. — Útkání se Srby. — Počátky vlády Borisovy. — Boris přijímá křesťanství

71—87

5. Bulharsko na vrchole svého vývoje (865—927).

Borisovo kolísání mezi Římem a Cařihradem. — Vyjednávání s papežskou stolicí. — Vítězství církve východní. — Konstantin a Metod. — Borisovy boje se Srby. — Metodějovi žáci v Bulharsku. — Car Symeon. — První boje s Byzanci. — Vpád Maďarů do Bulharska. — Symeonovy výboje v Makedonii. — Přeslav hlavním městem. — Rozkvět bulharské literatury. — Umění. — Pokrok hospodářský. — Nová válka s říší byzantskou. — Bitva u Anchialu r. 917. — Symeon samodržcem Bulharů a Řeků. — Obležení Cařihradu. — Symeonova smrt. — Ocenění jeho vlády

88—106

6. Úpadek a zánik prvního státu bulharského (927—1018).

Car Petr a jeho rod. — Vpády Maďarů. — Církev a duchovenstvo. — Sv. Jan Rylský. — Sekta paulikiánská. — Bogomil. — Bogomilské učení. — Sidla Bogomilů. — Ofensíva císaře Nikefora a Jana Cimische. — První vpád ruského knížete Svjatoslava do Bulharska. — Odboj synů Nikolových. — Druhý výprava Svjatoslavova. — Boje Rusů s Janem Cimischem. — Konec říše východobulharské. — Vznik říše Nikolově. — Car Samuel. — Samuelovy úspěchy proti Byzanci. — Rozsah jeho říše. — Vnitřní vláda Samuelova. — Boje s císařem Basilem II. — Porážka u Belasice. — Samuelova smrt. — Radoimir (Gabriel). — Jan Vladislav. — Zánik říše bulharské. — Triumf císaře Basilia-Bulharobijce

107—127

7. Bulharsko pod panstvím byzantským v 11.—12. věku.

Právní a sociální rozvrstvení obyvatelstva. — Poměry hospodářské. — Obchod. — Konečný zánik bulharských dobyvatelů v žilvu slovanském. — První zprávy o Rumunech (Vlaších). — Albánci. — Byzantská administrativa na půdě říše bulharské. — Správa církevní. — Daňový útlak. — Povstání Petra Deljana (1040). — Vpády Pečeněhů a Uzů. — Povstání Bodinovo (1073). — Útoky Normanů na balkánský poloostrov. — Záhuba Pečeněhů. — Stěhování Vlachů do Zádunají. — Válka císaře Manuela I. se Srby a Uhry. — Úpadek církve bulharské. — Počátky klášterů na poloostrově athonském. — Pokles bulharského písemnictví. — Paulikiánské a bogomilské sekty. — Přerušovaný rozvoj národa

128—147

8. Obnova samostatného státu.

Zmatky v byzantské říši po smrti Manuela I. — Povstání Theodora-Petra a Asěna. — Jejich původ. — Války s Byzanci. — Třetí křížová výprava. — Smrt Asěna a Petra. — Kalojan. — Panství Chrsovo. — Úspěchy Kalojanovy proti Řekům a Uhrům. — Kalojan vyjednává s Římem. — Čtvrtá křížová výprava. — Bulharsko a císařství latinské. — Vítězství nad Balduinem u Drinopole. — Kalojan Romeobijec. — Smrt Kalo-

janova (1207). — Vláda Borilova. — Pronásledování Bogomilů. — Jan Asěn II. — Válka s Uhry a Řeky. — Bitva u Klokotnice. — Bulharsko prvním státem na Balkáně. — Byzancie uznává samostatnost bulharského státu. — Smír s Řeky a odklon od Říma. — Vpád Kumánů

148—170

9. Vnitřní poměry v obnoveném státě bulharském.

Národopisný obraz říše Asěnovců. — Řekové. — Vlaši. — Kumáni. — Počet obyvatelstva. — Šlechta. — Trnovo, sídelní město. — Bulharská města. — Venkovské obyvatelstvo. — Povinnosti a platy poddaných. — Zemědělství. — Hornictví. — Remesla. — Obchod. — Peníze. — Moc panovnická. — Úředníci. — Právo. — Vojsko. — Daně. — Správa církevní. — Pronásledování Bogomilů. — Umění výtvarné

171—190

10. Těžké zápasy s obnovenou mocí Řeků a útoky tatarskými.

Zmatky po smrti Asěna II. — Kaliman I. — Války s císařstvím nikejským. — Michal II. — Panství Rostislava Rurikovce. — Smrt Michala II. a boje o bulharský trůn. — Car Konstantin. — Jakub Svestilav, despota bulharský. — Vpád Tatarů. — Pokusy Karla Neapolského o výboje na balkánském poloostrově. — Nové vyjednávání Bulharska se stolicí papežskou o církevní smír. — Záhuba Svetislavova. — Povstání Ivajlovo. — Jan Asěn III. — Vláda Jiřího Terterije. — Vpád chána Nogaje do Bulharska. — Tatarská chánová rozhodují v Bulharsku. — Smilec a Theodor Svetislav

191—211

11. Marné úsilí o zdárnější rozvoj národní v 14. století.

Vláda Svetislavova. — První styk s Osmany. — Počátky knížectví valašského. — Jiří Terterij II. — Vzrůst Bulharska za Michala III. — Bitva u Velbuždu. — Jan Alexander. — Vzrůst státu srbského za Štěpána Dušana. — Boje s Byzanci. — Momčilo. — Vpády Turků na poloostrov. — První vítězství Osmanů nad Bulhary. — Duševní stav bulharského národa. — Hesy-chasmus. — Židé v Bulharsku. — Spory náboženské. — Drobení říše bulharské i srbské. — Výboje Murada I. — Pád Drinopole. — Vpád Ludvíka Uherského do Vidinska. — Bitva u Črnomeni

212—231

12. Podrobení Bulharska Turky.

Organisace tureckého vojska. — Jan Šišman, Sracimir, Dobrotič. — Rozdrobení Srbska. — Církev bulharská a patriarcha Euthymij. — Literární škola trnovská. — Výboje sultána Murada. — Srědec v rukou tureckých. — Šišman uznává svrchovanost tureckou. — Bitva na Kosovu. — Pád Trnova. — Vyhnání a smrt patriarchy Euthymija. — Bitva u Nikopole. — Církev bulharská pod správou patriarchy cařihradského. — Exarchát bulharský. — Bulharské národní písně. — Ráz panství tureckého. — Pohroma bulharské šlechty. — Některé příčiny pádu bulharské říše. — Bitva u Angory a dočasné oslabení moci turecké. — Murad II. — Bitva u Varny. — Pád Cařihradu do rukou tureckých

232—252

13. Život Bulharů pod panstvím tureckým v 15.—17. století.

Povšechný ráz panství tureckého. — Poměr výbojců k porobeným. — Raja. — Nová vrchnost. — Přiliv osmanského živlu do krajin bulharských. — Sídla tureckých kolonistů. — Juzuci (Konjari). — Cikáni. — Harač. — Správní rozdělení říše turecké. — Spahiové. — Statky korunní a církevní. — Povinnosti poddaných. — Vojníci. — Martolosi. — Poturečtění měst. — Rozvoj města Sofie. — Úpadek Trnova. — Osud jiných měst. — Poměrně dobrý život bulharského lidu za ukázněné správy turecké. — Zemědělství a řemesla. — Obchod Dubrovníka. — Poměry církevní. — Vzrůst moci řeckého patriarchy. — Neblahý vliv Řeků na duševní život bulharského národa. — Klášter rylský. — Pomáci. — Konečný osud Paulikianů a Bogomilů. — Katolická misie v Bulharsku. — Skrovné památky umění výtvarného 258—277

14. Zhoršená poroba za úpadku moci turecké v 17.—18. století.

Nárys vnějšího rozmachu a úpadku říše turecké v 17. a 18. století. — Vnitřní rozklad Turecka. — Útisky Spahiů. — První pokusy křesťanského obyvatelstva o vzpuru. — Lžišišman. — Agitace Theodora Balíny a arcibiskupa Dionysije u křesťanských států. — Marko Bondin. — Bulhaři za válek císaře Leopolda I. — Pohroma Čiporovců. — Války Karla VI. — Nová úprava harače. — Útisk venkova. — Zhoubný vliv církve řecké. — Fanarioté. — Hajduci. — Naděje v pomoc Ruska. — Jiří Křižanič. — Války Kateřiny II. — Balkánská politika Kateřiny II. 278—297

DĚJINY
NÁRODA BULHARSKÉHO

DÍL I.

OD FRANTIŠKA HÝBLA

VYDAL PÉČÍ JANA SLAVÍKA

HISTORICKÝ KLUB V PRAZE

NA JAŘE 1930.

VYTISKLA

»POLITIKA« V 1000 EXEMPLÁŘÍCH.

MAPKY PODLE NÁKRESU B. HORÁKA

DODALA FA V. NEUBERT A SYNOVÉ

NA SMÍCHOVĚ.

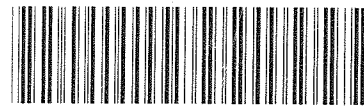
OBÁLKU NAVRHL JAN KROFTA.

REV15

ÚK PrF MU Brno

3 1 2 9 5 0 0 9 0 0